

207

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK

KÖZLEMÉNYEI

I. KÖTET 3-4. SZÁM

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1951

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK KÖZLEMÉNYEI

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

SZABOLCSI BENCE, WALDAPFEL JÓZSEF, ZSIRAI MIKLÓS

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS:

WALDAPFEL JÓZSEF
osztálytitkár

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

NAGY PÉTER

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST V, GÉZA-U. 2

KIADÓHIVATAL: BUDAPEST V, ALKOTMÁNY-UTCA 21

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya a következő idegennyelvű folyóiratokat adja ki:

Acta Linguistica,
Acta Orientalia.

A Nyelv- és Irodalomtudományi, valamint a Társadalmi-Történelmi Tudományok Osztálya közös folyóirataiként indulnak:

Acta Antiqua,
Acta Literarum et Artium.

Az Actákban orosz, német, angol és francia nyelven (az Acta Antiqua-ban latinul is) jelennek meg a nemzetközi tudományosságot is érdeklő cikkek a nyelv-, irodalom-, művészet- és zenetudomány, orientalisztika és klasszika-filológia köréből. A közlés nyelvét a szerző és a szerkesztőség együttesen állapítja meg. Kéziratok magyar nyelven, vagy a fenti nyelvek egyikén az illető Acta szerkesztőségének küldendők meg. Az Acta Linguistica szerkesztősége: Budapest V., Váci-utca 11., az Acta Orientalia és az Acta Antiqua szerkesztősége: Budapest, V., Alkotmány-u. 21.

A Közleményekben megjelent munkák tiszteletdíja nyomtatott ívenként 400 forint, valamint 100 különlenyomat. Közlésre el nem fogadott kéziratokat a szerkesztőség lehetőleg visszajuttatja a szerzőhöz, de a beküldött kéziratok megőrzéséért felelősséget nem vállal.

A Közlemények előfizetési ára kötetenként (egy kötet 4 füzetből áll) belföldi címre 20 forint, külföldi címre 30 forint. Belföldi megrendelések az Akadémiai Kiadó (Budapest, V., Alkotmány-u. 21., Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszáma: 02-878-111-48), külföldi megrendelések a „Kultúra” Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VIII., Rákóczi-út 5. Magyar Nemzeti Bank egyszámlaszám: 45-790-057-50-032) útján esz-
közölhetők.

*

E SZAM TARTALMA:

V. V. Jermilov: A szocialista realizmus elméletének néhány problémája.....	225
Beszélgetés V. V. Jermilovval	263
P. D. Krajevskij: Gorkij, a szocializmus, a béke s a népek barátságának nagy harcosa	267
Trencsényi-Waldapfel Imre lev. tag: Homerosi kompozíció	281
Fekete Lajos lev. tag: Adalék a grúzok XVI. századi történetéhez.....	307
Tolnai Gábor lev. tag: Az első magyar köztársasági mozgalom néhány kérdése.....	319
Gyóni Mátyás lev. tag: A balkánfélszigeti vláchook kétlegelős pásztorkodása a középkorban	337
N. Sebestyén Irén: Az uráli népek régi lakóhelyeinek kérdéséhez	351
Kálmán Béla: Aurélien Sauvageot: Esquisse de la Langue Hongroise.....	407
Bóka László: Sárosi Gyula: Ponyvára került Arany Trombita.....	412
A M. T. A. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának felolvasó- és vitaülései 1951-ben	418

A SZOCIALISTA REALIZMUS ELMÉLETÉNEK NÉHÁNY PROBLÉMÁJA

I.

Sztálin elvtársnak *A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései* című klasszikus munkája rendkívüli mértékben gazdagította a tudományt, új, nagyszerű példája volt a marxizmus-leninizmus alkotó továbbfejlesztésének, meghatározta az elméleti munka további feladatait és irányát, megsemmisítő csapást mérve a vulgarizátorokra, nemcsak a nyelvtudomány, hanem a tudomány egyéb területein, így például az esztétika és a szocialista realizmus elméletének területén is.

Sztálin elvtársnak abban a történelmi időszakban közzétett új munkája, amelyet hazánknak a kommunizmus felé való győzelmes haladása jellemez, hatalmas erővel fejezte ki azt a gondolatot, hogy a nyelv az érintkezés eszköze, megdöntötte a marxizmusnak marrista vulgarizálását, amely lényegében arra törekedett, hogy a nyelvet az érintkezés eszközéből az elkülönítés eszközévé változtassa, ami a nyelvet elkorcsosulásra kárhoztatta volna.

Sztálin elvtárs kimerítően behozonyította a nyelvnek az egész népre kiterjedő nemzeti jellegét és magas tudományos színvonalra emelte az egész nép által használt, hatalmas nyelvért vívott harcot mindaz ellen, ami felaprózza, részeire bontja a nyelvet, az úgynevezett „osztálynyelvek“, zsargonok és mindaz ellen vívott harcot, ami az egész nép által használt nyelv életének széles területéről a szó közvetlen és átvitt értelmében vett „provincializmusok“ területére vezet; harcot mindaz ellen, ami szűkkörű, jelentéktelen, ami válaszfalakat, akadályokat teremt, magábazárt, csoportjellegű, nem pedig az egész népre kiterjedő; a mult rendszernek a maradványai ellen, amely eltávolította egymástól az embereket, mindaz ellen, ami összefügg az előző uralkodó osztályok befolyásával.

Sztálin elvtárs rámutatott arra, hogy „a nyelv, mint a társadalomban élő emberek érintkezésének eszköze, egyenlően szolgálja a társadalom valamennyi osztályát és e tekintetben mintegy közömbösséget tanúsít az osztályok iránt.“¹ Sztálin elvtárs ebben az összefüggésben különösen hangsúlyozza a

¹ Sztálin: *Marxizmus és nyelvtudomány*. Lásd: *A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-Vita)* Bp. Szikra, 1951. 230. l.

kizsákmányoló osztályoknak azt a törekvését, hogy megrontsák az egész nép által használt nemzeti nyelvet: „Az emberek, az egyes társadalmi csoportok, az osztályok azonban korántsem közömbösek a nyelv irányában. Igyekeznek a nyelvet a saját érdekükben felhasználni, reákvényszeríteni saját szótárukat, saját különleges műszavaikat, különleges kifejezéseiket. Különösen kitűnnek e tekintetben a néptől elszakadt és a népet gyűlölő vagyonos osztályok vezető rétegei: a nemesi arisztokrácia, a burzsoázia felső rétegei. „Osztály’-dialektusok, zsargonok, szalon-,nyelvek’ jönnek létre. Az irodalomban gyakran előfordul, hogy ezeket a dialektusokat és zsargonokat helytelenül nyelveknek minősítik: „nemesi nyelv’, „burzsoá nyelv’ — írják — szemben a „proletár-nyelvvél’, a „paraszt-nyelvvél’. Ezen az alapon, bármennyire furesa is ez, egyes elvtársaink arra a következtetésre jutottak, hogy a nemzeti nyelv fikció, hogy a valóságban csupán osztálynyelvek léteznek.

Úgy gondolom, hogy ez a lehető leghibásabb következtetés.² Sztálin elvtárs ezután hangsúlyozza, hogy „Marx elismerte az *egységes* nemzeti nyelvnek, mint magasabbrendű formának szükségességét, amelynek a nyelvjárások mint alacsonyabb formák, alá vannak rendelve.“³ Marx — mutat rá Sztálin elvtárs — azt tartotta, „hogy a burzsoák kalmár szókincsükkel beszennyezték az egységes nemzeti nyelvet...“⁴

Nemzeti kérdés és leninizmus c. művében Sztálin elvtárs így ír:

„Az igazság az, hogy a burzsoá nemzetek felszámolása nem általában a nemzetek felszámolását, hanem csak a burzsoá nemzetek felszámolását jelenti. A régi burzsoá nemzetek romjain új, szocialista nemzetek keletkeznek és fejlődnek, amelyek sokkal szorosabban egybeforrtak, mint bármelyik burzsoá nemzet, mert a szocialista nemzetek mentesek a burzsoá nemzeteket bomlasztó, kibékíthetetlen osztályellentétektől, és sokkal inkább ölelik fel az egész népet, mint bármelyik burzsoá nemzet.“⁵

A nyelv, de mindenekelőtt az irodalmi nyelv igen hatalmas eszköz arra, hogy a szocialista népek összetartását megerősítse és megszilárdítsa.

Az irodalmi nyelv egész népre kiterjedő jellegéért, pontosságáért, világosságáért, hajlékonyságáért, találó voltáért, gazdagságáért és a nyelvnek a legjobb népi és nemzeti hagyományokon alapuló folyamatos felújításáért vívott harc egyúttal a szocialista nemzetek még erősebb megszilárdításáért és győzelméért folytatott harc is.

A nyelvnek a lehető legnagyobb mértékben meg kell felelnie az érintkezés és egyesítés feladatainak, azt a *széles szocialista életet* kell szolgálnia, amelyet Sztálin elvtárs zseniálisan előrelátott már csaknem félszázaddal

² U. o. 30. l.

³ U. o. 230. l.

⁴ U. o. 231. l.

⁵ *Sztálin Művei*. Bp. Szikra. 1950. 11. k. 371. l.

ezelőtt. Az *Anarchizmus vagy szocializmus?* c. művében Sztálin elvtárs hangsúlyozta:

„Harcolni a széleskörű szocialista életért, mint fő célért — így kell a proletariátust szolgálunk.“⁶

Lenin és Sztálin mindig rendületlenül harcolt az egész nép által használt igazi irodalmi nyelvért. Lenin már a világháború éveiben arra hívta fel a szovjet irodalmárokat, hogy üzenjenek hadat az orosz nyelv keréketörésének és az orosz nyelv keréketörését, mint a volt uralkodó osztályok befolyását fogják fel.

Az egész nép által használt nemzeti irodalmi nyelvnek szenvedélyes és következetes harcosa volt a szocialista realizmus irodalmának megalapozója, a nagy Gorkij, aki arra tanította az írókat, hogy az írónak oroszul kell írnia, nem pedig vjatkai vagy balahoni tájszólásban. Gorkij e harcának jelentősége még világosabbá válik Sztálin elvtárs ama útmutatásának megvilágításában, amely szerint a helyi dialektusokat az egész nép által használt nemzeti nyelv alá kell rendelni.

Gorkij fáradhatatlanul arra tanította az írókat, hogy emlékezzenek arra, mi volt Vlagyimir Lenin álláspontja a nyelvről. Kíméletlen harcot kell folytatnunk az irodalomnak a szó-szeméttől való megtisztítása, nyelvünk egyszerűsége és világossága, a becsületes technika elérése céljából, amely nélkül nincs világos ideológia. Találónan állapította meg Alexej Tolsztoj: „A nyelv a gondolkodás fegyvere. A nyelvet jól vagy rosszul használni annyit jelent, mint jól vagy rosszul gondolkodni.“ Gorkij és a többi kiváló szovjet író álláspontjának helyessége és jelentősége különösen világossá válik Sztálin elvtárs munkájának és Marx ama tézisének megvilágításában, amely szerint: „a nyelv a gondolat közvetlen valósága“.

II.

Az irodalom terén működő vulgarizátorok és szektánsok, proletkultosok és rappisták, kozmopolita formalisták mindent megtettek annak érdekében, hogy megghiúsítsák a harcot, melyet Gorkij és az egész szovjet irodalom az egész nép által használt irodalmi nyelvért vívott.

Sztálin elvtárs rámutatott a nyelvtudomány terén elkövetett vulgarizálás és a szépirodalom elmélete, története és kritikája terén elkövetett vulgarizálás hasonlóságára, megjegyezte, hogy Marr „a marxizmusnak csak egyszerűsítője és vulgarizálója volt, a ‚proletkultosok‘ és ‚Rapp-követők‘ fajtájából.“⁷

⁶ Sztálin *Művei*. Bp. Szikra. 1949. I. k. 348. l.

⁷ Sztálin: *Marxizmus és nyelvtudomány*. Lásd: *A szovjet nyelvtudomány kérdései*. (Marr-éita) Bp. Szikra. 1951. 246. p.

A nyelvtudomány és az irodalom területén működő vulgarizálókat egyaránt jellemezte az a törekvés, hogy a nyelvet és az irodalmat elvonatkoztatatták az egész nép életétől, hogy a nyelvet és az irodalmat az elkülönülés, a széttagoltság szolgálatára kényszerítették. A marxizmus marrista vulgarizálóinak, valamint a proletkultos és Rapp-követő ferdítőknak hasonlósága sokféleképpen megnyilvánult, így pl. abban, hogy nem vették figyelembe a reális történelmi folyamatot, elhanyagolták az objektív valóságot, eltértek az élet igazságától, konkrét bonyolultságától és gazdagságától; holt dogmatizmus, skolasztika, az objektív tényezők szubjektivekkel való feleserélése, szektáns korlátozottság, a kulturális összefüggések és a hagyomány megszakítása jellemezte őket. Mind a marristák, mind a proletkultosok és Rapp-követők ferdítéseinek filozófiai alapjául a vulgaris materializmusnak a szubjektív idealizmussal való összekapcsolása szolgált.

A szocialista realizmus szempontjából a művészetben legfontosabb az *életigazság*, a jelen, a jövő és a múlt igazsága, az *élet leggyőzhetellen haladása az új felé*. A szocialista realizmus művészete mindenekelőtt a legigazabb művészet.

Írjanak igazat, — így válaszolt Sztálin elvtárs arra a kérdésre, hogy mi a szocialista realizmus lényege. „Az író tanuljon az élettől. Ha magas fokon álló művészi formában tükrözi az életigazságot, feltétlenül eljut a marxizmushoz.“⁸

A proletkultosok és Rapp követők mindig arra törekedtek, hogy különböző zászlók alatt támadják a szocialista realizmusnak éppen e fő alapelvét: a valóság igaz — forradalmi fejlődésében, a kommunizmus felé haladásában való — tükrözését. Arra törekedtek, hogy az életigazság lendületét elvont sémákkal, dogmatikus „jelszavakkal“ cseréljék fel, az irreális élet irreális szovjet emberek, kiagyalt „szuperideális“ valóság — kitalált „szuperideális“ hősök, nem élő valóság szülte, hanem szektáns laboratóriumokban kotyvasztott „homunkulusz“ emberkéik — ábrázolásának hamis orthodox követelményeivel zavarják meg az írókat, különösen a pártonkívülieket. Ezzel a kérdéssel függ össze a művészet sajátosságának vulgaris tagadása is, „a dialektikus materialista alkotó módszernek“ mint irodalmi „jelszónak“ felvetése, a művészet és a tudomány azonosítása. Ez lényegében mensevik idealizmus volt, a szocialista realizmus főkövetelményének — az életigazság forradalmi fejlődésében való tükrözésének — kicserélése üres, skolasztikus manipulációkkal vegyes, állítólag dialektikus kategóriákkal. A „dialektikus materialista alkotó módszer“ jelszavának az volt a célja, hogy elterelje az irodalmat az élettől és mindattól, ami a művészet sajátosságára emlékeztet: ez a jelszó a kommunista és pártonkívüli írók szembeállítására, a szovjet irodalmárok szétválasztására irányuló kísérlet volt.

⁸ A SzK(b)P XVII. Kongresszusa, Gyorsírási jegyzet, Partyizdat, 1934. 624. l. Oroszrul.

— Az irodalmi módszerrel kapcsolatos kérdésekben a Rapp-követőknek sajátos „munkamegosztásuk“ volt: egyesek a realizmus megsemmisítésével foglalkoztak, állítólag a forradalmi romantika nevében, mások a forradalmi romantika megsemmisítésére specializálták magukat, állítólag a realizmus nevében. Valójában ezek is, meg azok is a szovjet irodalom módszere ellen szálltak síkra, szembeállítva a realizmust a romantikával.

A vulgarizálók azonosították a nyelvről alkotott fogalmakat és a nyelv fejlődésének problémáit a szépirodalomról alkotott fogalmakkal és annak fejlődési problémáival. A marristák a nyelvi változásokat közvetlenül függővé tették az alap változásától „Az általános irodalmi nyelv története — írja Vinogradov akadémiikus — szervesen összefonódott a szépirodalom és az irodalmi stílusok történetével s ugyanazon osztályhatárok és fejlődési fokozatok szerint tagolódott, mint a szépirodalom és a publicisztika. Összekeveredett a nyelv, a dialektus és a művészi stílus fogalma, mint a világnézet kifejezésének rendszere . . . A kutatók nem mélyedtek el a nyelv népi alapjainak tanulmányozásában, minthogy ez közvetlenül valamely alappal függ össze, mint annak felépítménye.”⁹

Így festett a Vinogradov munkájában körvonalazott vulgarizálás általános menete mind a nyelv-tudomány, mind az irodalomtudomány területén, s ez az előző korszakok kultúrájának és a hagyományoknak tagadását jelentette. Ha valóban csak osztálynyelvek vannak, akkor tulajdonképpen nincs értelme irodalmi nyelvet tanulni nem proletár íróktól. S minthogy a vulgarizálók összekeverték a nyelv fogalmát a művészi stílussal, a művészi formával, ebből az következett, hogy a klasszikusoktól nincs mit tanulni művészi forma terén.

Az irodalomelmélet területén néha különböző vulgarizáló jellegű visszaesések fordulnak elő, amelyek kétségtelenül kapcsolatban vannak az előbb jellemzett hamis elképzelésekkel. Ilyenek például Belik újrappista nézetei, melyeket pártsajtónk erős kritikában részesített. Belik káros és elméleti szempontból hibás cikke a következőkben foglalható össze: az irodalom bolsevik pártszerűsége elvének álkommunista elbizakodottság következtében való szubjektív elferdítése, a kommunista íróknak a pártonkívüli írókkal való szembeállítása, az irodalom bolsevik pártszerűsége elvének elszakítása a valóság igaz ábrázolásának és a népiség elvétől, a klasszikus irodalmi hagyományok jelentőségének nihilista lebecsülése és tagadása a szocialista realizmus szempontjából. Belik azzal vádolta meg az orosz irodalom klasszikusait, hogy azok passzívan „szemlélődően“ tükrözik a valóságot. Egészen „új művészi formák“ követelményével és azzal a szektáns tétellel hozakodott elő, hogy a szocialista realizmus nem más, mint „a művészi alkotásnak sajátos pártszerű módszere.“

⁹ *Bolsevik*. 1950. 15. sz. 11. l. Oroszul.

E teljesen skolasztikus felfogásnak megfelelően, Belik védelmébe vette az élő valóságtól elszakított, elvont romantikát. Helyesen írt erről V. Novikov, a kritikus és irodalomtudós:

„Ahelyett, hogy arra hívná fel az író, amint ezt a szocialista realizmus megkívánja, hogy a valóságot helyesen, forradalmi fejlődésében ábrázolja, Belik holt, skolasztikus dogmákat eszel ki, amelyeket a művészi alkotás vezérfonalául ajánl. Azt javasolja, hogy az író a valóságot egy elvont eszmény szempontjából ábrázolja és azt fejezze ki művészi képekkel, ami nem létezik a valóságban.“ Belik valójában azt bizonygatta, hogy az írónak „úgy kell ábrázolnia az új kommunista létnek növekvő sarjait, mint az életnek győztes, érett jelenségeit, még mielőtt azok szilárd gyökeret vernének az életben.“ — Helyesen jegyezte meg Novikov:

„Azokat bírálva, akik azt ajánlják, hogy agyszüleményeket vigyünk be valóságunkba, Belik maga is helytelen álláspontra jut, amikor azt kívánja a művésztől, hogy valóságban nem létező, kiagyalt hősöket teremtsen, az eszmény elvont hordozóit. Hősies valóságunk olyan bőségesen bocsátja a művészek rendelkezésére a haza érdekében végrehajtott tömeges hőstettek példáit, hogy az írónak nem kell *kiagyalnia* hősöket. A Párt nem egyízben felhívta az írókat arra, hogy figyelmesen tanulmányozzák az életet és alkotásukban ne térjenek el valóságunk igaz ábrázolásától.“¹⁰

Beliknek ezek a tételei szintén egy proletkultos és rappista vulgarizálásba való visszaesést, egy sajátos „marrizmust“ jelentettek az irodalomelméletben. Így e konkrét, egyes esetben is behizonyosodik Sztálin elvtárs útmutatása a marxizmus marrista vulgarizálásának a proletkultos és rappista vulgarizáláshoz való hasonlatosságáról. Különösen világossá válik az a törvényszerűség, hogy kevéssel Sztálin elvtárs nyelvtudományi műveinek megjelenése előtt pártsajtónkban bírálatot kapott Belik cikke, amely olyan durván proletkultos és rappista módon szembenállt Leninnek azzal az útmutatásával, hogy nekünk „nem egy új proletkultúra *agyszüleményére* van szükségünk, hanem a *meglévő* kultúra legjobb példáinak, hagyományainak és eredményeinek *továbbfejlesztésére* a marxizmus világnézetének, a proletariátus életfeltételeinek és diktatúrája korszakában vívott harcának *szempontjából*.“¹¹

Az irodalom *bolsevik pártszerűségének* elve nem szakítható el a *népiség* elvétől, mint ahogy ezt a szektánsok teszik, mert a Bolsevik Párt a *nép* vezére, vezetője és nevelője. Ízig-vérig a *népi* érdekek és eszmények legfőbb kifejezője. A Bolsevik Párt a boldogság, öröm és szépség teljessége felé vezeti a népet, a Párt irányítja a valóság hatalmas átalakítását, amelyben sokmillió néptömegek vesznek részt. A bolsevik pártszerűség és népiség között fennálló elszakíthatatlan kapcsolatot csodálatos

¹⁰ Novikov: *Az elvi és objektív kritikáért*. Zvezda, 1950. 5. sz. 167–168. l. Oroszul.

¹¹ *Lenin gyűjtemény (Leninszkij szbornyik)*. XXXV. 148. l. Oroszul.

megjelenítő erővel fejezte ki Sztálin elvtárs: „Úgy gondolom, hogy a bolsevikok a görög mitológia hősére, Anteuszra emlékeztetnek. Nekik is, mint Anteusznak, abban van az erejük, hogy kapcsolatban állnak anyjukkal, a tömegekkel, akik szülték, táplálták és nevelték őket. És mindaddig, amíg el nem szakadnak anyjuktól, a néptől, minden esélyük megvan arra, hogy legyőzhetetlenek maradjanak.“¹²

III.

Az a vulgarizálás, amely azon alapul, hogy az irodalom bolsevik párt-szerűségének elvét elszakítják a valóság helyes tükrözésének és a népiségnek az elvétől, a nemzeti hagyományoktól és az élettől, a művészet aktív, életformáló jelentőségének yengüléséhez vezet.

Egyúttal meg kell jegyeznünk, hogy ugyanoda vezet az is, ha az irodalomnak, mint az ideológiai felépítmény körébe vágó jelenségnek a szerepét tagadják vagy ködösítik.

A bolsevik párt-szerűség elve megkívánja, hogy az irodalom egyre tevékenyebben vegyen részt a kommunizmusért vívott harcban. Ez a szerepe elszakíthatatlanul összefügg ideológiai felépítmény jellegével. Sztálin elvtárs *A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései* c. művében hangsúlyozza az ideológiai felépítmény sajátosságát: aktív hatását az alapra. E sajátosság rendkívüli mértékben jellemzi a művészetet és a szépirodalmat is. A felépítményjellegű irodalom problémája terén mutatkozó zűrzavar, annak tagadása vagy elködösítése, hogy az irodalom felépítményi jelenség, a szocialista realizmus lényegének — a dolgozók kommunista nevelése feladatának tagadásához, továbbá az irodalom bolsevik párt-szerűsége elvének tagadásához vezet. Ilyesféle zűrzavar nyilvánul meg néhány filozófus felszólalásában, például Trofimovében, amelyet G. Alekszandrovnak Sztálin elvtárs nyelvtudományi műveivel kapcsolatban elhangzott előadásához fűzött (*Voproszi Filozofii*, 1950. 2. sz.). Itt azzal az elgondolással találkozunk, hogy a művészet a kapitalista társadalomban „részben“ a felépítményhez, „részben“ pedig az alaphoz tartozik, minthogy a művészet... a profit kisajtolásának eszköze. Ilyen váratlanul — és ilyen váratlan helyen! — támadt fel előttünk Suljatyikov szelleme az ő „történelem filozófiájával“, amelynek lényegét Plehanov fogalmazta meg Gleb Uspenszkij egyik elbeszélésében szereplő anyókéjának szavaival: „Más zsebébe nyúlt!“

„A művészet — Trofimov szavai szerint — a benne megvalósult esztétikai értékek szempontjából — számos korszak terméke, amelyek során kialakul, gazdagodik, fejlődik és csiszolódik. A művészet összehasonlíthatatlanul tovább él, mint bármely alap és bármely felépítmény és ebben az értelemben nem sorolható be az utóbbiak meghatározása alá. Felépítmény jellege

¹² *A SzK(b) Pártjának Története (Rövid tanfolyam)*. Bp. Szikra, 1950. 438. l.

van a művészetben a benne megvalósult eszmék nagy részének: nincs felépítmény jellege a művészeti emlékekben rejlő objektív igazságnak és esztétikai értékeknek.“

Eszerint az objektív igazság és az esztétikai értékek a kérdésnek ilyen beállításában nélkülözik az eszmei tartalmat. Az eszmék, a felépítmény egész területe — Trofimov elképzelése szerint — nem más, mint valami viszonylagos, valami hazugságféle, amely elhal az őt létrehozó alappal együtt és célja kizárólag az, hogy valóra váltsa a Gleb Uszpenszkij elbeszélésében szereplő anyóka tételét. Ami az objektív igazságot illeti, az, Trofimov nézete szerint, nem függ az eszméktől, osztályoktól és azok harcától. Trofimov nézete szerint létezik tehát valami örök, kezdettől fogva való „művészet általában“, amely nem felépítmény jellegű és létezik egy felépítmény jellegű művészet, amely feudális, burzsoá és így tovább. Trofimov kijelenti, hogy „... nem a művészet általában (ezt kell kiemelni), hanem egy meghatározott művészet, például a feudális, a burzsoá s a többi művészet, nem él sokáig, nem él tovább, mint az alap, amely létrehozta. Nem úgy tűnik el, mint művészet általában, hanem mint a művészetnek egy meghatározott formája — mint antik, feudális, burzsoá stb. művészet“. Az eszméktől, osztályoktól és azok harcától elszakított, osztályjellegétől és konkrét történelmi meghatározottságától megfosztott „művészet általában“, valami magában való, titokzatos, örök szubsztancia — ime, ez Trofimov elképzelése az „igazi művészetről“.

A „művészet általában“, vagyis az a művészet, amely közömbös az osztályok, eszmék, pártok, továbbá ezeknek a maguk idejében vívott harca iránt — ez az igazi művészet, amint az Trofimov fejtegetéséből kiderül. Ez az álláspont elkerülhetetlenül a művészetéről, mint osztályonkívüli, apolitikus jelenségről vallott, már rég megdöntött idealista nézetek újjászületéséhez vezet. Trofimov álláspontja a passzív és szemlélődő művészethez vezet, elősegíti azoknak a hazug és hamis képzeteknek elterjedését, mintha a klasszikus irodalom „passzívan szemlélődő“ és korának harca iránt közömbös volna.

„A leninizmus — mondotta Zsdanov a *Zvezda* és *Leningrád* című folyóiratokról szóló beszámolójában — elismeri irodalmunk hatalmas társadalomátalakító jelentőségét. Ha a szovjet irodalom eltűrné, hogy esökkentsék hatalmas nevelőerejét, akkor az visszafejlődést, a „kőkorszakba“ való visszatérést jelentene.“¹³

Trofimov belebotlott az „eltűnik“ fogalmába (a felépítmény eltűnik az alappal együtt, amely létrehozta). De a felépítmény megszűnése korántsem jelenti, hogy mindaz megsemmisül, ami a felépítményben kapcsolatos volt a történelem következetesen haladó menetével. Nem feledkezhetünk meg a

¹³ Zsdanov: *A művészet és filozofia kérdéseiről*. Bp. Szikra, 1949. 119. l.

minden nemzeti kultúrában meglevő két kultúráról szóló lenini-sztálini tanításról. A felépítmény eltűnése az őt létrehozó alappal együtt egyáltalán nem jelenti a folyamatosság, a hagyomány láncának megszakadását. Nem lehet valamely művészetet régi alakjában, tartalmában és formájában új életre kelteni. Ebből azonban korántsem következik az, hogy elpusztult. Továbbra is művészi élményt szerez, minthogy kritikailag elsajátítottuk, kultúránknak részévé válik és éppen ezért gazdagabb és tartalmasabb életet él, mint abban a korban, amely létrehozta.

A művészet ideológiai felépítmény jellegének tagadása vagy elködösítése — nézetünk szerint — Sztálin elvtárs műve lényegének és módszertanának meg nem értését jelenti. Sztálin elvtárs azt tanítja, hogy tanulmányozzuk minden társadalmi jelenség *sajátosságait* és zseniális példát ad, hogyan kell konkrétan megvizsgálni a jelenségeket a maguk sajátosságában. Különösen kiemeli munkájában, hogy „a társadalmi jelenségeknek . . . megvannak a maguk különleges sajátosságai, amelyek megkülönböztetik őket egymástól, amelyek mindennél fontosabbak a tudomány szempontjából”.¹⁴ Ahelyett, hogy minden erőfeszítésüket a Sztálin elvtárs által kijelölt egyetlen tudományos eljárás szolgálatába állítanák, ahelyett, hogy tudományos hévvel elmélyednének a társadalmi jelenségek különbségeinek tanulmányozásában, amelyek — Sztálin elvtárs szavai szerint — mindennél fontosabbak a tudomány szempontjából, néhány filozófus elvtársunk — nem tudni miért — valami egészen más útra tért és nem a társadalmi jelenségekben rejlő különbségeket, hanem a hasonlóságokat kezdte keresni, vagyis azzal foglalkozott, ami a tudomány számára kevésbé fontos s amivel évszázadok során legszívesebben a könyvmolyok és talmudisták foglalkoztak, akik a különféle jelenségek egyedi sajátosságait, a reális valóság gazdagságát abba a sivár, dogmatikus hasonlóságba akarták fojtani, amely eltorzítja és megöli az eleven élet sokféleségét és kézzelfoghatóságát.

Néhány filozófus elvtársunk, ahelyett, hogy a különbséget keresné, arra igyekezett, hogy hasonlóságot fedezzen fel a nyelv és az irodalom között s így nem vette észre, hogy ezzel ugyanazt az álláspontot igyekszik elfoglalni, amelyből Sztálin elvtárs kiverte a marristákat, vagyis azt az álláspontot, amely ténylegesen azonosítja a nyelvet a felépítménnyel, adott esetben az irodalommal.

Egy sajátos „fordított marrizmust” figyelhettünk meg. Marr felépítményi jelenségnek tekintette mind az irodalmat, mint a nyelvet. Az a néhány filozófus, akiről most beszélünk, mind az irodalmat, mind a nyelvet nem felépítmény-jellegűnek hirdeti és valójában összekeveri, azonosítja a nyelvi jelenségeket az irodalmi jelenségekkel. Ezek a filozófusok hajlamosak arra, hogy

¹⁴ Sztálin: *Válasz J. Kraszeninnnyikova elvtársnőnek*. Lásd: *A szovjet nyelvtudomány kérdései. (Marr-vita)* Bp. Szikra, 1950. 294. l.

az irodalomra ugyanazokat a törvényszerűségeket és sajátosságokat vonatkoztatassák, amelyeket Sztálin elvtárs a nyelv sajátosságának meghatározására fejtett ki és mindenekelőtt — a nyelvnek az osztályok és pártok iránti közömbösségét. Ezek az elvtársak, abbéli igyekezetükben, hogy minél jobban letérjenek a vulgarizálás útjáról, éppen a vulgarizálás és az idealista nézetek felé sodródtak.

Azoknak az elvtársaknak, akik elsősorban a hasonlatosságokat, nem pedig a különbségeket keresik az irodalom és a nyelv között, el kell gondolkodniuk afelett, hogy az a törekvés, amely elsősorban a hasonlatosságok, nem pedig a különbségek megállapítását tűzi ki céljául, annak a liberális objektivista tudománynak sajátja, amely a teljes azonosság olajával igyekszik bemázolni a valóság élő sokféleségét. Az osztályok és pártok harcától távolálló művészetről alkotott objektivista elképzelésnek semmi köze a szocialista realizmus esztétikájához.

Különös elméletük megmentése érdekében még a marxizmus-leninizmus klasszikusainak elferdítésétől sem riadnak vissza ennek az elméletnek a szerzői; olyan állításokkal zavarják meg az ifjúság fejét, hogy a marxizmus-leninizmus klasszikusai „sehol és sohasem“ jellemezték úgy a művészetet, mint ideológiai felépítményi jelenséget. Éppen ezt mondta Trofimov is a közelmúltban lezajlott irodalomtudományi ülésen (1951 májusában), ahol kínos helyzetbe került, minthogy emlékeztetni kellett őt az *Anti-Dühring* egyik tézisére.

„Még rosszabbul állunk azonban — írja Engels — az örök igazságokkal a tudományok harmadik csoportjában, a történelmi tudományokban, amelyek az emberek életfeltételeit, a társadalmi viszonyokat, a jogi és államformákat — filozófiai, vallási, művészeti s egyéb eszmei felépítményükkel — történelmi egymásutánjukban és jelenlegi állapotukban veszik vizsgálat alá.“¹⁵

Engels ezzel az egyetlen tételével megvilágítja, hogy mibe törött bele annak a néhány filozófusnak a bicskája, akik képtelenek voltak tudatukban összekapcsolni a felépítmény eltűnését az őt létrehozó alappal együtt — a művészet nemzedékről nemzedékre való átöröklésének fogalmával. Engels éppen a művészet átörökléséről beszél és egyúttal az ideológiai felépítményi jelenségek közé sorolja a művészetet.

A szocialista realizmus elmélete nem teremthet szakadékot a „kritikai realizmus“ klasszikus orosz irodalma és a szovjet irodalom között. Az orosz klasszikus művészet éppen azért olyan nagy, mert óriási erőt jelentett, tevékenyen hatott a valóságra. Ennek a ténynek valamely formában való elködösítése lényegében nem más, mint csatlakozás azokhoz, akik kárhoztatják az orosz klasszikus irodalom „passzív szemlélődését“. A szovjet irodalom, amely minőségileg új szakasza az orosz és a világirodalomnak, egyúttal új, magasabb

¹⁵ Engels: *Anti-Dühring*. Bp. Szikra, 1950. 92. l.

történelmi alapon örököse, folytatója és továbbfejlesztője is a XIX. századi orosz irodalom haladó hagyományainak és így annak az aktív haladó hatásnak is, amelyet ez az irodalom a valóságra kifejtett.

Az irodalom ideológiai felépítmény jellegének tagadása vagy elködösítése a bolsevik pártszerűség tagadásához vezet, minthogy mindkét esetben a szocialista realizmus elmélete elferdítésének alapjául a művészet szociális aktivitásának tagadása szolgál. Ez a tagadás azzal a veszéllyel jár, hogy a művészetet kiemelik a kommunizmust építő aktív erők sorából. Konsztantyinov elvtárs — az irodalomtudományi ülésen felszólalt egyik filozófus — azt javasolta, hogy vessük el az irodalom bolsevik pártszerűségének elvét és „tetszés szerint“ helyettesítsük a kommunista eszmeiség vagy a szovjet hazafiság fogalmával. Konsztantyinov elvtárs kifejtette, hogy a bolsevik pártszerűség fogalmának megőrzése fegyvertárunkban nem jelent egyebet, mint Belik álláspontjának elfogadását, vagyis vulgarizálást.

A bolsevik pártszerűség elvének vulgarizálása ellen vívott harc azonban korántsem jelenti azt, hogy elvetjük magát az elvet, mint ahogy Konsztantyinov véli. Az irodalom bolsevik pártszerűségének elve Lenin hatalmas hozzájárulása az irodalomtudományhoz. Miért mondanánk le erről a hozzájárulásról? Ha egyes vulgarizáló irodalmárok elferdítik a marx-lenini esztétika alapelveit és a bolsevik pártszerűség elvét, valami vele ellentétessé, vulgáriszsubjektívvé változtatják, amint ezt Belik tette, akkor ebből nem következik, hogy el kell vetnünk az irodalom bolsevik pártszerűségének fogalmát.

Belik tévedése mindenekelőtt abban rejlik, hogy Leninnek *Pártszervezet és pártirodalom* c. cikkében kifejtett egyik tételét („le a pártonkívüli irodalmárokkal“) mechanikusan alkalmazta korunkra, a szocializmus győzelmének korszakára, a nép erkölesi és politikai egységének korszakára és ezzel szembeállította a párttag írókat a pártonkívüli írókkal. Sztálin elvtárs rámutat arra, hogy a kommunisták és a pártonkívüliek közötti különbség a Szovjetunióban már egészen formálissá vált. De vajjon ez azt jelenti-e, hogy a kommunisták és a pártonkívüliek lemondtak a bolsevik pártszerűségről? A bolsevik pártszerűség az egész sokmillió és soknemzetiségű szovjet népnek, a párttag és pártonkívüli bolsevikoknak közkincsévé vált.

Lenin *Pártszervezet és Pártirodalom* c. klasszikus művében az irodalom bolsevik pártszerűsége elvének tartalmát jellemezve egyéb rendkívül fontos ismertető jegyek mellett kiemelte az irodalmároknak az egész proletariátus ügyébe való bekapcsolását és a közös ügyért való felelősségét.

E tétel alkalmazása korunkra azt jelenti, hogy az író bekapcsolódott az egész állam, az egész nép közös ügyébe és felelős érte. Az író hazánkban államférfi. A bolsevik pártszerűség az eszmeiség legmagasabb formája. Miért állítja hát szembe Konsztantyinov elvtárs a bolsevik pártszerűséget a kommunista eszmeiséggel? Mi értelme van hát annak a javaslatának, hogy tegyük irattárba az irodalom bolsevik pártszerűségének elvét?

A szovjet hazafiság hatalmas, életet adó erő, amely hősi tettekre buzdítja soknemzetiségű hazánk népeit. A Bolsevik Párt, társadalmunk vezetőereje a szovjet emberek millióit neveli a szovjet hazafiság nemes szellemében. A szovjet hazafiság tartalma: a szovjet nép millióinak szeretete a Bolsevik Párt és a drága Sztálin iránt. A szovjet hazafiságot nem lehet elszakítani a szovjet embereknek Lenin és Sztálin pártjához való közelségétől, a szovjet hazafiságot nem lehet szembeállítani a bolsevik pártszerűséggel.

A szocialista nemzetek fejlődésének körülményei között rendkívüli mértékben fokozódik a művészet általános jelentősége a nép életében, amint fokozódik a művészet *nevelő* funkciójának jelentősége. Ezzel függ össze Sztálin elvtársnak az írókól, mint az emberi lélek mérnökeiről szóló bölcs tétele. S ebből következik, hogy következetes, elvi kritika alá kell vetni mindazokat a nézeteket, amelyek gyengítik a művészet aktív szerepét a kommunizmusért vívott harcban.

Sajnálatos, hogy filozófus elvtársaink még nagyon keveset segítenek az irodalomtudósoknak a marx-lenini esztétika és a szocialista realizmus elmélete kérdéseinek kidolgozása terén, sőt néhány filozófus (amint ez legalább is a felsorolt példákbl látható) inkább csak hátráltatja ezt az ügyet.

Irodalomtudományunk és kritikánk feladata, hogy mélyrehatóan megvizsgálja és tisztázza a szocialista realizmusnak olyan alapvető fogalmai között fennálló elszakíthatatlan belső összefüggéseket, amilyenek a *valóság igaz forradalmi fejlődésében való tükrözése, a bolsevik pártosság, a népiség, a művészet aktív átalakító szerepe, a magas fokon álló művészi forma, az egész nép által használt irodalmi nyelv, a legjobb nemzeti hagyományoknak új, történelmi alapon való továbbfejlesztése*. Ennek az egységes egésznek — a szocialista realizmusnak — mindezek és egyéb vonatkozásai arra hivatottak, hogy a kommunizmus felé haladó egész szocialista életünket szolgálják abban a teljességében, amely rendkívüli világossággal tárult fel az utóbbi években. Ezeket az éveket a hatalmas sztálini természetátalakítás, a kommunizmusnak az egész népet átfogó hatalmas építkezései, a háború utáni első ötéves terv győzelmes, határidő előtt való teljesítése és egyéb világtörténelmi jelentőségű események és folyamatok jellemzik. Mindezek arról tanúskodnak, hogy hazánk Lenin és Sztálin pártjának vezetése alatt egyre gyorsabban halad az emberiség történetének legmagasabb eszménye, a kommunizmus felé.

IV.

Sztálin elvtárs új műve erőteljesen kiemeli a reális valóságtól, az életigazságtól való eltérés valamennyi változatának káros voltát. S újabb, mélyebb értelmezésben ismerjük meg a fontos sztálini tételt, hogy a szocialista realizmusban a legfontosabb — az életigazság a maga fejlődésében, a kommunizmus felé való haladásában. Ez az elv egész esztétikánk alapja, ez határozza meg

esztétikai kritériumainkat. A szép — a mi esztétikánk nézőpontjáról — elszakíthatatlanul összefügg az *igazzal*.

Semmiképpen sem tekinthetjük véletlennek, hogy éppen az utóbbi években, amikor az élő valóságban testet öltő kommunista ideláunk nagysága és szépsége rendkívüli világossággal tárult fel hazánk széles néptömegei előtt és messze a határokon túl, különösen időszerű jelentőségűvé vált az a kérdés, hogy mi a szép kritériuma a szocialista realizmus esztétikájában és hogyan függ össze ez a kritérium a mi élő valóságunkkal.

Lenin még *A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban* c. munkájában írta, hogy a bolsevikoknak érteniök kell ahhoz, hogy „teljes nagyságban és teljes ragyogásban mutassák meg demokrata és szocialista ideálunkat.”¹⁶

Leninnek e szavaiban útmutatást találunk arra vonatkozólag, hogyan függ össze az esztétikai tényező a munkásosztály reális harcával, milyen szorosan kapcsolódik a valóság forradalmi átalakításához, hogyan függ össze a szép az étellel.

A *Pravda* 1951 január 7-i számában *A szovjet művészet* c. vezércikkében megállapította:

„A szép — az élet, a kommunizmust építő nép szabad élete, — ez a szovjet művész jelszava.”

Az a gondolat, hogy a szép — a mi életünk, az emberek boldogságáért, a kommunizmusért folytatott harc, nem más, mint folytatása és továbbfejlesztése új, magasabb történelmi alapon az orosz forradalmi demokratikus esztétikának, amely elszakíthatatlanul összeforrott a szocialista realizmus elméletének alapelveivel és természetszerűleg következik belőlük. Ez az esztétika hangsúlyozza esztétikai kritériumainknak kapcsolatát a szocialista realizmus legfőbb követelményeivel — a valóság hű tökrözésével és a népiség elvével. A szép — a mi hős szovjet népünk élete, a dolgozók sok-sok milliós tömegének élete. Ez a gondolat abból a szempontból is fontos, hogy az élő valóságot ábrázoló művészetünk igaz voltát hangsúlyozva az esztétika nyelvén megerősíti az éltető szovjet hazafiság nagy eszméjét, élesen szembeáll a kozmopolitizmussal és ennek egyik iradalmi megnyilvánulásával — a formalizmussal s mindennel, ami eltávolít hazánk reális életétől, amely szép és nagyszerű; szembenáll minden szűkkörű szektáns gondolattal, amely a szép kritériumait nem az élő valóságban, nem a szocialista élet teljességében, nem a társadalmi cselekvésben és a harcban keresi, hanem szűk kis szubjektív sémákban és dogmákban, melyek elterelnek a reális valóságtól, az egész nép életétől.

Az a tétel, hogy a szép — a mi életünk, a mi harcunk — a bolsevik párt-szerűség elvén alapul. Ez az elv megkívánja a művésztől a kommunizmus eszményének aktív igenlését.

¹⁶ Lenin: *Válogatott Művek*. I. k. Bp. Szikra, 1949. 653. 1.

Az a tétel, hogy „a szép — az élet, a kommunizmust építő nép szabad élete,“ magában foglalja az alkotó szovjet nép munkája mély szépségének és költőiségének gondolatát, azt a gondolatot, hogy a munka és az alkotó a munkaembere a szocialista realizmus irodalmának alaptémája és fő hőse. Az a tétel, hogy a szép — a mi életünk, távol áll minden idillikus elképzeléstől. A szép — a szocialista realizmus esztétikájának szempontjából — az emberiség fényes jövőjéért vívott harc s már ezért távoláll esztétikánk az idilltől: ez az esztétika a nehezre és hősre igenli „mint *szükségszerű*, tehát *kívánatos* képet, amely méghozzá nem is nagyon hasonlít az „általános üdvösség“ paradicsomi idilljéhez...“¹⁷

A szovjet irodalom hősi vezérmotívuma Majakovszkijnak a szovjet nemzeti büszkeségtől áthatott, nagyszerű költői fogalmazásában tükröződik: „Bárhol és bármikor válasszon utat a nagy ember, úgy választja ki azt, hogy az ne kitaposott és könnyű út legyen“. „Napjainkat éppen a nehézségek teszik széppé. Ez az ének nehézségeink, győzelmeink és hétköznapjaink éneke lesz.“

A Majakovszkij szavaiban kifejezett gondolatok és érzések a szovjet irodalom hagyományává váltak. Sz. Babajevszkij a fiatal íróknak nemrég megtartott ösztöndíj-értekezletén ezt mondta: „A mi szovjet életünk éppen azért szép, mert -- nem idill“. Konsztantyin Szimonov *Murmanszki napló* c. költeményében hangsúlyozza, hogy helytelen a kommunizmust idillnek képzelni:

Csak a kispolgár képzelhetett el
Szenvedélyek és izgalmak nélküli világot.
Nemcsak hárfák és lantok hangjára
Tanítjuk majd gyermekeinket.
A kommunizmus világa —
A nagy vágyak és szenvedélyek vakmerő világa.

Ennélfogva nem gyengíteni, hanem erősíteni kell a szocialista realizmus-kritikai bázisát, amelynek hivatása, hogy harcoljon mindaz ellen, ami akadályozza előrehaladásunkat, kommunista eszményünk megvalósítását.

A szép fogalma esztétikánkban magában foglalja a *szépért vívott harcot*; amely nélkül a szép manvilóvízmussá, üres ábrándozássá, álromantikává változnék. A szépért, mint az életért, az élet teljességéért, gazdagságáért, a szabad alkotásért vívott harc összefügg azzal a harccal, amely az élet minden ellensége, a halál és a pusztulás hordozói, a háborús gyújtogatók ellen folyik. Hazánk alkotásra született, tehát a békéért való harcra is. Ugyanezt elmondhatjuk szovjet irodalmunkról is, amelynek eszmei és művészi újító jellege

¹⁷ Sztálin: *Levél A. M. Gorkijhoz*. Lásd: *Sztálin Művei*, 12. k. Bp. Szikra, 1950. 87. l.

mindenekelőtt abban nyilvánult meg, hogy hősei — a fejlődésének útján megtett első lépésektől kezdve — építők, fáradhatatlan emberek, alkotók és egyúttal a világbéke harcosai voltak. A *béke harc* a szocialista realizmus esztétikájának része. A világbéke szépségének és boldogságának igenlése a szovjet irodalom világtörténelmi feladata és magasztos célkitűzése.

A békeharcról, mint politikai s egyúttal esztétikai feladatról kitűnően állapította meg Johannes Becher, német költő a Béke Világtanács első ülésén:

„Ma sokkal jobban meg kell mutatnunk, mint bármikor, hogy milyen csodás a békében élő emberek élete. A művészetek művelőinek egész alkotó erejüket arra kell fordítaniok, hogy rámutassanak az emberiség békés körülmények között való fejlődésének útjára. Beragyogni harcos valóságunkat az emberiség békés hajnalának csodás fényével, ez az, amit költőnk, Bertold Brecht a következő szavakkal fejezett ki:

Ábrándok! Aranyremények!
Menjünk a kalászkok csodás tengerébe.
Magvető, nevezd te magadérak ma azt,
Amit csak holnap teszel majd meg.

A jövő békés életéről szőtt hasonló realista ábrándok rendkívüli módon kifejezhetnék azoknak az embereknek az erejét, akik minden erejüket és tudásukat a béke megvédése ügyének szentelik . . .

. . . Meg kell győznünk ifjúságunkat, hogy csak az méltó arra, hogy hősként tiszteljék, aki minden tétével és gondolatával a békét szolgálja. Századunkban a hősiesség annyit jelent, hogy harcolunk a béke megőrzéséért és ha kell, feláldozzuk érte magunkat.“

Kommunista eszményünk elképzelésével összefügg az élet legnagyobb teljességének és felvirágzásának elképzelése. Minél jobban közeledünk a kommunizmushoz, annál világosabb és hatalmasabb lesz valóságunk hősi romantikája, ennek a valóságnak nagyszerű terveivel és a tervek valóra válásával, amint állandóan előretörünk az egyre nagyszerűbb és szebb új felé. Ábrándunk örökké a valóság nyomában jár, mert ábrándunkat az az élet ihleti, amelyben valóra válnak a legmerészebb ábrándok. Életünkben a reális és a romantikus „elv“ többé nem két elv, hanem megbonthatatlanul egységes egész. Ez a mi életstílusunk, amely meghatározza művészetünk stílusát is. Ebben a művészetben nincs külön realista és romantikus „elv“; ez a művészet egységes egész — a szocialista realizmus, amelynek szerves sajátossága, az irodalmi alkotásnak „alkotórésze“ a forradalmi romantika (Zsdanov).

Azt gondolhatnánk, ma már mindenki számára világos, hogy helytelen az az álláspont, amely szerint a szocialista realizmusban két elv van — realista és romantikus elv — és nem is tértünk volna vissza alkotó vitánknak e megtett

szakaszához, ha kritikáinkban, sőt néha magában az irodalomban is nem észleltük volna időnként a szocialista realizmusról alkotott hazug, dualista elképzelések utórezgését.

A realizmus szembeállításával a romantícizmussal, a romantika megdöntésével a *Zvezda* több cikkében (szerzőjük B. Platonov kritikus) összefügg ezekkel a dualista nézetekkel és a romantícizmusnak olyan elképzelésével, amely szerint ez valami elvont, nem is élő valóságunk szülte fogalom, hanem a művész kívülről viszi be a valóságba, díszítő céllal. A *Zvezda* kritikusai az elvont romantícizmus ellen harcolva, úgyszólván „egy csapásra“ a forradalmi romantika ellen is küzd, tagadva a fogalom jogosságát. Abból indul ki, hogy „a szocialista realizmus fejlődésének iránya“ úgyszólván az, hogy a realista elv „elnyeli“ a romantikust, minthogy — úgymond — ahogy közeledünk a kommunizmus felé, úgy válik valósággá az ábránd, ami pedig a romantika megszűnéséhez vezet.

Megrajzolni a romantika „elnyelésének“ perspektíváját a kommunizmus felé haladtunkban objektíven azt jelenti, hogy megfosztjuk ifjúságunkat az ábrándtól és — melleleg — akarattunk ellenére, egy követ fújunk azokkal az ideológusokkal, akik a kommunista társadalmat mozgástól és fejlődéstől mentesen ábrázolják. Ha az ábránd és valóság azonossá válnék, ez azt jelentené, hogy nem lenne hová és miért előrehaladnunk! A kommunizmus azonban fáradhatatlan, rendkívül gyors előrehaladás az élet minden területén, az élet és az ábránd örök küzdelme.

Platonov véleménye szerint „a romantikus módszer... az irodalmi alkotásnak csak egy része, egy szakasz az írónak egy új téma mélyreható tudományos vizsgálata felé vezető útján. Minél magasabb színvonalú az író alkotó módszere, annál rövidebb ez a szakasz, annál kevesebb az eltérés az objektív valóság és a megrajzolt kép között.”¹⁸ Amint látható, a romantika a kritikus számára a valóságos élet igazságától és a tudománytól való eltérés és tulajdonképpen nem is más, mint a gondolkodásnak valamely elsődleges szakasza, amelyet még nem világított meg az igazi tudományos ismeret fénye. A kritikus nézete szerint a szocialista realizmus művészetében a romantikát nem magának a szocialista valóságnak romantikája, a kommunizmus felé való haladás hozza létre és lelkesíti, hanem a művész szubjektív képzelete révén kerül be a szocialista realizmusba. A romantika — Platonov nézete szerint — az egyes ember és a társadalom gyermekkorára jellemző.

Ezekből a tételekből az tűnik ki, hogy egyesek nem értik, hogy a romantika a szocialista realizmus esztétikájában ábránd a még szebb jövőről, harc ezért a jövőért, az esztétikai eszmény szerves része. A *Zvezda* kritikusai úgy látszik nem is gyanítják, hogy a romantika szétzúzása tulajdonképpen nem más, mint az esztétika szétzúzása.

¹⁸ *Zvezda*, 1950. 1. sz. Oroszrul.

A romantika olyan elképzelése, hogy az — mint a valóság birtokbavételének elsődleges szakasza éretlen, „zavaros“, tudománytalan, nem igazi gondolkodás, lényegében nem más, mint a hegeli esztétika közhelyeinek megismétlése; a hegeli esztétika számára csak az elvont gondolkodás igazán nagyértékű, a művészet pedig csak „elsődleges szakasz“ azon az úton, amely e gondolkodás felé vezet. A hegeli esztétika, amely — mint bármely más idealista esztétika — ellensége a művészetnek, lenézően bánik a művészettel, mint „tökéletlen megismeréssel“, amely az emberi szellem gyermekkorának felel meg és végetér, amikor a „szellem“ fejlődése során megéri. Az idealista esztétika tagadja a szép objektív létezését a valóságban, a szépet csak látzatnak tekinti, amelyet a művész szubjektív képzelete visz a valóságba, hogy megszépítse azt, hogy betöltse a szép hiányát magában a valóságban. Csernisevskij megállapította, hogy a szép az idealista esztétikában „csak kísérlet, amely homályos nézetekből, zavaros filozófiai gondolkodásból származik, s (Hegel rendszere szerint) minél fejlettebb a gondolkodás, annál jobban eltűnik előle a szép és végül a teljesen fejlett gondolkodás számára csak igazság van, de szép már nincs . . .“

Platonov hibás álláspontja a két „elv“ elgondolásán alapul, amelyek közül az egyiknek el kell nyelnie a másikat. Ez a mi életünknek is elszürkülését jelenti, életünkét, amelynek sajátossága a romantika, és művészetünkét, amelynek módszeréhez elválaszthatatlanul hozzátartozik a forradalmi romantika. A romantika megdöntése irodalmunk műfajbéli elszegényítését jelenti, annak a lehetőségnek a tagadását, hogy a szovjet írók használhatják az olyan romantikus és fantasztikus műfajokat, amelyekhez például a *Rusalka*, a *Démon* és *A leány és a halál* tartozik.

Háború utáni irodalmunk fejlődése új, szemléltető bizonyítéka a szocialista realizmus elvei helyességének és életképességének. Szocialista életünk teljessége ad lendületet háború utáni irodalmunk, legjobb és legjelentősebb alkotásainak. Mindezeket a műveket megszépíti az a hősi romantika, amely hazánknak a kommunizmus felé való diadalmas haladására jellemző.

Íróink műveinek tipikus cselekménye lett az amelynek, alapja alkotó munka fejlődésének és kiszélesítésének története, amelyben a hősök résztvesznek. Ez a történet egyúttal az emberek szellemi fejlődésének története is, látókörüknek soha nem tapasztalt kitágulása, olyan új gondolatokkal, érzésekkel való gazdagodásuk, amelyeket a munkához és az élethez való kommunista viszonyuk hat át. A cselekmény során megnyilvánul az: hogy bármely alkotó munka, bármely újító kezdeményezés fejlődésének és kiszélesedésének távlatai határtalanok a mi valóságunkban és határtalan az emberek szellemi fejlődése az alkotás folyamatában. A végtelen tér, az alkotás lendülete — a szocialista élet teljessége irodalmunk forradalmi romantikájának is forrása.

Íróink alkotásaiban a cselekmény során feltárul, hogy hazánkban bármely, még a „legkisebb“ alkotó munka is részecskéje az egész nép fenségesebb alkotásának. A hősök szellemi fejlődése mindenekelőtt abban mutatkozik meg, hogy az emberek érezni kezdik munkájuk méreteit, azt, hogy részesei az egész nép államépítő munkájának, a Lenin és Sztálin pártja ügyéért vívott történelmi harcoknak.

V. Akszajev regényének hőse, Alekszej Kóvsov, a fiatal mérnök, Moszkva felé repül. Odavezényelték, hogy jelentést tegyen az olajvezeték építéséről. Amint letekint a repülőgép ablakából, a hatalmas magasságból megpillantja azokat a helyeket, ahol az az építkezés folyt, amelyre ő annyi alkotó erőt fordított.

„Feltűnt a gyufaskatulya méreteire zsugorodott kis állomásépület. Alekszej néhány nappal ezelőtt is elrepült így a pálya felett, akkor is lenyűgöztek az építkezés hatalmas arányai. De most arra gondolt, hogy az ország óriási méreteihez képest ez az egész olajvezeték alig nagyobb, mint egy gyufaskatulya!

Szinte fizikailag érezte a Szovjethaza mérhetetlen távlatait és mindazt, ami benne történik. Egyszerre kedve támadt énekelni. Sohasem érezte még ilyen erősen és sohasem látta még ilyen tisztán a saját helyét abban a titáni küzdelemben, amely a népek boldog jövőjéért folyik.“

Ilyen a mi valóságunk, a kommunizmusért vívott harcunk lenyűgöző romantikája. Magunkat, a magunk alkotó munkáját egy méreteiben fantasztikus alkotás részecskéjének érezni annyit jelent, mint megérteni a méreteket és távlatokat. Ha nem látjuk az egészet, akkor a minket közvetlenül körülvevő vagy elnyomja a többit, vagy pedig túl apróvá törpül; mindkét esetben a távlatok elferdítése szűkíti, korlátok közé szorítja az ember szellemi fejlődését. A fizikai magasság képe ebben az idézett kis szemelvényben nagyon helyénvaló, igazán költői: a magasság, amelyből Akszajev regényének hőse letekint a maga alkotására, egyben az állami szempont magassága, a hős szellemi fejlődésének magassága is.

V. Zakrutkin *Úszó falu* c. regényének hősei, akik Moszkvában voltak tanfolyamon, életükben először érzik egészen világosan, hogy milyen hatalmas, az egész népet felölelő államépítő munkának kis része az a szerény halgazdaság valahol egy távoli faluban, amelyért ők annyira lelkesednek.

„A zászlócskával tarkított térkép fölé hajoltak, amely a szovjet halgazdaságokat ábrázolta. Úgy tűnt nekik, hogy a világ legmagasabb hegyén állnak, ahonnan minden áttekinthető . . . Zubovot és feleségét lenyűgözte a látottak titáni lendülete. Szomorú ellágyulással gondoltak vissza a sztyeppékbe és vadvizekbe vesző kis falujukra, amely alig észrevehető, szinte láthatatlan pontocskáknak tűnt innét . . . De mikor Zubov elgondolkodott a halgazdaság lendületes fejlődéséről, a különféle tengeri és folyami gazdaságokról, meg-

értette, hogy a távoli úszó falu embereivel, halásztelepeivel... halivató helyeivel a csendes vízű folyón a nagy egész kis része...“

Ismét feltárul előttünk a mérhetetlen magasság képe. A szovjet emberek, a történelemben sohasem tapasztalt teremtő munka részesei, „a világ legmagasabb hegyének csúcsán“ érzik magukat.

Az emberek szellemi fejlődése munkásságuk kiszélesedésének folyamatában — ez a téma határozza meg A. Ribakov *Gépkocsivezetők* c. regénye cselekményének egész menetét.

Ez a regény egy kis gépkocsitelep mindennapi és látszólag egészen prózai életét, hétköznapját ábrázolja.

Ribakov regényének olvasása közben rendkívül érdekes megfigyelni, hogy ezekből az „apró“, „mindennapi“, szinte egészen jelentéktelen dolgokból hogyan nőnek ki a rendkívüli újítások, hogyan fejlődik és bővül szakadatlanul a tömegek alkotó munkája és hogyan válnak az emberek egyre mélyebbekké, kimagaslóbbakká és jelentősebbekké ebben a folyamatban. Elragadtatással figyeljük, hogy a gépkocsitelep dolgozói, a tröszt vezetőinek bürokratikus ellenállását és számos egyéb nehézséget legyőzve, hogyan építenek javítóműhelyeket a gépkocsitelep számára és hogyan nőnek ezek a javítóműhelyek körzeti jelentőségű javító üzemmé. A javítóműhelyeket felépítésük után elveszik tőlük és a körzet tulajdonába kerülnek. Szétfoslott a saját javítóműhelyeikről szőtt ábránd, helyett azonban a körzet egy üzemet kapott, amelyre igen nagy szüksége volt; a gépkocsitelep dolgozói pedig Poljakov igazgató és más élenjáró emberek útmutatása nyomán megtanultak állami méretekben, távlatokban, helyi korlátozottságok nélkül gondolkodni. A szerzőnek éppen az a képessége, hogy ért a lélekábrázoláshoz, az emberek szellemi fejlődésének bemutatásához, ez teszi lehetővé, hogy alkotása cselekményének alapjául olyan „prózaí“ dolgot válasszon ki mint amilyen a javítóműhelyek építése, sőt mi több, a szereplők erkölcsi értékének ismérévül az építkezéshez való viszonyukat válassza ki: elősegíti-e valaki az építkezést vagy hátráltatja? Segíteni pedig csak alkotó módon lehet: anyagtakarékossággal, a forduló ésszerűsítésével, a mesterségbeli tudás fejlesztésével, a szellem fáradhatatlan munkájával.

A tömegek alkotó munkájának és kezdeményezésének abban a fellendülésében, amelyet a regény ábrázol, új meg új tettek születnek, s ezek nem szoríthatók többé az eredeti keretek közé. Ezek az új kezdeményezések önálló intézményekké fejlődnek. Így alakul meg a szállító iroda és vezetőjévé Koroljovot nevezik ki, aki a minap még rakodómunkás volt. Ez egyelőre még igen szerény kezdet, de Poljakov már látja a széles távlatokat. Sajnálja, hogy ki kell válnia a szállítóirodából; mennyire fáj neki „búcsút venni“ a javítóműhelytől, hiszen annyi energiát, annyi szeretetet áldozott az egész közösség munkájának e gyümölcseire. De az olyan emberek ereje, mint Poljakové, abban a képességükben rejlik, hogy állami méretekben tudnak

gondolkodni és érezni. Poljakov azt mondja Koroljovnak és Valjának a gyárvezetőnek, aki minap még autóbuzskalauz volt:

„ — Nagyon nehéz elválni maguktól . . . De maguk itt elsekélyesednek, maguknak tér kell, méretek . . . Területi szervvé válnak, Moszkvának Tulának, Voronyezsnek, Kurszknak fognak dolgozni . . . Most tíz kocsit raknak meg, később százakat, megbízottaik lesznek minden útszakaszon. Munkájuk csak most kezdődik.

Poljakov tovább beszélt. Valja talán most először látta szigorú arcát ilyen átszellemültnek, most először hallotta hangját ilyen lelkesnek, erősnek. Elgyönyörködött benne és arra gondolt, hogy ilyen emberekről mondotta Gorkij: „Ember — milyen büszkén cseng ez a szó!”

Rendkívül szép, lírai a regény befejezése.

„Vajjon nem a kicsi ad-e életet a nagyoknak s ez a nagy majd annak idején maga is kicsi lesz az előtt, amit életrehívott . . .

. . . Elmegy Koroljov és Valja, a hajdani rakodómunkás és a kalauznő, de olyan nagy ügy érdekében távoznak, amelyet ők teremtettek és amely megteremtette őket . . . Elmegy egykori tanítványa, Tyimosin esztergályos, a tehetséges feltaláló, az igaz bolsevik. És helyükre új nemzedék lép . . . Vajjon nem volt-e érdemes életük annyi évét feláldozni ennek az ügynek és vajjon nem ez-e az igazi élet?

Poljakov anélkül, hogy levette volna szemét a gépekről, így szólt:

— A mi dolgunk, akárcsak gyermekeink, felnő és elmegy, hogy a maga életét élje.

— Igen, — szólt Tyimosin, s az ablakhoz lépve kitérte a másik ablak-szárnyat. — de ezért nem szeretjük kevésbbé.“

A szerző jól ábrázolja a szovjet emberek viszonyát a közügyhöz, az államügyhöz, mint apai büszkeséget, a növekedés, a nagyság érzését, állandó előre- és magasabbratörést. Igen helyesen mondja, hogy a szovjet emberek által létrehozott alkotás visszahat rájuk, az emberek fejlődése összeolvad az emberi alkotás fejlődésével. Sohasem állnak, sohasem nyugszanak meg, nem nézik le az apró dolgokat, segítenek, hogy azok is naggyá nőjjenek, velük együtt fejlődjenek! Igen, ilyen a mi szovjet elképzelésünk az eszményről, az igazi életről, ilyen a mi gazdag szocialista életünk lendülete, amelyet a kommunizmus levegője leng körül.

A bolsevik pártszertűség és ennek elszakíthatatlan kapcsolata a népiséggel, az élet igaz, a kommunizmus felé haladásában való ábrázolása, az a tudat, hogy a szép — az élet és az élet szép, cselekvő részvétel a valóság átalakításában, a kommunizmusért vívott harcban, ezek a szocialista realizmus elvei és ezek alapján árat sikereket a mi irodalmunk. A szocialista realizmus elveitől való eltérés negatív eredményekre vezet. Az elvont, az élettől elszakadt romantikus költészet hatása mutatkozott meg az olyan alkotásokban, mint Kaverin *Nyitott könyv* vagy Katejev *A szovjetek hatalmáért* című műve.

Arra, hogy milyen fontos az írók számára a szocialista realizmus elméletének helyes megértése, rendkívül jellemző példát szolgáltat gyermekirodalmunk. Itt különösen fontos a szocialista realizmus elveinek, s ezek közt a forradalmi romantika elvének, mint a szocialista realizmus alkotó elemének helyes alkalmazása. L. Kaszszil *Drága kisfiam* című könyvében és *Vologya utcája*-ban, amelyet Poljanovszkijjal együtt írt és 1950-ben Sztálin-díjjal tüntettek ki, gyermekekről van szó, a Nagy Honvédő Háború komor éveiben. Mindkét könyv romantikus, de Kaszszil *Drága kisfiam*-jának esztétikai hibája az, hogy az író észrevétlenül elszakította a romantikát a gyermekek reális életétől. A gyermekek — a könyv hősei — mintegy kettős életet élnek: egyrészt ábrándjaikban, „Szinyegorija“ fantasztikus országában, másrészt a reális valóságban, a mindennapi munka, az ipariskolai tanulás körülményei között. A gyermekek „Szinyegorija“ lakóinak nevét viselik, megmentik a bűvös szépségű hercegnőt a gaz király karmaihól és „parancsnokoknak“ nevezik magukat. A szerző nem vette észre, hogy ez a játék nem segíti a gyermekeket az életben, hanem eltereli őket az élettől. A romantikus elem elszakadt a realistól. A gyermekek munkáját a könyv szenttelenül írja le, költőiség, romantika nélkül, hevenyészetten; egyetlen gyermek sem marad meg emlékezetünkben; az író számára éppen „Szinyegorija“ volt fontos. A gyermekalakok rajza így elmosódott; különcöknek tűnnek, elvont ábrándozóknak, ami igen valószínűtlen gyermekek esetében.

A reális élet elszürkítése ebben a könyvben nem vezetett a fantasztikum és a romantika gazdagságához; éppen ellenkezőleg, a valóságtól elszakított mese „Szinyegorijá“-ról elég elcsépelet és nem minden szentimentalizmus nélkül való história, hercegnőkről, királyokról, udvaroncokról, amelyet a „korszellem“ szem előtt tartásával kissé „felhígítottak“ a „Nagy Mesterek“ elvont alakjaival. A műben két „elv“ érvényesült: a realisztikus és a romantikus elv, de mindkettő túlságosan szürke, nem alkot kerek egészet.

Vologya utcája című, sok tekintetben kiváló könyv szerzői szándékosan hangsúlyozták, hogy mindaz, amit művükben leírnak — pontos és való igazság és ki is jelentik az első fejezetben, hogy könyvükben „jóformán nincs is kieszelés. Minden, amit itt elbeszélünk, igaz és oly csodaszép, szigorú és színigazság, hogy nem szorult szépítésre.“

Nem érthetünk egyet a szerzők fent idézett kijelentésével. Az élet nem csak ebben az esetben, hanem sohasem szorul szépítésre. Az a „kieszelés“, amilyen a tipizálás, általánosítás, megvan bármely valóban művészi alkotásban, *Vologya utcája* pedig valóban művészi alkotás. De a szerzők kijelentésükkel mást akarnak mondani. Az, amit a könyvben legendaszerűen fenségesen és a legmélyebb értelemben véve romantikusan elmondanak éppen a mi korunk való igazságát ábrázolja, a csodaszép, szigorú és színigazságot. Ebből ered a szerzői előszó és az egész mű lendülete.

Vologya utcája-ban Vologya Dubinyin keresi pionír rövid életéről van szó. Vologya tagja volt a keresi kőbányákban tanyázó partizán osztagnak és a fasiszta német rablókkal vívott harcban elesett mint felderítő.

A könyv első oldalaitól kezdve, amelyek a háború előtti évekről szólnak, magával ragad az életet szenvedélyesen szerető, önfelédtt, a cselekvés örömetől elragadott, ábrándozó, az élet hívogató titkait megfejtő boldog szovjet gyermekkor széles szárnyalású, szikrázó romantikája és jókedvűen, rendkívül erősen érezzük életünk teljességét és boldogságát! A mű szerzői, a munkájukban elmerült türelmes kutatók módjára, szeretettel és figyelmesen keltének életre részletet részlet után, epizódot epizód után, napot nap után, évet év után: feltárják Vologya Dubinyin jellemét, fejlődését, növekedését és a serdülővé, harcosná váló gyermek férfivá válását. Az olvasó előtt feltárul a szovjet gyermek általánosított alakja. Vologya Dubinyin pedig a maga megismételhetetlen egyéniségével úgy áll előttünk, mint a Bolsevik Párt remek „kisebbik fia“. Együtt megyünk vele a keresi katakombák homályába. Elindul egy legendás, hősi élet. Kaszszil és Poljanovszkij új könyvének sikere mindenekelőtt abban rejlik, hogy a romantika és a realitás nem két „elv“ gyanánt érvényesül benne, hanem valóban egységes egészet alkot.

A *Drága kisfiam* nem azért volt gyenge, mert fantasztikum volt benne, *Vologya utcája* pedig nem azért kitűnő, mert nincs benne fantasztikum. Az előbbi könyv fantasztikuma azért tűnik szegényesnek, gyengének az élethez viszonyítva, mert el van szakítva a reális, mindennapi valóságtól. Csak az a fantasztikum és romantika erős, amely az életre támaszkodik és a valóság fölé emelkedik, de nem abban az értelemben, hogy valahová a felhők közé száll (az ilyen elszakadás mindig a művészet lealacsonyítását jelenti a valósággal szemben), hanem úgy, hogy meg tudja előzni a jövőt és a holnapba tekint.

V.

Irodalmunk megtanulta, hogyan fejezze ki egyre mélyebben napjaink hőségének, a kommunizmus építőjének *támadó jellemét*. Ez a szocialista realista irodalom egyik alapvető hagyománya. *Élő valóságunkban éppen a pozitív hősnek van cselekvő, támadó, életformáló szerepe*.

A szocialista realista irodalom első hőségének, a *Kispolgárok* című színdarab Nyil nevű mozdonyvezetőjének alakját éppen a támadó vonás határozta meg. Ugyanilyenek voltak az *Ellenségek* című színdarab és az *Anyá* hőseinek alakjai is.

A szocialista realizmus irodalmának hősét az a szomjas vágy fűti, hogy életet teremtsen, hiszen az élet szerelmese és még szebbnek akarja látni. Ez a hős a következő szavakkal köszöntött be az irodalomba:

„A jogokat nem adják, a jogokat kivívják!... Nincs olyan forgalmi előírás, amely meg ne változnék!“

Így szól Nyil és ezekben a szavakban kifejezésre jut viszonya a valósághoz, éppúgy, mint Tatyana Besszemenovához intézett szavaiban:

„Nekem csak az nem tetszik, hogy miért vagy te tanítónő? Nem szíved szerint való munka ez, kimerít és idegesít téged. A munka pedig — roppant nagy... A kis gyermekek, hiszen a jövő emberei ők... érteni kell ahhoz, hogy megbecsüljük őket, szeretni kell őket. Minden munkát szeretni kell, hogy jól végezhesük. Tudod, én rettenetesen szeretek kovácsolni. Az ember előtt egy vörös, formátlan tömeg, dühödt és forró... Élvezet ráverni a pörölyvel. Sziszegő tűszikrákat köpköd feléd, ki akarja égetni a szemed, meg akar vakítani, félre akar lökni. Eleven, rugalmas... te pedig vállból mért kemény csapásokkal azt készíted belőle, amire szükséged van...“

Az anyagnak ebben az eleven, rugalmas, erőszakkal magához ragadó és ellenszegülő, formálásra váró képében *maga az élet* jut kifejezésre. A valóság úgy tárul fel Gorkij hőse előtt, mint valami csodás, gyönyörű anyag, amely formálásra és alkotásra vár, mint a gyönyörű valóság megalkotására szolgáló anyag. Formálni, alkotni, megcsinálni mindazt az életből, amire szüksége van az embernek, a történelem új hőségének, aki azért jött e világra, hogy *kikovácsolja* az emberek boldogságát, ilyen a szocialista realizmus irodalmi hőségének viszonya a valósághoz. Számára a szép — az élet a maga mozgásában. Nyilnek a foglalkozása maga válik költőivé a színdarabban, amint az életnek az új felé való előretörését jelképezi. Nyil alakja mögött érezzük a munkásosztály egész tömegét, és azokat, akiket a történelem mozdonyvezetőinek nevezhetünk, azokat, akiket holnap (egy év múlva) a történelem majd bolsevikoknak nevez.

Az élet szomjas szeretete, — ez Nyil *lendülete*. Ő szeret és tud élni szíve, lelke egész erejével, reális földi élete minden örömével. Nyil és táborának emberei hisznek a gyönyörű jövőben és — a csehovi hősökkel ellentétben — nemcsak álmodnak róla, hanem harcukkal meg is teremtik azt. Ezért szeretik oly szenvedélyesen az életet! A Besszemenov-féle tábor emberei a régi világ emberei, kispolgárok, akik panaszkodnak és félelmükben reszketnek a közelgő, számukra érthetetlen és idegen ellenséges valóság előtt. Nyil és barátai az élet haladásával, a történelem menetével összhangban élnek, a kispolgárok azonban úgy érzik, hogy az élet elsöpri őket az útból és szembe akarnak szállni az élet haladásával. Ebben rejlik Nyil, Cvetajeva, Polja és Siskin optimizmusának forrása és ez az oka a kispolgárok pesszimizmusának, félelmének, bizonytalanságának, lázas kapkodásának.

Nyil *támadó* hős. Ő támad, ellenfelei pedig védekeznek. Gorkij történelmi újítása az erőknek ilyen elosztásában, az előretörő élet elől *visszavonuló* régi világ ábrázolásában nyilvánult meg. A kritikai realizmus irodalmában éppen a pozitív, a haladó erkölcsi és esztétikai ideálokat megtestesítő hős állt szemben a gazság, aljasság és sötétség győzedelmeskedő erőivel. Éppen ezek az

utóbbiak győztek, elnyomtak minden ragyogót, igazat, alkotót, értelmest és szépet.

Rendkívül érdekes szembeállítani egymással a kritikai realizmus egyik utolsó zseniális alkotását a szocialista realizmus első zseniális alkotásával. Szinte egyidőben jelentek meg, mindössze egy év választja el a kettőt egymástól. Csehov *Három nővér*-ére és Gorkij *Kispolgárok*-jára gondolunk. Ha figyelembe vesszük Gorkijnak abban az időben kialakult barátságát Csehovval, közelségüket és kíváncsi érdeklődésüket egymás iránt, továbbá a szóbanforgó színdarabok tematikai hasonlóságát, akkor fel kell tételeznünk, hogy a *Kispolgárok* bizonyos nértékben válasz volt a *Három nővér*-re. Gorkij akkor írta a *Kispolgárok*-at, amikor már jól ismerte a *Három nővér*-t. A *Kispolgárok* objektíve mindenesetre válasznak tekinthető a *Három nővér*-re.

Sok tekintetben közel áll egymáshoz ez a két színdarab: így a kispolgárság témája és a jövőről szóló ábrándozás tekintetében is.

Csehov, miután elolvasta Gorkij *Kispolgárok*-ját, azt írta A. I. Juzsin-Szumbatovnak, hogy Gorkij érdeme az, hogy ő „az első Oroszországban és általában az egész világon, aki megvetéssel és utálattal beszélt a kispolgárokról . . .” Ebben az értékelésben természetesen megnyilvánul Csehov szerénysége is. Pomjalovszkij után éppen ő, Csehov beszélt megvetéssel és utálattal a kispolgárokról, s egész munkásságával és a *Három nővér*-rel szintén ezt fejezte ki.

Natasa a *Három nővér*-ben félelmes a maga hétköznapiságában, szürkeségében és közepszerűségében: tökéletes megtestesítője a kispolgárságnak — az az alak, amely nem kevésbé baljós, mint Lady Macbeth. Masa kispolgárnak mondja Natasát.

Vajjon Natasa nem lett volna-e jó, tökéletesen hozzáillő lánya Besszemenov kispolgárnak, Gorkij *Kispolgárok*-jában? Éppen ilyen lányról álmodott az öreg Besszemenov, éppen ilyen szellemben nevelte hitvesével együtt Tatyanáját. De az öregeknek, amint ez köztudomású, nem volt szerencsájük a gyermekekkel. Lányuk tehetetlen, gyenge lett, nem volt benne egy szikra magabiztosság, szívósság, hiányzott belőle az a nyers, arcátlan, támadásszerű célratörés, ami annyira jellenzi Natasát.

A kispolgárság e két alakjának, Natasának és Tatyanának különbségében megnyilvánul az, ami Gorkij munkásságában új, ami a *szocialista* realizmusban új, a kritikai realizmussal összehasonlítva.

A *Három nővér*-ben az aljas kispolgári ösztönök Natasa és Protopopov személyében *támadnak* és nincs, aki szembeszálljon ezekkel az ösztönökkel. Gorkij *Kispolgárok*-jában pedig éppen a Besszemenov-féle kispolgári tábor vonu vissza fejetlenül és itt az a reális erő támad a kispolgárság ellen, amely ellensége a besszemenovizmusnak, protopopovizmusnak, az ostoba, gonosz, aljas, tulajdonosi, kispolgári világ minden alapelvének.

Mindkét darabban nagy szerepet játszik a ház rajza. Ennek szimbolikus jelentősége van. A *Három nővér* cselekménye arról szól, hogyan szorította ki a nővéreket házukból Natasa és Protopopov. Az aljasság gonosz ereje kiszorítja őket az élethől. Fedél nélkül maradnak, házukat pedig az ellenség foglalja el. Harc nélkül visszavonulnak. A szépség átadja helyét a rútságnak, az élet költészete, zenéje, amely e három gyönyörű nő alakjában testesült meg, átadja helyét a sivár prózának. Ez volt a kritikai realizmus irodalmának „örök“ témája — szomorú elbeszélés arról, hogyan *vonul vissza* az élet szépsége és költészete a rútság támadása elől, miként ül ünnepi tort a gonosszág, az aljasság, a durvaság, az igazságtalanság és a kegyetlenség. A szocialista realizmus újító témája kezdettől fogva a *támadó* és a *győzedelmeskedő* jó, igaz, ragyogó, és szép elvének témája volt.

A ház rajzának a *Kispolgárok*-ban, akárcsak Csehov darabjában, nemcsak közvetlenül reális, hanem széles értelmű általános költői jelentősége van. Nem hiába válaszolja Tyetyerev, az énekes, az öreg Besszemenovnak arra a kijelentésére, hogy ő, Besszemenov „*saját* házában lakik“: „Ez igaz! Saját házadban vagy. Az egész élet a te házad, a te épületed. Ezért nincs hol lakjam, te kispolgár.“ Amíg Tyetyerevnek, Szatyin elődjének, „a harmadik rend emberének“ „nincs hol laknia“ a földön, addig Nyil nem hazátlan ember! A Tuzenbahok, a Versinyinek, a három kedves, elragadó, tehetetlen nővér — fedél nélkül maradnak, Natasa kiűzte őket a házból. Nyilnek megvan a maga biztos, szilárd helye az életben, „gazda a maga házában“, mert sok munkát fektetett a „ház“-ba. Ő nem úgy látja, mintha az egész élet — a kispolgár háza lenne. „Az a gazda, aki dolgozik“, — mondja Nyil. Az irodalomban eddig nem mondtak ilyen súlyos szavakat! Tudjuk, érezzük, meg vagyunk győződve arról, hogy az egész „ház“ — az egész világ — nemsokára olyan embereké lesz, mint Nyil. Natasával és Protopopovval szemben, akik hatalmasan, gazda módjára uralkodnak a három nővér házában, a Besszemenovok már nincsenek meggyőződve birtokló erejükről. Az öreg Besszemenov fél Nyiltól, érzi, hogy Nyil kiűzi őt a „házból“. Többször élesen kifakad: „Hor-danád csak el magad a háztól!“ Az utolsó felvonásban — a zavar, gonosszág, félelem közepette — azt mondja: „Valamit nem értek . . . kié ez a ház? *Ki itt a gazda?* . . .” És Tyetyerev azt mondja neki, hogy ő, Besszemenov erőtlenséghez, hogy ellenálljon mindannak, ami *rátámad*.

Nyilnek és táborának *támadása* — Besszemenovnak és táborának *visszavonulása*: ime, ez a *Kispolgárok* tartalma. Az új világ támadása a régi ellen — ezt jelentette az új irodalomnak, a szocialista realizmus irodalmának újító szava.

S majdnem ugyanebben az időben a kritikai realizmus irodalma folytatta utolsó nagy képviselőjének alkotásaiban „örök“ hús témáját a pusztuló, az élethől kiszorított szépségről és igazságról.

Csehov *Három nővér*-ében elveszti házát, fedél nélkül marad a szépség és a boldogság (a tűzvész szimbolikus jelentősége a harmadik felvonásban). Gorkij *Kispolgárok*-jában a fedél nélkül maradás veszélye fenyegeti a szépség és a boldogság ellenségeit, a rútságot és a boldogtalanságot — hamarosan éppen ezek maradnak fedél nélkül a földön! A színdarab diadalmas hangulatát éppen ez a hatalmas meggyőződés diktálja. A „megalázottak és megszomorítottak“ Gorkij művében új minőségben jelentkeztek — mint szülőföldjük holnapi gazdái.

Nyíl támadó jelleme megmutatkozik a darab szerkezetében és cselekményében is. Nyíl *irányítja a cselekményt*, az összes szereplők sorsa valamilyen formában összefügg vele, tőle függ, ő kezdeményez, ő határozza meg a cselekmény szituációit, míg a *Három nővér*-ben és általában a kritikai realizmus irodalmában a helyzetet a legtöbb esetben a szépséggel és az emberi boldogsággal szembenálló ellenséges erők határozzák meg, a tagadó erők támadnak.

A pozitív hős támadó jelleme a szocialista realizmus irodalmának fontos újítása. A szovjet irodalom legjobb, legjelentősebb alkotásaiban, mint pl. Furmanov *Csapajev*, Gladkov *Cement*, Osztrovszkij *Az acélt megedzik*, Fagyevjev *Az ifjú gárda*, Makarenko *Az új ember kovácsa*, Azsajev *Távol Moszkvától* c. regényében és más művekben az egész cselekmény középpontjában a pozitív hős áll, aki támadó jellemű. Éppen ő irányítja a mű cselekményét. Az erők is úgy oszlanak meg ezekben a művekben, hogy a pozitív hős cselekszik, a negatív vagy ingadozó szereplők pedig válaszolnak tetteire, valamilyen módon reagálnak azokra.

Természetesen vannak olyan művek is, amelyekben a cselekmény menete olyan negatív hősökkel fonódik össze, akik igyekeznek „támadni“. De az írónak ilyen esetekben is meg kell mutatnia, hogy a negatív hős támadása csak látszólagos támadás, minthogy lényegében, szocialista valóságunk objektív törvényei szerint — a történelmi támadást pozitív hőseink, szovjet népünk folytatják, népünk, amely a nagy Sztálin lelkes vezetése alatt a kommunizmus felé halad.

Objektív valóságunk e törvényszerűségeinek valamilyen formában tükröződniük kell a cselekményben, a színek elosztásában, a szerkezetben és a személyek elosztásában. *Annak a pozitív elvnek, amely irányító és támadó jellegű a mi valóságunkban, az irányító és támadó elv szerepét kell betöltenie a művészi alkotásban is.* Így szokott ez lenni legtöbb esetben irodalmunk legjelentősebb alkotásaiban. A cselekmény egész romantikája, szépsége, költészete, érdekessége, a szerző legszebb érzései, mindaz, ami a legmélyebben jellemzi a hőst, a pozitív hősök osztályrésze, azoké a hatalmas támadó erejű embereké, akik átalakítják az életet, megteremtik az új, kommunista társadalmat.

De vannak irodalmunknak olyan alkotásai is, amelyek szerzői — néha kellő tapasztalat és mesterségbeli tudás híján és mivel nem tudják helyesen

elosztani a művészi színeket, nem ismerik a cselekmény és a szerkezet titkait — úgy építik fel műüket, hogy középpontjában a negatív hős áll és éppen azt ruházzák fel támadó erővel, a pozitív hős és az egész közösség pedig védelembe vonul a negatív hős aktivitása elől és mindössze válaszol, reagál annak tetteire.

Az ilyen esetekben az alkotás középpontjában többnyire az individuális lelki alkatú hős áll, aki feszültségben tartja az egész közösséget. Ez a hős negatív szerepet játszik, de fel van ruházva minden érdekes vonással, a tárgy minden érdekességével, bizonyos romantikával és költőiséggel. Tehetséges, érdekes, ő támad és a mű minden eseménye, a cselekmény egész menete tőle függ. A vele szembenálló pozitív hős nemes és igazságos, de unalmas, nélkülözi a művészi ábrázolás minden művészileg konkrét, individuális vonását, alakja szétfolyó, minthogy nem annyira az aktív, támadó cselekvésben, hanem inkább az ellenállásban, a más cselekvésére való reakcióban, a negatív szereplők tettei elleni védekezésben mutatkozik meg. A pozitív hőst a cselekmény olyan körülmények közé sodorja, ahol teljesen el van foglalva a negatív szereplők tetteire adott *válaszokkal*. A pozitív hős egész szerepe az ilyen műben kizárólag a negatív személyek cselekedeteire való reagálásra és saját maga, valamint a közösség védelmére korlátozódik. Jellemét ez „védekező” jellegűvé teszi, csökkenti aktivitását, önállóságát, határozottságát, egyéni sajátosságát. Így történt az például J. Trifonov *Diákok* c. tehetséges elbeszélésében, ami kétségtelenül csökkenti a mű eszmei és művészi értékét. Mindaz, ami leginkább érdekes a műben, Palavin alakjával kapcsolatos. Ez a fiatalember, akit sok egyéni tulajdonsággal ruház fel a szerző, negatív szerepet játszik és a mű vége felé újjánevelődik (helyesebben, az újjánevelődés útjára lép). Éppen Palavin határozza meg a cselekmény egész menetét, aktív szerepet játszik, a pozitív hős, Vagyim pedig csak *reagál* Palavin tetteire. A legélénkebb művészi színekkel és a legintimebb vonásokkal is éppen Palavint ruházza fel a szerző. Ő és barátja, Lenocska Medovszkaja, akit nem kevés kispolgári vonás jellemez, művészileg konkrétak, Vagyim alakja pedig szétfolyó. Ugyanilyen a közösség ábrázolása is, amely Palavin tettei ellen védekezik; nem alakul ki világos és teljes költői ábrázolás.

Itt a szocialista realizmus esztétikájának fontos törvényével találkozunk, amelyre fel szeretném hívni íróink figyelmét. Az olyan művekben, amelyek Makarenko *Az új ember kovácsa* vagy Igor és társai c. mű e. Krimov *Derbent tankhajó* vagy Azsajev *Távol Moszkvától*, Ribakov *Gépkocsivezetők* c. műve, miért olyan ragyogó, teljesértékű, súlyos, látható, a valóságos élet minden színében és hangjában dúskálkodó, tudatunkban az egyéni vonások sokféleségével fellépő a közösség ábrázolása és miért nem alakult ki a közösségnek ilyen ábrázolása Trifonov *Diákok* c. regényében?

A dolog lényege az, hogy Makarenko, Krimov, Azsajev és Ribakov említett regényeiben a közösségnek megvan a maga — Sztaniszlavszkij

terminológiáját használva — „felső feladata“, az egészen áthaladó cselekménye, a maga világos célja, amelyet hajthatatlanul, következetesen megvalósít, úgy hogy a mű cselekményének fejlődése a közösség saját céljának megvalósítása is, a cél megvalósításának egyes szakaszaiban. A cselekvő, támadó közösség tehát úgy áll előttünk, mint a mű cselekvő főhőse, — ez a szocialista realizmus irodalmának egyik újító sajátossága. Az említett művekben az erőviszonyokat éppen az jellemzi, hogy a közösség cselekvő, céltudatos, következetes lépéseire kénytelenek *reagálni* azok a személyek, akik valamely okból nem értenek egyet a közösséggel és annak céljaival, így például a *Távol Moszkvától* c. regényben nem a maradi Grubszkij, a régi normák védelmezője, a Batmanov vezetése alatt álló közösség tervének ellenzője támad a közösség ellen, hanem éppen a közösség támad a maga hatalmas, győzedelmes alkotó cselekvésével a maradi, nem alkotó gondolkodású emberek, a régi normák védelmezői ellen és ezek, miután megkísérelték az ellenállást a támadó közösséggel szemben, kénytelenek letenni a fegyvert.

A cselekvő közösség, amelynek megvan a maga célja, és harcol a cél megvalósításáért, — jellemzi irodalmunk legjobb alkotásait. Trifonov *Diákok* című elbeszélésének az a hiányossága, hogy nem található benne tevékeny, céltudatos, sajátos feladatokkal rendelkező közösség, és nincsen a közösségnek sajátos arculata, amely különféleképpen, egyénien fejeződnék ki a különböző emberekben. Ez azzal kapcsolatos, hogy az elbeszélés gyengén ábrázolja a diákok *tanulmányait*, a diákélet igazi sajátosságát a maga problémáival, nehézségeivel, nagy belső komolyságával. Az elbeszélésben a közösségnek nincsenek saját céljai, a közösség nem cselekszik Palavintól függetlenül. Itt a közösség csak azért van, hogy reagáljon Szergej Palavin tevékenységére. Palavin és barátjánője, Lenocska eltakarja az egész közösséget, fölője emelkedik. A cselekvő, céltudatos közösség hiánya nem ad lehetőséget az írónak, hogy pozitív hősök ragyogó egyéni alakjait mintázza meg. A szocialista realizmus esztétikája szempontjából ugyanis az ember annál inkább *egyéni*, minél *közösségibb*, — annál sajátosabb, minél mélyebben kifejezi a közösséget.

A szovjet irodalom legjobb alkotásainak szerzői kiválóan meg tudják mutatni, hogy a mi reális valóságunkban a közösséggel szembenálló individualista a legkevésbé tartalmas, legkevésbé érdekes és pusztán belső életével a legprimitívebb ember. Ilyen Mecsik, Fagyjev *Tizenkilencen* c. regényében, a renegátok Makarenko regényeiben, Grubszkij a *Távol Moszkvától* c. regényben, stb.

Meg kell jegyeznünk, hogy a mi korunkban a szovjet írók műveiben az individualisták alakjai nem mint a közösség kiengesztelhetetlen ellenségei jelennek meg, hanem mint olyan emberek akik tele vannak belső hibákkal és hiányosságokkal, de képesek arra, hogy a közösség közreműködésével

újjánevelődjenek. Ez megfelel életünk igazságának, a Bolsevik Párt politikájának, amelyet érdekel minden egyes ember személye, hogy elszigetelve az emberben mindazt, ami gyenge, ápolja, felemelje és kimélyítse benne a legjobbat, az alkotó vonásokat. Éppen ezért bírálta a Pravda A. Kron *A tagjelölt* c. darabját, amelynek főhőse a szerző szempontjából pozitív személyiség, élenjáró sztahanovista és kommunista, de valójában a szovjet emberhez nem méltó, gőgös, fennhéjázó, finnyás, lényegében szektáns módon viselkedik az emberekkel szemben, akik hibákat követnek el, számos gyengéjük van, de újjánevelhetők, meg tudnak szabadulni hibáiktól. A *Diákok* c. elbeszélés helyesen mutatja meg a közösségnek azt a törekvését, hogy harcoljon Palavinért és igazságos, férfias bírálat és önbírálat révén segítsen abban, hogy kifejleszthesse magában korunk igazi emberének vonásait. Trifonov tehetséges elbeszélésének sok vonzó vonása van, megfigyelései élesek, az ifjúság üde levegője árad belőle, nagyon szépek Moszkva leírásai. A szerző érdekes írói pálya előtt áll. De komolyan mérlegelnie kell első elbeszélése során szerzett tapasztalatait, hogy következő művében ne ismétlődjenek meg az említett fogyatékoságok, nevezetesen tanulmányoznia kell a művészi tökéletesség problémáit. Csak egy ecsetvonást, mindössze egy részletet említünk meg: tudjuk, hogy a művészetben a részlet dönt el mindent, nélküle nem lehet alakot ábrázolni. Amikor Palavin magányosan búslakodik — kalapokat rajzol. Mindig csak kalapokat. Mást nem is tud rajzolni. Ez jelentéktelen vonásnak látszik, s mégis egyszerre átmelegíti Palavin alakját, belsőleg közelebb visz minket hozzá, amit még fokoz a szerzői intonáció: ezenkívül mást nem is tudott rajzolni — érezzük egy színes, tehetséges és lényegében nem is rossz, magányosan búsuló fiu bánatát, aki búsul, hogy egyedül van, hogy hibákat követ el, hogy tapasztalatlan. Ez helyes, Palavin nem ellenség, nem megrögzött individualista, ő még megjavulhat, s a szerzővel együtt miért ne búslakodjunk egy fiatalember hibái miatt? A vonás helyes. De miért nem tudott a szerző pozitív hőse, Vagyim számára egyetlen ilyen bensőséges vonást sem találni, amely átmelegítette volna alakját s közelebb hozta volna hozzánk?

Az író művészetének a színek helyes elosztásában is meg kell nyilvánulnia, abban, hogy a költészet, a romantika, a vidámság és a bánat, minden, ami emberi, ami átmelegít egy alakot, az apró, de lényeges vonások — hogy ez mind, mind összefonódják korunk pozitív, támadó, eszelekvő, alkotó hőseinek alakjával — amint ez irodalmunk számos kiváló alkotásában megnyilvánul. Irodalmunknak folytatnia és tovább kell fejlesztenie ezeket a hagyományokat és jobban meg kell alapoznia hősünk, a bolsevik párttag és a pártonkívüli bolsevik alakját.

Irodalmunkban nem tükröződik eléggé a szovjet munkáosztály hősiessége, a szovjet tudósok tevékenysége, szovjet életünk méretei még nem

fejeződnek ki teljes mélységükben és szélességükben az irodalomban. Nem megfelelő módon tükröződnek irodalmunkban a mindennapi élet, a szovjet emberek személyes viszonyai; olykor hajlamosságot látunk a személyes emberi viszonylatok elszegényítésére és egyszerűsítésére; lebecsülik az élet e területének jelentőségét, a művészet szempontjából való fontosságát. A szovjet emberek sokoldalú szellemi fejlődése a gondolatok, érzelmek és jellemeik sajátosságainak egyre mélyebb tükrözését kívánja az irodalomtól, azzal a céllal, hogy kiválasszuk és fejlesszük a legnemesebb érzelmeket. Az élet gazdagsága az emberi érzelmek elmélyülését és az ember belső életének gazdagodását jelenti, az ember lelkiéletének gazdagodását. A szocialista realizmus, amely hatalmas valóságunk stílusát tükrözi, természeténél fogva nem ismeri a sematizmust, a szimplifikációt, az egyhelyben topogást, a lejárt elcsépelet cselekmények, helyzetek és konfliktusok ismétlését. Az utóbbi időben azonban irodalmunk néhány műfajában, különösen a drámaírás területén, bizonyos hajlandóság mutatkozott a „mesteremberi“ aprólékos munkára, a kész sémára támaszkodó könnyű munkára, arra, hogy ugyanazt az elcsépelet, gyakran kiagyalt konfliktust vegyék elő. Így jött létre Konsztantyin Finn *Becsület* c. darabja. Ez a darab az életigazság szélsőséges eltorzulásáig juttatta el azt a sémát, amely szerint néhány mű készült. E művek középpontjában „az átalakuló individualista“ alakja áll, aki a szerző elképzelése szerint kiváló, tehetséges ember, számos vonzó tulajdonsága van, de lekicsinyli a közösség erejét és jelentőségét. E séma szerint a hős — „a kiváló individualista“ — támad, ő irányítja a cselekményt, a közösség csak védekezik ellene. Finn darabjában ez a teljesen hamis séma a hazugság határáig megy.

Az a tény, hogy Finn *Becsület* c. darabjához hasonló művek megjelenhettek, a „konfliktus“ kész sémáival, kritikánk gyengeségét is kiemeli. A kritika művészi igénytelensége, azoknak a feladatoknak hiányos megértése, amelyek Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáiból következnek, de mindenekelőtt annak a feladatnak meg nem értése, amely következetes elvi harcot jelent az alkotások eszmei és művészi színvonala, a művészi tökéletesség emeléséért — mindez az elmélet terén megnyilvánuló vulgarizálással van kapcsolatban. A művészi forma kérdéseinek lekicsinylése, a kritika gyengesége a művészi elemzés területén, a művek nyelve iránti figyelem hiánya — mindezek a gyengeségek az irodalom területén észlelhető vulgáris hatások megnyilvánulásai, és kétségtelenül kapcsolatban állnak a nyelvtudomány területén jelentkező vulgarizálással. A „marrizmus“ csakis lekicsinylő álláspontra készíthette az írókat és kritikusokat a művészi forma és a művészi tökéletesség kérdéseiben, egyszerűen azért, mert N. J. Marr elméletére éppen a nyelvnek, a nyelv törvényeinek és konkrét gazdagságának lekicsinylése volt jellemző. Marr elszakította a nyelvet a gondolkodástól. Ezt írta: „A nyelv csak annyiban létezik, amennyiben hangokban jelentkezik; a gondolkodó

tevékenység megjelenési forma nélkül is végbemegy... A jövő nyelve — a természeti anyagtól mentes technikával fejlődő gondolkodás.¹⁹

A nyelv ilyenfajta nihilista felfogása alkalmas rá, hogy igazoljon mindenféle hanyagságot és a nihilizmus minden megnyilvánulási módját az irodalmi alkotások művészi formája terén. E vulgáris és idealista elképzelésekkel kapcsolatosak néhány kritikus és irodalomtudós „kommunista göggel“ átitatott elképzelései. Ezek az olyan írókról, akik az ő véleményük szerint a szocialista realizmus módszerével vannak felfegyverezve, azt mondják, hogy „magasabb típusú írók“ a mult íróival szemben — az alkotás művészi színvonalától függetlenül. Ugyanakkor a marrista idealisztikus feltevések a „nyelv nélküli gondolkodásról“ táptalajt adnak mindenfajta értelmetlen, formalisztikus megnyilvánulás, „agyszülemény“ számára.

Művészetünknek túl kell szárnyalnia az emberiség művészi alkotásainak legjobb példaképeit. A magas művészi színvonalért, a kifejezés művészetéért folytatott harc egyike a szocialista realista irodalom és a szocialista realizmus elmélete legfontosabb feladatainak.

VI.

Különös jelentőséggel bír a szocialista realizmus és a kritikai realizmus közötti kapcsolat mély megvilágítása, az a harc, amely minden olyan kísérlet ellen irányul, amely el akarja tépni egyiket a másiktól, meg akarja szakítani a legjobb nemzeti hagyományok folytonosságát. Véget kell vetni a klasszikus örökség iránt megnyilvánuló mindenfajta lekicsinylésnek. A szocialista élet teljesség elképzelhetetlen a haladó nemzeti klasszikus örökség mély elsajátítása nélkül. Következetes harcot kell vívnunk a klasszikus örökség mindenfajta lekicsinylésével, szűkítésével és elszegényítésével szemben, a klasszikus örökséggel szemben megnyilvánuló szektáns nézetek és a vulgarizálás ellen. Különösen azt az elképzelést kell kiküszöbölni, hogy a szocialista realizmus irodalma a kritikai realista irodalom szétesésének eredményeképpen keletkezett. Ilyenfajta elképzelésekkel találkozunk A. Mjasznyikov professzor alább ismertetett cikkében is.

Lenin és az irodalomtudomány néhány kérdése c. cikkében Mjasznyikov professzor elvont, sematikus szellemben tesz megállapításokat a XIX. század végének orosz irodalmáról, a nyugateurópai irodalom fejlődéséről alkotott elképzeléseinek analógiájára. Mjasznyikov professzor azt mondja, hogy „igazi tudományos magyarázatát kell adni annak a fejlődésnek, amely a XIX. század második felének orosz és nyugati irodalmában végbement.“ Mjasznyikov nézete szerint valamilyen egységes fejlődés ment végbe. Miképpen fejeződött ez ki?

¹⁹ Sztálin: *A nyelvtudomány néhány kérdéséhez*. Lásd: *A szovjet nyelvtudomány kérdései*. (Marr-vita) Bp. Szikra, 1950. 296—297. l.

„A nyugati irodalom a hanyatlás felé haladt“, végbement „a nyugati realizmus szétesése“, felváltotta a naturalizmus és a dekadencia. Bár Mjasznyikov tesz olyan megjegyzéseket, hogy „a XIX. század második felének orosz realizmusa más módon fejlődött“, — ez csak pusztán kijelentés marad; lényegében, Mjasznyikov nézete szerint a XIX. század végének orosz irodalmában ugyanaz ment végbe, mint a nyugati irodalomban, néhány módosulással.

„Az orosz irodalomban — írja Mjasznyikov — a naturalizmus nem terjedt el széles körben. De a XIX. század végén az orosz irodalomban is érezhetővé vált a kritikai realizmus korlátozottsága. L. N. Tolsztoj a reakciós vallásos filozófiától elvakítva, ellenségesen tekintett a munkásosztály felszabadító mozgalmára. A. P. Csehov tüntetően beszélt a politika iránti közönyéről és megvetéséről s nem tudott reális kiutat találni a környező életből. V. G. Korolenko, miután legyőzte narodnyik illúzióit, pozitív következtetéseiben nem jutott túl az elvont humanizmus határain. A 90-es években fellépő realisták fiatal nemzedéke (Vereszajev, Kuprin, Bunyin és mások) elődeik hagyományait igyekeztek követni és nem alkottak önálló esztétikai rendszert.

A XIX. század vége művészetének másik hanyatló irányzata a dekadencia volt“.

Mjasznyikov megállapításai a legnagyobb mértékben meggondolatlanok. Végeredményben úgy tűnik, hogy a XIX. század végén Tolsztoj, Csehov, Vereszajev, Kuprin képviselték „a művészet hanyatló áramlatának“ első formáját és a dekadencia a másodikat.

Azonban nem is a meggondolatlan megfogalmazás fontos, hanem Mjasznyikov helytelen nézetei. Véleménye szerint a XIX. század végén az orosz „kritikai realizmus“ általánosságban ugyanolyan zsákutcába került, mint a nyugateurópai. A legjobb írók, akik ebben a korszakban a „kritikai realizmus“ orosz irodalmát képviselték — A. Csehov, L. Tolsztoj — különálltak, sőt ellenségesen álltak szemben koruk felszabadító mozgalmával. Mjasznyikov azt emeli ki a XIX. századvégi Tolsztojt jellemezve, hogy Tolsztoj vallásos-reakciós filozófus volt, aki „ellenségesen“ állt szemben a munkásmozgalommal. Ebből az következik, hogy ha az orosz forradalmi mozgalom harmadik szakasza tükröződött is L. Tolsztoj XIX. századvégi alkotásaiban, ez csak a munkásosztály forradalmi mozgalma iránt ellenséges módon történt.

Lenin azonban ezt írta: „Tolsztoj leginkább az 1861-től 1904-ig tartó évek embere s mint ilyen, megdöbbentő paszticitással szőtté be alkotásaiba mint művész, gondolkodó és prédikátor egyaránt, az egész első orosz forradalom sajátos történelmi vonásait, e forradalom erejét és gyengeségét“.²⁰ Közismert a következő lenini jellemzés is: „A forradalom előkészítésének idő-

²⁰ Lenin: *Az irodalomról*. Bp. Szikra, 1949. 70. l.

szaka egy olyan országban, amelyet a feudalizmus hívei elnyomtak, hála Tolsztoj zseniális ábrázolásának, egy lépést jelentett előre az egész emberiség művészi fejlődésében“.²¹

Lenin véleménye szerint tehát az orosz „kritikai realizmus“ az 1861-től 1905-ig tartó időszakban a tolsztoji alkotásokban egy lépést tett előre az egész emberiség művészi fejlődésében. A XIX. század végének és a XX. század elejének Tolsztoja megőrzi jelentőségét Lenin számára mint lángoló tiltakozó, szenvedélyes leleplező, nagy kritikus. Mjasznyikov megállapításai a XIX. század vége orosz irodalmának két „hanyatló áramlatáról“ és e korszak Tolsztojáról mint reakciós igehirdetőről, semmiképpen sem egyeztetetők össze a lenini tételekkel.

Mjasznyikov amellett, hogy helytelenül vázolja Tolsztoj jelentőségét, kisebbiti a másik nagy orosz író, Csehov alakját is. Nyilvánvalóan helytelen az a megállapítása, hogy a XIX. század végén Csehov tüntetően apolitikus magatartást tanusított. Közismert tény, hogy Csehov éppen ebben az időben küzdötte le apolitikusságát, amely főleg a 80-as években volt jellemző rá. A 90-es évek végén, a 900-as évek elején Csehov egyre szenvedélyesebben, egyre feszültebben érdeklődött a politikai kérdések iránt. A forradalomelőtti fellendülés magával ragadta az író.

Belik, Jegolin professzorral vitázva ezt írta: „A forradalmi mozgalom harmadik szakaszának lenini elméletéből kiindulva hiába is keressük ennek a szakasznak az ábrázolását olyan írók műveiben, mint Csehov és Tolsztoj . . . Ezek az írók túlságosan messze voltak azon forradalmi mozgalom tartalmának és jellegének megértésétől, amelynek élén a szocialista proletariátus állt . . .“

Az efféle szűk, korlátolt, szektáns nézetek Tolsztoj és Csehov XIX. századvégi munkásságáról az orosz forradalmi mozgalom harmadik korszakának hamis, szűk elképzelésén alapulnak, mely szerint ez a munkásosztály mozgalomának zárt, elszigetelt korszaka volt. Az orosz munkásosztály azonban, pártjával az élén, mint az egész nép vezére jelent meg. Ezért az ő öröksége és az ő nemzeti büszkeségének tárgya az egész klasszikus örökség.

A XIX. század végén az egész világ előtt teljesen nyilvánvaló lett, hogy az orosz irodalom nem „korlátozott“, gyenge, hanem éppen ellenkezőleg: szélesen, erőteljesen, félelmet nem ismerve veti fel a legfontosabb társadalmi kérdéseket; nyilvánvaló lett eszmei, erkölcsi, művészi nagysága. Éppen abban az időszakban, amelyet Mjasznyikov úgy jellemez, mint az orosz kritikai realizmus gyengülésének időszakát, Lenin azt írta, hogy „az élenjáró harcok szerepét csak az a párt töltheti be, amelyet élenjáró elmélet vezet. S hogy az olvasó csak valamelyest is konkrétan elképzelhesse, hogy ez mit jelent, gondoljon vissza az orosz szociáldemokrácia olyan előfutáira, mint Herzen,

²¹ U. o. 69. l.

Belinszkij, Csernisevszkij és a 70-es évek forradalmárainak ragyogó csapatára, gondoljon arra a világraszóló jelentőségre, amelyre most tesz szert az orosz irodalom . . .²²

Nem lehet említés nélkül hagyni, hogy az orosz irodalomnak ezt a lenini jellemzését, amelyet a nemzeti büszkeség érzése hat át, helytelenül fogja fel néhány irodalomtudósunk. Így például V. Kurilenkov elvtárs *A. Sz. Szerafimovics* című kis könyvében kijelenti a következőket, az előbb idézett lenini tételekhez kapcsolódva:

„Leninek e szavai lényegében az élenjáró orosz irodalom egész programját tartalmazzák. Az orosz irodalomnak szembe kellett szállnia a dekadenciával és fel kellett emelkednie „a demokraták eszméivel való teljes és végleges szakításig”. Lenin, amikor megjegyezte, hogy Oroszország társadalmi fejlődésének az az időszaka, amikor a demokratizmus és a szocializmus szétválaszthatatlan egésszé, megbonthatatlan egységgé olvadt össze, visszavonhatatlanul a múlté már, rámutatott arra, hogy a demokraták eszméi és a szocializmus eszméi között „egész szakadék” tátongott. Csernisevszkij korának parasztszocializmusa, mondotta Lenin, kettészakadt, átadva helyét egyrészt a munkásszocializmusnak, másrészt pedig kispolgári tucat-radikalizmussá fajult el. Az oroszországi felszabadító mozgalom harmadik szakaszának beköszöntésével az irodalom ihlető eszméje lett a szocializmus eszméje, nemes céljával, a nép felszabadításával a földbirtokosok és a burzsoázia elnyomása és rabszolgarendszere alól.”²³

Kurilenkov nézete szerint tehát Lenin megállapítását „arról a világraszóló jelentőségről, amelyre most tesz szert az orosz irodalom”, az orosz irodalom jövőbeli fejlődésének programjaként kell felfogni. Kurilenkov szerint Lenin úgy gondolta, hogy az orosz irodalom világirodalmi jelentőségre azért tesz szert az orosz forradalmi mozgalom harmadik szakaszának beköszöntésével, mert proletár irodalommá válik. Lenin megállapításainak ilyen értelmezése nyilvánvalóan téves. Lenin arra a történelmi tényre gondolt, hogy a világorradalmi mozgalom központjának Oroszországba való áthelyeződésével, az orosz munkásosztály hatalmas feladatával kapcsolatban — amely feladat, Lenin szavai szerint — „a legforradalmibb volt bármely más ország proletariátusának valamennyi legközelebbi feladatai közül” — a világ küzdőterére lépett, világirodalmi jelentőségre tett szert az orosz irodalom, amelynek dicsőséges művelői között ott voltak a mi közvetlen elődeink, Hercen, Belinszkij és Csernisevszkij.

Sztálin ezt írta Gyemjan Bednijhez intézett levelében: Ma az egész világ elismeri, hogy a forradalmi mozgalom központja Nyugat-Európából Oroszországba helyeződött át. Az egész világ forradalmárai reménykedve tekin-

²² Lenin: *Az irodalomról*. Bp. Szikra, 1949. 44. l.

²³ Kurilenkov: *A. Sz. Szerafimovics*. 1950. 13. l. Oroszul.

tenek a Szovjetunióra, mint az egész világ dolgozói szabadságharcának központjára, benne látják egyetlen hazájukat. Az egész világ forradalmi munkásai egy szívvel-lélekkel ünneplik a szovjet munkásosztályt és elsősorban az orosz munkásosztályt, a szovjet munkások élcsapatát, mint elismert vezérüket, mert a legforradalmibb és legaktívabb politikát folytatja, amellyel más országok proletárjainak legmerészebb álmait váltja valóra. A világ forradalmi munkásainak vezetői mohó érdeklődéssel tanulmányozzák Oroszország munkásosztályának rendkívül tanulságos történetét, multját, Oroszország multját, mert tudják, hogy a reakciós Oroszországon kívül volt egy forradalmi Oroszország is, a Ragyiscsevek és Csernisevszkijek, a Zseljabovok és Uljanovok, Halturinok és Alekszejevek Oroszországa. Mindez az orosz munkások szívét eltölti (és el kell, hogy töltse!) a forradalmi nemzeti büszkeség érzésével, amely hegyeket képes elmozdítani és csodákra képes.²⁴

Láthatjuk, hogy Lenin és Sztálin összekapcsolja az orosz munkásosztály világtörténelmi forradalmi harcát a haladó orosz nemzeti hagyományokkal, a gazdag orosz nemzeti klasszikus örökséggel, hazánk multjával.

Az az elgondolás, hogy Lenin, amikor az orosz irodalom világtörténelmi szerepéről beszél, ennek kizárólag a *jövöbeli* szerepére gondol, arra, hogy ez majdan proletár irodalommá válik, a szocialista realizmus irodalmává, ez az elgondolás vulgarizálás, a leninizmus elszegényítése. Ezáltal az orosz klasszikus irodalom lebecsülését akarják Leninnek tulajdonítani.

Kurilenkov fejtegetéseinek másik hibája az az elgondolás, hogy a forradalmi felszabadító mozgalom harmadik szakaszának beköszöntéével az írók az előtt a dilemma előtt álltak, hogy — vagy szocialista realizmus vagy dekadencia.

Ebben az abszolút formában ez az elgondolás teljesen tagadja, hogy lehetséges a valóság művészi tükrözésének bármely haladó formája, amely még nem sorolható egészen a szocialista realizmushoz. Éppen ezért Szerafimovicsnak a *Vasáradat* előtti — a proletár, szocialista irodalom e klasszikus alkotása előtti — munkásságát, amely a munkásosztályhoz közelálló demokratikus irányzatot fejezett ki, de még nem volt proletár jellegű, Kurilenkov úgy tekinti, mint egy proletár író munkásságát, mesterségesen úgy ábrázolva a forradalom előtti Szerafimovicsot, mint Gorkij második kiadását. Az eredmény az, hogy a kitűnő Szerafimovics helyett az olvasók előtt egy gyenge Gorkij áll. A hazug elméleti séma mindig az élet jelenségeinek elferdítését vonja maga után. Ilyen következményei vannak az irodalomról alkotott sematikus és dogmatikus nézeteknek az orosz forradalmi mozgalom harmadik szakaszáról alkotott efféle felfogásoknak; ilyen következménye van annak, hogy az orosz munkásosztályt nem tekintik az egész nép vezetőjének.

²⁴ Sztálin *Művei*. 13. k Bp. Szikra. 1951. 26. l.

A dilemma — szocialista realizmus vagy dekadencia — abszolút, minden mást kirekesztő felfogásban — helytelen volt arra az időre vonatkoztatva is, amelyről Kurilenkov könyve szól és helytelen napjainkban is a külföldi irodalmi fejlődésre vonatkoztatva, ahol ennek a dilemmának az előtérbehozása a marxizmussal összeegyeztethetetlen szektarianizmust és gőgöt jelent.

Mjasznyikov professzor cikkében meggondolatlan, felületes megállapítások vannak, ezek mintegy a „kommunista gőg“ megnyilatkozásai, amely csak negatív szerepet tölthet be a szovjet irodalom fejlődésében. Mjasznyikov például így ír:

„A szovjet írók . . . új, a történelemben soha nem látott irodalmat teremtettek meg. A szovjet írók sikeresen legyőzik a mult irodalmának elkérülhetetlen korlátozottságát. A szovjet írók figyelmének középpontjában már nem a hős és a környezet ellentmondásai állnak, nem a szűk egyéni szerelmi bonyodalmak, hanem a szocialista építés problémái . . .“

Mjasznyikov csak nem gondolja azt, hogy a szerelmi bonyodalom megengedhető Tatyana Larina és Onyegin, Anna Karenyina vagy Natalia és Rugin számára, vagy Aszja és „Romeója“ számára, ahogyan Csernisevskij az *Orosz ember találkán* c. híres cikkében nevezte Turgenyev regényének hőseit, — hogy mindezeknek a szűkkörű szerelmi bonyodalomnak csak szűkkörű személyi jelentőségük van? Csernisevskijnek más volt a nézete erről. A szocialista realizmus módszerének a kritikai realizmussal szemben fennálló fölénye alapjául szolgál a kommunizmus korszaka művészetének az előző korszakok művészetével szemben fennálló fölényének, ez a lehetőség azonban csak a magasfokú művészi színvonalért folytatott következetes elvi harc feltételei között válhat valósággá. Éppen ezért nem érthetünk egyet Mjasznyikov következő megállapításaival:

„A bolsevik pártosság alapján álló író, aki ismeri a társadalom fejlődésének törvényeit, magasabb típusú író, mivel nemcsak ismeri a társadalom fejlődésének törvényeit, hanem segíti is azok előrehaladását.“

Az ilyenfajta megállapítások igen helytelenek, mert elhallgatják azt, hogy a társadalom fejlődési törvényeinek helyes ismerete mellett is lehet valaki rossz művész. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a mult nagy írói hatalmas alkotásaikkal támogatták a társadalom haladását.

Az újítás — a hagyományoknak az új történelmi feltételek között való folytatása és fejlesztése, nem pedig teljes szakítás a hagyományokkal.

Oroszország azért is válhatott a szocialista realizmus szülőhazájává, mert a bolsevikok nagy pártja a szocialista forradalom felé vezette, amelyet hazánk egész multja, egész kultúrája és ezen belül irodalma is előkészített. A nagy orosz irodalom azért is válhatott mindenekelőtt Gorkij alkotásaiban, azután pedig Majakovszkij és más szovjet írók alkotásaiban a Lenin és Sztálin pártja által ihletett szocialista realizmus irodalmává, mert *nagy* irodalom volt.

Miképpen Oroszország — Lenin szavai szerint — a marxizmust hősies önfeláldozás, odaadó keresések árán vívta ki, hasonló módon vívta ki az orosz irodalom a szocialista realizmust, amely győzedelmeskedett a szocialista társadalomban és zseniális elméleti kifejezést nyert Sztálin elvtárs megfogalmazásában. Az irodalmi folytonosság pontos és világos megértése nélkül nem lehet megérteni az újszerűséget sem, a minőségi ugrást az irodalom fejlődésében, magának a szocialista realizmusnak születését sem. Az irodalmi fejlődés folytonosságának mély megértése, továbbá annak megértése, hogy újítani lehetetlen másként, mint a hagyományok fejlesztése alapján, feltétlenül szükséges azért is, hogy határozottan véget vessünk annak a lekicsinylésnek, amelyet egyes íróinknál tapasztalunk a klasszikusoktól való tanulás kérdésében.

Mjasznyikov ezt írja Gorkijről:

„Az irodalom pártosságának lenini elve megvédte az írókat a nyugati burzsoá kultúra előtti hajbókolástól.“

De hiszen Belinszkij, Csernisevszkij, Szesedrin és Gorkij más zseniális elődei is a nyugati burzsoá kultúra előtti hajbókolás szenvedélyes ellenzői voltak. A hazafiság — az orosz irodalom szent hagyománya. Erről nem feledkezhetünk meg. Nem cserélhetjük össze a bolsevik pártosság elvét klasszikus hagyományaink szűkítésével, szegényítésével: ez a bolsevik irodalmi pártosság elvének egészen helytelen felfogása, hiszen a bolsevik pártossághoz szorosán hozzátartozik a klasszikus hagyományt őrző lenini-sztálini magatartás.

Üdvözlünk kell irodalomtudósainknak azt a törekvését, hogy a szocialista realista irodalom minőségi újszerűségének kérdését a nemzeti hagyományok fejlesztése, a folytonosság kérdésével kapcsolatban vizsgálják. Ez a törekvés jellemzi főképpen B. Burszov *M. Gorkij Anyá-ja és a szocialista realizmus kérdései* című, a minap megjelent munkáját (Goszlitizdat, 1951). Igen termékeny szempont, hogy a szerző a szocialista realista irodalom születését nemcsak a kritikai realista irodalommal való szembeállítás formájában vizsgálja, mint ahogy ez nálunk gyakran történt, hanem a fejlődés menetében, a hagyományok folytatásaképpen. Burszov hangsúlyozza munkájában, hogy a XIX. század orosz klasszikus irodalmának ereje nem passzív, hanem aktív, tevékeny erő, amely tevékeny hatást tud kifejteni a társadalomra, az olvasó lelkére, neveli és erősíti a hazafiságot, a demokratikus humanizmus nemes érzéseit. Burszov könyvében még az is vonzó, hogy a szerző támadja azokat a sajnálatos módon még igen elterjedt nézeteket, hogy a kritikai realizmus orosz irodalma csupán bírálta a valóságot és nem fejezett ki pozitív eszményeket. Helyes a szerzőnek az a gondolata, hogy Gogol munkásságában — aki sikertelenül igyekezett megalkotni a pozitív hős alakját — számunkra igen értékes nemcsak a valóság negatív oldalainak általa történt leleplezése, hanem az a törekvése is, amely a *szükségszerű*, a jövő pozitív erkölcsi és esztétikai eszményének kifejezésére irányul.

A szocialista realizmus elméletének kérdéseiben elengedhetetlen a világos fogalmazás a külföldi haladó irodalomelmélet, kritika és irodalom fejlődésének nyújtott eszmei és elméleti segítség szempontjából is. Különösen rá kell világítani arra a hibás elképzelésre, amely elterjedt kritikusaink néhány könyvében, a pedagógusok számára készült gyűjteményekben és más kiadványokban; eszerint a szocialista realizmus csupán a szocializmus győzelmének alapján, a kizsákmányoló osztályok felszámolásának alapján, „a nagy fordulat éve“ után alakult ki és addig csupán a szocialista realizmus „elemei“ voltak meg az irodalomban. Ezt a nézőpontot megcáfolja Gorkij forradalom-előtti munkássága a *Kispolgárok*, *Ellenségek* c. darabjaitól, *Az anya* című regényétől kezdve; megcáfolják Majakovszkijnak a szovjet korszakban keletkezett alkotásai és számos más példa.

A szocialista realizmus az orosz irodalomban a munkásosztály forradalmi harcának kibontakozása során a forradalomelőtti fellendülés éveiben és az első orosz forradalom idején, 1905--1907-ig keletkezett és alakult ki. A szocialista realizmus keletkezésének feltételei minden országban másképpen jönnek létre és a kritikus feladata éppen az, hogy megvizsgálja ezeket a konkrét történeti feltételeket. De kétségtelen, hogy a szocialista realizmus teljes győzelme az irodalomban, amely csak a győzedelmeskedő szocializmus és a nép erkölcsi és politikai egységének alapján jöhetett létre, nem ugyanaz, mint a szocialista realizmus keletkezése és kialakulása. Ez — mint ahogy hazánk példáján látjuk — lehetséges annak a harcnak folyamán is, amelyet a munkásosztály és az általa vezetett dolgozó tömegek céljaik és feladataik megvalósításáért folytatnak. A fentemlített helytelen nézet a szocialista realizmus módszerének keletkezéséről és kialakulásáról káros következményekkel járhat a népi demokratikus országok és a kapitalista országok haladó irodalmának fejlődése szempontjából, mivel ez a nézet könnyen gyengítheti az írók, kritikusok, teoretikusok helyzetét, akik a szocialista realizmus követelményeinek megfelelően a valóság hiteles tükrözéséért harcolnak.

Sztálin elvtárs zseniális nyelvtudományi munkái hatalmas alkotó feladatokat állítanak irodalomtudásaink és kritikusaink elé. Nem kétséges, hogy elvtársias tudományos viták során, a kritika és önkritika módszerével élve meg tudunk birkózni feladatainkkal, ha rendíthetetlenül követjük a tudomány zseniális korifeusának, a művészet bölcs barátjának, a nagy Sztálinnak útmutatásait.

BESZÉLGETÉS V. V. JERMILOVVAL

1951 május 11-én a magyar irodalomtörténészek beszélgetést folytattak a Magyar Tudományos Akadémián a Nemzetközi Újságírószövetség Végrehajtóbizottságának ülészakára Budapestre érkezett V. V. Jermilovval, a kiváló szovjet kritikussal és irodalomtörténésszel. A beszélgetés a következő kérdésekről folyt:

1. Sztálin elvtárs nyelvtudományi cikkeinek hatása az irodalomtudományra és kritikára.

2. Hogyan érvényesül a békeharc az irodalomtudományban? Melyek az irodalomtörténészek feladatai a békeharc megerősítésének szolgálatában?

3. Fejlődésünk jelenlegi fázisában aktuális kérdés az irodalmi művek művészi elemzésének elhanyagolása a tartalmi eszmei elemzés javára. Mennyiben volt ez meg annak idején a szovjet irodalomtudományban és kritikában, hogyan küzdöttek ellene és mennyiben sikerült ezen túljutni a gyakorlatban is?

4. A kozmopolitizmus elleni harc az irodalomtudományban és a kritikában. Kik voltak ennek az iránynak főbb képviselői és milyen nevezetesebb fázisai vannak ennek a harcnak? Hogyan mutatkozott meg a kozmopolitizmus jelentősebb szépirodalmi művekben és hogyan küzdött ellene a kritika?

5. A pozitív hős kialakulásáért és a sematizmus ellen folytatott harc a szovjet irodalomtudományban. Hogyan folyt le annakidején ez a harc, amely nálunk most központi kérdés?

6. Mennyiben sikerült megvalósítani az irodalomtudomány és a kritika szétválasztásának megszüntetését?

7. Az irodalom multjának kutatói mennyiben vesznek részt az Írószövetség által rendezett olyan vitákban, amelyek a most készülő alkotások előzetes megvitatásával foglalkoznak?

8. Milyen a viszony az irodalomtudományi kutatóintézetek és az Írószövetség kritikai szakosztálya között?

9. Mennyiben vesznek részt az írók és kritikusok az egyetemi oktató munkában?

10. Az Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya, az irodalomtudományi kutató intézetek és az egyetemi intézetek egymáshoz való viszonya, különös tekintettel a tudományos tervek kidolgozására és egymás működésének megbírálására?

11. Milyen kapcsolat van a Puskin Házban a múzeális rész és a kutatóintézet között?

12. Milyen formái alakultak már ki a kollektív munkának az esztétikai kérdések feldolgozása terén?

13. Melyek Jermilov elvtárs legközelebbi tudományos tervei, milyen fontos irodalomtudományi munkálatok folynak jelenleg, készül-e újabb irodalomelméleti mű, amelyik kiküszöböli Tyimofejev művének hibáit?

14. Jermilov elvtárs beszélt a szocialista realista irodalom lényeges mozzanatáról, a támadásban lévő pozitív hősről. Ezzel kapcsolatban említette Trijonov regényét, amelyben ez nem érvényesül. Bennünket az érdekelne, hogy Solohov *Csendes Don c.* regényének hőst, Grigorijt hogyan értelmezzük?

A kérdések egy részére Jermilov elvtárs úgy válaszolt, hogy felolvasta annak az előadásnak főrészeit, amelyet a Szovjetunió Tudományos Akadémiája irodalmi intézeteinek május 15-én kezdődő ülészakára készített. Ennek az előadásnak teljes szövegét közöltük. A többi kérdésekre adott válaszaiból kiemeljük a következőket.

Úgy vélem, hogy az irodalomtudomány és kritika feladata a békeharcban mindenekelőtt az éles publicisztikai tevékenységben nyilvánul meg. Azonban ez a publicisztikai tevékenység bármilyen jelentős is, sosem szakadhat el az esztétikától, a művészet kérdéseitől. Úgy vélem, már most leszögezhetjük azt az elméleti meghatározást, hogy a békeharc a szocialista realizmus esztétikájának alkotórésze.

Az alkotás az élet morális és esztétikai szépségének igenlése. Ennek tudatosítása irodalomtudományunk és kritikánk egyik feladata. Ami a szovjet irodalmat illeti, büszkén mondhatjuk, hogy az a béke jegyében született. Amint azon a történelmi éjszakán, 1917 október 25 éjszakáján a szovjet társadalom, a szovjet hatalom a békéről szóló dekrétummal született meg, amelyet a nagy Lenin írt alá, ugyanúgy az irodalom is, amely ezzel a születő társadalommal együtt jött a világra, — az alkotó béke jegyében jött a világra.

A szovjet irodalom világtörténelmi, eszmei és művészi jelentősége mindenekelőtt abban jutott kifejezésre, hogy hősei rögtön, első lépésüktől kezdve, amelyet ezen az úton megtettek, építők, alkotók voltak és így a világ békéjéért harcoltak.

Ellenségeink, a háborús uszítók azt próbálják bizonygatni, hogy a békeharc részünkről konjunktúra jellegű. Az imperialista tábor demagógjai és hazudozói azt próbálják bizonygatni, hogy a szovjet kormány politikájában ez csak sakkhúzás, manőver: ezt próbálják bizonygatni ujságíróik, akik nem ujságírók, hanem gyilkosok. Ezért, amikor a mi irodalomtörténészeink a szovjet irodalom konkrét lemezésének alapján bebizonyítják, hogy a mi irodalmunk alapját a legnehezebb időkben is a legmagasabb ideálok szolgálata jellemezte, akkor az esztétikai elemzéssel közvetlenül résztvesznek abban az óriási jelentőségű harcban, amely most folyik a béke megvédésének érdekében.

Úgy vélem, hogy a magyar irodalomtörténészeknek is egyik legfontosabb esztétikai feladata bebizonyítani és alátámasztani, hogy az alkotás, az építés pátosza összeegyeztethetetlen a pusztító háborúval.

Természetesen idetartozik az irodalmi hagyományok felhasználása, illetve a nemzeti irodalmi hagyománnyal való foglalkozás is. Úgy gondolom, hogy a nagy Petőfi ebben a harcban igen komoly támasz a magyar irodalomtörténészek számára.

*

Irodalmunk legtöbb alkotására jellemző a mély hazafiság. Úgy gondolom, hogy a magyar kutatók számára — a magyar értelmiség hazafias érzéseinek nevelése terén — különösen érdekes feladat lehet Alexej Tolsztoj *Golgotá*-jának elemzése.

Ismeretes, hogy Alexej Tolsztoj, aki grófi címet viselt és a legmagasabb arisztokrata körökből került ki, a forradalom utáni első években nem értett egyet a szovjet rendszerrel. Úgy vélte, hogy az orosz nemzeti és hazafias elemet veszély fenyegeti és hogy az orosz hazafiasság és nemzeti érzés nem egyeztethető össze a szovjet rendszerrel. Ugyanígy gondolkoztak *Golgota* című trilógiájának hősei is. Azonban ennek a nagy műnek egész pátosza azt fejezi ki, hogy az orosz, a nemzeti, a hazafias elem egyedül a kommunizmus, egyedül a proletárdiktatúra vezetésével élhet, maradhat fenn, csakis ez biztosíthatja létét, enélkül a pusztulás fenyegeti; aki orosz akar lenni, annak szovjet emberré kell válnia.

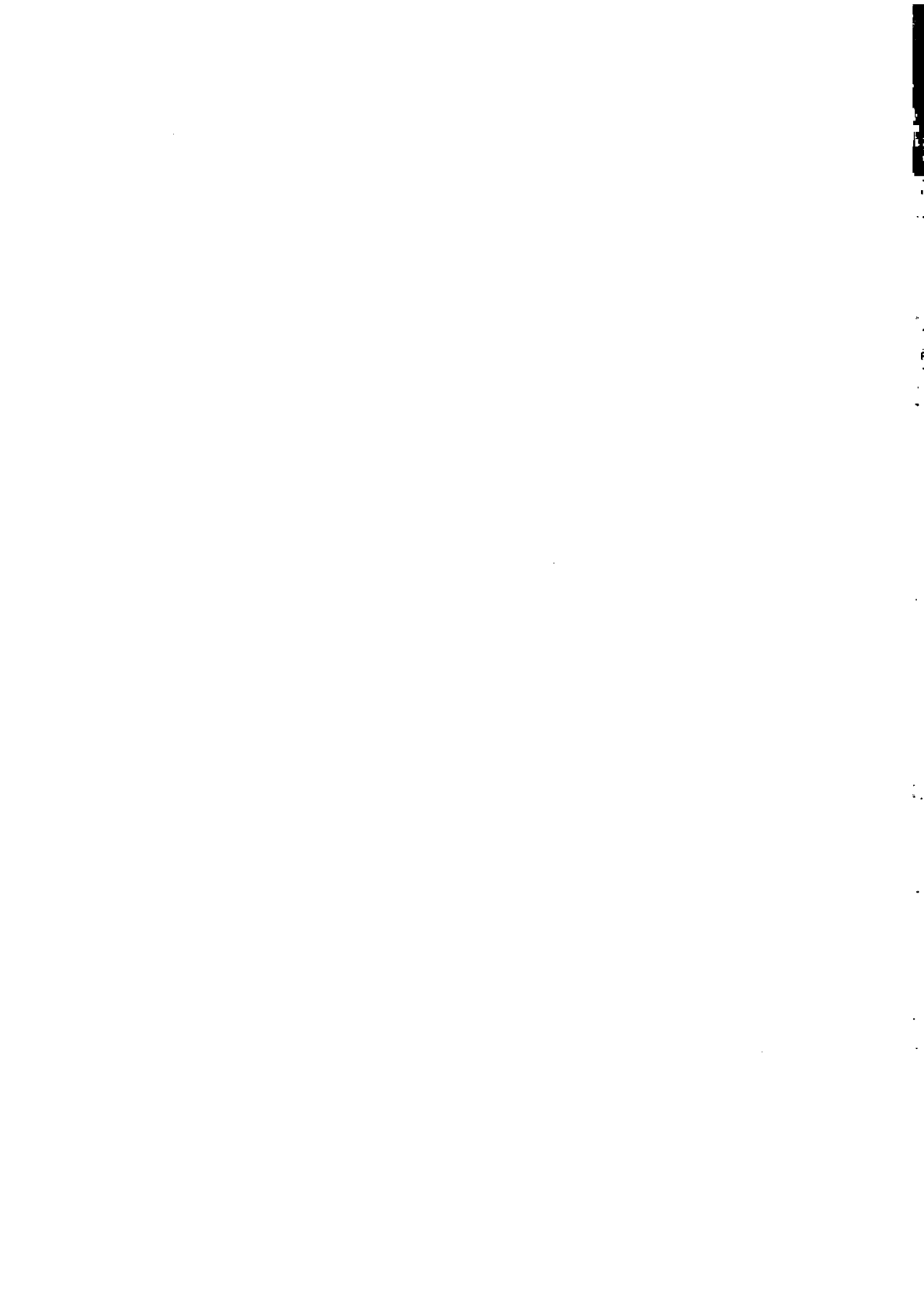
Ehhez a következtetéshez jutottak el a *Golgota* hősei, és velük együtt az író is, hosszas tépelődés, ingadozás után. Bár hangsúlyozom, hogy ebben a kérdésben nem vagyok illetékes — úgy gondolom, hogy ez az út tanulságos a magyar értelmiség számára is, láthatják ebből, hogy a magyar és nemzeti elem csak a népi demokráciában maradhat meg. Lehetséges, hogy ennek felismeréséhez nincs is szükség „golgotára“. Mégis úgy gondolom, hogy a történelmi regény és az irodalomtörténeti kutatás magyar területén is igen hasznos lenne bemutatni azt, hogy a burzsoázia és a nemesség mindig kész volt arra, hogy eladja hazáját saját érdekeinek szolgálatában.

*

Az általam elmondottak olyan értelmezése, mintha a szocialista realizmus hőse csak pozitív hős lehetne, sematizmus és dogmatizmus lenne.

Én csak azt kívántam mondani, hogy amikor a pozitív és a negatív hős egymással kapcsolatba kerül, akkor oly módon kell megoldani a viszonyukat, amint azt már az előzőekben felvázoltam. Tehát azok a gondolatok, amelyeket itt a beszélgetésünk során kifejtettem, csupán az irodalomnak arra a speciális területére vonatkoznak, ahol az irodalmi műben élesen kidomborodó pozitív és negatív hősök állnak egymással szemben.

Ebből pedig az következik, hogy ennek az esetnek a határán kívül, tehát ezen az eseten kívül, még a legkülönbözőbb változatok óriási tömege fordulhat elő. Lehetnek olyan könyvek is, amelyek hőse nem csupán ingadozó figura, mint például Grigorij a *Csendes Don*-ban, hanem lehet egy műnek kifejezetten negatív hőse is. Az egész kérdés lényege, hogy a regényben ezeknek a hősöknek olyan helyzetbe kell kerülniök, amely megegyezik az objektív valósággal. Még olyan művekben is, amelyekben a főhős, a regény közép-pontjában álló hős negatív, a hősnek a valósággal való olyan viszonyát kell megteremteni, amely megmutatja, hogy a reális valóság nevelőleg hat ezekre a hősökre, őket egyre inkább átalakítja.

P. D. KRAJEVSKIJ

GORKIJ, A SZOCIALIZMUS, A BÉKE S A NÉPEK BARÁTSÁGÁNAK NAGY HARCOSA

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1951. jún. 18.-án tartott ülésén.

Tizenöt év telt el azóta, hogy meghalt Makszim Gorkij, a nagy orosz író, az egész világ dolgozóinak odaadó barátja, a szocializmus lánglelkű harcosa, a kultúra és a demokrácia lelkes védelmezője, a reakció és a fasiszmus sötét erőinek következetes ellensége.

Ezalatt a viszonylag rövid idő alatt hatalmas világtörténelmi jelentőségű eseményeket élt át az emberiség. A fasiszmus ugyanolyan rövidéletű, mint amilyen nagyhangú „győzelme“ a harmincas években, a fasiszta hordák teljes megsemmisülése a Szovetunió csapásai alatt a Nagy Honvédő Háborúban, a népi demokráciák megalakulása Európa számos országában a Szovjetunió hatalmas, történelmi jelentőségű győzelmének eredményeképpen, a nagy kínai nép győzelme, amely kivívta hazája szabadságát és függetlenségét, a gyarmati és függő országok népeinek mindent elszóró szabadságmozgalma, a szabadságszerető koreai nép hősi küzdelme az idegen fegyveres betolakodók ellen, az új háborús gyújtogatók imperialista táborával szemben álló béketábor erejének állandó növekedése — ezek voltak ennek a tizenöt esztendőnek legfontosabb történelmi eseményei.

Ezeknek az eseményeknek a fényénél határtalanul megnő a jelentősége Gorkijnak, a kapitalista rablás kíméletlen leleplezőjének, az ész és a haladás nagy hirdetőjének, a béke és a népek közötti barátság harcosának.

Ha megértjük Gorkij művészetét, ha felmérjük az emberiség sorsára gyakorolt hatását, akkor megértjük és felmérjük a kor alapvető szervező eszméjének, Lenin és Sztálin tanításának döntő szerepét Gorkij irodalmi fejlődésében.

Gorkij, aki az „alsó rétegekből“ származott, aki a nép fia, csodálatos és nagyszerű életét kora ifjúságától fogva népe, hazája boldogságának és szabadságának, az egész világ dolgozói boldogságának és szabadságának szentelte. Közel fél évszázadon keresztül élt a kapitalista világ viszonyai között. Jól tudta, mire kárhoztatta ez a világ az embert.

Molotov elvtárs Gorkijról szóló emlékbeszédében ezt mondta: „Hazánk s a külföld egyetlen nagy írója sem ismerte ilyen közletről a nép 'alsó rétegeinek’

sorsát a kapitalizmusban. Egyikük sem érezte saját bőrén a kizsákmányoló urak annyi kegyetlenségét és alávalóságát. Sőt, egyikük sem látott saját szemével annyi kényszermunkától meggyötört, a tőke igájától megtört embert, mint Gorkij, akiben mindez kérlelhetetlenséget és forradalmi gyűlöletet szított lánggra a kapitalista rend ellen és megszilárdította rendíthetetlen hitét a kommunizmus felszabadító erejében.“

Gorkij irodalmi művei valóban a hazugság, erőszak és kizsákmányolás világának gyűlöletére nevelték az olvasók millióit, s harcra szólították őket egy új, boldog és örömben gazdag élet megteremtésére.

Mivel Gorkij jól ismerte az „alsó rétegek“ életét, a dolgozó tömegek életét, kiválóan megértette leghőbb vágyaikat, törekvéseiket. Milyen nagy volt az író öröme, amikor valósággá váltak ezek a vágyak, amikor a bolsevikok nagy pártja vezette forradalmi nép Oroszországszerte lerázta magáról a kapitalista rabság igáját és hozzáfogott az új élet építéséhez. Gorkij a nagy írók közül elsőnek mondott lelkes „igent“ a forradalmi szovjet valóságnak.

Gorkij közel húsz évig élt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után. Legtevékenyebb és legsokoldalúbb munkáságának, alkotó géniusza legteljesebb kibontakozásának korszaka volt ez, életének legboldogabb évei. Úgy tekintett a szovjet valóságra, mint álma megvalósulására, saját eszményének megtestesülését látta hazájában, a szó legszorosabb értelmében magáénak érezte az őt körülvevő világot. Az egész néppel együtt építette az új életet és ő lett annak megszemélyesítője, építette az új szocialista kultúrát és ő lett legragyogóbb fáklyája.

Gorkij mint író együtt nőtt és fejlődött az orosz proletariátus növekedésével és fejlődésével. Az orosz munkásosztálynak a szabadságmozgalomban betöltött különleges szerepe abban állt, hogy nemcsak úgy lépett fel, mint a társadalom egy osztálya, hanem mint a forradalom vezére, élenjáró, vezető osztálya. A világforradalom mozgalmának középpontja Oroszországba helyeződött át; Oroszország lett a leninizmus hazája. Ilyen körülmények között az orosz proletariátus rendkívüli erővel forradalmasodott és — Sztálin elvtárs meghatározása szerint — „a nemzetközi forradalmi proletariátus élcsapata“ lett.

Gorkij volt az az író, aki a legátfogóbban és rendkívüli alkotó erővel tükrözte és fejezte ki az új proletár korszakot az oroszországi szabadságmozgalomban, amely évről-évre egyre nagyobb nemzetközi jelentőségre tett szert.

„A művész — országának, osztályának legfontosabb érzékszerve, füle, szeme és szíve, a művész az élet hangja“ — mondta Gorkij. Ezeket a szavakat teljes joggal vonatkoztathatjuk magára Gorkijra, aki valóban osztályának, hazájának, korának hangja volt. „Gorkij hatalmas, különleges jelentősége abban áll — írta A. V. Lunacsarszkij — hogy ő a proletariátus első nagy

írója, hogy benne ébredt először művészileg öntudatra az az osztály, amely hivatva van önmaga megmentésével megmenteni az egész emberiséget.¹

1910-ben, *Egy publicista jegyzetei* c. cikkében Lenin alapvető értékelését adta Gorkij művészetének. „Gorkij feltétlenül legkiválóbb képviselője a proletár művészetnek — írta Lenin — aki sokat tett érte és még többet tehet.”² És lejjebb: „Gorkij — tekintély a proletár-művészet terén, ez vitathatatlan.”³ Ezt az értékelést Lenin többször megismételte különböző évekből származó műveiben.

Gorkij életét az egész világ dolgozói nagy vezéreinek, Leninnek és Sztálinnak barátsága ragyogta be. Lenin és Sztálin segítette az írónak eligazodni a társadalmi és politikai harc bonyolult kérdései között; tanácsokat adtak neki, segítették hibái kiküszöbölésében, felfegyverezték a leghatalmasabb eszmei fegyverrel: az irodalom és művészet pártosságának tanával. A szigorú pártosság „a legfejlettebb osztályharc utitársa és eredménye” — mondotta Lenin.

Gorkij művészetének filozófiai forrását a marxizmus-leninizmus eszméinek oroszországi elterjedésében kell keresnünk. Éppen ezek az eszmék táplálták Gorkijt, ezek adtak alkotásainak rendkívüli erőt, meggyőző élet-szerűséget és hűséget. Ezekre a nagy eszmékre támaszkodva, a szocialista realizmus módszerének zseniális sztálini meghatározására támaszkodva dolgozta ki Gorkij a szocialista esztétika alapvető elveit.

Gorkij hatalmas történelmi feladatot oldott meg. Új hang ő a világ-irodalomban, új lap kezdődik vele az emberiség művészetének fejlődés történetében.

Gorkij alapozta meg a szocialista realizmust az irodalomban. Alkotásaiban mintegy művészi jellemekben fejezte ki Lenin és Sztálin eszméit. Elegendő rámutatnunk fő műveire, korai legendáitól, énekeitől és mondáitól kezdve *Klim Szamgin élete* c. művéig, s máris meggyőződhetünk arról, hogy művészetének fő iránya a proletárművészetnek, a valóban népi, valóban demokratikus művészetnek, minden idők és népek leghaladóbb és legeszmeibb művészetének az iránya.

Kétségtelen, hogy Gorkij művészetének fejlődését az orosz proletariátus aktivitásának, szervezettségének, osztályöntudatának és politikai érettségének növekedése ösztönözte, azé a proletariátusé, amelynek Gorkij már első írói lépésével dalnoka lett. Ezért egész művészetét alapjában véve úgy foghatjuk fel, mint az orosz munkásmozgalom fejlődéstörténetének rendkívül életteli, rendkívüli kifejezőerejű művészi illusztrációját.

* * *

¹ Lunacsarszkij, *Az orosz irodalom klasszikusai*. Moszkva, 1937. 189. l. (oroszul).

² *Lenin az irodalomról*. Budapest, 1949. Szikra, 98. l.

³ Ugyanott.

A vén tölgy éneke című elveszett ifjúkori elbeszélő költeményéből csupán egyetlen sor maradt meg magának az írónak emlékezetében: „Világra jöttem, hogy ne alkudjam meg soha“. És valóban, a fiatal Gorkij, aki még akkor első szárnypróbálgatásainál tartott, megérezte, hogy az őt körülvevő kapitalista világ embertelen, s hogy az ő helye azok között van, akik harcolnak ez ellen a világ ellen. Kétségtelen, hogy az író első művei, amelyekben a szabadság harcosainak élő, lelkesítő alakjai szerepelnek, már a régi világ elleni harc megnyilvánulásai voltak. A legvilágosabban kitűnik ez az író akkori hőseinek jelleméből.

Az ifjú Gorkij tipikus hőse a gazdaglelkű, napszívú, büszke ember, az erősakarátú ember, a merész és nemes diadalok, a nagy érzések és heves szenvedélyek embere. Ez a hős nem hajlandó megalkudni a nyárspolgári szürke, hétköznapi környezettel, a kapitalista kizsákmányolással; szűkek számára kora valóságának keretei és lázad ez ellen a valóság ellen. Szűk és levegőtlen számára a valóság, fojtogatja őt a körülötte lévő világ, amelyben „a rubel kormányoz mindent“. „A világ szűk, én pedig széles vagyok“ — lázadásának igazolására így fogalmazza meg viszonyát a valósághoz. A jelenbeli való éles összeütközése a jövőbe tereli tekintetét, minden reménye a jövő s kész bármely pillanatban harcba szállni érte.

Ilyen a bátor és büszke sólyom, amely meghal a nép boldogságáért vívott harcban, ilyen az önfeláldozó Dankó, aki elégetti szívét az emberkért és „nem kér jutalmat a maga számára“, ilyenek az erős és merész pásztorok, akik büszkén feszítik napbarnította mellüket a szélnak, esőnek, villámlásnak és mennydörgésnek. De Gorkij nem csupán a harcosokat dicsőíti ifjúkori műveiben, hanem gyakran egyszerűen szabad embereket rajzol, akiknek természetes emberi szenvedélyeik és törekvéseik vannak. Ilyen Radda (*Makar Csudra*), akinek drágább a szabadság, mint a szerelm, ilyen *A leány és a halál* című mese hősnője, aki először szeretett fiataltsága egész szenvedélyével, és tisztaságával s szerelmével legyőzte a gonosz erőket, sőt magát a halált is.

Még Gorkij „mezítlábasai“ is különös emberek. Az író elsősorban az a lázadó pátoz érdeklő, amellyel szembe fordulnak az erőszakkal és elnyomással, a kapitalista kizsákmányolással, annak a burzsoá társadalomnak álnokságával és hazugságával, amelynek áldozataivá váltak. Igaz, hogy az ő lázadásuk célja a jelenben van, az ő lázadásuknak nincs jövője, nincs programja és perspektívája. De hangsúlyozni kell, hogy még ezek az élet mélyére zuhant emberek is felfogják a kapitalista világ kegyetlenségét, embertelenségét, önzését és a maguk módján harcolnak ennek a társadalomnak aljassága és elnyomása ellen.

Jóllehet művészi fejlődésének ebben a korszakában a szocialista eszmények még nem testesülnek meg konkrét és mély emberbeli áztlásokban — például ekkor még nem tudta megalkotni Gorkij az élenjáró munkás

alakját — kétségtelen, hogy éppen ezek felé az eszmények felé törekedett az író, éppen ezek az eszmények fűtötték át egész korai művészetét. A fiatal Gorkij eszmei és művészi álláspontjának jellemzésére azt mondhatnók, hogy a szocialista törekvéseket és eszményeket akkor még inkább érzelmi hajlamnak fogta fel, mint alaposan átgondolt és rendszerbefoglalt szocialista világnézet funkciójának. A szocialista világnézet következetesen tudatos álláspontja a Gorkij munkásságának következő korszakában lépett.

* * *

Az Oroszországban a XIX. század végén és a XX. század elején kialakuló forradalmi helyzetnek szükségképpen tükröződnie kellett Gorkij művészetében, amely érzékeny fokmérője volt a társadalmi és politikai élet fejlődésének. Már 1898-ban, az író korai műveit tartalmazó *Karcolatok és elbeszélések* első kiadásának megjelenése után világosabbá és határozottabbá válik álláspontja. Ebben az időszakban gondosan újjáértékelte művészetét, világnézetét. Ezt tükrözi *Az olvasó* című elbeszélése, amely mintegy Gorkijnak, az írónak beszélgetése a másik Gorkijjal, az olvasóval.¹

„Életemben először néztem ilyen figyelmesen lelke mélyére — olvassuk ebben az elbeszélésben. — „Számos nemes érzést és törekvést fedeztem fel magamban, sok mindent abból, amit általában jónak mondanak, de olyan érzést, amely mindezt egyesíti, harmónikus és világos gondolatot, amely az élet minden jelenségét magába foglalja, nem találtam magamban . . .“

Nem nehéz megérteni, hogy miféle „harmónikus és világos, az élet minden jelenségét magába foglaló gondolatról“ beszél Gorkij. Kétségtelenül a szocialista világnézetre gondol, amelyre mindig törekedett, s amely most mély meggyőződésévé, tudatának aktusává válik.

A proletár író nem szorítkozhat a kapitalista valóság bírálatára; az élet kérdéseinek határozott megoldásait kell javasolnia és határozottan színt kell vallania. Gorkij ezt meg is tette. Rövid idő alatt a művészi fejlődés legmagasabb fokára emelkedett, és az öntudatra ébredt szocialista proletariátus eszméinek és érzéseinek kifejezője lett; a század elején a forradalom viharadara lett, nyíltan állást foglalt a bolsevik pártosság mellett és e nagy eszme szolgálatának szentelte művészetét.

Ebben az időben jelentékenyen kiszélesedik és elmélyül Gorkij művészete eszmei és tematikai szempontból. A romantikus mesék és legendák hőseinek, a mezítlábas csavargóknak helyét új hősök foglalják el, akik közül a munkásosztály képviselői kerülnek központi helyre.

¹ Erről tanúskodik az I. J. Repinhez írt 1899. nov. 23-i levele, amelyben ezt olvashatjuk: „Az olvasó“ — én vagyok, az ember, aki önmagával, az irodalmárral beszélget. Én, az ember, nem vagyok megelégedve magammal, az íróval.“ (I. Sz. Zilberstejn: *Repin és Gorkij*, 1944, 24. l. (oroszul).

Gorkij egész szépirodalmi munkásságának, valamint publicisztikai cikkeinek legfőbb témája a kapitalizmus antihumanista jellege. A kapitalizmus eltorzítja az embert, értelmetlenné teszi életét és munkáját. A kapitalizmus az ember ellensége, az emberi boldogság börtönőre; a burzsoá társadalomban nem élhet az ember normális életet; a kapitalista világ reális valósága olyan tettekre kényszeríti, amelyek ellentétben állnak az ember lényegével, az emberi természettel. Éppen ezért elkerülhetetlen az éles összeütközés az emberek valóban emberi törekvései és a kapitalista világ társadalmi valósága között.

Az ember ereje abban van, hogy szembeszáll ezzel a valósággal, harcol ellene, jobb jövőjéért. Ezért abból a zsákutcából, melybe a kapitalizmus juttatta a népeket, az egyetlen reális kivezető út a harc, a forradalmi harc ez ellen az egész rendszer ellen és szociális, gazdasági, politikai és morális (helyesebben amorális) intézményei ellen.

Ezekben az években Gorkij új műfajok felé fordul — a regény, az elbeszélés, a dráma felé; ezek a műfajok feleltek meg legjobban az író új eszmei és politikai célkitűzéseinek. Könnyen meggyőződhetünk erről, ha figyelembe vesszük azt, hogy a kapitalizmus rendszeréről nehéz lett volna éles bírálatot mondani például egy legenda, mese, ének vagy akár egy rövid elbeszélés formájában is. Erre a célra nyilván szélesebb harci terület, átfogóbb epikai vagy drámai forma szükséges. Gorkij ezért is fordul e műfajok felé, mert ezeknek az eszközeivel tudja a legteltjesebben és legmeggyőzőbben megvalósítani írói terveit.

Gorkij első nagy epikai műve, melyet a kapitalizmus és a kapitalizmus által létrehozott haszonhajhászó, az egymás ellen harcoló emberek világa leleplezésének szentelt, a *Gorgyjejev Foma*. E regényben fellelhető az orosz kereskedőréteg számos képviselője, akik valamennyien „az élet urainak“ tartják magukat és hatalomra törenek. Gorgyjejev Foma, ez a kereskedő-családból származó, normális életszemléletű egészséges fiatal ember, akinek valóban emberi jellemvonásai vannak, kibékíthetetlen ellentétbe kerül környezetével, azzal az életformával, mely megalázkodásra és nyomorra kárkoztatja az embereket. A kapitalizmus elleni döntő harcot persze nem a burzsoáziáról leszakadt elemek (ilyen volt Foma) vívták, hanem a munkásság, a dolgozó parasztság millióival szövetségben. Gorgyjejev Foma alakja azonban érdekes abból a szempontból, hogy még a kereskedők rétegében is akadtak olyan emberek, akik tiltakoztak a börtönélet ellen.

A *Három ember* című regény problémája lényegileg ugyanaz: a személyiség és a burzsoá társadalom viszonyának kérdése. A regény címe arra utal, hogy az író három ember sorsán keresztül igyekezett egy és ugyanazon probléma három megoldását megmutatni. A helyes kivezető utat, a helyes megoldást Graecov Pavel találta meg, aki a proletariátushoz, a forradalmárokhoz közeledett és ebben a környezetben lelte meg azt az új erőt, amely le tudja győzni a régi kapitalista világ erejét.

Gorkij gondolata egyszerű és világos: az igazán emberi akkor mutatkozik meg az emberekben, amikor szembeszállnak az őket elnyomó környezettel; csak a cselekvés hőstetteiben tárul fel az emberben rejlő valamennyi alkotó lehetőség; a nép csak a kapitalista világ elleni aktív forradalmi harcban vívja ki magának a szabad, vidám és boldog életet.

Számos más drámai és epikus művében még határozottabb vonásokkal rajzolja meg az író azt az üres, tartalom nélküli, állati életet, amelyre a kapitalizmus kárhóztatja az embert; megrajzolja az emberek szellemi szegénységét, rettenetes unalmát, közömbös kegyetlenségét egymással szemben. Gorkij már gyermekkorában örült, amikor az embert — embernek láthatta.

* * *

„Ember — micsoda büszke szó ez!” — mondhatja az író hősével, Szatyinnal. Ez a kijelentés egész művészetének jelszava lehetne, hiszen Gorkij szemében nincsen nagyobb rang és nincs magasabb rendeltetés, mint embernek lenni e földön. 1924-ben, amikor Gorkij Leninről kezdett könyvet írni, az első vázlat címe ez volt: *Az ember*.

Saját művészi feladatát Gorkij — mint mondotta — ebben látta: „megrögzíteni színekben, szavakban, hangokban, formában azt, ami a legjobb, a legszebb, a becsületesebb, a nemes az emberben . . .; felébreszteni az emberben az önmaga feletti büszkeség érzését, arról beszélni neki, hogy ő az életben a legjobb, a legsodálatosabb, a legdrágább, a legszentebb és hogy rajta kívül nincsen semmi figyelemreméltó a földön.”

A világirodalom nem ismeri az emberi nagyságnak ragyogóbb és lelkesebb himnuszát, mint amelyet Gorkij *Az ember* című költeményében megalkotott. Gorkij hisz az ember erejében és dicsőíti az emberi gondolat, a megismerés hatalmát:

„Azért hozott létre a Gondolat, hogy feldöntsek, szétromboljak, szét-tapossak mindent, ami régi, mindent, ami szűk, piszkos, gonosz, és újat hozzak létre a szabadságnak, szépségnek, az emberek iránti tiszteletnek a Gondolat által kikovácsolt megingathatatlan alapjain! . . . Ember. Látom büszke homlokát és merész, mély tekintetét, benne a rettenthetetlen, hatalmas gondolat sugarait, annak a gondolatnak a fényét, mely megértette a mindenség esodálatos harmóniáját . . . Az embernek nincsen vége! Így lépdél a lázadó ember — előre! és — föl! egyre csak előre! és — föl!”

Gorkij, az emberi nyomorúság és szenvedés kérelmelhetetlen ellensége azt akarta, hogy minden ember — ember legyen. Éppen a szocializmus legszentebb eszméje az, hogy minden embert emberré tegyünk. Ennek az eszmének a megvalósításához ugyanaz a harc vezet, melyre az író szakadatlanul buzdította a dolgozó tömegeket.

Mi például az *Anyá* című regény gondolati magva? Nem kétséges, hogy ennek a regénynek a magva az, hogy megmutatja, miként válik a nép

a kapitalizmus áldozatából a kapitalizmus ellen küzdő harccsá. Éppen ebből ered az elbeszélés realizmusának újszerű, emelkedett, patetikus hangja. Mennyi emberi szenvedés, mennyi kín, bánat, vér! De nem ezzel a mértékkel, a szenvedések és a vér mértékével fogjuk mérni a nép küzdelmét. Van más mérték is — a tömegek politikai öntudata erősödésének mértéke. Fékezhetetlen törekvésük a szabadság, a forradalom igazsága felé. A legfontosabb az *Anyá*-ban éppen az ember, a munka felszabadításáért vívott harc szépségének és lelkeségének érzékeltetése.

Az *Artamonovok*-ban Gorkij ismét a kapitalizmus problémáját veti föl és nemcsak a kapitalista rendszer bomlását vizsgálja, hanem a személyiség szétesésének, bomlásának folyamatát is, ami a társadalmilag hasznos munka hiányából következik. Amikor a kapitalista társadalomban élő ember másokat kizsákmányol, elveszti a legértékesebbet — megzúnnik ember lenni.

Gorkij ízig-vérig harcos író. Ilyen csak a proletár író lehet, aki összekötötte saját sorsát annak az osztálynak a sorsával, melynek történelmi hivatása az, hogy a kapitalizmus sírásója legyen. Tevékenységének értelmét Gorkij mindenekelőtt abban látta, hogy „az élettel való cselekvő kapcsolat tudatára ébressze az embereket“, vagyis, hogy a kapitalizmus elleni harcra mozgósítsa őket.¹

„Túlságosan sokat szenvedtem és kell szenvednem, semhogy közömbösen hallgassam a tűrés szükségességéről szóló prédikációkat; nem engedhetem meg magamnak, hogy az alázatosság és a tűrés kétes erényeire tanítsak másokat. Az ilyen papolást szívem mélyéből gyűlölöm és föltétlenül károsnak tartom hazám számára“.²

Gorkij az egyes írók értékét mindenekelőtt azzal határozta meg, hogy mit tartalmaz „szociális pedagógiájuk“, milyen szerepet játszottak az írók az ország társadalmi és politikai életében. De az az író, aki másokat ezzel a mértékkel mért, mindenekelőtt saját magára alkalmazta ezt a kritériumot. A nép szabadságáért és boldogságáért harcolók első soraiban akart küzdeni és az egyik legjelentősebb helyet foglalta el e sorokban. Amikor a liberális kritikusok arra próbálták rávenni a még fiatal író, hogy művészetéből kuszöbölje ki a prófétáskodást és a politikai célzatosságot, Gorkij válaszként csak fokozta műveinek célzatosságát, éles osztályharcos jellegét. Éppen azért ítélte el Tolsztojt és Dosztojevskijt, mert ki akarták békíteni a kínzóttal a kínzóval, mert érzéketlenek voltak a világ szenvedése iránt. Gorkij egyenesen elítéli ezeket a nagy művészeket azért, mert arra tanítják a szenvedőket, hogy ne álljanak ellen az erőszaknak. A *Jegyzetek a kispolgárságról* c. művében így fogalmazza meg ezt a gondolatát: „Nem ismerek az orosz történelemben nehezebb pillanatot, mint ez, nem ismerek méltatlanabb

¹ A. M. Gorkij: *Irodalomkritikai cikkek*. Moszkva, 1937. 62. l. (oroszul).

² Ugyanott.

jelszót annak az embernek a részére, aki már megmutatta, hogy képes ellenállni a gonosznak, képes harcolni célja eléréséért.“

Amikor Gorkij megrajzolja Lenin alakját a nagy vezérről írt emlékezőseiben, mindenekelőtt „harcos optimizmusát“ emeli ki, mint egyéniségének legjellemzőbb vonását. „Ez a vonás volt az — mondja — amely a legjobban vonzotta lelkemet e felé az ember felé, aki Ember volt — nagybetűvel“.

„Oroszországban — írja Gorkij — abban az országban, ahol a szenvedés szükségességét úgy hirdetik, mint a 'lélek megmentésének' univerzális szerét, nem találtam, nem ismerek még egy embert, aki olyan mélyen és olyan erővel gyűlölte, utálta, megvetette volna az emberek szerencsétlenségét, bánatát, szenvedését, mint Lenin“. Lenin optimizmusa volt „az emberek szerencsétlensége iránt érzett olthatatlan, engesztelhetetlen gyűlöletének“ forrása, ezért tudott hinni abban, hogy „a szerencsétlenség nem az élet megváltoztathatatlan alapja, hanem olyan undokság, melyet az embereknek félre kell söpörniök és félre is tudnak söpörni útjukból“.

Az ember felszabadításáért vívott harc Gorkijnál egybekapcsolódik a kapitalizmus által értelmetlenné tett munka felszabadításáért vívott harccal.

Az ember és a munka Gorkij szerint egyetlen, szétválaszthatatlan egész. Munka nélkül nincs ember. „Az a gazda, aki dolgozik“ — mondja Nyil, a gépész a *Kispolgárok*-ban. A munka megnemesíti, felemeli az embert és átalakítja a világot. Gorkij szerint ez hozza létre a kultúrát, a második természetet, ez vezet az ész, a boldogság és a szépség nagy, általános diadalához.

Gorkij 1928-ban, a Tbiliszi-i Városi Tanács ünnepi ülésén a következőkben foglalta össze saját alkotóművészetének, a munka énekesé alkotóművészetének jelentőségét:

„Ha kritikus volnék és könyvet írnék Makszim Gorkijról, elmondanám benne, hogy az az erő, amely Gorkijt azzá tette, aki, amilyenek most itt látjátok, azzá az íróvá, akit olyan túlzottan tiszteltek, akit úgy szerettek — abban rejlik, hogy ő volt az első az orosz irodalomban, talán általában az első, aki a maga sorsán keresztül megértette a munka óriási jelentőségét, azt, hogy a munka hoz létre minden értéket, minden szépséget, minden nagy dolgot a világon.“

A szovjet írók kongresszusánmondotta Gorkij: „Meg kell értelnünk, hogy lényegében véve a munka teremti meg a kultúrát. A munkából ered minden eszme, azok is, amelyekkel századokon át lekiesinyelték a munkának, mint ismereteink forrásának döntő jelentőségét és Marx—Lenin—Sztálin eszméi is, melyek napjainkban minden ország proletariátusának forradalmi öntudatát és önérzetét nevelik, és hazánkban a tudományos és művészi alkotás alapjául szolgáló hatalom rangjára emelik a munkát.“ Ugyanebben az előadásában Gorkij a továbbiakban azt hangoztatta: „Könyveink főhőisévé

a munkát kell tennünk, vagyis azt az embert, akit a munka folyamatai formáltak ki, aki nálunk a modern technika egész hatalmával fel van fegyverezve — azt az embert, aki maga is átalakítja a munkát: könnyebbé és termelékenyebbé teszi, művészi fokra emeli. Meg kell tanulnunk, hogy úgy fogjuk fel a munkát, mint alkotást.“

Gorkij lelkesen szárnyaló dalokban magasztalta a szabad, alkotó, boldog munkát és bebizonyította, hogy ha az ember elszakad a megnemesítő munkától, úgy elveszíti élete reális értelmét és elfajul. Az egyéniség szétesésének, a munka nélkül élő ember belső elsívárosodásának folyamatát Gorkij számos művében ábrázolta. (Így a *Gazda*, *Ellenségek*, *Vássa Zseleznova*, *Az Artamonovok*, *Klim Számgin élete* és egyéb műveiben.)

A burzsoá társadalom törvényeinek következetes elutasítása, a kapitalizmus egész rendszerével szemben tanúsított undor; mélységes megértése annak, hogy a kapitalizmus ellensége mindennek, ami igazán emberi — ez tette Gorkijt ennek a történelem által halálra ítélt rendszernek kérelhetetlen leleplezőjévé s a szocializmus lelkes harcosává.

•

* * *

A kapitalizmus valamennyi visszataszító vonásának legocsmányabb megtestesülését Gorkij a cinikus módon hazug, megvásárolható tengerentúli „demokráciában“ látta. Gorkijt már 1906-ban, amikor Amerikában járt, megdöbbenette a dolgozók rettenetes nyomora és a vadállati kizsákmányolás.

„Már sok nyomorúságot láttam — írta ekkor — jól ismerem a nyomor vértelen, zöldecsontos arcát. Mindenütt láttam az éhségtől eltompult és mohóságtól égő, ravasz és bosszúvágyó vagy rabszolga módjára alázatos és sohasem emberi szemeit, de az East-Side nyomorának borzalma sötétebb mindennél, amit valaha is láttam.“

A *Sárga Ördög Városa* című pamfletjében Gorkij borzalmas képet rajzolt New Yorkról, a „Sárga Ördög“, vagyis a dollár városáról, ahol „a vas, a kő, a víz, a fa — minden telve van tiltakozással, a napsugár, dal és boldogság nélküli élet, a nehéz munka rabságában leélt élet ellen“, ahol „minden nyögve, jajgatva, fogsíkgorgatva engedelmeskedik valami titokzatos, ember-telen erő akaratának“.

Gorkij megfigyeléseit Lenin elméletileg alapozza meg, amikor azt írja, hogy az Egyesült Államok „idealizált demokratikus köztársasága a valóságban a legvadabb imperializmusnak, a gyenge és kis népek legszemérmertlenebb elnyomása és megfojtása formájának bizonyult“.¹

Később, már a 20-as évek végén ezt írta Gorkij: *Válasz egy amerikai folyóirat körkérdéseire* című cikkében: „Mindен ország kapitalistái egyaránt

¹ *Lenin Művei*. 3. kiad. XXIII. k. 292. l. (oroszul).

visszataszító és embertelen fajta, de a magukéi — még rosszabbak. Ők, úgy látszik még ostobább mohósággal vetik magukat a pénz után“.

A világirodalomban Gorkij mutatott rá először arra, hogy az emberiség történetében még nem volt sötétebb jelenség, mint a faszizmus, amely gyűlöli a világ kultúráját és ki akarja törölni az emberek emlékezetéből az öröm és boldogság lehetőségének még a gondolatát is. Amikor a fasiszták uralomra jutottak, kijelentették, hogy az „új rendet“ nem csupán Németországban, hanem az egész világon megvalósítják, mégpedig „századokra, évezredekre, ami már az örökkévalósággal határos“. Gorkij már ekkor azt írta, hogy ez nem egyéb, mint „örültek lázálna“, magát a fasiszta uralmat pedig „félre-csapott koronájú, agyalágyult bolondok“ hatalmának nevezte.

Gorkij, az igazán emberi szocialista kultúra nagy harcosa számos szép-irodalmi és publicisztikai művében megsemmisítő kritikának vetette alá a kapitalizmus kispolgári kultúráját. Az amerikai, valamint minden más burzsoá „kultúrában“ a hanyatlás, az elkorcsosulás folyamatát látta, amely a kapitalista társadalom legfelsőbb rétegeiben nyilvánul meg legszembetűnőbben. Gorkij mindenkit, akinek a számára a kultúra drága, harcba szólított az imperialista barbárság fenyegető veszélye ellen, a haladó emberiség által létrehozott kulturális értékek fasiszta megsemmisítése ellen.

Gorkij nem feledkezett meg a *Kommunista Kiáltvány* szavairól:

„A burzsoázia minden, eddig tiszteletreméltó és borzongó áhítattal szemlélt tevékenységről leszedte a dicsfényt. Fizetett bér munkásává változtatta az orvost, a jogászt, a papot, a költőt, a tudomány emberét.“¹ Gorkij jól tudta, hogy a burzsoá társadalomban, ahol a kapitalista termelési mód uralkodik és fennáll a termelőeszközök magántulajdona, ahol a társadalom egymással elkn-tétes osztályokra szakad és ahol fennáll az embernek ember által való kizsákmányolása, ebben a társadalomban a kultúra a burzsoázia érdekeit szolgálja. Ez a kultúra mindig a társadalom vagyonos, uralkodó rétegeinek tulajdona volt és marad, akik fenntartják az osztályelnyomást és a nemzeti elnyomást. A kapitalizmusban a munkások és parasztok széles tömegeinek — különösen a gyarmati és félgyarmati országokban — nincs lehetőségük arra, hogy részesei legyenek a kultúrának. Rég elmúltak azok az idők, amikor a burzsoázia, fejlődésének hajnalán, a feudalizmus elleni harcában, a humanizmus és felvilágosodás jelszavát tűzte zászlajára.

Gorkij különösen mélyrehatóan és alaposan elemzi a burzsoá kultúra antiszociális és antihumanista jellegét négykötetes művében, a *Klim Szamgin életében*. Klim Szamgin tipikus képviselője a kapitalizmus kispolgári kultúrájú értelmiségének. Klim Szamginban mindenekelőtt végtelen individualizmusa, a burzsoá világnézet e tipikus tulajdonsága vonja magára a figyelmet. Nála mindig az önmaga „kicsiszolt“ egyénisége iránti érdeklődés

¹ Marx-Engels. *Válogatott Művek*, I. k. Budapest, 1949. Szikra, 13. l.

van előtérben. Az élet minden örömét a jó állás elnyerésében, a kényelmes életben látja. Ki kell emelnünk, hogy Klim Szamginból hiányoznak a nemesebb szellemi törekvések. Sokat beszél az eszmékről, de ez lényegében csak üres szóbeszéd, igaz szellemi életet nem élt. Klimet az élet anyagi javai, az ostoba önelégültség felé való törekvés és minden haladás iránti ellenséges magatartás tartják hatalmukban.

Klim Szamgin tipikusan burzsoá világszemléletének jellemző vonása elvi pártatlansága. Klim Szamgin nem meri a saját sorsát hozzákötöni valamelyik társadalmi csoporthoz, vagy párthoz, mivel a párthoz való tartozás, úgymond, megfosztja őt szabadságától. Gorkij ezt az elvi pártatlanságot, a legszélsőségesebb individualizmus egyik jellemző megjelenési formájaként leplezi le.

Klim Szamgin irónikusan beszél azokról az emberekről, akik életük célját bizonyos eszményekért folytatott harcban látják. Nem látja a szocializmus megváltó erejét és leplezetlen cinizmussal mondja, hogy a társadalmi kérdések eltörpülnek az egyéni lét tragédiája mellett. „Nem kényszeríthetem magamat arra, hogy higgyek a szocializmus megváltó erejében, mert tisztelen belső szabadságomat. Ezért idegen vagyok az emberek között, akik pártokba, csoportokba tömörülnek . . .“ Klim Szamginnek az egyéni szabadságból, a belső szabadságról szóló dagályos frázisai nem takarnak egyebet, mint az értelmiségi ember enyedségét, aki képtelen a következetes, forradalmi harcra. Minden feleség az emberi egyéniség abszolút jogairól, amelyek felette állnak minden párt- és csoport-érdeknek, szánalmasan szegényes gondolkozást, a törekvések kispolgári ürességét rejti magában és végeredményben napvilágra hozza a burzsoá dekadencia e tipikus képviselőjének lelki sívárságát.

Nem kevésbé jellegzetes vonása Klim Szamginnak társadalmi hamletizmusa. Mint ismeretes, a hamletizmus mindenekelőtt az egyéniség kettős-ségének a jellemzője. Klim Szamgin valóban ilyen kettéhasadt egyéniség. Lelkében mintha két ember élne: az egyik gondolkodik, érez, cselekszik, a másik pedig bírálja és ellenőrzi ezeket a cselekedeteket, ítélkezik felettük. Mint minden burzsoá ideológus, Klim Szamgin is retteg az öntudatra ébredő, szabadságra vágyó néptől, s ez a rettegés a szabadság gyűlöletévé fajul benne.

Klim Szamgin alakja egyike a világirodalom legteljesebb alakjainak. Most, amikor a mai burzsoá társadalom szellemi szerkezetét vizsgáljuk, sokat megtalálhatunk benne abból, amit Gorkij Klim Szamgin alakjában mutatott meg. A „szamginizmus“ szelleme hatja át az egész modern burzsoá ideológiát. Klim Szamgin neve a cári Oroszország és a mai Nyugat burzsoá ideológiájának jelképévé vált.

Gorkij hatalmas erővel tárta fel a burzsoá társadalom eszmei és erkölcsi bomlását, cinizmusát és szembeállította ezzel a kapitalista világgal a munka

világát, a burzsoá ideológiával pedig a proletariátus ideológiáját és annak képviselőjét, Sztjepán Kutuzovot, a bolsevikot, a forradalmi gondolkodás és cselekvés embe-ét. Kutuzov, a népek, a dolgozó tömegeknek, a munkásosztálynak igazi képviselője, érdekeik védelmezője, aki beszélgetéseiben kifejtji Lenin tételeit, szilárdan hisz a közelgő forradalomban és tántoríthatatlanul halad feléje. Gorkij jóval az Októberi Forradalom előtt mondta, hogy „az erőt, a szellemi egészséget, a cselekvést kell hirdetnünk, nem pedig az önelemzést, vissza kell térnünk az erő forrásához — a demokráciához, a néphez, a társadalomhoz és a tudományhoz“. (*Mégegyszer a karamazovizmusról.*) Gorkij ezeket a régi gondolatait a *Klím Szamgin életé*-ben fejlesztette tovább és öntötte művészi formába.

* * *

Gorkij tudta, hogy századunk a kapitalizmus végnapjainak és a szocializmus győzelmének a százada, e két rendszer, a két tábor küzdelmének a kora. Feltehetően tántoríthatatlanul haladunk a kommunizmus felé; ez korunk fejlődésének törvényszerűsége. „Korunkban minden út a kommunizmushoz vezet“ — mondotta Molotov elvtárs.

A két szembenálló tábor harca a kapitalizmus általános válságának állandó élcsedése közepette folyik, ami a kapitalizmus további gyengüléséhez és a szocializmus erősödéséhez vezet. Ez önjöngő dühbe kergeti a Wall-Street új háborúra készülő főkolompasait.

Gorkij egész életében a béke, a demokrácia és a népek szabadságának szenvedélyes védelmezője volt. Fáradhatatlanul szervezte a világ értelmiségének erőt a kultúra megvédésére. Az ő kezdeményezésére rendezték az antifasiszta kongresszusokat és az írók világkongresszusait, amelyek hatalmas szerepet töltenek be a békéért és a népek közötti barátságért folytatott harcban. 1935-ben Párizsban hívták össze az írók világkongresszusát, amelynek szervezésében Gorkij tevékenyen részt vett. Egészségi állapota nem engedte meg, hogy megjelenjen ezen a kongresszuson, azonban így is fel-emelte ott szavát. A kongresszushoz intézett üzenetében Gorkij ezt mondta: „Mélységesen elszomorít, hogy egészségi állapotom nem tette lehetővé fizikai részvételemet az írók nemzetközi kongresszusán, s így nem lehetek azok között az emberek között, akik mélyen átérzik, hogy milyen megalázó számukra a fasizmus előretörése, akik látják, hogyan növekszik a fasizmus eszméinek halálhozó, mérges gyümölcse és látják, hogy a fasizmus büntetlenül követi el gaztetteit“. Felszólította az írókat, hogy egyesítsék erejüket a kultúra és a demokrácia megvédésére, a reakció és a fasizmus sötét erőivel szemben.

Műveivel és fáradhatatlan társadalmi és kulturális tevékenységével Gorkij számos érzékeny csapást mért az imperializmusra, a burzsoá ideológia minden fajtájára és formájára. „Életének legutolsó napjáig nem szűnt meg leleplezni a harácsolás cápaít s rámutatni arra, hogy az ő létezésükben kell látni a véres háborúk fő forrásait és okát“ — mondotta Fagyjev a moszkvai

Gorkij-émlékmű leleplezésekor. Megvetéssel és haraggal támadt a kapitalistákat kiszolgáló burzsoá értelmiségiek ellen, akik a „szabadságról” szóló hamis szövegekkel leplezik szolgálai megalázkodásukat a kultúra megfojtói és a háborús gyújtogatók előtt.

Gorkij a béke nagy harcosa. „A béke védelmében, a háborús uszítók ellen felemelt haragos szava ma is úgy zeng a tengerek és világrészek felett, mint a harang”.

Gorkij az imperializmus és fasizmus ellen a nemzetközi küzdőtéren folytatott harcát összekapcsolta az imperializmus belföldi ügynökei ellen vívott harccal. Gorkij, aki a lenini-sztálini politika őszinte és becsületes védelmezője, a Szovjet Haza szocialista rendjének és szocialista kultúrájának harcosa volt, határtalan megvetéssel fordult a nép ellenségei felé, üldözte, leleplezte és megbélyegezte őket: „Ha az ellenség nem adja meg magát — megsemmisítjük”. Az író szavai az egész világon végig harsogtak, mint minden becsületes szovjet ember akaratának kifejezése, mint a népharag kifejezése, amely azok ellen irányul, akik akadályozzák a szocializmus építésének nagy művét. Az író utolsó lehelletéig hű volt Lenin és Sztálin nagy ügyéhez. Ezt mondotta: „Olyan országban élünk, amelyet Vlagyimir Iljics Lenin géniusza ragyog be, olyan országban, amelyet fáradhatatlanul és bölesen irányít Joszif Sztálin vasakarata”.

Gorkij úgy vonult be az orosz és a világirodalomba, mint nagy gondolkodó, a szó nagy mestere és mint a szabadság és világosság hirdetője, mint a szabad ember dalnoka, mint az emberek boldogságának lánglelkű harcosa. Jól ismerte azt a kort, amelyben igába hajtották a munkát, s maga is érezte ennek a munkának minden terhét. De megismerte a szabad munka örömét és boldogságát is. Örömtelen ifjúsága volt, olyan, akár az öregség, s olyan öregkort ért meg, amely boldog ifjúkorra hasonlított.

Gorkij forrón szerette hazáját, nagy népét. „Különlegesen, fantasztikusan tehetségesnek, sajtóságnak látom az orosz népet” — írta. Már *Az Anyá-*ban megjövendölte, hogy „Oroszország a föld legfényesebb demokráciája lesz”. Egy másik műve hősének ajkára ezeket a szavakat adta: „És szívemből mondom neked — nagyszerű nép ez az orosz nép! kitűnő, tehetséges nép!” És ez a nagy nép megbecsüli szeretett fiát és nagy íróját, gondolatának és törekvéseinek legmélyebb kifejezőjét. A nép emlékezetében Gorkij „szabadságra, fényre hívó büszke szózat” marad, művei pedig mindörökké az életöröm, az alkotó energia és az ihlet kiapadhatatlan forrásai a kommunista társadalom építői számára.

Gorkijt, a nagy nép nagy fiát, a következetes humanistát, a szó zseniális mesterét, a dolgozók önzetlen barátját és az új világért folytatott harc dalnokát sohasem felejtik el a Szovjetunió népei és az emberiség. Halhatatlan alkotásaival résztvesz és mindvégig részt fog venni az új emberiség nevelésében, segíti feltartóztathatatlan útjában a kommunizmus felé.

HOMÉROSI KOMPOZÍCIÓ

Székfoglaló előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1950. május 22-i ülésén.

„Érzeteink, tudatunk a külső világnak csak képe és magától értetődik, hogy a tükörkép nem létezhetik a tükrözött dolog nélkül, a visszatükrözött dolog azonban a visszatükrözötől függetlenül létezik.“¹ A materialista ismeretelmélet ez alaptételét maga Lenin alkalmazta az irodalomra, a legkonkrétabb formában Tolsztojról szóló tanulmányaiban, a valóságot ábrázoló nagy írók ellentmondásaival együtt „az orosz forradalom tükré“ gyanánt értékelve.² A művészi alkotás ezek szerint nem lehet valamiféle a valóságtól magát függetlenítő képzelet műve — képzeletet ilyen értelemben csak akkor feltételezhetnénk, ha feladnánk azt az álláspontot, hogy a tudatot a lét határozza meg. A művészi alkotás mindig a társadalmi létet tükrözi — ha ellentmondásokkal teljes, akkor ezeknek az ellentmondásoknak az alapját is a társadalmi valóság ellentmondásaiban kell megkeresnünk.³

A lenini tükröződési elmélet alkalmazása teremti meg az egyetlen szilárd alapot a görög irodalom valóban történeti, azaz az irodalom és a társadalom viszonyát helyesen feltáró kidolgozásához. De a görög irodalom sajátos problémái a tükröződési elmélet szempontjából is további tanulságokat ígérnek. Mégpedig nem elsősorban azért, mert már a görög irodalmi fejlődés során is kialakult a tükröződési elméletnek egy kezdetlegesebb változata; gondoljunk mindenekelőtt a szofista Alkidamasra, aki az *Odysszeiá*-t az emberi élet tükrének mondta.⁴ Szép feladat volna e gondolat további életét nyomunkísérni, feltárni összefüggéseit Aristotelés *mimésis*-elméletével⁵ és meghatározni társadalmi feltételeit a görög poétika tükröződési elmélete kialakulásának. De az imperializmus és a proletárforradalom korszakában kidolgozott tükröződési elmélet általánosítása szempontjából fontosabb ennél a görög irodalom két más, jellegzetes, a modern irodalmaktól élesen megkülönböztető vonásának a vizsgálata.

¹ Lenin: *Materializmus és empiriokritacizmus* Szikra-kiadás, 1948, 59. l.

² Lenin: *Az irodalomról*, Szikra-kiadás, 1949. 63—92. l.

³ V. ö. A. I. Szoboljev: *A lenini tükröződési elmélet és a művészet*, Szikra-kiadás, 1949.

⁴ *Ἡ Ὀδύσσεια καλὸν ἀνθρωπίνου βίου κάτοπτρον*, idézi Aristotelés. *Rhet.* III. 3. 4.

⁵ *Ἐποποιία δὴ καὶ ἡ τῆς τραγωδίας ποίησις, ἔτι δὲ κωμῳδία καὶ ἡ διθυραμβοποιητικὴ καὶ τῆς ἀθλητικῆς ἢ πλειστη καὶ καθαριστικῆς, πᾶσαι τυχάνουσιν οἷσαι μιμήσεις τὸ σύνολον.* Aristotelés, *Poetica*, 1.

A görög költészet legjelentősebb alkotásai — az eposzok és a drámák egyaránt — az istenekről és az istenektől származtatott hőskről szóló *mitoszok* feldolgozásai, de még a görög lírát is — a legszemélyesebbet csakúgy, mint a közösségi étellel a legszorosabb kapcsolatot tartót — át- meg átszövik elválaszthatatlanul a mitológiai utalások. Egyezményes szimbolumai-csupán a valóságnak ezek a mitoszok, vagy éppen a valóságtól független, a valóság fölött lebegő elképzelések? A tükröződés teóriájának így is, úgyszólván ellentmondana a görög irodalom empiriája, egyik esetben, mert az egyezményes szimbolumoknak legfeljebb közlő, de nem a valóságot feltáró értékük lehet, másik esetben, mert azt jelentené, hogy a mitoszok új meg új feldolgozásait nyújtó görög költészet maga is függetlenítette magát a valóságtól.

A görög irodalom másik jellegzetes vonása, amelyre itt különösen tekintettel kell lennünk, az, hogy az európai költészet alapformái, az epikus költészet, a dráma és a líra, a görög irodalomban bontakoznak ki, meghatározott társadalmi feltételek között, bizonyos orális hagyományokban megadott elemi lehetőségekből. Ezek után a görög költészet tanulmányozásánál különleges hangsúllyal merül fel a kérdés, hogy a művészetnek a valóságot tükröző szerepe miként mutatkozik meg a közvetlenül tartalmi elemeken túl a formai elemekben, magukban a műfajokban is, amint azok egymás után, a társadalmi fejlődés által meghatározott sorrendben kialakulnak.

Az a két különleges probléma tehát, amit a lenini tükröződési elmélet a görög irodalommal kapcsolatban felvet, *a mítosz és a valóság viszonya* egyfelől, másfelől pedig *a formának a társadalmi valóságot tükröző értéke*. A görög költészet kezdeteinél együttesen jelentkezik a kettő és együttesen vár megoldásra. Ebben az együttes megoldásban *tartalom és forma dialektikus kapcsolata* jut szembetűnően érvényre.

A költő társadalmi helyzetére és a költészetnek a valósághoz való viszonyára nézve már a homérosi költészetben találunk olyan nyilatkozatokat, amelyek a költői tudatosságnak feltűnően magas fokáról tanúskodnak. Az ithakai királyi udvar dalnoka, Phémios, a trójai háborúból hazatérő görög hőskről énekel. Ithaka királya még nem tért haza s házanépe azt sem tudja, él-e, hal-e a hős Odysseus. Ezért fakad könnyekre a férjét húsz év múltán is hűségesen hazaváró Pénélopé, mikor az éneket hallja:

Phémios, oly sok más bűvös dalt tudsz te dalolni,
istenek és a halandók tetteiről, mit a dal zeng:
abból mondj valamit, míg itt ülsz, s ők borainkat
csöndben igyák; de a gyászos dalt hagyd abba, amit zengsz,
s mely kedves szívemet kebelemben gyötri örökké,
mert hiszen engem sújt legjobban a rettenetes gyász...

De fia, Télemachos, a dalnok pártjára áll:

Édesanyám, minek is tiltod te a szépszavú lantost,
 hogy gyönyörűnkre dalolja, mit ő óhajt? Nem a dalnok,
 csak Zeus itt a hibás, aki azt ad a búzafogyasztó
 földi halandónak mindíg, ami őneki tetszik.
 Azt se csodáld, hogy a hős görögök balsorsa felől zeng:
 mert az olyan dalt dícsérik legjobban a népek,
 mely köreikben minden dal közül épp a legújabb.⁶

Phémios, esakúgy, mint a phaiákok királyi udvarát dalaival gyönyörkötető Démodokos az eposz további énekeiben, társadalmilag alárendelt helyzetű, de egyszersmind a dal különleges adományának birtokában a királyok között is bizonyos megkülönböztető előjogokkal, a szentség és sértetlenség jellegével rendelkezik.⁷ Télemachos szavaiban az jut kifejezésre, hogy az énekest a valóság köti. Ha magáért a fájdalmas valóságért a felelőséget az istenségre hárítja, csupán a valóság transzcendens megítélésére vall, de a költészetnek a valóságot tükröző jellegét nem esorbítja. Vele szemben áll a költészet megítélésében Pénélopé, aki a költészettől valami a valóság felett álló vigasztalást vár, s az éneknek a valóságot közvetlenül kifejező változatával a mitológiai éneket állítja szembe. Minthogy az epikus költészet magva valóban az istenekről és az isteni hőroszokról — az istenek leszármazottairól — szóló hősdal és a homérosi eposzok tematikáját is ez határozza meg igazán, alapkérdésünk megkerülése volna, ha a homérosi költészetnek a valósághoz való viszonyát illetően Télemachos szavaira hivatkoznánk. Csak a homérosi mitológia felől kiindulva kereshetjük a megoldást. A görög vallásnak általában s a görög vallás jellegzetes oldalának, a mitológiának tudományos feldolgozásában pedig a döntő lépést már Engels megtette, amikor Bachofennek, minden érdeme elismerése mellett, szemére veti, hogy a vallást tette meg a történelem döntő mozgatóerejévé, a matriarchatusról szóló úttörő munkájában úgy állítva be az Aischylos *Oresteia*-jában tükröződő családjogi fejlődést, mintha „nem az emberek tényleges létfeltételeinek fejlődése, hanem e létfeltételeknek ugyanezen emberek fejében visszatükröződő vallásos képe okozta volna a férfi és a nő kölcsönös társadalmi viszonyában bekövetkezett történelmi változásokat.”⁸ El lehet mondani: amint Marx saját szavai szerint a Hegelnél fejetején álló dialektikát „talpára állította”,⁹ Engels is, elfogadva Bachofen konkrét elemzéseit, a viszonyt megfordította s az Orestés-mitoszt mint a társadalmi változások tükröződését használta fel történelmi forrásnak. Bachofen szem-

⁶ Od. I. 337—352. Devocseri Gábor ford.

⁷ V. ö. Od. XXII. 345.

⁸ Engels: *A család, a magántulajdon és az állam eredete. Marx-Engels: Válogatott művek, Szikra-kiadás, 1949. II. 170—171. l.*

⁹ Marx: *A tőke* (Utószó a második kiadáshoz), Szikra-kiadás, I. 1949. 22. l.

léletének azok a messzemenő veszélyei, melyeket Engels idejében felismert,¹⁰ úgyszólván a szemünk láttára bontakoztak ki, a két világháború között a vallástörténet ürügye alatt miszticizmusba torkolló német — és hozzá kell tennünk: magyar — ókortudományban, amely nem hiába ünnepelte egyik szellemi ősét éppen Bachofenben.¹¹ Ideje, hogy a marxizmus-leninizmus klasszikusaira és a szovjet ókortudatás jelentős eredményeire támaszkodva, Bachofen kétségtelen pozitívumait is ne Nietzsche és epigonjain, hanem Engelsén keresztül értékeljük és értékesítsük.¹²

Az olimposi istenvilág a maga egészében a hőskori társadalom visszatükröződése. Vegyük szemügyre közelebbről azt az istennőt, aki a legközvetlenebbül vesz részt a homérosi eposzok cselekményében, Pallas Athéné, és az ő viszonyát azokhoz az istenekhez, akiknek a hatáskörén osztozik. Osztoznia kell, nyilvánvalóan azért, mert *a homérosi mitológia a vallástörténeti fejlődésnek egy olyan határvonalán áll, amelyen Pallas Athéné ősi istenségek rovására lép előtérbe.* Ez a határvonal természetesen egyben — azaz elsődlegesen — a társadalmi fejlődés két nagy szakaszának is határvonala.

Pallas Athéné, Zeus leánya, szépséges és okos szűz, a háború és a kézművesség istene. Alakjának helyes felfogásához éppen azt kell hangsúlyoznunk, hogy egyszemélyben egyesít két olyan hatáskört, melyet egyenként más istenek is betöltenek. Még közelebb visz az alakjában visszatükröződő társadalmi valóság felismeréséhez, ha szembeállítjuk azokkal az istenségekkel, akik a háborút, illetőleg a kézművességet külön-külön képviselik az istenek között. Az egyik *Arés*, a mindent elsöprő háború barbár istene, akit saját atyja, Zeus is gyűlöl (II. V. 890). Attribútumai között ilyenek vannak, mint „vértől szennyes“ (*μυαίφορος*), „háborúval soha jól nem lakó“ (*ἄτοξ πολέμοιο*), „sok könnyet okozó“ (*πολύδακρυς*), „emberpusztító“ (*βροτολοιγός*). Ha Homéros úgy tudja, hogy a thrákok között van leginkább otthon (II. XIII. 301), ebből hiba volna arra következtetni, hogy ennek az istenelképzelésnek thrák eredetéről őrzött meg valami halavány emléket a hagyomány; ellentmondana ennek a feltevésnek az a körülmény is, hogy az „Arés“ név görög etymonja igazolódott.¹³ De nem kielégítő az a magyarázat sem, amely Thrákia zord éghajlati viszonyaira, Boreás, az északi szél hazájára utal,

¹⁰ „Világos, hogy az ilyen felfogás, amely szerint a vallás a világtörténelem döntő mozgatóereje, végül csak a miszticizmusba torkollhat.“ Engels i. h. 172. l.

¹¹ V. ö. pl. C. A. Bernoulli összeállítását Bachofen műveiből: *Urreligion und antike Symbole*, 1926. M. Schröter összeállítását A. Baumler bevezetésével: *Der Mythos von Orient und Okzident, eine Metaphysik der alten Welt*, 1926. Bachofen és Nietzsche kapcsolatát hangsúlyozza A. Turel: *Bachofen — Freud, zur Emanzipation des Mannes vom Reich der Mütter*, 1938. 21. l. és még 1945-ben is Kerényi: *Bachofen und die Zukunft des Humanismus, mit einem Intermezzo über Nietzsche und Ariadne*.

¹² Ebből a szempontból is tanulságos összefoglalása a matriarchátus-probléma történetének M. O. Koszven munkája: *Matriarchátus (1948)*, magyar kiadás, ford. Borzsák István, 1950.

¹³ P. Kretschmer *Ares*. Glotta, 1921. 195—198. l.

mely méltó háttere lehetett a viharzóan előrontó hadistennek.¹⁴ Arés thrák hazája azt fejezi ki, hogy Homéros is inkább a thrákok közé illő istennek tekintette, akik a barbárság alsó fokán alig emelkedtek felül. Még századokkal utóbb, Hérodotos és a későbbi ethnográfiai források szerint is a földművelést és az ipart egyaránt megvetették, zsákmányoló háborút folytattak, amely kezdetlegesen szervezett törzseiket is szembeállította egymással. Florus pl. róluk szólva azt is kiemeli, hogy isteneik oltárán embervért áldoznak, koponyákat használnak ivóedénynek és a hadifoglyokkal kegyetlenkednek.¹⁵ Egyik királyukról, Diomédésről, kit nem hiába mondanak Arés fiának, azt tartja a monda, hogy lovait emberhússal etette.¹⁶ Arést külső megjelenésének is nem egy túlméretezett vonása a homérosi vallás legősibb rétegébe utalja. Kirí Homéros méreteikben is anthropomorph istenei közül; egyik jelzője egyenesen „óriási termetű” (*πελώγιος*), akkorát ordít, mint tízezer ember (II. V. 859), s amikor földre rogy, hét hold földet takar be a teste (II. XXI. 406). Egy mítosz szerint, amelyet futólag Homéros is említ (II. V. 385–387), a szerűt megszemélyesítő Alóeus óriás-gyermekei, Ótos és Ephialtés, tizenhárom hónapig tartják fogva, hogy a földművesek békés munkáját biztosítsák. Így reprezentálja Arés a háborút mint öncélú pusztítást, amely a békés munkát pusztja jelenlétével kizárja.

Pallas Athéné mind ennek az ellentéte, amit a mítosz azáltal is tudatosít, hogy mint állandó ellenfelét helyezi szembe Arésszal, sőt: győztes ellenfelét, akinek büszkélkedő szavában — „megmondtam, úgy-e, hogy többet érek nálad”¹⁷ — kifejezésre jut a civilizáltabb, új hadviselés fölénye a régivel szemben. Hogy a hadviselés történetének milyen új fázisa tükröződik Pallas Athéné alakjában, azt legjobban a thébai mondakör egy mítosza mutatja, olyan mítosz azonban, amelynek ismerete már az epikus ciklusban feltételezhető.¹⁸ Diomédés az Ilias szerint Pallas Athéné egyik kedveltje a görög hősök között, s ő az, aki Glaukossal szemben példát mutat arra, hogy vannak körülmények, amikor a harcban az ellenfél életét is meg kell kímélni, ez esetben azért, mert a szembenálló felek atyjai vendégbarátok voltak (II. VI. 119–236). De elveszti Pallas Athéné kegyét az, aki szembekerül az istennő által képviselt civilizáltabb hadviselésnek a barbárság szintjéről nézve új

¹⁴ V. ö. L. Preller: *Griechische Mythologie*, 1872.³ I. 263. 1.

¹⁵ Hérodotos II. 167. V. 6. Florus III. 4. stb.

¹⁶ Diod. Sic. IV. 15. és Apollodóros, *Bibliotheca*, II. 5, 8.

¹⁷ II. XXI. 410. V. ö. még II. V. 855–909. „Man fühlt die Genugtuung, dass das rohe Ungetüm endlich einmal die Übermacht einer edleren Kraft auf demütigende Weise erfahren musste“ — mondja ezekről a párviadalokról W. F. Otto: *Die Götter Griechenlands*, 1934.² 319. 1.

¹⁸ Apollod. III. 6, 8. Az eltérés, amelyet E. Bethe: *Thebanische Heldenlieder*, 1891. 76. l. figyel meg Apollodóros elbeszélése és főleg az Ilias V. 126. verséhez fűződő scholion Pherekydés-idézete között, szempontunkból nem lényeges. Mindentsetre, ha vitatható is, hogy II. V. 125–126 is már Tydeus kannibalizmusára céloz, mint Pherekydés i. m. II. 361. l. véli, monda-elemünknek az epikus ciklus „Thébaik”-ához tartozását Bethe i. m. 76. és köv. II. igazolta.

erkölcsével. Thébai alatt Diomédés atyja, Tydeus, halála óráján is bosszútól lihegve fogja kézbe ellenfelének Amphiaraios által levágott fejét s agyvelejét kezdi szücsölni. A kannibalizmustól, amely helyénvaló Arés körében, a másik, a thrák Diomédés környezetében is, Pallas Athéné undorral elfordul: Tydeust, akinek már-már halhatatlanságot ajándékozott volna, sorsára hagyja. Mert Pallas Athéné a háborúban is a józan mértéktartást képviseli, ki magát Arést is többször inti a Zeus által szabott korlátok szemelőtt tartására (II. V. 29. és XV. 125). Ezért is kedveltje atyjának, ezért avatkozik gyakrabban böles tanácsadással a cselekménybe, mintsem győzhetetlen erejével. Mint harci istennő sem a pusztításban, hanem a szépen felállított hadrendben leli kedvét s a háborúhoz való viszonyát mindennél jobban kifejezi egyik jelzője: „városvédő“ (*ἑρυσίπολις*) istenség ő, aki tehát akkor is, amikor rettentet pajzsát tartja az ellenség felé, nemhogy kizárná, hanem egyenesen védelmezi a város falai mögött folyó békés munkát. Ez a békés munka hangsúlyozottan a város falai mögött folyó kézművesség, szövés-fonás, agyagipar, kőfaragás, de akár a kovácsmesterség is, ami viszont Pallas Athéné a kovács-isten, Héphaistos mellé állítja (pl. Od. XXIII. 160).

Héphaistos, a sánta kovács, akinek pusztá mozdulatai is nevetésre, a híres „homéri kacajra“ ingerlik az olymposi isteneket (II. I. 599). Az „óriás“ jelző (*πέλωρ αἰήτορ*) őt is megilleti, akárcsak Arést, ami arra vall, hogy még az ő alakján is kevésbé érvényesült a homérosi vallásosság anthropomorph mértéktartása, mint pl. Pallas Athéné alakján. De ha a *πέλωρ* — *πελώροιο*s jelző közössége Arés-szal együtt az istenek primitívebb rétegébe utalja,¹⁹ a mitosz epikuma szembehelyezi Arés-szal, és pedig úgy, hogy kettenük megítélésében ugyanannak a társadalomnak az értékrendje nyilvánul meg. A kovács kezdetlegcs viszonyok között a harcoss törzsekben a testi hibája folytán fegyverviselésre alkalmatlan férfi²⁰ — sánta a germán mitológia

¹⁹ Héphaistos óriás megjelenése nem áll ellentétben J. A. Hartung (*Die Religion und Mythologie der Griechen*, I. 1865. 148. l.) és U. Wilamowitz-Moellendorf (*Hephaistos*, Nachrichten d. Ges. d. Wissenschaften zu Göttingen, Phil.-Hist. Kl., 1895. 241. l.) megállapításaival, amennyiben ezek Héphaistosnak különböző kovácsmesterséget folytató törpealakú démonokkal való kapcsolatait tárják fel. Óriások és törpék korrelatív megjelenéséről a néphiedelemben v. ö. *Martyr occultus*, Lyka Károly Emlékkönyv, 1944. 154. l. Az itt elemzett Christophorus-legenda legmeglepőbb antik párhuzamát is (l. még *Christophorus*, Dissertationes in honorem Dr. Eduardi Mahler, 1937. 338. l.) Héphaistos monda-körében találjuk: Órión, a megvakult óriás, szemévilágát nyeri vissza, amikor Héphaistos műhelyének törpe legényét (illetőleg Héphaistosnak a kovácsmesterségben tanítóját, Kédaliónt) átviszi a tengeren, l. L. Preller i. m. I. 369. l. és J. Malten: *Hephaistos*, Jahrbuch d. deutschen Arch. Instituts, Bd. XXVII. 1912. 258. l.

²⁰ Így magyarázza Héphaistos sántaságát Wilamowitz i. h. 236. l. és Malten, Pauly-Wissowa, RE XV. 337., bár Malten ezt a véleményét, Hartung bizonyos következtetéseit indokolatlanul Wilamowitznak tulajdonítva, előbb idézett munkájában, 256–260. ll. erősen korlátozza. Héphaistos testi fogyatékosságát törpealakú mitológiai rokonságával, a daktylosokkal, pygmaiosokkal, telchinekkel magyarázva. Mindenesetre ki kell emelnünk, hogy a motívum eredete nem esik egybe feltétlenül homéresi jelentésével, ami minket ezúttal elsősorban érdekel. F. G. Welcker értelmezése (*Griechische Götterlehre*, I. 1857. 664. l.), mely a tűz bizonytalan lobogására utal, nem egyéb, mint a jelleg-

kovácsa is, Völundar—Wieland.²¹ Ezért, bármennyire elismerik is a fegyverkovács szükségességét, csökkent értékű ember, amit az eposz humora kíméletlenül hangsúlyoz, csakúgy, mint a fegyverforgató harcosok fölényét vele szemben. Héphaistos felesége a szerelem és a szépség istennője, Aphrodité, de a sánta kovács méltatlan hozzá, ezért ad felmentést a vele házasságot törő Arésnak a közmegegyezés.²²

Ha Pallas Athéné mint a harc istene a háború civilizáltabb formáját, mint a kézművesség pártfogója a munkának is új értékelését, az ipart kifinomultabb fokon, a társadalmi elismertetés magasabb szintjén képviseli. Bármily remekművek kerülnek is ki Héphaistos keze alól — Achilleus pajzsa, vagy akár az istenek palotája —, alakjának komikumához a munka nehézkes mozdulatai is erősen hozzájárulnak. Pallas Athéné a háborúban és a munkában egyaránt a józan megfontolást érvényesíti, melynek megszemélyesítését, Métist, egyenesen anyjának is mondja a hagyomány.²³ Az ő segítségével már nemcsak a munka eredménye, az alkotás szép, hanem szépek magának a munkának a mozdulatai is. Pallas Athénének, a szépséges szűznek a körében ezért részletezheti az a hős, ki az istennő különös pártfogása alatt áll, önelégült hangsúllyal, hogyan ácsolta meg saját kezével hálószozáját:

Mert kerítésünkön belül egy nagy olajfa virágzott,
 nagylevelű, magas is, vastag, mint oszlop a törzse,
 én e köré kívántam a hálótermem emelni,
 sok kőből föl is építettem, jól betetőztem,
 és jól záródó, faragott ajtót remekeltem.

zetiesen sztoikus mitosz-magyarázat felújítása. O. Gruppe (*Griechische Mythologie*, 1906-1306. l.) egyenesen önkényesen látja Héphaistos görbe lábában a tűz korábbi, állítólagos thériomorph megjelenésének, a számárnak a csökevényét.

²¹ Az Edda-dalok közé tartozó IX. századi Völundarkvida szerint a mitikus kovácsnak fogságában vágják el a lábait, hogy ne tudjon távozni a szigetről, ahol rabtartója számára folytatja mesterségét; Völundar, a görög mitológia Daidalosához hasonlóan, a levegőn át szabadul a kényeszerű szolgálatból. Ez további megfontolásokra ad alkalmat, különösen, ha a Severinus-legendát is tekintetbe vesszük, Égippiusnak a VI. század elejéről származó szövegében. Eszerint Giso királynál barbár aranykovácsokat tartott kemény rabságban, hogy számára dolgozzanak, mindaddig, amíg ezek kétségbeesett helyzetükben a kis királyfi életét fenyegetve, a dunamelléki Noricum szentjének Severinusnak a közbenjárásával kikényszerítették a gyermekét féltő királynétől szabadulásukat. Ezek alapján a Völundar-mitoszt nemcsak egybevetnünk kell a Héphaistos-mitosszal, mint az idáig történt, hanem meg is kell mindjárt különböztetnünk tőle: itt nemcsak arról van szó, hogy a testileg fogyatékosokat, mint harcépteleneket, alkalmazták fegyverkovácsnak, hanem egyenesen arról, hogy kiváló kovácsoknak mint különleges értékű rabszolgáknak a kizárólagos birtoklása érdekében szabad mozgásukat is különleges eszközökkel gátolták, esetleg úgy is, hogy a kovácsmesterség folytatásához szükséges felsőtestük épségének megóvása mellett lábukat megnyomoritották. V. ö. Wilamowitz i. h. 237. l. Malten, *Jhb. d. d. Arch. Inst.* XXVII. 259. l. és főleg O. L. Jiriczek: *Deutsche Heldensagen*, I. 1898. 10. 19. és 30. l.

²² Od. VIII. 266—366. Démodokos énekének végső kicsengése (360—366) Arésre és Aphroditére nézve, a 332. v. nem túlságosan komolyan vehető megrovó kifejezése (*τὸ καὶ μοιχάγοι' ὀφέλλει*) ellenére fölmentő.

²³ *Hésiodos Theog.* 887.

Majd az olajfának lombját vágtam le utána,
és törzsét gyökerétől kezdve simára faragtam
ércel s értően, hosszát megmérve zsinórral,
s ágylábbá kifaragtam, fúróval kilyukasztva.
Innen kezdtem az ágyat emelni, amíg befejeztem,
díszítvén elefántcsonttal, meg arannyal-ezüsttel;
s bíbortól ragyogó szíjat feszítettem az ágyra.²⁴

Ugyancsak Odysseus kedvteli részletezéssel festett munkamozdulatait látjuk, amikor tutaját ácsolja:

S ő hasogatta a fát; sebesen végezte a munkát.
Hús törzsét vágott ki, s a fejszével lefaragta
ágaikat, lecsiszolta tudósan, mérte zsinórral.
Fúrókat hordott ki Kalypsó, isteni asszony;
s ő egymáshoz is illesztette, kifúrva a fákat,
s összeerősítette eresztékekkel, cövekekkel.
Mint amilyen szélesre keríti az ács a teherrel
járó bárka alapját, hogyha a dolgát érti,
jó tutaját ugyanily szélesre csinálta Odysseus.
Bordákat tett rá, támasztván sűrű cölöppel,
végre keresztbe gerendákkal befejezte a munkát.²⁵

Összegezve eddigi megfigyeléseinket: *a munka új értékelését ugyanaz a szép és okos istennő képviseli, aki a hadijog megszelídítését, humanizálását követeli*, s kettős funkciója egy-egy ősbibb istenséggel állítja szembe. Pallas Athéné mitologikumában a társadalmi valóság tükröződésének helyes megítéléséhez a homérosi kompozíciónak, e kompozíció jelentésének tartalom és forma dialektikus összefüggését feltáró elemzésén keresztül fogunk eljutni.

Annak a Homéros-filológiában nemrég még uralkodó felfogásnak, hogy a homérosi eposzokat a szájhagyományban kialakult kisebb egységek utólagos és szinte mechanikus egybeszerkesztésének vagy akár egy középponti mag köré a szóbeli átadás automatizmusával rakódó bővítmények konglomerátumának kell tekintenünk, semmi sem mond határozottabban ellent, mint az eposzok egységes, minden részlet helyét az összhatásban gondosan kiszámító, szigorú és következetes szerkezete.²⁶ Ez a szerkesztő művészet legalábbis a két eposz

²⁴ Od. XXIII. 190–201. Devecseri Gábor ford.

²⁵ Od. V. 243–253. Devecseri Gábor ford.

²⁶ A Szovjet Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő görög irodalomtörténetben Sz. I. Radcig szögezi le ezt az álláspontot. История греческой литературы, I. 1946. 108. l. A „homérosi kérdés” történetének és mai állásának kritikai áttekintése Sz. P. Sesztakov és B. V. Hornung tollából u. o. 109–131. l. V. ö. még I. M. Tronszkij: История античной литературы. 1947. 45–51. l.

számára egy-egy tudatos költőt feltételez, aki az epikus szájhagyomány bővéből merít tartalmilag, a szájhagyományban kialakult forma-elemeket is felhasználja és továbbfejleszti, de a maga költői céljait akkor sem téveszti szem elől, amikor egy-egy kivételes esetben — mint Bellerophón vagy Meleagros tartalmilag is kezdetlegesebb társadalmat tükröző, formailag is az epikus hősdal kisebb egységekkel számoló epizódjait²⁷ — a szájhagyományban élő megfogalmazást csaknem érintetlenül hagyva épít egy-egy ősi epikumot a maga mérhetetlenül nagyobb távlatokban tervező alkotásába. Néphagyomány és költői egyéniség viszonyát — a homérosi kérdés lényegét — ma világosabban látjuk, mint a múlt század filológusai, világosabban láthatjuk kivált azért, mert a szovjet népköltészet alakulása a Nagy Szocialista Forradalom után közvetlen tapasztalati anyaggal szolgál éppen azon a ponton, ahol korábban többé-kevésbé önkényes találgatásokra voltunk utalva. Maxim Gorkij éppen a népköltészethez való viszonyát nézve nevezhette a dagesztáni Szulejmán Sztalszkijt a XX. század Homérosának,²⁸ a kazáh Dzsambul pedig saját magáról mondhatta, amikor a Vörös Zászló érdemrendet megkapta, hogy „nem ő, hanem a kazáh népköltészet érdemelte ki ezt a kitüntetését.”²⁹ Holott nyilvánvaló, hogy az ő szocialista költészete minőségileg más, mint a kazáh *akinok* szájhagyománya, amelyben az ő költészete gyökerezik s melynek a Nagy Szocialista Forradalomig ő maga is egyszerű letéteményese volt.³⁰ A minőségi változást a már akkor is agg népének költészetében maga a forradalom hozta létre — aminthogy a görög őstörténelem forradalmi változásának tükröződését kell keresnünk abban a döntő lépésben is, amelyet a folyékony halmazállapotú szájhagyomány felől az *Ilias* költője tett meg a kikristályosodott, zárt forma felé, ezzel megteremtve az európai irodalom első tudatos költői alkotását.

Az *Ilias* kompozícióját a *szimmetria* következetesen keresztülvitt elve jellemzi. Ez a megállapítás magábanvéve nem új, különösen E. Drerup és iskolája érvényesítette, nem minden pedantéria nélkül, mind a két homérosi eposz formai vizsgálatában. A baj csak az volt, hogy ez a vizsgálat merőben formai maradt, s a szimmetria csupán mint az anyag rendező elve jött tekintetbe. Drerup egyik munkatársa pl. azt figyelte meg, hogy az *Odysszia* IX—XII. énekeiben Odysseus tizenkét kalandját beszéli el a phajakoknak, s ezt

²⁷ A Bellerophón-ének (II. VI. 145—211) formai elemzését l. görög irodalomtörténet-vázlatomban: *A világirodalom története*, szerkesztette Zolnai Béla, 1944. I. 113. l. A Meleagros-énekéről (II. IX. 527—599) mint prehomérikus formáról l. főleg G. Finsler: *Homer*, 1908. 215—217. l.; a matriarchatus nyomait illetően v. ö. J. J. Bachofen: *Das Mutterrecht*, 1861. 159. és 175. l., valamint G. Thomson: *Studies in ancient greek society, The prehistoric Aegean*, 1949. 342 l.

²⁸ V. ö. L. I. Timofejev: *Современная литература*, 1946. 396. l.

²⁹ Dzsambul Dzsabajev önéletrajza, L. I. Klimovics: *Хрестоматия по литературе народов СССР*, 1947. 641. l.

³⁰ V. ö. *Sztálin és a költészet* c. tanulmányomat, Tiszatáj, 1949. 239. l. (különnyomatban is).

a tizenkét kalandot egy, a hatodik és hetedik kaland közé helyezett ceruza mint szimmetria-tengely két egyenlő, egymásnak térelosztásában is megfelelő részre osztja.³¹ Ilyen és hasonló megfigyelések tehetők a két eposz egészén s a feltételezett kisebb egységek, a rapszodiák kompozícióján, az egyes jelenetek felépítésén, bizonyos csoportalakulásokban is, mint pl. a két hírnök kíséretében megjelenő királyok, a két szolgáló által körülvett Helené, Andromaché, vagy Pénelopé esetében³² és így tovább. Ilyen körülmények között a szimmetria csupán a „költői ökonomia“ kérdése maradt s legfeljebb annyiban bír esztétikai értékkel, hogy az epikus felépítés „művészi egyensúlyát“ biztosítja.³³ Esetleg Homéros „geometrikus stílusáról“ is lehetett beszélni ezen az alapon,³⁴ de a mű igazi megértését egy ilyen egyoldalúan formai, tartalom és forma összefüggését háttérbe szorító, a formát mint a tartalom elsődleges kifejezőeszközét kellően nem értékelő elemzés alig szolgálhatja.

Tartalom és forma összefüggésének helyes értékelésére mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy a homérosi szimmetria — mint minden szimmetria — ellentétek egysége. A szimmetria olyan egyszerű mértani megjelenésénél is fennáll ez a tétel, mint pl. az egyenlőszárú háromszög — egyébként az antik szimmetrikus kompozíciók jellegzetes típusának, a tympanonnak a kerete — esetében. Ha a szimmetria-tengelytől jobbra és balra nem mérhetnénk ellentett irányban a szimmetrikus pontok távolságát, legfeljebb párluzamosságról, lapos egymásmelle'tiségről beszélhetnénk — mértani példánkon két egybevágó, de egymással szorosabban nem kapcsolódó derékszögű háromszögről. Ámde a szimmetria elvének ez a legegyszerűbb, mértani megfogalmazása mindjárt egy másik kérdést is felvet: alkalmazható-e egyáltalán a térbeli elrendezés e sajátos elve a költészetre, melynek elemei időben következnek egymásután? Lessing klasszikus megfogalmazása szerint: „Die Zeitfolge ist das Gebiet des Dichters, so wie der Raum das Gebiet des Malers.“ Mint ismeretes, ebből a megkülönböztetésből adódik a „Laokoon“ alap-problémája és Lessing is elsősorban homérosi példákon mutatja meg, hogy a költő miként ábrázolja a térbeli jelenségeket, a „testeket“ az időben, azaz mozgásukban. A mi problémánk ezúttal ennek a fordítottja — de más értelemben, mint ahogyan a fordított kérdést a cselekményt ábrázoló képzőművészettel kapcsolatban Lessing is felteszi — : a szimmetria Homéros költői módszerében annak is eszköze, hogy időbeli jelenségek, „cselekmények“ térbeli elhelyezkedését felmutassa, sőt ezen túlmenően a cselekmény mozgása mögött a tér állandóságát érzékeltesse. A költészet elemei, igaz, a kimondott szavak egymásutánjában, tehát időben jelennek meg előttünk, de tudatunk

³¹ F. Stürmer: *Die Rhapsodien der Odyssee*, (Homerische Poetik, III.), 1921. 563. l.

³² E. Drerup: *Das Homerproblem in der Gegenwart* (Homerische Poetik, I.), 1921. 439. l.

³³ U. o. 441. l.

³⁴ U. o. 439. l.

egységbefoglalja ezeket az elemeket, ugyanúgy, ahogy a görög képzőművészetben legalábbis a szimmetrikusan megkomponált vázaképeknél: a vázát körül kell járnunk vagy a szemünk előtt elforgatnunk, s a közvetlen szemlélet számára időbeli egymásutánban megadott képelemek mégis a szimmetrikus szerkezet egységében jelennek meg a szemlélő tudatában.

Az *Ilias* szimmetrikus kompozíciója a legsúlyosabb ellentéteket foglalja magasabb egységbe. A görögök fürge hajóikon érkeztek a trójai síkságra, hogy Ilion magas várát ostromolják, a trójaiak a várat védik, az eposz szimmetrikus kompozíciója mégis az ellentétes alaphelyzeten túl a szembenálló felek egyenlő morális súlyát érzékelteti. Trója fölött a megmásíthatatlan végzet lebeg kezdettől fogva; a nagy epikában — mint Lukács György helyesen mondja ki az általános érvényű tételt — „mindig jelen van és mindig túlnyomó jelentőségű a szükségszerűség mozzanata“, amelyben „a társadalmi fejlődés szükségszerűsége jut kifejezésre.“³⁵ Abban már a szimmetrikus szerkesztés elve érvényesül, hogy az *Ilias*ban ezt a megmásíthatatlan végzetet egyszer a görögök, másszor a trójaiak oldalán mondja ki valaki, azonos szavakkal és mégis ellentétes, azaz egymást kiegészítő értelemben. A sztereotip fordulatok, az ismétlődő verssorok minden epikus népköltészetre jellemzőek és éppen a szóbeli hagyomány életének törvényszerűségeivel magyarázhatók;³⁶ Homéros átveszi a szájhagyománynak ezt a technikai eszközét, de a maga céljainak megfelelően használja fel.³⁷ Mikor Menelaost a trójai Pandaros nyíla megsebesíti, bátyja, Agamenmón vigasztalja azzal, hogy Trója napjai meg vannak számlálva. S mikor a legnagyobb trójai hős, Hektór búcsúzik feleségétől, ugyanezt mondja, így egyszer a győzelem biztos tudatát, más-szor a reménytelen harcban is köteletségét teljesítő hős kétségbeesett elszánt-ságát fejezik ki az azonos verssorok:

Eljön majd az a nap, mikoron szent Trója leomlik,
s elpusztul dárdás Priamos, vele pusztul a népe . . .³⁸

De ha az egyik oldalon a pusztulásra szánt fellegvár magasodik, a másik oldalon ennek is megvan a szimmetria elve által megkövetelt ellensúlya. A görögök hajótáboruk megerősítésére sáncárkot vonnak és bástyafalat emelnek; féltékenyen nézi a merész építkezést Poseidón, a tenger istene, aki egykor Phoibos Apollónnal együtt Tróját építette fel, de Zeus leinti:

Földrázó, szélesmellű, mik jutnak eszedbe?
Más isten félhetne talán ily gondolatoktól,

³⁵ Lukács György: *A történelmi regény*, 1947. 121. l.

³⁶ Az orosz bylinákkal kapcsolatban v. ö. J. M. Szokolov: *Русский фольклор*, 1941, 235. l.

³⁷ Ezt helyesen állapította meg *Drerup* i. m. 369. l.

³⁸ Il. IV. 164–165. = Il. VI. 448–449.

az, ki te nálad sokkal hitványabb s keze gyöngébb,
 ám a te híred örökké él, hol jár csak a hajnal,
 addig várj csak, amíg fürtös görögök hadi népe
 drága szülőföldjére hajóin mind hazaindul,
 összetöröd mindezt akkor s a habokba borítod,
 és az egész partot betakarhatod újra homokkal,
 így omlik le a nagy fal, amit görögök keze épít.³⁹

Poseidón és Zeus szóváltásának a helyét az eposz szimmetrikus kompozíciójában még jobban kidomborítja közvetlen előzménye. A trójai háború egyik legnagyobb mérközésének vetett véget a leszálló este, Hektór és Ajas félbeszakadt párviadaluk után egymást megajándékozva váltak szét, hogy mindketten élve térjenek haza és megörvendeztessék ezzel övéiket. Ezután mindkét táborban gyűlést tartanak a vezérek, mindkét táborban a legöregebb — a görögök haditanácsában Nestór, a trójaiakéban Priamos király — teszi szóvá, hogy fegyverszünetet kell tartani, amíg mindkét oldalon eltemetik a harcban elesetteket. A trójaiak követe, Idoiós közvetíti a fegyverszünet megkötését. Idoiós követjárása — úgy, mint az egész eposz szimmetrikus szerkesztési elve — az ellentétek további kiélezésének és az ellentéteken túlmutató alapvető egységnek egyszerre lehet az eszköze. Mert nemcsak a fegyverszünet megkötését közvetíti, hanem a háború végső célját illető tárgyalásokat is. A trójaiak, Anténór tanácsának módosításával, békét ajánlanak, s ezért, ha Helenát nem is, a Paris által elrabolt kincseket tetézve hajlandónak kiadni a görögöknek. De a görögök már nem hajlandók alkuhozni: a békeajánlatot, Diomédés tanácsára hallgatva, győzelmük biztos tudatában visszautasítják, csak a fegyverszünethez járulnak hozzá. Akkor elindulnak mind a két oldalon, halottaikat összeszedni és máglyát rakni. Az ismétlődő sorok — megint a népi technika, új és jelentőségteljes szerepben — éreztetik, hogy a szimmetria-tengely két oldalán folyó két cselekmény egymásnak pontos tükörképe, mint ahogy az előbbieken is Nestór és Priamos, Anténór és Diomédés szerepe a kompozíció szimmetrikus pontjainak volt tekinthető.

Nagy Priamos nem tűrte a sírást, máglyarakásra
 némán vitte halottját mind, gyászolva szívében,
 s tűzben elégetvén, indult mind szent Ilionba.
 Így a görög had szemben szintén máglyarakásra
 némán vitte halottját mind, gyászolva szívében,
 s tűzben elégetvén indultak a fürge hajókhoz.⁴⁰

³⁹ II. VII. 455–464.

⁴⁰ II. VII. 427–432.

A halottak eltakarításának (*νεκρῶν ἀναίρεσις*) ez a diptychon-szerű ábrázolása, mely egyszerre mutatja meg az engesztelhetetlen ellenfeleket, görögöket és trójaiakat, ugyanabban a gyászban halottaikért, már világosan utal a szimmetrikus kompozíció mélységes jelentésére. Viszont ez az eposznak azok közé az epizódjai közé tartozik, amelyeket a homérosi eposzok egységében kételkedő kritika különböző érvekre támaszkodva minősített késői betoldásnak. Az olyan szubjektív állásfoglalással még vitatkozni sem igen érdemes, amely az előadás tömörségében Homéros epikus művészetéhez méttatlan ügyefogyottságot lát⁴¹; ezzel szemben legfeljebb annyit kell megjegyezni, hogy a szimmetrikus szerkesztés elvének felismerése után értelmet kapott az is, ami odáig esetleg sematikus ismétlődés benyomását kelthette. Behatóbban kell foglalkoznunk H. Weil észrevételeivel. Szerinte⁴² a *νεκρῶν ἀναίρεσις* későbbi betoldás azért, mert ellentétben áll az *Iliás* világnézetével, fiatalabb erkölsi felfogást mutat a halott ellenféllel szemben kötelező magatartás tekintetében. Ezt az új, haladottabb felfogást mutatja Pausanias spártai király kijelentése, amely szerint a halott ellenfelet meggyalázni — amint azt a perzsák Thermopylai hőségnek, Leónidasnak a holttestével tették — „inkább a barbárokhoz, mintsem a görögökhöz illő cselekedet“. (Hérodotos IX. 79.) Ezt a felfogást Weil legkorábban az *Iliás*nál feltétlenül fiatalabb *Thébaïsb*an véli megtalálhatónak, a már általunk is idézett Tydeus-epizódban; az *Iliás* bevezető sorai egyenesen arról beszélnek, hogy Achilleus haragja sok derék hős testét vetette oda a dögmadaraknak és a kutyáknak, s egy-egy holttest körül nem egyszer lángol fel a harc, éppen azért, hogy az ellenfél megakadályozza, a barátok biztosítsák a végtisztességet az elesett hős számára. Weil nem veszi észre, hogy a prooimion erkölsi állásfoglalás nélkül a háború kegyetlen realitásával számol, az olyanféle jelenetek viszont, mint az elkeseredett küzdelem Sarpédón vagy Patroklos holttestéért az ő álláspontja ellen bizonyítanak, egyszerre két szempontból is. Először azért, mert ezek a jelenetek, környezetükkel együtt, élesen szembenállnak nemcsak a *νεκρῶν ἀναίρεσις* vitás epizódjával, hanem az *Iliás* első hat énekének egész sor olyan mozzanatával is, amelyekhez még az eposz egységét legmerészebben feldaraboló Homéros-kritika sem mert nyúlni; másodsor azért, mert a trójaiak oldalán harcoló Sarpédón és a görög Patroklos számára a végtisztességet egyaránt az istenek közvetlen beavatkozása biztosítja a harc dühétől elvakult ellenfelekkel szemben, ami az eposz nyelvén annyit jelent, hogy az elesett hőst a végtisztesség erkölsi szempontból minden körülmények között megilleti. A harc hevességét, a hadijog alkalmazását illetően az *Iliás* első hét éneke határozottan szembenáll a továbbiakkal, nem azért, mert más korból vagy akárcsak más költőtől származik, mint a többi —

⁴¹ K. LACHMANN: *Betrachtungen über Homers Ilias*, 1847. 24. l. H. GRIMM: *Homers Ilias*, 1906.² 154. l.

⁴² H. WEIL: *L'Iliade et le droit des gens*. *Revue de Philologie*, 1885. 161—165. l.

hiszen ezek az énekek a cselekmény olyan alapvető mozzanatait tartalmazzák, amelyek nélkül a továbbiak megérthetők sem volnának —, hanem mert a költő tudatos művészete tömeglélektani biztossággal ábrázolja a harc kibontakozásának fokozatosságát. Ebből a szempontból éppen a hetedik ének szimmetrikus temetési jelenetével zárul az az első, előkészítő szakasz, amelyben még olyan párviadatok voltak lehetségesek, mint Paris és Menelaos párviadala a III., Glaukosé és Diomédésé a VI., vagy Hektóré és Ajasé a VII. énekekben. Mind a három párviadalban valósággal a lovagi torna szigorú játékszabályai érvényesülnek, mind a három döntetlen marad, az első, mert Aphrodité a maga kedveltjét, Parist, csodálatos módon ragadja el ellenfelel elől és csempészi vissza ágyasházába, Helené mellé, a második, mert az ellenfelek atyai vendégbarátjukra ismernek egymásban, a harmadik, mert leszállt az este; a két utóbbi esetben az ellenfelek még meg is ajándékozzák egymást, mielőtt szétválnak. S Hektór, mikor felszólítja a görög hősöket, hogy álljon ki vele valamelyikük viadalra, egycsenesen feltételül köti ki, hogy a győztes a legyőzött holttestét adja ki hozzátartozóinak elhamvasztásra:

Ezt mondom csak s Zeust hívom köztünk tanunak rá:
 hogyha amaz leterítene engemet érc kelevézzel,
 szedje le fegyveremet s a hajókhoz hordja a zsákmányt,
 ámde a testemet adja ki, hogy majd máglya tüzeben
 hamvaszthassanak el Trójában a férfiak és nők,
 ámde ha én győznék, áldást úgy adjon Apollón,
 mint ahogyan, fegyvert zsákmányolván, Ilionban,
 messzelövő Phoibos szentélyében kiakasztom,
 ám a legyőzött testét visszaadom s a hajókon
 balzsammal kenjék be a hosszúfürtű achájok
 s Helléspontos partján hantot emelve föléje
 így mondhassák egykor róla a messzi utódok,
 míg a hajójuk a bíborszínű tengeren átkel:
 „Rég meghalt embernek a sírja emelkedik ottan,
 bár jól harcolt, hős Hektór volt az, ki legyőzte.“
 Így mondhatja akárki s az én nevem el nem enyészik.⁴³

Mint látjuk, a végtisztesség megadása homérosi felfogás szerint nemcsak hogy kijár a legyőzött ellenfélnek, hanem a győztes dicsőségének a megújítására is alkalmat ad. S látnunk kell azt is, hogy az a nézet, amely a temetési jelenetet mint a homérosi felfogással ellentétben állót iktatná ki a hiteles homérosi énekek közül, ha önmagához következetes akar maradni, ugyanilyen ítéletet vonna maga után a temetési jelenet közvetlen előzménye, Hektórnak és Ajasnak az imént idézett szavakkal bevezetett, félbeszakadt

⁴³ II. VII. 76–91.

párviadalát illetően is. Márpedig ennek a párviadalnak s egyben a bevezető szavaknak szilárd helyét az epikus kompozícióban biztosítja, hogy az eposz végkifejlete, Achilleus és Hektór párviadala, mint negatív előképére mutat vissza rá. Hektór ugyanolyan szerződést kínál Achilleusnak, a trójai harcok elmérgesedett, utolsó szakaszában, mint amilyen szerződés alapján a lovagias mérközések sorozatából álló első szakaszban Ajasszal állt ki viadalra, de Achilleus már visszautasítja ezt:

Gyűlöllek, Hektór, szerződésről ne beszéljünk . . .⁴⁴

A homérosi felfogást tehát a legyőzött ellenféllel szemben kötelező magatartásról, az elesettek holttestének kötelező kiszolgáltatásáról nem az mutatja meg, hogy a Patroklos haláláért bosszút lihegő Achilleus ezt megtagadva megcsúfolja Hektór holttestét, hanem a legnagyobb nyomatékkel éppen az a tény, hogy utóbb ő is kénytelen az istenek akarata előtt meghajolni, ellenfele holttestét kiszolgáltatni. A halottnak minden körülmények között kijáró tisztelet legemlékezetesebb szimbolumát lehet, hogy a *Thébaïs* állította először a görög nép elé — nem is annyira Tydeus negatív, mint inkább Antigoné pozitív alakjában —, de semmiesetre sem ellentétben az *Ilias* erkölcsi világával. Ilyenformán ez a kitérő nemcsak Hektór és Ajas párviadalának szimmetrikus helyzetét mutatta meg Achilleus és Hektór párviadalával az eposz egész felépítésében, hanem azt is igazolta, hogy a Hektór és Ajas párviadalára következő temetési jelenetben is joggal láttuk az *Ilias* szimmetrikus szerkesztési elvének bizonyítékát, amint az az egész eposzban és kisebb egységekben egyaránt érvényesül.

Az eposz szimmetria-tengelyétől jobbra és balra oszlik el minden cselekmény és minden akár isteni, akár halandó szereplő, a szimmetria-tengely fölött csupán Zeus áll, de csak azért, hogy a cselekményen kívülálló pártatlanságával is e szimmetrikus kompozíció értelmét hangsúlyozza. Ő az, aki az Ida hegyének magas ormáról s egyben minden történés legmagasabb ormáról áttekinti az egész cselekményt, mind a két oldalon, kezében a mérleget tartva, melynek egyik serpenyőjébe a görögök, másik serpenyőjébe a trójaiak sorsa van vetve. (II. VIII. 69—74.) Akármelyik fél javára billen a mérleg, a közös emberi sorsból egyik sem maradhat ki. A szimmetrikus kompozíció, mely az ellenfelek mozdulatait egymás tükörképének mutatja, éppen azt fejezi ki, hogy görögök és trójaiak egyaránt — emberek. Priamos és Achilleus találkozására az epikus szimmetriának ezt az igazi jelentését a szimmetrikus formaelv egy bonyolultabb, a formaelemeket keresztező s így az antik retorikából vett kifejezéssel élve *chiasztikusnak* nevezhető változatával tárja fel, talán minden eddigi példánknál meggyőzőbben. Priamos, a trójai király, megtört aggastyán, Achilleus, a legnagyobb görög hős, dalias ifjú. Egy-egy keser-

⁴⁴ II. XXII. 261.

vesen megsiratott halott fekszik közöttük — Achilleus barátját Priamos fia, Hektór ölte meg a harcban, Hektórt nemcsak megölte, de holttestét is meggyalázta a Patroklosért bosszút lihegő Achilleus, Priamos éppen azért könyörög, hogy a diadalmas hős adja ki végre fiának meghurcolt holttestét. Priamos az ifjú Achilleust látva maga előtt, elesett fiára gondol, s Achilleus lelkében a gyámoltalan agg Priamos látása a saját apját, Póleust idézi fel, ki odahaza Thessaliában ugyanúgy gyámol nélkül maradt s nemsokára ugyanúgy fogja Trója alatt elesett fiát siratni, mint most Priamos. A jelenet chiasztikus felépítését húzza alá a kis változtatással ismétlődő sorok mondattani chiazmusai is:

akkor a Dardanidés Priamos bámulta Achilleust . . .
s közben Dardanidés Priamost bámulta Achilleus . . .⁴⁶

Ebben a jelenetben, mely az egész eposznak Hektór siratásával végződő zárószakaszát a legengesztelhetlenebbnek látszó ellenfelek kiengesztelődésével készíti elő, tetőfokát éri el a homérosi humanizmus. A szovjet irodalom tudja ismét így egybekapcsolni a humanizmust a harci helytállás fenntartás nélküli követelményével. Vszevolod Ivanov egy elbeszélése, mely az intervenció háború eseményei köréből meríti tárgyát — *A 14—69. számú páncélvonat* — egy amerikai állít elénk a partizánok fogságában; a fogoly és a partizánok nem értik egymás nyelvét, de ráismernek a fogolyban a tőkéssek által katonai szolgálatra kényszerített proletárra, amikor az ő szeme is felragyog a „Lenin“, „szovjetszkaja reszpublika“ és „proletáriát“ szavakra.⁴⁶ Vagy Kazakevics kisregényében, a *Csillag*-ban a szovjet katona ellenfelének kérges tenyerén látja, hogy német munkással áll szemben, szeme szánalommal telik meg, és mégis meg kell semmisítenie, mert a hazájára támadó fasiszta hadigépezethez tartozik . . .⁴⁷ Ez már a proletárnemzetköziség költészete, mely a tőkés államok proletariátusával való közösség tudatát tartja ébren. *A homérosi humanizmust is a társadalmi fejlődés egy konkrét szakaszából kell magyaráznunk, abból az átmenetből, amely a barbárság korából a civilizációba vezetett s melyben a rabszolgarendszer kialakult.*

Mint Engels megállapította: „A barbárság felső fokának legvirágzóbb szakaszát írják le a homéroszi költemények, különösen az *Ilias*. Fejlett vaszerszámok, kovácsfűjtató, kézimalom, fazekaskorong, olaj- és borsajtolás, fejletlenség, az iparművészetbe hajló fémfeldolgozás, kocsis és harckocsi, bordázott és fedélzetes hajók építése, a művészi építészet kezdete, fallal körülvett városok tornyokkal és bástyákkal, a homérosi eposz és az egész mitológia — ezek annak az örökségnek legfőbb javai, amelyet a görögök a barbárság-

⁴⁶ Il. XXIV. 629. és 631. Devecseri Gábor ford.

⁴⁶ Vszevolod Ivanov: Избранное, 1948. 20—21. l.

⁴⁷ E. Kazakevics: *Csillag*, 1950.³ 60. l.

ból a civilizációba átvettek.⁴⁸ A munkának a munkaeszközök fejlődésével fokozódó termelékenysége tette a győztes számára a legyőzött ellenfél életét értékessé, ez vezetett az ellenfél életének a megkímélésére, mert a hadifogoly mint rabszolga vált felhasználhatóvá vagy értékesíthetővé.⁴⁹ A homérosi költemények ebben a tekintetben is az átmeneti korszakra vallanak. Még napirenden van az *Ilias*ban, hogy egy-egy feldúlt városban a férfiakat leöldösi, de a nőket életben hagyják, vagy ágyasnak, vagy háziцselédnek, aki főleg a háziiparban ügyeskedik, vagy azért, mert fényes váltságdíjra számítanak érte.⁵⁰ Engels is hivatkozik arra, hogy „az egész *Ilias* tengelye Achilles és Agamemnón vetélkedése egy ilyen rabszolganőért.”⁵¹ De találkozunk már férfi rabszolgákkal is, főleg az *Odysseiában*,⁵² s az emberi élet értékének a rabszolgatartással együtt kialakuló elismerése nyilvánul meg abban, hogy a feltétlenül halálra sebző mérgezett nyilak használata már vallási aggályba ütközik. Aligha tekinthető véletlennek, hogy éppen Pallas Athéné tesz célzást ilyenirányú tilalomra (Od. I. 261–264.), s mindenesetre ebben leli magyarázatát az, hogy a kézművesség istennője egyben a háború humánusabb formáit is megköveteli. Pallas Athéné adománya általában a szövés-fonás mestersége, de ő ajándékozta meg vele különösképpen a rabszolganőket Alkinoos udvarában:

Ötven szolgáló nő él a magas palotában,
van, ki piros gabonát őrölget kézimálommal,
más szövetet szövöget, vagy az orsót pörgeti, ülnek
sorban, mint terebélyes nyárfán rezg a levél, és
jó szorosán szőtt vásznaikon csöpögő olaj illan.
Mint ahogyan legjobban a phaiák férfiak értik
kormányzását fürge hajóknak, az asszonyok éppúgy
legszebben szönek: megajándékozta Athéné
őket a szép munkához ügyességgel, jeles ésszel.⁵³

Mint ahogyan pl. Hermés, a mitológiai tolvaj, Autolykos apja és minden tolvaj isteni pártfogója, maga is tolvaj, Artemis, a mitológiai Hippolytos és minden más vadász által különös tiszteletben részesülő istennő maga is puzdrát és íjat visel, Héphaistos, a kovácsok istene — akit egyébként a fém-

⁴⁸ Engels: *A család, a magántulajdon és az állam eredete*. Marx-Engels: *Válogatott művek*, Szikra-kiadás, II. 186. l.

⁴⁹ Utalások a rabszolgakereskedeleme: II. VII. 475. Od. I. 430. és XV. 483.

⁵⁰ Chrysis és Briseis sorsán kívül v. ö. pl. II. VI. 427. 456. XXIII. 705. Od. VII. 103–107. XXII. 421–423. stb.

⁵¹ Engels i. m. 217. l.

⁵² A patriarchális rabszolgaságtól a klasszikus rabszolgaság felé vezető átmenet jeleit figyeli meg a homérosi társadalomban V. Sz. Szergejev: *История древней Греции*, 1948.² 120–121. V. ö. még H. Wallon alapvető munkáját, Sz. P. Kondratyev fordításában: *История рабства в античном мире*, 1941. 17–29. ll.

⁵³ Od. VII. 103–111. Deveseri Gábor ford.

művesség ünnepén, a Khalkeján az athéni mesteremberek Pallas Athénével együtt ünnepeltek — maga gyakorolja a kovácmesterséget a legtökéletesebb fokon, úgy a mitológiai gondolkodás számára természetes, hogy Pallas Athéné azért ajándékozhatja meg ügyességgel a szövés-fonásban vagy akár a hímzésben az asszonyokat, mert mindenekelőtt ő maga remekel benne. (II. V. 735., IX. 390., XIV. 179. stb.) De ha Athéné *ἐργάνη* jelzője az istennőnek arra a minőségére utal, amelyben a rabszolgákkal ipari tevékenységük folytán kerülhet kapcsolatba, ugyanennek az elvnek az alapján a végzett munka természetétől függetlenül is, elsődlegesen a rabszolgasággal való összefüggéseire kell gondolnunk akkor, ha olyan jelzőjével találkozunk, amely az istennőt magát is „hadifogoly“-nak minősíti. Csak így értelmezhető Pallas Athéné római változatának, Minervának *capta* jelzője. Ovidius (Fasti, III. 835.) említi *Minerva Capta* templomát a Caelius hegyen, a római iparosok Quinquatrus nevű ünnepével kapcsolatban. Természetes, hogy az uralkodó osztály szempontjait tükröző antik tradíció csak elvétve őrizte meg a rabszolga-kultuszok egy-egy adatát és érthető az is, hogy Augustus korában már a hivatalos kultusz körébe emelkedett motívum eredeti értelme elhomályosodott. Ovidius tanácstalanul áll a szokatlan kultikus jelzővel szemben és négy különböző etimológiával kísérletezik. Ebből három csak a szó önkényes eltorzítása árán volt egyáltalán felállítható, tehát tudományos értéke a semmivel egyenlő; a szó eredeti alakját fenntartó magyarázat viszont a már meg nem értett kultikus jelző aetiológiai legendájának tekinthető csupán: a caelius-hegyi istennő azért viselné a *Capta* melléknevet, mert kultuszát Falérii elfoglalásakor onnét hozták át ide, tehát az istennő valóban mint hadifogoly (*captiva*) került Rómába. Csakhogy Minerva kultuszának erről az áthozataláról nincs más adatunk, s így elhamarkodottnak kell minősítenünk azoknak a vallástörténészeknek az álláspontját, akiket Ovidius magyarázata megnyugtatott,⁵⁴ holott a római költő nem csinált titkot abból, hogy itt csupán találgatásokra hagyatkozik, mégha hivatkozik is egy igen bizonytalan tartalmú feliratra. A jelző nyilvánvalóan egy olyan, — máskülönben elveszett — mítosz-elemre utal, amely Minervát mint hadifoglyot jelenítette meg, a rabszolgák szempontjából értékelve annak az istennőnek a lényegét, aki a háborúban az ellenfél életének lehetőségig való megkímélését követelte s a hadifogoly rabszolga-munkájának a megbecsülésére tanított.

Pallas Athéné jellegzetesen a városi élet istennője, utaltunk már *ἐπιπίπλοισι* — „városvédő“ — jelzőjére s jellemző, hogy bár az *Ilias* cselek-

⁵⁴ L. Prolle — H. Jordan: *Römische Mythologie*, 1881.³ I. 292. l. L. Homo: *Lexique de topographie romaine*, 1900. 498. l. H. Peter: *P. Ovidii Nasonis Fastorum libri sex*, 1907.⁴ 113. l. G. Wissowa: *Religion und Kultus der Römer*, 1912.² 253. l. Myth. Lex. II, 2984. és RE. III. 1554. F. Altheim, RE. XV. 1777. és 1786. R. Cornali: *P. Ovidio Nasone I Fasti*, 1926. 59. l. S. B. Platner—Th. Ashby: *A topographical dictionary of ancient Rome*, 1929. 344. l. K. O. Müller—W. Deecke: *Die Etrusker*, 1877. II. 47. u. (Utóbb) Deecke mindenesetre megenged annyit, hogy Minerva a „Capta“ melléknevet már a faliscusoknál is viselhette. W. Deecke: *Die Falisker*, 1888. 91. l.

ménye a görögök oldalán harcoló istenségek közé állítja, mégis mint városvédő istenség a trójai akropolison is jelen van. (Il. VI. 305.) A homérosi költészet kétségkívül azoknak a kisázsiai görög városoknak a körében keletkezett, amelyeknek városi élete ebben az időben a legélénkebb, kézműves-ipara a legfejlettebb volt. S Homéros maga is az énekest, az *aidos*-t a nép javára dolgozó iparosok, a *démioergos*-ok közé számítja, az ácshoz és az orvoshoz hasonlóan. (Od. XVII. 383.) Valamiféle osztályöntudat csillan már meg itt, s ennek mindenesetre része van abban az érdeklődésben, amellyel a háborút éneklő költészete az ipari tevékenységet és az ipar kimagaslóan szép teljesítményeit kíséri. De állásfoglalását nemcsak és nem is elsősorban ilyen és hasonló tartalmi elemek fejezik ki: a művészi forma nem pusztán a tartalom külsőleges kerete, hanem elsődleges kifejezőeszköz, tükrözője gyakran éppen olyan alakulóban lévő valóságoknak, amelyek nem jutottak még el a tudatosságnak arra a fokára, hogy tételes formában lehessen beszélni róluk. Más összefüggésben Horváth Márton mutatott rá élesen, hogy művészi alkotás és politikai tudatosság ilyen egyenlőtlen fejlődése valójában történeti kategória. „A politikai és művészi magatartás kettősségét a szocialista realizmus alkotó módszere kizárja. A szocialista realizmus egyik főlény a kritikai realizmussal összehasonlítva éppen az alkotás politikai tudatosságában rejlik.”⁵⁵ Minthogy az alkotásnak ezt a politikai tudatosságát éppen a marxizmus-leninizmus tudománya biztosítja a művészet számára, ebből a gondolatmenetből az is következik, hogy, ha napjaink élenjáró irodalmára nem is, korábbi korszakokra nézve az elsődleges művészi kifejezés és a tudatosság ilyen megkülönböztetése fenntartható. Ebben az értelemben ismerteti el az *Ilias* szimmetrikus kompozíciója a homérosi mitológiával karöltve mint elsődleges művészi kifejezés a rabszolgatársadalom küszöbén az emberi élet értékét a legyőzött ellenfélben is. És ilyen értelemben az *Ilias* haladó szellemű állásfoglalás a rabszolgaság kérdésében, de még nem a rabszolgaság ellen, hanem a rabszolgaság mellett, egy olyan kor álláspontjáról, amely a legyőzött ellenféllel szemben a rabszolgaságnál kegyetlenebb elbánást sem küszöbölt ki még. Amint Engels mondja a rabszolgaság fejlődéstörténeti jelentőségét végérvényesen megállapító fejtegetéseiben: „haladást jelentett ez maguknak a rabszolgáknak is: a hadifoglyok, akik közül a rabszolgák tömege rekrutálódott, megtarthatták most legalább az életüket, a helyett, hogy mint korábban, agyonverték, avagy mint még korábban, még meg is süttették volna őket.”⁵⁶

A trójai mondakörnek a szájhagyomány által szolgáltatott nyersanyaga mint tartalom és a szimmetrikus kompozíció mint forma az *Ilias*-ban ugyanannak a társadalmi valóságnak, az alakulóban lévő rabszolgatársadalomnak a visszatükrözésére szolgál. A szimmetrikus forma-ely a görög képzőművészetben is nyomonkísérhető, mégpedig, úgy látszik, Homérostól független és

⁵⁵ Horváth Márton: *Lobogónk: Petőfi*. 1950. 229. 1.

⁵⁶ Engels: *Anti-Dühring*. Szikra-kiadás. 172.

Homérostól függő funkcióban egyaránt. Homérostól független pl. a korfui Artemis-templom nyugati oromzatának tympanonja, ahol geometriai értelemben a szimmetria — a tympanon térkitöltésében természetszerűleg — eléggé szigorúan érvényesül, de a homérosi szimmetria kiegyenlítő és feloldó hatása nélkül, sőt éppen rendkívül nyugtalanítóan. A tympanon szimmetria-tengelyében támadó mozdulattal a borzalmas vigyorgásával minden élőtlé halálba merevítő Gorgó foglal helyet, hajába és dereka köré kígyók fonódnak. A Gorgó körül jobbra és balra kiomló véréből sarjadt két gyermeke, Pégasos, a szárnyas ló, és Chrysaór, az „aranykardos” ifjú; mögöttük egy-egy pihenő oroslán. A tympanonnak mint egyenlőszárú háromszögnek két egyenlő szöge mellett a sarokban egy-egy elesett hős fekszik, az elesett hősök és az oroslánok között mind a két oldalon egy-egy nagyjából azonos tömegű, tehát geometriai értelemben többé-kevésbé egyensúlyt tartó csoport; az egyik Zeust ábrázolja, amint villámával egy gigast lesújt, a másik Priamost, amint az oltár mellett, ahová Trója pusztulásakor menekült, Achilleus fia, Neoptolemos, halálra sujtja.⁵⁷ A szimmetria tehát itt nem a harcban egymással szembenállók egyenlő emberi értékét fejezi ki, mint Homérosnál, hanem ha egyáltalán kifejez valamit, akkor azt éppen, hogy Neoptolemosnak a már teljesen kiszolgáltatott ellenfelet is kíméletlenül megsemmisítő cselekedetét — a homérosi világnézet szempontjából egyenesen istentelenséget — igazolja az isteni példa, az ellenfeleire ugyancsak kíméletlenül lesújtó Zeus magatartása a gigasok harcában. Így adja meg a korfui, Homérostól független művészet a trójai mondakörnek a homérosi megfogalmazástól érintetlen anyagából merítve, a teljes felmentést a barbár hadijog nevében olyan cselekedetért, amelyet a későbbi köztudat, a Homérosnál is érvényesülő civilizáltabb hadijog szellemében, egyenesen végzetes következményeket magában rejtő bűnnek minősített. Pausanias i. sz. u. a II. században még látta Delphoi-ban azt az oltárt, amely mellett a hagyomány szerint Apollón papja Neoptolemost ölte meg. (X. 24,4.) A „Descriptio Graeciae” más helyén beszéli el a közmondásos „neoptolemosi megtorlás” (*Νεοπτολέμειος τίσις*) kifejezés magyarázatára, hogy Neoptolemosnak ugyanúgy az oltár mellett kellett meghalnia, mint ahogyan ő az oltár mellett oltalmat kereső Priamost megölte. (IV. 17,4.) A korfui tympanon szimmetria-tengelyének a vonalában tehát, amely Neoptolemos cselekedetének ellensúlyát Zeus hasonlóan kíméletlenül pusztító cselekedetében határozza meg, a zsákmányoló háborúk ideológiájának megfelelően, méltán áll a Gorgónak a homérosi vallásosság által háttérbe szorított szörnyalakja.

Képzeli sem lehetne evvel ellentétesebb szellemű művészeti alkotást, mint az aiginaí Aphaia-templom nyugati oromzatának tympanonja, mintegy száz évvel későbből, i. sz. e. 500 tájáról. A tympanon a görögök és a trójaiak

⁵⁷ V. ö. G. Rodenwaldt: *Altdorische Bildwerke in Korfu*, 1938. 17—24. l.

harcát ábrázolja, rendkívül mozgalmas alakokból álló csoportokban, a szimmetria tengely mindkét oldalán hullanak el görögök is, trójaiak is, a tympanon összhatása mégis kiegyensúlyozott és megnyugtató, éppen a szimmetria elvének szigorú érvényesülése folytán. És a kompozíció szimmetria-tengelyében Pallas Athéné karcsú alakja magasodik a tympanon csúcsáig, nyugodtan és fölényesen, még a pajzsát is úgy tartva, hogy a riasztó és teljes pusztulást hirdető Gorgó-fő ne legyen látható rajta. Szó sincs róla, ez nem Homéros-illusztráció, de a trójai mondakörnek a képzőművészet sajátos eszközei útján Homérosszal egyező értelmű ábrázolása. Ezt a megállapításunkat lényegesen az sem módosítaná, ha el kellene fogadnunk azt a különben eléggé bizonytalan feltevést, hogy az Aphaia-templom nyugati tympanonja nem az *Iliás* cselekményét képező ú. n. „második“ trójai háborút ábrázolja, hanem annak mitológiai előképét, az „első“ trójai háborút, melyet még Priamos apja, Laomedón ellen Ajas apjának, Telamónnak részvételével Héraklés vezetett.⁵⁸

Történt már utalás az aiginai szimmetrikus kompozíciónak csatajelene-
teket ábrázoló egykorú attikai vázaképekkel való rokonságára;⁵⁹ ezt ki kell
egészítenünk avval, hogy tympanon és vázakép szimmetriájának közös
rokonára, a homérosi kompozícióra figyelmeztessünk. Különösen tanulságos
példa az aiginai tympanonnal körülbelül egyidős vörösalakos amphora,
Euthymidés tanítványának, a „Kleophradés-festőnek“ a műve, mely Vulciból
került a würzburgi egyetem múzeumába s melynek az *Iliáshoz* való viszonya
tematika szempontjából sok vitára adott alkalmat. Két hős áll itt szemben
egymással, egymásnak szimmetrikusan megfelelő mozdulatokkal; az egyiket
világosan kiolvasható felirat mondja Hektórnak. Mindkettő mögött egy-egy
öregember, tökéletesen egyező viseletben, egyforma görcsös botra támasz-
kodva; egyik a jobbjaival, másik a baljaival igyekszik a végzetes párviadaltól
visszavonni a hőst, akiért aggódik. Az egyik — a névjelzés nélkül maradt
hős mögött álló — kétségtelenül Achilleus nevelője, Phoinix: a vázaképen
ki van írva a neve, akárcsak Hektóré; a Hektór mögött álló öreg neve hiányzik.
Mint hogy Phoinix tudomásunk szerint csak Achilleusnak és senki másnak
nem volt a nevelője, az a harcos, akinek ő fogja a kezét, nem lehet más, mint
Achilleus; ezt az azonosítást Welcker még avval a finom megfigyeléssel is
támogatta, hogy a jelöletlen harcos pajzsán látható aithiops figura Achilleust
mint Memnón legyőzőjét megillető attributum, bár az az esemény, amelyre
az attributum utal, csak Hektór halála után következett be. A vázaképen
az attributum proleptikus alkalmazása semmiben sem különbözik a homérosi
jelzők állandó használatától, Odysseus pl. már az *Iliás*ban is „várost-feldúló“
(*πτολίπορθος*) és „bajtűrő“ (*τλήμων*), holott csak a későbbi események adnak

⁵⁸ V. ö. Ch. Picard: *Manuel d'archéologie grecque, La sculpture*, II. 1939. 76. l.

⁵⁹ U. o. 77. l.

epikus tartalmat ezeknek a jelzőknek.⁶⁰ Bizonyos, hogy a vázaképen Hektór egy övet tart a mögötte álló öreg felé forduló balkezeiben, ellenfele pedig szíjjal körülfont hüvelybe dugott kardot Phoinx felé forduló jobbjaiban és ez joggal emlékeztette a homérosi költészet minden ismerőjét Hektór és Ajas félbemaradt párviadalára az *Ilias* VII. énekében, mely a két hős ajándék-cseréjével végződik:

Szólt Hektór s kardját, az ezüstveretűt, odaadta,
és a hüvelyt s vele együtt a szíjat, a jól hasítottat,
Ajas fényes bíbor övét neki adta cserébe.⁶¹

De ez a homérosi reminiscencia arra semmiképpen nem elegendő, hogy magának a vázaképnek határozott vallomásával szemben Hektór ellenfelében ne Phoinx növendékét, Achilleust, hanem Ajast lássuk.⁶² A vázakép kétségtelenül Achilleust és Hektórt ábrázolja, ha még nem is abban az utolsó párharcban, amely Hektór halálával fog végződni, szembenállásuk mégis ennek a tragikus kimenetelnek az előjeleivel terhes már itt is, akkor is, ha az ajándék-csere motívumát Ajas és Hektór párviadalából kölcsönzi. H. Brunn beszél éppen a trójai mondakört feldolgozó vázafestészettel kapcsolatban a képzőművészet „relatív önállóságáról“ forrásával, a költészettel szemben: „bár általában a költészetből meríti mitológiai anyagát, ezt nagy szabadsággal alakítja a maga sajátos művészi szempontjai szerint.“ A Hektór búcsúját ábrázoló caerei vázáról többek között megállapítja, hogy nem érezzük a külsőleges egyezések hiányát, ha az epikus költészet belső lényege („das innere Wesen der epischen Dichtung“) olyan mélységgel jut kifejezésre, mint ezen a vázaképen: Hektór szüleitől búcsúzik, s nem is egyedül, hanem egy egész fegyveres csapat élén, Andromaché hiányzik a kompozícióból, viszont ott van a háttérben Kassandra és Polyxena, akiknek a jelenléte már is Trója pusztulásának komor árnyékát veti a jelenetre. Ez az egyedül helyes kiindulópont állítja Brunnt a minket foglalkoztató vázakép értelmezésében is Welcker oldalára: Achilleus és Hektór egy első találkozásáról van itt szó, „mely gazdag a következményekre utaló célzásokban, és a két hős jelentőségét a háború végső eldöntésében éppen ennek erőszakos halogatása helyezi éles megvilágításba.“⁶³ Más kérdés, hogy a Hektór kezét fogó, Hektórt Phoinx mozdulatá-

⁶⁰ F. G. Welcker: *Alte Denkmäler*, III. 1851. 428—434.

⁶¹ II. VII. 303—305.

⁶² Mint p. Furtwängler—Reichhold: *Griechische Vasenmalerei*, II. 227—228. l., J. D. Beazley: *Attische Vasenmaler des rotfigurigen Stils*, 1925. 69. l. és *Attic red-figure vase painters*, 1942. 121. l., E. Langlotz: *Griechische Vasen in Würzburg*, 1932. 101. l. Habozó álláspontot foglalnak el A. Baumeister: *Denkmäler des klassischen Altertums*, I. 1885. 729. és E. Wüst. RE. XX. 410. Furtwängler és Reichhold az Ajasszal való azonosítás mellett azzal is érvelnek, hogy ebben az időben Ajast nem ábrázolják szakállal. de más összefüggésben — mint arra Szilágyi János György figyelmeztet — egy egész sor példán ennek ellenkezőjét bizonyította be G. P. Oikonomos: *Miroir grec de la collection Hélène A. Stathatos d'Athènes* Mélanges Charles Picard, 1949. 778—781. l.

⁶³ H. Brunn: *Troische Miscellen*. Kleine Schriften, III. 1906. 84., 86., 87. és 108. l.

hoz hasonló mozdulattal a harctól félrevonni igyekvő aggastyánban Priamost kell-e látnunk, vagy esetleg egy öreg szolgát, illetőleg nevelőt, akit éppen a szimmetria igénye állított, az Achilleus mögött álló Phoinixnak megfelelően, Hektór mögé. Így is, úgy is világos a szimmetrikus kompozíció jelentése: a vázafestő nem az eposz egyik vagy másik részletét illusztrálni, hanem tömören összefogva, egyetlen pillanat képében az eposz lényeges mondani-valóját kifejezni akarta. Achilleus és Hektór párviadala itt magában foglalja homérosi ellenképét, Ajas és Hektór mindkét félre nézve szerencsés kimenetelű párviadalát is, illetőleg felcsillantja — a képzőművészetnek a költészettől eltérő lehetőségeivel — azt az ellenfényt, amelyet Achilleus és Hektór mindkét félre nézve tragikus szembenállásának élesebb megvilágítására az eposzban Ajas és Hektór párviadalának hősi idillje képvisel. De a vázakép nemcsak visszafelé utal, Achilleus és Hektór végzetes párviadalának homérosi előzményeire, hanem reprezentálja magát a végzetes párviadalt, sőt előre is mutat: a botra támaszkodó két öreg csüggedő testtartásában, fájdalmas tekintetében felidézi már azt a pillanatot, amikor Hektór halála után Achilleus felismeri Hektór sorsában a maga sorsának, Priamos gyászában a saját apja, Péleus közeli gyászának a tükröképét. A vázakép szimmetrikus kompozíciója tehát ugyanúgy az ellenfél emberi értékének a felismerésére tanít, mint a homérosi szimmetria: a görögöt és a trójait, akiket a háború kérlelhetetlen ellenfelek gyanánt állított szembe egymással, egyforma emberi kapcsolatok kötik, egyformán van, aki aggódják értük, aki meggyásolja őket, mert egyaránt emberek. A szimmetria természetesen itt is, mint mindenütt, ellentétek egysége, ezért nem kell visszautasítanunk B. Schweitzer szép fejtegetéseit sem, aki ugyanezen a vázaképen a lélektani ellentétek megkapó ábrázolását veszi szemügyre.⁶⁴

A görög képzőművészet szimmetrikus kompozícióinak elemzése tehát megerősíti felfogásunkat a homérosi kompozíció jelentéséről. És így a *homérosi realizmus* konkrét ábrázolásain, az *Ilias*nak a két rabszolga-leány — Chryseis és Briséis — sorsa körül forgó cselekményén túl a társadalmi valóság tükröződését a *homérosi istenvilágban* és a *homérosi formában* is felismertük. De két megszorítást kell tennünk mindjárt, az egyik a homérosi humanizmust, a másik Homéros osztályöntudatát illeti. Az a humanizmus, amely a rabszolgatársadalom kialakulása idején a legyőzött ellenfélben is az ember elismerését követeli, távolról sem foglalhatja még magában az emberek természetadta egyenlőségének, egyenlő jogainak és kötelességeinek az elismerését. A hű rabszolga idillikus-patriarchális alakját állítja ugyan elénk egy-két esetben, főleg Odysseus derék kondásának, Eumaiosnak az alakját, s feltűnő az is, hogy az igazságtalanságot megtorló Zeusra és Zeus leányára, az igazságot

⁶⁴ B. Schweitzer *Die Entwicklung der Bildform in der attischen Kunst von 540 bis 490*. Jahrbuch d. deutschen Arch. Instituts, Bd. XLIV. 1929. 124. l.

reprezentáló Dikére a homérosi költészetben, éppen az ő ajkáról hangzik el hivatkozás (Od. XIV. 84.), de az ő ajkáról hangzik el olyan kijelentés is, hogy az ember *areté*-jének, emberi értékének a felét elveszti, mihelyt rabszolgasorra jut. (Od. XVII. 320—323.) És az *Odysseia* költője egészen természetesnek veszi, hogy a hazatérő Odysseus kétféle mértékkel méri a büntetést, amikor rendet teremt a házatáján. Felesége nemesi kéréit sorra megöli ugyan, de még hű dajkáját is leinti, amikor ez ura legyőzött ellenfeleinek láttán ujjongani akar. A távollétében hozzá hűtlennek bizonyult rabszolgákat és rabszolganőket azonban nemcsak megöli, hanem válogatott eszközökkel, meggyalázó módon kínoztatja halálra, mint pl. Melantheust, a kecskepásztort, akinek

orrát és füleit vágták le goromba vasukkal,
és kiszakították a szemérmét és a kutyáknak
dobták, és dühösen vágták le kezét meg a lábát.⁶⁵

A rabszolgatársadalom fejlődés ugyan az osztálynélküli ősközösséghez képest, de az osztálytársadalom kialakulásával mindjárt kezdetét veszi az osztályharc is, melynek könyörtelen megnyilvánulásai az uralkodó osztály részéről a rabszolgák megfélemlítését és fékentartását célzó különleges nemei a halálbüntetésnek, mint az akasztás, amely a hűtlen rabnőket, a test meggyalázó csonkítása, amely Melantheust várta. Homéros az uralkodóosztály, illetőleg a kizsákmányoló osztályok szempontjából ítéli meg ezt, de osztályöntudatának a kérdését evvel a megállapítással még nem merítettük ki.

A trójai mondakör a gyarmatosító háborúk emlékével a maga osztályuralmát alátámasztó görög arisztokrácia genealógiai hagyományainak egy összefüggő köre, összefüggő alighanem éppen azért, mert a különböző *basileusok* udvari költőiktől elvárták, hogy ősuiket a trójai háború hősei közé illesszék. Homéros maga is az énekes — *aoidos* — természetes szerepét látta abban, hogy az arisztokrácia lakomáit kísérje énekével és az arisztokrácia hőstetteit tegye halhatatlanná. Költői szándéka szerint tehát még nem szakadt el teljesen aoidos-elődeinek arisztokratikus közönségétől. De költői érdeklődése már túlmutat ennek a közönségnek az érdeklődésén, annak a kézműves és kereskedő polgárságnak megfelelően, amelynek a következő századok során a politikában is vezetőszerep jut s amely már is a maga gazdasági jelentőségével a kisázsiai városokban a mult emlékeire támaszkodó arisztokrácia fölé kezd nőni. Homéros a kézművesek közé számítja a költőt, de még nem tagadja meg szolgálatait az arisztokráciától, amely ezeket a szolgáltatásokat kitüntetően tudja jutalmazni. Mégis, már részletező figyelemmel rajzolja meg Héphaistos műhelyét s alkalmilag egy-egy halandó kézműves tevékenységét is, a kézművesek önelégültségével időzik egy-egy remekbékészült ipari alkotás leírása mellett. Sőt az *Odysseia* — mely a feltörekvő osztály öntudatát

⁶⁵ Od. XXII. 475—477. Devecseri Gábor ford.

mindenesetre valamivel fejlettebb fokon mutatja, mint az *Ilias* — hősét a világot járó kereskedők eszményéhez igazítja. Odysseus nemcsak bátor, hanem leleményes is és friss tudásvágyat hord magával kalandos útjain, akárcsak azok az ión kereskedők, akiknek széleskörű tapasztalatai nagyban hozzájárultak az ión tudomány kialakulásához. A homérosi költészet előremutató elemei teszik érthetővé, hogy Homérost századokkal később a kézművesek és kereskedők osztályuralmát jelentő athéni rabszolgatartó demokrácia is a görögség legnagyobb nevelőjének tekinthette. Homéros költészete a társadalmi fejlődésben előbbre mutat, mint az maga Homéros számára tudatos lehetett, éppen azért, mert önmaga előtt sem tisztázódott ellentmondásaiban az átmeneti kor ellentmondásos jellege tükröződik. Mindenekelőtt a kézművésesség ellentétes megítélésére kell itt utalnunk, amely kibékítetlenül jelenik meg Héphaistos és Pallas Athéné ellentétes alakjában, s arra az engedményre, amelyet még az *Odysseia* költője is saját osztályöntudata és az ipart űző polgárság rovására tesz a fegyvert viselő arisztokráciának, amikor ez utóbbi felé bókolva Arésszal nevet együtt a bámulatos ügyessége mellett is félszeg Héphaiston. Az *Ilias* költője egyenesen helyeslőleg veszi tudomásul pl., hogy Odysseus rábeszélő szóval győzi meg a *basileus*okat, de botjával Thersitést, a közembert. (Il. II. 188—278.)

A dolgozók határozott osztályöntudatát a kizsákmányolókkal szemben csak mintegy száz évvel később, i. sz. e. 700 körül szólaltatja meg a görög irodalomban Hésiodos. A boiótiai kisparaszt személyes sérelmein keresztül jut el osztálya kiszolgáltatott helyzetének felismeréséig és az igazság fogalmát mint az osztályharc éles fegyverét dolgozza ki, ugyancsak először a görög irodalomban. Diké, az igazság megszemélyesítése, akinek a nevét még csak futólag, mitológiai plaszticitás nélkül mondta ki az *Odysseia* egyik rabszolga-szereplője, Hésiodos világképében már szinte a középpontba kerül: még Zeusnak is egyik fő tulajdonsága az éppen, hogy Diké az ő leánya...

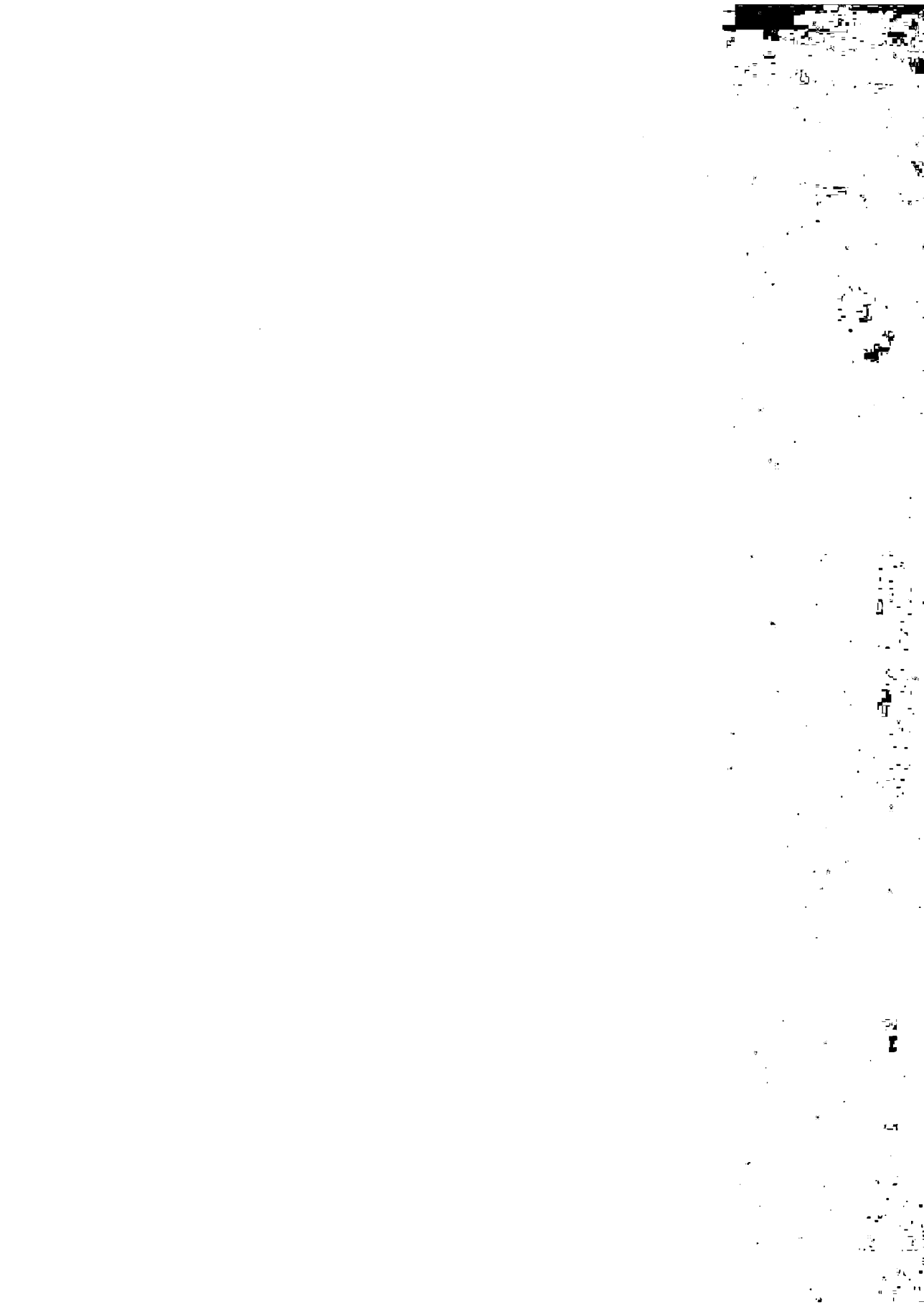
A nélkül, hogy tovább kísérnénk ezúttal a görög irodalom fejlődését,⁶⁶ két tanulságot már is levonhatunk:

1. *A homérosi eposz mitológiai tartalma nem mond ellent az irodalom társadalmi valóságát visszatükröző szerepének, hiszen a mítoszokban magukban is a társadalmi lét valóságos körülményei tükröződnek.* Vagy amint — teljesebben — Maxim Gorkij kifejtette, a mitológia „általában a természet jelenségeit, a természettel való harcot és — nagyvonalú szimbólumokban — a társadalmi életet tükrözi.”⁶⁷

2. *A forma elsörendű kifejezőeszköz; a homérosi szimmetria az alakuló rabszolgatartó társadalom valóságát tükrözi.*

⁶⁶ A görög tragédia formájának értelmezésére a lenini tükröződési elmélet szempontjából Sophoklés-tanulmányomban tettem kísérletet: *Sophoklés összes drámái*, 1950. 5—28. l.

⁶⁷ Maxim Gorkij: *Irodalmi tanulmányok*, Szikra-kiadás, 1950. 390. l.

ADALÉK A GRÜZOK XVI. SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1950. okt. 23-án tartott ülésén

A XVI. század közepéről, ama háborúk korából, amelyeket a mohamedán világ akkori két vezérállama, az Oszmán-ház Törökországa és a Szafevi-család Perzsiája egymás ellen vívott, egy perzsa nyelvű misszilis maradt ránk.¹ Ez az irat egy közelebbről meg nem jelölt időpontban több szempontból megvilágítja a két birodalom egymáshoz való viszonyát, tájékoztat azok közös határterülete tájékáról, beszél grúz fejedelmekről, s megvilágít egy mozzanatot, amikor ennek a Kaukázus déli lejtőin lakó népnek a története a Duna-melléki magyarság történetével közvetett érintkezésbe került. Érdemes tehát az irattal foglalkozni, érdemes az irat dátumát és többi rejtett részletét nyomozni, aktív és passzív formában szereplő személyei után kutatni, mert ezek feltárása történelmi ismereteink gazdagodására fog vezetni.

Az iraton a keletnek sem helye, sem időpontja nincs megadva. A kelet helyére egyáltalán nincs benne utalás, és csak feltevés, hogy az irat Perzsiá északnyugati tartományaiiban, valamelyik fontosabb hadiszálláson iratott. A kelet időpontja azonban a tartalmi adatokból megközelítőleg kinyomozható: ezek egybevetése alapján bizonyos, hogy az irat az 1555. évi amásziai török-perzsa békekötést megelőző évben, ennek az évnek (1554-nek) augusztus 29-e után, de még a tél beállta előtt iratott.

Az irat küldői, két perzsa udvari ember: *Sevindük bik* és *Ustājlū Šāhqulu bin Ḥamza*, ennek az időtájnak kiemelkedő személyei voltak.

Sevindük bik a sah udvarában az udvarnagy vagy testőrkapitány tisztét viselte s az 1548 és 1555 között folyt háború végén is a sah szűkebb környezetében szolgált Ustājlū Šāhqulu bin Ḥamza, aki, mint Sevindük bik is, szintén török ember és *qizil baş* volt, a háború záró éveiben a nyugati végeken Revanban (Erivanban) tevékenykedett, mint a sah helytartója.

¹ Az irat fényképi másolatát Isztambulban, a Topkapu-szeráj múzeumának levéltárában 1939-ben sikerült megszereznem. Az irat beható tárgyalása az irat fényképi hasonmásával, olvasatával és bővebb magyarázatokkal „Zur Geschichte der Grusiner im XVI. Jahrhundert” címen az Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 1. 93–133. 11. található. E helyütt magyarul csak a bevezetés összefoglalását és az irat fordítását adjuk.

Az irat címzettjét az irat küldője, rangjához illő címein kívül, csak „*Ayās pasá*”-nak nevezik. Nem ennek a kornak a nagyvezéri minőségben ismert *Ayās* pasájáról van szó, hanem egy némileg kisebb rangú másik *Ayās*ról, aki albán származású szeráj-növendék volt és felnövekedve a török birodalom ázsiai végein töltött be helytartói tisztségeket. Legutóbb 1554-ben Erzerumban volt bejlerbej, és mint határmenti állásban szolgáló főember, perzsa tisztségviselők szemében alkalmasnak látszott arra, hogy a békére irányuló puhatólódzáshoz Szülejman szultán felé összekötő kapocs vagy szócső legyen.

Az irat három kérdést tárgyal: kettőt röviden, egyet részletesebben. A rövidebben tárgyalt kérdések közül az egyik a háborúskodó dinasztiák áruló tagjainak, a szökevény hercegeknek az ügyével foglalkozik, a másik az uralkodók küszöbön álló telelésének kérdését boncolgatja; a hosszabban tárgyalt harmadik kérdés a grúz népre vonatkozik. Ez a kérdés nyilvánvalóan az irat gerince, központi kérdése, és az egyik mellékesen tárgyalt kérdés, a szökevény és hazájuk ellen áskálódó hercegek ügye, tulajdonképpen csak alárendelt része a grúz kérdésnek.

A grúzokat Törökországnak és Perzsiának a XVI. század elején történetesen egybeeső terjeszkedése a Kaukázus felé, nagyon nehéz helyzetbe hozta. Régebben a grúzok századokon át bizánci befolyás és fennhatóság alatt éltek. A bizánci fennhatóság Bizánc esendes hanyatlásában könnyen elviselhető volt, de ezt a külsőleg nyugalmas helyzetet a VIII. században az arab előnyomulás feborította. A grúz földek keleti része ekkor huzamosan arab (mohamedán) fennhatóság alá került, s amikor Bizánc és Trapezunt, a császárság nélküli két császárváros elbukott (1453 és 1461), elszakadtak az utolsó szálak, amelyek a grúzokat a nyugathoz fűzték. Ezóta a grúzok szigetként éltek az egyre mélyülő és szélesedő mohamedán tengerben, s közben belső torzsalakódásaikkal éppen ezidőtájt maguk is hozzájárultak ahhoz, hogy agresszív szomszédaik könnyű diadalt szerezzenek felettük. Az addig egységes grúz királyság 1455-ben Imeria kiválásával két királyságra, majd (1493-ban) három királyságra és egy fejedelemségre szakadt, s később ez a négy állam is további részekre, hercegségekre bomlott. Miután a grúz államok száma a feudalizmus teljes elfajulása korában huszonhatra emelkedett, természetes, hogy a grúz nép ereje szétmállott és egységes honvédelmi akcióra képtelenné vált.

A grúzok politikai megoszlását és katonai erejének gyengülését mind a perzsák, mind az oszmáni-törökök a maguk javára használták ki. Terjeszkedésük nyomán megisméltődött a grúz államok VIII. századi kettészakadása: a keleti területek, nevezetesen a *Suram*tól keletre fekvő fejedelemségek perzsa fennhatóság alá kerültek, a grúz nép nyugati ágai az oszmáni-török politikához alkalmazkodtak.

De ez az „igazodás” és „alkalmazkodás” csak kikényszerített magatartás volt, a mindenkori hatalmi helyzettől függött, és az erőviszonyok szerint

változott. A grúzoknak sokszor támadtak nemzeti hőseik, akik a kínálkozó alkalommal kísérletet tettek az idegen iga lerázására. Így a szóban levő török-perzsa háború folyamán *Luāšān*, a grúzok nyelvén *Luarszab* (1526—1558), Kharthlia királya, szintén felhasználta a perzsák szorongatott helyzetét és fellázadt a sah ellen. A harcot azonban elvesztette és országából menekülve, Imeria királyánál, *Baši ačuq*-nál keresett menedéket. Baši ačuq oltalmába fogadta Luāšānt és támogatta őt, és Szülejman szultánnál is szót emelt az érdekében.

A perzsa udvart az ekkoriban folyó béketárgyalások sorsa miatt ez a közbenjárás nyugtalanságba ejtette. Sevindük bīk és Ustājlu Šāhqulu bin Hamza ezért célszerűnek látták, hogy a grúz kérdést legalább egy magukhoz hasonló állású rangbeli embernél a perzsa érdekeknek megfelelően megvilágítsák, azt remélve, hogy ezáltal majd sikerül a grúz fejedelmek iránt a török udvari körökben bizalmatlanságot ébreszteni, és Baši ačuq és a törökök között fennálló barátságos viszonyt elrontani. Nyomatékosan felhívták a törökök figyelmét arra, hogy Baši ačuq ellentétet kíván szítani a két hatalmas uralkodó, a szultán és a sah között, s hogy a leghelyesebb az volna, ha a padisah emberei kényszerítenék Baši ačuq-ot, hogy Luāšānt ne támogassa, hanem kíséretével együtt szolgáltassa ki a sah embereinek — úgy, ahogy előbb a hazájuk ellen támadó, szökevény hercegek kiadását javasolták.

Luāšān és Baši ačuq ellen Szülejman szultán környezetében hangulatot teremteni nem lehetett különösen nehéz. Szülejman szultán Baši ačuq-ot — illetőleg ahogy a törökök a nevet gyakrabban használták: *Ačiq baš-t*, a „Fedetlen fejűt“ (így nevezve az imeriai grúzokat azért, mert sűrű hajzatuk miatt fövegre nem szorultak rá és föveget nem viseltek) saját vazallusának, „hűséges emirjének“ tartotta, de más grúz fejedelmekben, nevezetesen az olyanokban, aki (Ačiq baš országától keletre) perzsa befolyás alatt éltek, ellenséget látott. Ellenségének tartotta *Urzá-t* is (ahogy ő Luāšānt, azaz Luarszab-ot nevezte), mert ez nemcsak a perzsáknak nem akart hódolni, hanem az ő seregeivel is ellenségeskedett. A grúzokról aszerint vélekedett, hogy fejedelmek kinek hódolnak, a grúz kérdéssel pedig általán nem szívesen foglalkozott. Az országok könnyű meghódításához és döntő sikerekhez szokott szultán már unta a hosszúra nyúló keleti háborút, és inkább nyugat felé kívánta volna figyelmét fordítani. Magyarországi nagy sikereinek emlékéen kívül erre külön okot szolgáltatott neki Habsburg Ferdinand követségének Amásziában való megjelenése. Busbeque, Habsburg Ferdinand követe ugyanis, miután már egy évet Isztanbulban töltött el és a szultánt a perzsa hadjáratból kivárni mégsem tudta, 1555 április elején Amásziába jött, itt tárgyalt a szultán vezíreivel, s aztán a szultán előtt is megjelent. Az ügy, amelyet képviselt, Busbecq itteni tárgyalásaival nem jutott fordulóponthoz, a magyarországi hatalmi viszonyokba nem hozott változást. De a törökök keleti politikájában, a török-perzsa viszony alakulásában, részben Busbeque tárgyalásai-

nak hatása alatt fordulat állott be. E tárgyalások nyomán ugyanis új horizontok és új célok tárultak fel Szülejmán szultán és vezírei előtt, s ezek a szultánt és vezireit a perzsa háború befejezésére sarkalták. Egyrészt a perzsa háború frissen tapasztalható nehézségei, másrészt a nyugati politika biztató kilátásai és könnyű ígéretei olyan hangulatváltozást idéztek elő a szultán környezetében, hogy amikor a sah követe május 17-én Anásziában újból megjelent, itt, az egykori ellenség táborában tüntetőleg meleg fogadtatásra talált, és néhány nap alatt megkapta azt az írást, amely szerint a hetedik éve folyó török-perzsa háború egy „örök időkre szóló“ békeszerződés megkötésével véget ért.

Az amásziái békeszerződés a grúzok politikai életébe nem hozott könnyebbedést. Mivel a török haderő elvonulása után a perzsák teljesen szabad kezet nyertek, különösen a Suram-hegylánctól keletre fekvő grúz államokat még szívósabban támadták, mint régebben. „Talán Magyarországot kivéve egy országban sem fejtettek ki a mohamedánok olyan súlyos nyomást, mint Grúziában“,² s miután Luāsān (Luarszab) e harcokban elesett, a perzsák a grúz fejedelemségeket mint „kánságokat“ sorra a saját államuk alá rendelték, a fejedelmeket arra kényszerítették, hogy még mélyebben hódoljanak előttük, még több adót fizessenek nekik, hogy fiaikat túszul adják, sőt vallásukat is elhagyják és mohamedánokká legyenek.

A nyugatra eső Imeria, azaz Ačiq baš vagy Baši ačuq országa, amely már régebbi idők óta a török szultánok névleges vazallus állama volt, aránylag békésebb viszonyok között élhetett. A hivatalos török felfogás Imeria uralkodóját „királynak“: *melik*-nek tekintette s a török udvari kancellária olyanféle címekkel tisztelte, mint a lengyel királyt, a velencei doget, az erdélyi fejedelmet. És ahogy 1600 körül isztambuli tudósítás alapján Szamosközy is tudta, „Atsik Bas . . . az töröknek nem subjectus egyébképpen, hanem hogy ajándékokkal tiszteli“.

A lényegben azonban nem látunk nagy különbséget. Akár a perzsa fennhatóság alá tartozó keleti grúz államok helyzetét, akár Imeria életét tekintjük, a grúzok szolgaságban éltek. Igaz ugyan, hogy ugyanúgy, mint történetesen éppen ebben az időtájban a balkáni albánok, a grúzok is mindenütt kiváló katonának bizonyultak, és hontalanságban is érvényesülő katonai erényeikkel az elsők közé emelkedtek, magas állásokat, vezíri rangokat értek el. Így a török birodalomban, származásuk emlékéért nevükben megtartva („*gürjü*“) többen viseltek közülük pasai és vezíri rangot (a XVII. században kettő közülük Budára is eljutott szultáni helytartónak, egyikük: *Gürjü Ken'ün* éppen négy alkalommal); a perzsa királyok gárdalovasságukat grúzokból állították össze, sőt pénzügyi szervezetük központjában, fontos bizalmi állásban *hoža*-ként egyszerre száz grúzot alkalmaztak; és még az indiai „mogul“

² Arthur Leist, Geogien, Leipzig ó. n., 62. l.

is grúzokat fogadott fel zsoldos szolgálatra. De ezek egyéni érvényesülése mindig idegen célok szolgálatához volt kötve, és mindig az agresszív szomszéd hatalmak, a perzsák és törökök erejét, a grúz nép ellenségeinek erejét szaporította. Az a kormányzati forma tehát, amelyben a grúz nép élt, a grúzok népi értékeinek fejlesztésére nem volt alkalmas.

E viszonyok kialakulásához szolgál adalékkul Sevindük bik és Šahqulu bin Hamza levele, melynek magyar fordítását az alábbiakban közöljük:

Ó.

*A Teremtő*³

Az igazságosságban és a kormányzásban, a fenségben, nagyságban és hatalomban tökéletes Ayas pasa!

A nagyrabecsült, tiszteletet parancsoló levél, amelyet ökitűnősége: a kormányzás és igazgatás kupolája, a becsületesség és igazságosság otthona, kegyes és bőkezű karakterének gazdagsága révén az emírek és hākimok büszkesége, nemes igyekezete révén a méltóság és magas rang embereinek példaképe⁴ — emelje a felséges Allāh magasra a hírnevét és óvja meg őt mindentől, ami gyalázatára válhatnék — az ő ragaszkodó hívei és erős hitű barátai e legkisebbikének,⁵ jóakarattól és békeszeretettől vezetettve, hűséges szolgálói:⁶ Hamza čauš és Hasan subaši útján, legutóbb küldeni kegyeskedett, egy igen áldott pillanatban megérkezett és a tisztelet és a nagyrabecsülés sokféle jelével fogadtatott. (A két levélíró) a rózsillatú áldóimák fajtáit és mosusszal telített hódolat ezernyi változatát, amelyektől az ő alázatosságuk⁷ parfőmjének megérkezettével a lélek orra átillatosodik, és hódolatuk parfőmjétől a szellem és gondolat szaglószerve is ambrával telítődik, frissiben megírta és elküldte.⁸

Tény az, hogy ezen híveitek törekvése mindig arra irányult, hogy a szivélyesség és jóbarátság megállapodásai és a szeretet és egyetértés szabályai a két fél között annyira megtartassanak, hogy minden jóbarát vidáman és örömben, és a világ mohamedánjai boldogan és békeességben (élvén), a magas méltóságú és égi hatalmú padisahok uralmának tartósságáért imádkozzanak; hogy gyermekeik, arcukat a föld porához dörzsölve, a Teremtő öfelségéhez azok életének tartósságáért és uralkodásuk hosszú megmaradá-

³ Invocatio.

⁴ T. i. Ayās pasa.

⁵ T. i. a két levélírónak, azaz Sevindük bik-nek és Ustājlū Šāhquļu bin Hamzā-nak.

⁶ Ayās pasa hűséges szolgálói.

⁷ A két levélíró, azaz Sevindük bik és Ustājlū Šāhquļu bin Hamza által Ayās pasa iránt érzett alázatosság és hódolat parfőmjétől.

⁸ Egyszerű mai nyelven: (Ayās pasa levelére) a két levélíró jelen, baráti hangú válaszát nyomban megírta és elküldte.

sáért (könyörögjenek):⁹ hogy Mohamed őfensége, Allah prófétája — szálljon Allah áldása rája és családjára, és legyen rajta Allah kegyelme — bennük kedvét lelje; hogy Mohamed őfensége, Allah prófétája — szálljon Allah áldása rája és családjára, és legyen rajta Allah kegyelme — az ő böszavú szószólójuk legyen; hogy az Alláhtól támogatott imámok — szálljon mindnyájukra Allah áldása — az ő böszavú szószólóik legyenek. Bárcsak engedné meg mind-
ezt a felséges Allah!

Térjünk hát a tárgyra. Oly tisztán, mint fényes naptól megvilágítva áll az a kedves téma, amit a béke építményének alapozása és erősítése tárgyában megírni méltóztattatok, és (az is), hogy háborúra uszító emberek meg nem történt dolgok híresztelése által néhány mellékes dolgot a Ti szemetekben nagyfontosságúnak tüntettek fel. Az ernyedés és halogatás¹⁰ lehetőségeit ennek tulajdonítván, minden egyes pontra külön-külön iratik meg a válasz, hogy a való helyzet a Ti fényes elmétekben a tényeknek megfelelő megvilágítást kapjon, és hogy a tények igazi állapota és az említett hazug híresztelés Kitérés előtt tisztán álljon, és minden vonatkozásban megtörténjen mindaz, ami az iszlámi padisahok őfelségei hatalmának biztonságát illeti — tartsa meg őket a felséges Allah országuk trónján a végítélet napjáig — és (az is), ami az összes mohamedánok érdekében elhatározott — erősítse és vezesse őket a felséges Allah!

Az első az, hogy amikor — hála a felséges Allahnak — a két fél között a béke a mohamedán népek jóléte érdekében megállapított, az lesz a legfontosabb tennivaló, hogy aki ezután ebből a dinaszticiából elmenekülve Hozzátok¹¹ érkeznek, azt fogjátok el és küldjétek hozzánk; ugyanúgy Tőletek szökve bárki jönne ide, azt mi is elfogjuk és rendelkezésetekre bocsátjuk, hogy így a viszály útja és a háborúra uszító lázításai teljesen meg legyenek akadályozva, és senkinek ne legyen lehetősége a felek között hamis híreket és kesergéseket terjeszteni; és a béke épülete erősödjék és szilárduljon, és minden, ami a két fél között előadódik, akár kicsi, akár nagy dolog, zavar és gond oka a két fél között ne lehessen; és a kereskedők és mohamedánok előtt¹² az út nyitva állván, azok szabadon közlekedhessenek, fogságba ne hurcoltassanak, és a padisahokat belefoglalhassák áldó imáikba. Bárcsak így engedné azt a felséges Allah!

Ennek a bevezetésnek az a célja, hogy mostanában kétszeresen is úgy történt, hogy a nagyhatalmú haqán őfelségének, Allah árnyékának — akinek

⁹ A papirus itt szakadt, a szöveg hiányos.

¹⁰ Feltéhetőleg a béketárgyalások időközi lanyhulására és elhúzódására vonatkozó célzás.

¹¹ Az oszmáni-törökökhöz. Az eredetiben (keresett formában:) „amazokhoz”.

¹² Azaz a mohamedán zarándokok előtt, akiknek számára a zarándoklás szabadságát Tahmaszp sah a maga levelében is biztosítandónak vélte.

hatalma és országlása tartson sokáig — hatalmas helytartói . . .¹³ a grúziai *Lušān* tartományába. Ennek gyaursága minden mértéket meghalad, úgyannyira, hogy minden reggel házából kilépve lóra száll, a mezőre megy és három nyilat az ég felé ellő. Mondják, hogy a nevezett mindig megmenekül és *Baši ačuq*-nál mindig menedékre talál, és *Baši ačuq* támogatja őt, a nevezettet ellátja és nem küldi be a magas udvarba. Az ügy ezen állapotában a magas és felséges Agynak¹⁴ az volt az elhatározása, hogy győzelmes seregét három csoportra osztja: a magas személyű őfelsége hűséges *nuvāb*-ja *Kutadiz*¹⁵ irányában, a világ és a nép *šehzāde*-ja: *Ab ul-Manšūr Ismā'il* mirza¹⁶ *nuvāb*jai tízezer emberrel az egyik szárnyon, és a magas rangú, az egész világot őriző *Ab ul-l'āzi Sultān Hüsejn* mirza¹⁷ *nuvāb*jai hétezer emberrel a másik szárnyon *Baši ačuq* ellen nyomulnak, *Lušān*-t kézrekerítik, *Baši ačuq*-ot kellőképpen megfenyítik és megrendszabályozzák. Sőt azt akarták, amint azt a barátság és egyetértés szabályai megkívánják, hogy a dolgot a szaturnuszi rangú és égi méltóságú *padisah* őfelségének¹⁸ jelenteni fogják. *Baši ačuq* a béke ügye miatt aggodalomba esvén, saját vagyona és holmija biztosítása végett az ügyet amazoknak¹⁹ megírta, hogy ezzel a ravaszkodással és cselszövéssel önmagát megmentse.

Eközben a főrangúak és előkelők büszkesége, *Šahqulu* aga,²⁰ a követ, megérkezett. A nevezett az út bizonytalanságától félve, kevéssel azelőtt, hogy *Töletek*²¹ elvált, *Šekī*-be²² ment, és onnan a nagyhatalmú *Levend hān*²³ tartományába jött. Az említett *hān* egy embert rendelt melléje és őt a magas udvarhoz küldte.²⁴ Egy nappal az áldozati ünnep²⁵ előtt *Sūram*²⁶ tartomány-

¹³ Itt hiányzik az igé. a mondat értelme szerint „behatoltak“ értelemben, vagy valami hasonló.

¹⁴ Azaz *Tahmaszp sahnak*.

¹⁵ Ma: *Kutaisz*. Régebben a város nevének, sok változat között, *Kutatisz* alakja is volt.

¹⁶ *Ismail* mirza, *Tahmaszp* harmadik fia, a későbbi II. *Ismail sah* (1576—1577).

¹⁷ *Tahmaszp* öccsének, *Bohrámnak* volt egy *Hüsejn* nevű fia; lehetséges, hogy erről van szó.

¹⁸ Azaz *Szülejman szultánnak*.

¹⁹ *Szülejman szultánnak* vagy környezete valamelyik tagjának.

²⁰ A *Šahqulu* nem tulajdonnév, hanem *laqab*: rangnév, amely egyidejűleg több személyre is vonatkozhatott. Természetesen egy másik *Šahquluról* van szó, és nem *Šahqulu bin Hamzáról*, iratunk egyik írójáról. Az itt szereplő *Šahqulu aya* nyilván a *sahnak* *Szülejman szultántól* visszatérő követe volt.

²¹ T. i. küldőtől, az oszmáni-törököktől. (Az eredetiben: „amazoktól“).

²² *Šekī* (*Šekkī*): vár és tartomány, és a *Szafevi-birodalom* egy kánsága.

²³ *Levend hān*: *Šekī* és más helyek ura volt és a perzsáknak már régebben meghódolt.

²⁴ Azaz a *sah udvarához*.

²⁵ A mohamedán éra 961. évének (csak erről az évről lehet itt szó) *ramaqān* hónapja 1554. július 31-től augusztus 29-ig tartott. Maga az „áldozati ünnep“ a hónap utolsó napjaira esik. (Ez az adat határozza meg az irat keltét.)

²⁶ *Szuram* (*Sūram*): *Baši ačuq* országával kelet felől szomszédos tartomány, város (vár) és hegylánc neve, melyre *Baši ačuq* is és a perzsák is igényt tartottak.

ban a küszöb megcsókolásának engedélyével kitüntetett. A tárgyalás során amazoknak²⁷ *Baši ačūq*-ra vonatkozó kívánságait is közölte. Erre őfelsége nuvabjai lemondtak arról a szándékról, hogy *Baši ačūq* országába behatoljanak. Néhány nappal később a nevezett két követ²⁸ is megérkezett és a Ti nagybecsű leveleteket elhozta. Mivel ekkoriban (már) elrendelték²⁹ *Adin*³⁰ vára és más várak ostromát, úgy gondolkozván, hogyha ezeket³¹ mindjárt néhány nap alatt útnak bocsátjuk, *Baši ačūq* megint valótlan híreket fog (a szultán udvarába) írni, a nevezett két személyt³¹ visszatartottuk, azért, hogy az említett vár bevétele után ők maguk láthassák, hogy felséges zászlaink elindulnak a *qara bay*-i³² téli állomás felé³³. Most, hogy a felséges Alláh támogatásával az említett várak elfoglaltattak és (seregeink) győzelemmel és fenséggel a *qara bay*-i telelő felé útnak indultak, őket útkra bocsátottuk. Ezek után az a vágyunk és kívánságunk, hogy mivel a békétől és nyugalomtól alapjában véve a mohamedán vallás erősödését és diadalát és a mohamedánok jólétét várjuk, mindkét részről igyekezet fordítassék azon tétel erősítésére, hogy a saját egyéni célja érdekében egy lázító se találjon lehetőséget a két fél között háborúskodás szítására, és még kevésbé arra, hogy a hitvány és hitetlen gyaurok,³⁴ akik ellenségei a hatalmas és magasságos Isten őfelségének és Isten prófétájának is — szálljon rája és családjára Alláh áldása! — és akik az Allahtól támogatott imámoknak is ellenségei — szálljon mindnyájukra Alláh áldása! — csekélységet ürügyül használjanak fel arra, hogy a felek között³⁵ háborúskodást idézzenek elő és ekképp céljaikat megvalósítsák. *Baši ačūq*-ról ki mondja, és hogyan volna neki képessége és tekintélye ahhoz, hogy a két mohamedán padisah között aggodalomra és zavarra adjon okot olyan dologgal, amely az összes mohamedánokra és az emberek jólétére vonatkozik. Hosszabb idő múlva mégis majd oda fejlődik a dolog, hogy a helyzet miatta törésre kerül. A hatalmas nuvábok minden szándéka, mint azelőtt többször, levél alakjában most is megiratott Nektek. A békesség végett van az, hogy Gurjistan gyaurljai és a cserkeszek ellen minden évben *qazāba* és *jihādba* szállva, a túlvilági élet számára érdemeket szereznek.

²⁷ T. i. az oszmáni-törököknek.

²⁸ *Āyās* pasának az irat első soraiban említett két követe. *Hamza ěauš* és *Hasan subaši*, akik *Sevindiük* bikhez és *Sāhqulu bin Hamzāhoz* *Āyās* pasa levélét hozták.

²⁹ T. i. a perzsa nuvábok, vezérek.

³⁰ *Aten*, *Ateni*: kis városka, egy magas sziklán épült hatalmas várral a Tana patak torkolata közelében. A Tana majdnem *Gorival* szemközt torkollik a *Kuāba*.

³¹ *Āyās* pasa levélhező két emberét.

³² A *Kura* és az *Arasz* között, ma *Susa* kerületben elterülő *Qara bay*-ot mohamedán seregek többször választották telelőhelyül.

³³ Azaz hogy a követek lássák, hogy a perzsák nem akarnak többet, mint *Adin* vára „és egyes más várak“ elfoglalásával az ő fellázadt hűbéresüket, *Luāšan*-t megfenyítetni és *Baši ačūq*-ot megfélemlíteni, és hogy eredményeikkel megelégedtek.

³⁴ Azaz a grúzok, illetőleg *Luāšan* és *Baši ačūq* országa.

³⁵ T. i. a perzsák és a törökök között.

és ez a harc Gurjistanban minden évben folyni fog. Amikor ezen eseményeket mint fontos részleteket közöljük, a többi ügy vajjon milyen lehet?

Továbbá az, amit *Baši ačuq* a maga váráról és tartományáról írt, szintén a valóságnak megfelelően tudomásul adatik, hogy teljes egészében megvilágtassék a 'Ti fényes szellemetek előtt, hogy ebből a helyzetből ő³⁶ azt szeretné elérni, hogy a bajt a fejéről elhárítsa és a háborúskodás szellemét a mohamedánok között felélessze. Nem áll tehát, hogy ez az ügy egyáltalán nem méltó arra, hogy róla beszéljenek és írjanak. *Lušān* és *Baši ačuq* országának megrendszabályozása végett elküldtünk (embereket), hogy mindkét ország fekvése és határa ismert legyen, és hogy tudomásul vegyék, hogy azok az országok és várak, amelyeket a nevezett viszálykodás tárgyává tett, semmiképpen nem tartoznak hozzá és országához. Röviden szólva, ilyen a *Baši ačuq* követelése *Sūram* tartományára és várára. Ennek ősidők óta külön uralkodója volt és ma is külön uralkodója van, és leváltása és kicserélése, Gurjistan többi városához és tartományához hasonlóan, a Jem-helyzetű, megboldogult³⁷ őfelsége, és őfelsége nuvabjai akarától függött, és ma is ettől függ. És a magas hatalmú Jem-fenségű sah³⁸ korában — akinek Allāh világítsa meg sírját! — *Dāud bik* kérvényt nyújtott be *Lušān* atyjához, és kérte, hogy a nevezett országot *Tarkmur bik*-től és *Alaksandal bik*-től,³⁹ annak eddigi fejedelmétől, akik ma is életben vannak, és akiknek a magasrangú nuvabok a nevezett országot ismét adományozták, elvegyék és *Dāud bik*-nek adják. A megboldogult *haqan* őfelsége (akkor) az elhunyt *Div Sultān*-t⁴⁰ rendelte melléje, és elküldte őt, és a nevezett az említett tartományt tartozékaival, amelyek összesen harminc-negyven falut és tíz házat tesznek ki, amazoktól átvette és *Dāud bik* birtokába adta.⁴¹ Amikor a hatalmas nuvabok akkoriban Gurjistan ellen hadat indítottak és *Lušān* határához érkeztek, *Tarkmur* és *Alaksanda!* megjelentek a sahi hadsereg fogadására és a sah kegyétől örökölt országuk adományozását kérték. Az (ekkor) kegyesen nekik adományoztatott. A lényeg az, hogy *Baši ačuq* szava ebben a kérdésben nem helytálló. De mivel ama részről⁴² rokonszeny nyilvánul meg irányában, a béke és a jóbarátság építményére való tekintettel megtörténhetik, hogy a mohamedán padisah őfelségének szolgálai — tartson uralkodása a világ felett mindörökké! — kibocsátják majd a magas parancsot, hogy *Baši ačuq* ama szerencsétleneket

³⁶ T. i. *Baši ačuq*.

³⁷ „égi trónusú“: égben lakó, elhunyt, néhai.

³⁸ Azaz Iszmail sah korában.

³⁹ *Dāud bik*-re, *Tarkmur bik*-re, és *Alaksandal bik*-re, ezekre a perzsa hűbéruraságot vállaló vidéki grúz urakra nem találtam kiegészítő adatot.

⁴⁰ *Div Sultān Rūmlu*: Iszmail sahnak ismert híve.

⁴¹ A tartományt (illetőleg a nagyobbacska hűbérbirtokot) tehát nem *Lušān* (Luarszab) adományozta, hanem a sah, illetőleg ennek arra felhatalmazott nuvabja, a saját tetszése szerint.

⁴² T. i. az oszmáni-törökök részéről.

hagyja a sorsukra, *Lwīšūnt* a háromszáz lázadóval (*aznāvur*), aki vele van fogja el és küldje a magas udvarba, és őt a saját országában ne rejtegesse és ne támogassa, úgyhogy ezután emiatt az ő országára kár és baj ne háramoljon, — ha a felséges Allah úgy akarja!

Azonkívül néhány szó iratott a győzelmes zászlók állomásairól Gurjistanban, és jelentetett, hogy miután Ti seregeteket, az ő országára és az ő földjére nem küldtetek, őfelsége, az égi hatalmú padisah a jólvédett Amásziában tel, és seregét nem bocsátotta szét. Ez a dolog rendkívül különös és furcsa, mert ha a két fél békéje épületének megerősítése és a két fél viszonyának megjavítása után a padisah őfelsége nem Isztanbulban és Edinében, hanem Amásziában, Halepben, Diarbekirben és Erzerumban tel, akkor igen ínséges vidéken fog telelni; és ha annak megfelelően a magas *hāqān* őfelsége nuvábjai nem a szu'tánság székhelyén Tebrizben, Iszfahanban, Qumban és Qazvinban telelnek, hanem Qara bay-ban és Gurjistanban, amelynek egymáshoz való távolsága tudva van: ezek is milyen ínséges vidéken fognak telelni! És akkoriban, amikor őfelsége nagyhatalmú nuvábjai Tiflisz irányában gyors támadást intéztek, és a támadás két menzihnyi úttal (enjetől)⁴³ Tifliszig eljutott, oman 'ūdīm vára, amely akkoriban a felséges sereg állomáshelye volt, nyolc farsang, (azaz) összesen három menzihnyi út volt. És ugyancsak az idén, amikor Fars, 'Iraq, Qirman és Azerbayjan összes tisztjei a felséges hadseregnél összegyülekezve voltak, és Rum vilajet határától egészen a birodalom székhelyéig, Tebrizig egyeseket . . .⁴⁴ és egyeseket ők⁴⁵ égettek fel és tettek pusztasággá, ott semmi takarmánynemű és élelmiszer nem maradt. Hiszen amikor a sereg még nem is érkezett meg Qara bay-ba, pusztán csak azért, mert a család megjött a telelőhelyre, egy lóteher gabona ára ezeröttszáz dinárra emelkedett, anélkül, hogy (a sereg) Gurjistān felé elindult volna. A nevezett ország gabonája és takarmánya a győzelmes seregek szükségleteit és élelmezését nem győzi, és mi értelme volna a nélkülözésnek? Most, hogy a két fél között a béke ügye elhatározott, a várakozás és törekvés arra irányul, hogy a jövőben ilyen ügyek, amilyeneket a hitvány gyaurok közös szándékkal . . .⁴⁶ figyelembe ne vétessenek, hogy a magas *hāqān* nuvábjai részben Isfahanban, részben Čuhūr Sa'dban⁴⁷ teleljenek, ahol nincs íség és (az árakban) nincs változás. Mivel Kitúnósséged a mohamedánok békéje épületének alapozásában és erősítésében nagy igyekezetet fejt ki, az marad a szavam, amit azelőtt mondtam és írtam. Isten segítségétől — magasztaltassék és dicsőíttessék ő — és Isten prófétája őfenségének közbenjárásától

⁴³ Orosz neve régebben Jeliszavetopol, ma: Kirovabad.

⁴⁴ Itt hiányzik az ige: „mi felégettünk“, vagy valami hasonló.

⁴⁵ T. i. a törökök.

⁴⁶ Itt is hiányzik az ige: „terveznek“, vagy valami hasonló. A „hitvány gyaurokon“ itt is a grúzok értendők.

⁴⁷ Čuhūr Sa'd: Revan (Erivan) perzsa neve.

— szálljon rája és családjára Isten áldása — és az Alláhtól támogatott imámok közbenjárásától — Allah áldása legyen mindannyiukon! — legyen megfosztva mindenki, aki a két padisah között (a jónak) híve nem lesz; és aki zavart és háborúságot szít, a végítéletkor Šedad és Namrud és Fāra'ün⁴⁸ társaságában támadjon fel. És an a néhány nap alatt, amíg Qara bay a felséges Allah kegyelméből a nagyság és hatalom székhelye és otthona lesz, a magas uralkodói felség nувabjai a padisah őfelségéhez, Allahnak a népek feletti árnyékához ajándékokkal és emléktárgyakkal egy előkelő követet fognak küldeni, és magastekintélyű levélben a megállapodás és szerződés részleteit és pontjait kegyesen közölni fogják.

Továbbá az égi hatalmú padisah őfelsége nyeregpartójáról — tartson sokáig az országlása és uralma — . . .⁴⁹ (öt) fogolyképpen hozták. A nagyhatalmú és nemes nувābok még ugyanazon a napon kiszabadították a bilincseiből és a magas rangú *Taj el-dīn Hasan bīk* jüzbaši-ra bízták, hogy indítsa öt útnak Hozzátok. Amikor a követek ide érkeztek, öt azok társaságában útnak bocsátották, hogy mindez tudomásul szolgáljon.

Országlástoknak, nagyságotoknak és szerencséteknek árnyéka legyen maradandó!

(*A nagyobbik pecsét szövegének fordítása*):

Sevindük, a šah γualmja, qarjī baši

951⁵⁰

Napkelettől napnyugatig ha (mindenki) imām volna:

'Alī és családja nekünk úgy is elég volna⁵¹

(*A kisebbiké*):

Šāhqulu, Ḥamza fia, Ustaḥlu:

a világ sahjának γulām-ja

⁴⁸ *Šedad, Farā'ün és Namrud (Nimrud)*: három nagyhatalmú zsarnoki jellemű király, akik a legenda szerint az istenség ellen fellázkodtak és ezért szörnyű szenvedéssel bünhődtek.

⁴⁹ Itt hiányzik az ige: „ezt írjuk“, vagy ehhez hasonló.

⁵⁰ A pecsét elkészítésének évszáma, megfelel az 1544. márc. 25. és 1545. márc. 14. közötti időnek.

⁵¹ Azaz: Ha az egész földkerekségen mindenki imām volna, ők akkor is híven kitartának 'Alī mellett, a próféta veje, az igazi imām mellett.

TOLNAI GÁBOR

AZ ELSŐ MAGYAR KÖZTÁRSASÁGI MOZGALOM NÉHÁNY KÉRDÉSE*

Székfoglaló előadás a Nyelv és Irodalomtudományi Osztály 1951. április 16-á ülésén.

„Minden felszabadító mozgalom, amikor megkezdődött, annak az osztálynak ellenállásával találkozott, amely éppen uralmon volt. A burzsoázia is forradalmi osztály volt a feudálizmussal szemben. Akkor ennek az osztálynak első forradalmárai, Martinovics és társai mártírhaltak, a forradalmi osztály képviselőinek végtelen sora vonult a börtönökbe, de a künnmaradtak tovább harcoltak a burzsoáosztály uralomrajutásáért. Éppúgy hamis útlevéllal végezték munkájukat, mint ahogyan mi is és a fejlődés végül is uralomra juttatta a burzsoáosztályt.”

(*Rákosi Mátyás beszédéből*, Horthyék bírósága előtt. 1926-ban.)

1945. május 20-án volt százötvenedik évfordulója Martinovics és társai, az első magyar köztársasági mozgalom hősei mártírhálálának. Hazánk teljes felszabadulása óta mindössze hat hét telt el még akkor. A feudálizmust megszüntette a Párt kezdeményezésére a fiatal demokrácia. A négyszázéves pör eldőlt; végleg eltűnt Magyarországról „a 3,000.000 koldus.” A felszabadulás második hónapjában azonban a demokratikus történetírás még nem kezdhetett el munkáját. Nem volt még érett az idő arra, hogy hiteles kép rajzolódjék az évforduló nyújtotta aktualitás folytán Martinovicsékről. Az újjáépítés súlyos feladatai állottak ekkor előtérben. Most hangzott el a felszabadult országban Rákosi Mátyás harmadik nagy beszéde: a *Harc az újjáépítésért*. A másfélszázados évfordulón esupán néhány ujságcikk emlékezett meg az első köztársasági mozgalomról. Igaz, az ujságcikkek más hangon szóltak a köztársaság, a burzsoázia első magyar forradalmáiról, mint ahogy szólt a Horthy-fasizmus, vagy akár a régebbi időben, a kiegyezést követő évtizedekben, a szabadságharc bukása és a kiegyezés után a sajtó és a történetírás. De csak a hang volt más. Az új történetírás, a felszabadulás adottságaiából táplálkozó igaz történeti kép megrajzolására — ismétlem — még nem volt mód.

Azóta, 1948-ban megtörtént a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a Magyar Történelmi Társulat átszervezése. Rövid két esztendő alatt mindkét

* Egy készülő nagyobb munka bevezetése.

társaság érdemleges munkát végzett történelmünk és irodalmunk demokratikus értékelése, igaz képének megformálása terén. Két esztendő persze kevés arra, hogy a feudális-klerikális, valamint a polgári történet- és irodalomtörténetírás öröksége felszámolódjék. Történelmünknek, de még jobban irodalomtörténetünknek még bőven vannak olyan szakaszai, amelyeknek a marxizmus-leninizmus módszerével való feldolgozása nem történt meg. Különösen sok még a tennivaló történelmünknek és irodalmunknak annál a szakaszánál, amelynek középponti kérdése volt az első magyar köztársasági mozgalom. Már előljáróban hangsúlyozni szeretném, hogy Martinovicsék mozgalma nemcsak a történelemnek, középponti jelentőségű kérdése egykorú irodalmunknak is.

Martinovicsék mozgalma helyes értelmezésének két súlyos nehézsége, van úgy a történetírás, mint az egykorú irodalom hiteles magyarázatát kereső irodalomtörténész számára:

1. az a körülmény, hogy első köztársasági mozgalomunk teljes hiteles iratanyaga máig nem látott napvilágot,

2. a feudális-klerikális, s polgári történetírásnak a mozgalommal és a mozgalom következményeivel kapcsolatos hamis értékelése.

— Miért különleges nehézségek ezek? — kérdezhetnők — hiszen ugyanezek a nehézségek fennállnak más történelmi periódusban, más eseményekkel kapcsolatban is. Valóban fennállnak, azonban korántsem olyan mértékben, mint itt. Martinovicsék mozgalmanak hiteles iratközreadása nélkül (nagy-részüik bécsi levéltárakban van) marxista-leninista történészeinknek nem áll más forrásanyag rendelkezésre, mint az, amit a reakciós történetírás a maga céljaira felhasznált, hazug szempontjainak érvényesítésére idézett. Más korszakok kutatóinak rendelkezésre állnak a hazai levéltárak, a közreadott forrásanyag is bővebb, de még ahol hiányos is, nagyobb méretű következtetésekre nyújt lehetőséget.

A teljes, hiteles iratanyag hiányánál is nagyobb nehézséget jelent az első köztársasági mozgalom marxista-leninista tanulmányozója számára a reakciós történetírás hazug értékelése. A reakciós történetírás átformálta a maga céljaira történelmünk egészét. A Martinovics-mozgalomról szóló értékelés azonban az első időtől kezdve ellenséges természetű volt. Az elsőnek elhangzott értelmezés is a reakció szava volt, pontosan a halálos ítéletet hozó bíróságé. Az egymást követő reakciós rendszerek mindent elkövettek arra nézve, hogy az első értelmezés, a vérbíróság szava minél mélyebb gyökeret verjen a köztudatban. A mozgalomnak valóságghú, igazságra törekvő magyarázatára kevés történészünk tett kísérletet a múltban. Az igazságot többnyire költők és írók mondták el. A költők és írók szavát azonban könnyű volt lekicsinyelni a szakmai gögbe és hamis anyagismeretbe burkolódzó reakciós his-

tórikusoknak. Érdemes egy pillantást vetnünk ennek a problémának egy-két mozzanatára.¹

Martinovicsék reakciós megítélésére gondolva, Fraknói püspök hirhett könyve idéződik fel emlékezetünkben.² Az a könyv, amelynek megjelenésekor nem kisebb személyiség szólalt fel, mint a torinói emigrációban élő, hetvenötéves Kossuth Lajos.³ Fraknói munkája 1877-ben jelent meg. Kétségtelenül ez a munka a reakciós Martinovics-magyarázat „főműve“. Összefüggéseiből kiragadott iratrészletekkel, a feudális-klerikális történetírás minden módszerbeli fogásával hitelességet igyekszik adni mindazoknak a szólalomoknak, amelyeket a vérbírói ítélettől kezdve a reakció Martinovicsokról elhithetni igyekezett. Fraknói könyvé összegezése a reakciós magyarázatoknak. A benne szereplő szólalomok — ismétlem — sőt bizonyos értelemben az úgynevezett konkrétumok is, régi keletűek; egyidősek Martinovics és társai mártírhalálával.

Miután 1795. május 20-án Martinovicsot, Hajnóczyt, Laczkovicsot, Szentmarjait és Sigráit, egy hónappal később pedig Óz Pált és Szolárcsikot kivégezték, s az egykorú haladó, forradalmi értelmiség legjobbjait bebörtönözték, Ferenc császár kormánya és rendőrsége sürgős feladatának tekintette, hogy a gátlottak sorozatának megkíséreljen „törvényességet“ teremteni.

Terve nem volt megvalósítható, legalábbis kezdetben. Mert a lefejezések és bebörtönözések, ha a forradalmi gondolat terjedését nem is támogatták, de azt igen, hogy még olyanokban is megerősödjék a Bécs-ellenesség, akik távol álltak a forradalmároktól és korántsem vonták le a forradalmi világnézet tanulságait. Bécs egyik embere, négy hónappal Martinovicsék kivégzése után, kormányának küldött jelentésében a magyarországi hangulatot „a nagy személyi változások miatt kissé nyomottnak“ találja.⁴ Bécs megbízottjának

¹ A felszabadulás óta néhány tanulmány már foglalkozott az első köztársaság mozgalom kérdésével:

Kettőnek Kató István a szerzője. (*Első köztársasági mozgalomunk a magyar történetírásban*, Századok, 1949. 1—4. sz. 146—159. old. — *A magyar jakobinus mozgalom néhány kérdéséről*, Századok, 1950. 1—4. sz. 199—234. old.). Kató István első tanulmányában minden további tanulmányozás kiindulásául, értékelését adja a felszabadulás előtti feudális-klerikális és polgári irodalomnak. Második tanulmányában ő maga halad tovább a megkezdett úton. Marxista-leninista felkészültséggel jelentős lépéssel viszi előre a mozgalomról való ismereteinket. Tanulmányának hiányossága, hogy teljes, hiteles iratpublikáció hiányában, a meglévő, kiadott anyag használatával kell, hogy megelégedjék.

Benda Kálmán (*A magyar jakobinusok kátéja*, Irodalomtörténet, 1950. 3. sz. 103—116. old.) közreadta a Martinovics-katé Szentmarjay-féle fordítását. Ugyancsak Benda Kálmán dolgozik a Magyar Történelmi Társulat megbízásából az első köztársasági mozgalom teljes iratanyagának kiadásán.

² *Martinovics élete*, Századok, 1877. 193—221., 293—333. old. — *Martinovics és társainak összeesküvése*. Bp. 1880. Átdolgozott kiadása: Bp. 1921.

³ *Levél a „Századok“ 1—4. füzetéről*, 1877. 765—773. old.

⁴ V. ö. *József nádor iratai*. Kiadta és magyarázatokkal ellátta Domanovszky Sándor. I. kötet 1792—1804. Bp. 1925. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai) 30. old.

szavai arra a rétegre utaltak, amelyre Bécs támaszkodni óhajtott; a hivatalos személyekre, a megyékre.

Bécs a „nyomott hangulat“-ban nem tudta igazolni gaztetteit. Sőt, a kémjelentések tömege folyvást azt az érzést keltette benne, hogy az 1795-ben végrehajtott gyilkosságok és bebörtönözések nem voltak elegendőek: a forradalom lehetőségei még fennállanak Magyarországon. Ilyen körülmények között fenntartotta a terrort, kémeket küldött szét mindenfelé az országban és hosszú éveken keresztül meg-megújuló vizsgálatokat fogantatott. A lefejezések és a bebörtönözések igazolására hosszú ideig csak a sajtó, valamint a klérus állott Bécs rendelkezésére. A Habsburg-dinasztiának a klerikális reakcióval való szövetségén, ami Bocskay és Bethlen Gábor, de nem kisebb mértékben II. Rákóczi Ferenc nemzeti mozgalomával szemben fennállt, II. József uralkodása réseket ütött, alapjaiban azonban megingatni nem tudta. A XVIII. század végén, a feltörő polgári renddel, a nemzeti és demokratikus mozgalmakkal szemben a bécsi abszolutizmus és a klérus még szorosabbra fűzte szövetségét.⁵ A klérus tagjai most, Martinovicsék kivégzése után is azonnal akcióba léptek, templomban és a templomon kívül egyaránt. Dilettáns piébánosok verszeteket fabrikáltak Bécs dicsőítésére. Magasztalták a gyilkosokat, a haladás ellenségeit, „igazságesságot, keresztényi szeretetet“ emlegetve ott, ahol gazságról, a nép elnyomásáról volt szó.⁶ Egyházi személy volt az első író is, aki állást foglalt Martinovicsék ellen: a piarista Dugonics András.

A reakciós propaganda számára a papi ember, Martinovics Ignác volt a legnehezebb probléma. Ő volt az, akit éppen papi volta miatt a legsötétebb színben kellett feltüntetniök. Így ábrázolták Martinovicsot a terror idején, a XVIII. század végén, de nem másként később, beleértve Fraknóit is. Míg a mozgalom többi tagjával szemben viszonylag engedékenyek, Martinovicsra minden rágalom kevés. Ez volt a módszere Dugonicsnak is. Ugyanakkor, midőn Martinovics forradalmár társairól csak félmondatokban emlékezik meg — igaz, hogy ezek a félmondatok is kifejezik a reakció minden gyűlöletét, Martinovics „cinkosai“-nak, „csordá“-nak nevezve őket — addig a mozgalom szervezőjéről hosszan, részletesen ír. Nem kétséges, így utasította felettébe, a piarista rendfőnök. Martinovicsot *fennhézázónak, hetykének, kevélynek* jellemzi, *ingatat embernek, hiúnak, önteltnek, megvesztegethetőnek*. Dugonics gyalázásnak szánt szavai közül, az író akarata ellenére kitűnnek Martinovics forradalmár vonásai. Olyan férfiút mutat be, aki paptársait megvetette, aki már ifjúságába nem tudott beleilleszkedni a rendház életébe. Dugonics szavaival: „szerzetestársaival hetykén bánt“, — „mindent ellenére látván

⁵ V. ö. Andics Erzsébet: *Az egyházi reakció 1848–49-ben*. Bp. 1949. 8–9. old.

⁶ V. ö. *Magyar Hírlap*, 1795. II. 409–412., 426., 444–447., 459–462., 602–608. old. — *Pressburger Zeitung*, 1795. 921–922., 937–938. old. — *Magyar Kurír*, 1795. II. 408. old. — *Magyar Merkur*, 1795. II. 1116. old.

a klostromban“.⁷ Dugonics Martinovics képe egészében magában foglalja a későbbi reakciós jellemzések alapvonásait, beleértve ezek közé a feudális-klerikális összegezést, a tudomány álöltözetébe burkolódzó Fraknoi-könyvet is. Martinovics, de nem kisebb mértékben forradalmár társai, II. Lipót halála után I. Ferenc kegyéből kiszorult, sértett emberek — ez Dugonics magyarázatának gerince, miként Fraknoiénak is — akik sértett önérzettel szövetkeztek a császár ellen. Nem elvek, hanem önzés, karriervágy vezette őket. Néhány idézet Dugonicsról:

„Leopold császár egy esztendői uralkodása alatt meghalván, első Ferenc, fia lett magyar királlyá. Ki a chinóiában nem annyira gyönyörködven, azonkívül a francia háborúba belekeveredvén, mivel pénzre nagy szüksége vala, mindenét csekélyebbre szabta. Martinovicsnak is megjelentette, hogy chinóiájá a szüksége nem légyen, ugyan azért ezer, esztendőbeli jövedelemmel magától elijesztette.

El lehet gondolni, hogy ezen Martinovics megbosszankodott. Fútt a követ királya ellen és valami közönséges magamegbosszulásáról gondolkodott. Olvasta azon könyveket, melyek Franciaországban a királyok ellen kijöttek, kik őket az egész világ döghalálának nevezik. Olvasta azokat is, melyek de jure hominis & civis, az ember és Polgár Jussairól irattattak. Rajta tehát: két Társaságot akara a Magyarok közt az országnak elnyomására felállítani: első volt De jure hominis & Civis, melybe csak a Parasztokat rendelte, másik volt Reformatorem, ezekbe valának a Nagyok, kik velek egyet értettek. Ezen két könyveit Catechismusoknak nevezte és egymással ellenkezőknek látszottanak lenni, mivel a Nagyokat azért tanította: hogy az Országot leöldössék; a Parasztokat pedig: hogy békével és sokkal jobban éljenek; mindazáltal: mind a két Catechismusnak egy célja vala *a királynak és az országnak megrontása és maga feleinek felmagasztaltatása.*“⁸

Dugonicsnak, a pesti egyetem matematika tanárának, Martinovics emberi és politikai befeketítése mellett volt még egy speciális feladata: nyilatkoznia Martinovicsról, a tudósról, a lemergi egyetem tanáráról. Megelégedéssel ír arról Dugonics, hogy két alkalommal is sikerült személyesen megakadályoznia Martinovics főiskolai kineveztetését. Egy alkalommal, midőn a váradi akadémia matematikai, később pedig, amikor a pesti egyetem fizikai tanszékeére pályázott Martinovics. Midőn emő ír, úgy szól Martinovicsról, mint akinek tudományos felkészültsége nem volt, „tudatlanságával megcsúfította volna“ az akadémiaát.⁹

⁷ *Dugonics András Följegyzései*. Bp. (Olesó Könyvtár, 162. sz.) 1883. 134. old.

⁸ U. o. 136–137. old.

⁹ U. o. 133. old.

Martinovicsék első reakciós értelmezője Dugonics volt, az első hitelességre törekvő magyarázójuk pedig Kazinczy Ferenc. S írjuk le mindjárt azt is, hogy az első magyar köztársasági mozgalom az 1848-as forradalom idején vált először építő hagyománnyá, elsősorban a *márciusi ifjúság* számára. Petőfi 1848 augusztusában versben idézi emléküket; a magyar nép forradalmárait ünnepli bennük, a köztársaság kivívásának harcósait, akiket „mieiótt a gyümölcs megért volna“ börtönbe vetettek, vesztőhelyre hurcoltak, s hosszú ideig nevüket sem lehetett következmények nélkül kimondani:

„Ők az elítéltek, bátran léptek oda
A hóhér elébe, a szörnyű vérpadra . . .
Május hónapja volt, hajnal volt az egen,
Rózsa a kertekben, vér a vesztőhelyen.

Szabadságért elhult dicső áldozatok
Hol vannak, hol vannak a ti sírjaitok?
Hová temettek el? szent hamvaitokat
Hol találjuk meg, hogy tiszteljük azokat?
Olyan sokáig volt átkozott nevetek,
Megemlíteni sem volt szabad bennetek,
De már annak vége . . . megadhatjuk a bért,
Áldozhatunk könnyet a kiontott vérért!“¹⁰

A 48-as magyar forradalom Martinovicsék mozgalma folytatójának betetőzőjének vallotta magát. Így nyilatkozik róluk a már idézett írásában az öreg Kossuth Lajos: „a 89-ki eszmék hajnalának pacsirtái voltak; azon eszméké, melyeknek mi 50 év múlva testet adtunk.“¹¹ Jókai az *Életképek* hasábjain cikksorozatot adott közre róluk,¹² Beöthy Ödön pedig az országgyűlésben elevenítette fel emléküket:

„A nemzetnek a szabadság e korszakában kedves dolog vissza-pillantani azokra, kik a szabadságért oly korszakban küzdöttek, midőn küzdelmeiket remény nem bátorítá, s e küzdelemben életet is áldoztak. Ők voltak elsőik, kik a szabadság eszméit felrázták, s fejeik vérpadon hullottak el. Illő, hogy a nemzet ebbeli fájdalját a minisztérium fejezze ki azáltal, hogy ásassa ki tetemeiket, s nemzeti disszel temettesse el a közsírkertben.“¹³

¹⁰ Petőfi Sándor: *Vérmező*.

¹¹ I. h. 772. old.

¹² *A világhírű Martinovics összeesküvési pör részletei*, *Életképek*. 1848. április 2. és április 9.

¹³ Pesti Hirlap, 1848. április 22.

Martinovicsékat a 48-as forradalom tette elevenné, építő hagyománnyá. A márciusi ifjak, Petőfivel és Jókaival az élen büszkén hivatkoztak rájuk, Kossuthal és Beöthy Ödönnel együtt. 1848 az első magyar köztársasági mozgalom útján haladt tovább. Az első magyar köztársasági mozgalom élt és éltetett 1848-ban. Azonban az a férfiú, aki 1848 forradalmárainak figyelmét Martinovicsokra irányította, már régen halott volt; maga is börtönt szenvedett, mint a Martinovics-mozgalom tagja, Kazinczy Ferenc. Kazinczy életében nem nyilatkozhatott a nyilvánosság számára Martinovicsékról. Történelmi valóságot fejezett ki Petőfi, midőn versét megírta: „Olyan sokáig volt átkozott nevetek, Megemlíteni sem volt szabad bennetek, . . .“ De még a róluk való beszélgetés is veszélyekkel járt. Rendőrspiclikkel volt tele az ország, s ki tudhatta; a Martinovicsék melletti állásfoglalás nem hozza-e maga után a Szent-Szövetség rendőreinek üldözését. Kossuth Lajos tanú erre is:

„Bizalmas körben gyakran iparkodtam a beszélgetést Kazinczy Ferenczel, Szulyovszkyval e tárgyra terelni, kik ugyanazon ügyért szenvedtek, melyért Martinovics meghalt. Szulyovszky őt nem is ösmerte személyesen. Kazinczy igen, — de nem szeretett e dolgokról beszélni, hanem ha mi keveset szólt: Martinovicsról mindig nagy tisztelettel szólt.“¹⁴

Azonban, ha a könyv, vagy a sajtó nyilvánossága számára nem is nyilatkozhatott Kazinczy, s ha baráti körben sem szívesen beszélt róluk, megtalálta a módját annak, hogy az utókor számára megőrizze emléküket. Kazinczy Ferencnek két írása maradt fenn Martinovicsékról posthumus megjelenésre. Az elsőt 1811-ben írta, tíz esztendővel fogságból való kiszabadulása után, a másodikat három évvel halála előtt, 1828-ban, hatvankilencéves korában. Az első alkalommal a felháborodás vétette kezébe a tollat. Felháborodás egy reakciós munkája felett, amelyben a szerző meggyalázzni próbálta a Martinovics-mozgalom hőseit, amelyben hazug képet rajzolt a forradalmi megmozdulásról. A hazug reakciós irat szerzője Szirmay Antal udvari tanácsos volt. Néhány adat Szirmayról: — II. József idején a felvilágosult abszolutizmus híve. 1790-ben a rendi ellenzék szószólója. Majd hódoló aulikus viselkedésével tüntet. — Szirmay munkája a Ferenc-korabeli reakciónak a jakobinus-mozgalomról való véleményét fejezi ki. Mindaz, amit leír, a reakciós hivatalos körök propagandaszólamainak visszhangja.

Szirmay 1810-ben elküldi Kazinczynak hozzászólás céljából *A magyar jakobinusok története* című, latinnyelvű munkája kéziratát.¹⁵ Kazinczy a

¹⁴ I. h. 772. old.

¹⁵ Abafi Lajos adta ki (Szirmay Antal: *A magyar jakobinusok története*) a Hazánk c. folyóiratban (1888–89.). — Önállóan megjelent: Bp. 1889. (Magyar Könyvesház, XVI. évfolyam, 5–6. sz.) — Kazinczy *Fogságom naplójának* 1947. évi kiadásához (Sajtó alá rendezte Geréb László, Új Könyvtár, 15.) függelékként csatolva, ismét megjelent.

műveiben ritkán fellelhető indulattal, a teleplezés nyíltságával ír a kéziratról, Szirmay jellembeli tulajdonságairól, s átlást foglal a jakobinus-mozgalom mellett. Szirmaynak küldött válaszlevelében csak a tárgyi hibákat korrigálja ki. Ismerve jól Szirmay jellemét, veszélyesnek tartotta volna, ha a tárgyi korrekciókon túl, szíve szerint mond véleményt feléje. Azonban a kéziratnak a maga számára lemásolt példányára nyíltan írja le véleményét. Bár itt is kiérződik soraiból az óvatosság, a házkutatások lehetőségétől való aggodalom: „... az olvasó ne várja tőlem — írja az utókor felé — hogy mindent elmondjak, amit tudok.”¹⁶ Jegyzeteit a majdani olvasó számára írja Kazinczy, s éppen ezért évek múlva is elővette Szirmay kéziratát, megjegyzéseit kiegészítette, újakkal tetézte. A kéziratra jegyzett bevezető szavai megé demlik, hogy idézzük. Kazinczy egyéniségének helyes megítéléséhez ezekből a mondatokból kell kiindulnia a mai értelmezőnek:

„Jaj úgy az emberiségnek, ha történetei aszerint jegyeztetnek fel mint méltóságos udvari consiliarius Szirmai Antal úr cselekvék ezen írásban! Úgy ennek történetei, amiket olvasunk, nem egyéb mint akart és nem akart hazugságok szövedéke. Kinos kimondanunk ezt afelől, ki engem bizodalmaival megtisztelt s munkáját velem barátságosan közölte, de még kinosabb elhallgatnom, mert én hazudni nem tudok, nem akarok. Méltóságos Szirmai Antal úrnak ingó karakterét s felette erős, azaz sokat elbírní tudó lelkiismeretét a most élők igen jól ismerik, azok pedig, akik halála után fogják ismerni akarni, képére találnak a tulajdon, maga által írt biográphiában.

— Édes uramöcsém — mondá nekem Pesten sétálván együtt 1793-ban — mindenkori elvem volt az erősebbekkel tartani.

— Rossz — mondám neki — ha valaki az igazság mellett nem akar fogni, fogjon legalább a gyöngébbekkel.

— Úgy nem sokra megyen az ember — felelte Szirmai — s én nem vagyok Krisztus, hogy magamat másért megfeszíttessen.

Midőn vele 1810-ben azután csakhamar, hogy leírnom megengedte ezt a Jakobinusok históriáját, Újhelyen összejöttem s mondtam, hogy nem hiszem, hogy higyeje, amit írt, azt felelte, hogy igenis, nem hiszi, de az nem árt. — Ha úgy írtam volna — úgymond — amit hiszek, bajt csináltam volna magamnak; pedig az nekem anélkül is elég van s nem írtam volna semmit, pedig illő, hogy erről irattassék valami. Akinek orra van, megérzi, hogy hol kell hinni szavamat és hol szólok kénytelen-ségből.

Én megvallom, nem látom szükségét, hogy valaki így írjon. — Tíz esztendeje lesz június 28-án, hogy fogságomból haza eresztettem

¹⁶ Kazinczy *Fogságom naplója* f. i. kiadása függelékében. 259. old.

— írom ezt 1811 január 14-én — s még róla nem írtam s semmi egyebet nem olvastam mint ezt az egy Majestátsprozess in Ungarn nevű nyomtatott kis munkát, melyben legalább akart és tudva tett hamisság nincs. A Szirmai Munkájára kénytelen vagyok jegyzéseket tenni. De az olvasó ne várja tőlem, hogy mindent elmondjak, amit tudok. Azt fogadom, hogy hazudni nem fogok.“¹⁷

Kazinczy írásának hangja, indulata ugyanabból az igazságérzetből táplálkozott, mint a Kossuthé, midőn Fraknói könyvének megjelenésekor kezébe vette a tollat. Nem érdektelen, hogy Kossuth, nem csekély iróniával a történelelhamisító püspök jellemére céloz, miként Kazinczy, midőn leleplezi Szirmai írásának hazugságait:

„Különben én nem ítélnék határozottan Fraknói műve felett — írja Kossuth —. Se a tárgyban nem vagyok avatott; sem az író személyiségét, jellemét nem ismerem“¹⁸

Szólnunk kell még néhány szót Kazinczynak a Martinovics-mozgalmal foglalkozó második munkájáról. Annál inkább, mivel ez a mű volt 1848 számára az első magyar köztársasági mozgalom hagyományának közvetítője, az öregek szóbeli emlékidézése mellett.

Kazinczy Ferenc önéletrajzi munkája a *Pályám emlékezete* 1828-ban látott napvilágot a Tudományos Gyűjtemény hasábjain.¹⁹ A *Pályám emlékezete*-ben ír Kazinczy életének arról az időszakáról is, amely elfogatásától börtönéből való kiszabadulásáig telt el. A *Pályám emlékezete*nek ez a fejezete azonban a cenzurára való tekintettel szinte a rejtjelek sorozata. Csak az érti meg, aki ismeri az író életrajzát. A *Pályám emlékezete* megjelenése évében azonban hozzáfogott Kazinczy annak a munkának a megírásához, amelyben nyiltabban szól életének erről az időszakáról. Ez volt a *Fogságom naplója*. A *Fogságom naplója* az utókor számára készült, azonban minden valószínűség szerint kéziratban már megírása után terjedt az országban. Nyomtatásban legelőször 1848-ban látott napvilágot, ekkor is csak egy részlete.²⁰ A *Fogságom naplójának* ez a részlete közvetítette a 48-as forradalom számára a mozgalomnak résztvevő hiteles szavaival az első köztársasági mozgalom hagyományát. A *Fogságom naplójának* e részlete nyomán írta cikksorozatát Jókai, versét Petőfi, Kazinczy szavai világosították meg az utat, amely Martinovicsék mozgalmától 1848 felé vezetett, amelyen a 48-as forradalom nagyszerű teljesítményeivel haladt tovább.

¹⁷ F. i. h. 257-259. old.

¹⁸ I. h. 772. old.

¹⁹ Könyvalakban Abafi Lajos adta ki először, *Kazinczy Ferenc művei* 3. köteteként, Bp. 1879.

²⁰ *Országgyűlési Emlényben*, 1848.

1848. március 15-e végét szakította annak a félévszázadnál hosszabb periódusnak, amidőn „a 89-ki eszmék pacsirtájának“ nevét sem lehetett kimondani. A több, mint fél évszázadig tartott terrorisztikus időnek első évtizede irodalomtörténetünknek egyik legkevesébbé feldolgozott szakasza. Nem dolgozta fel ezt az időszakot alaposan a liberális irodalomtörténetírás sem, a Horthy-fasizmus irodalomtörténetészei pedig még azt is kilúgozták ennek az évtizednek ismertetéséből, amit a liberális irodalomtörténetírás feltárt. A liberális irodalomtörténetírás Martinovicsék mozgalmát „politikai ügy“-nek tekintette és kísérletet sem tett arra nézve, hogy az egykorú magyar irodalmat az első köztársasági mozgalommal való összefüggésében vizsgálja. A Horthy-fasizmus irodalomtörténete pedig a Fraknoi könyvét továbbépítő reakciós történetírás nyomában haladva, nemcsak hogy nem vizsgálta az egykori irodalmat a Martinovics-mozgalom összefüggésében, hanem igyekezett az egész köztársasági mozgalomról megfélemedkezni. „Megfélemedkezett“ arról is, hogy a tizennyolcadik század végi magyar értelmiség legjobbjait végezték ki 1795-ben, s a kivégzettekkel együtt álltak ellenforradalmi bíróság előtt irodalmunk legjobbjai, Kazinczy Ferenc, Bacsányi János, Szentjóni Szabó László, Versegly Ferenc és többüknél csak kegyelmi úton változtatták a halálosítéletet börtönbüntetésre. Az első köztársasági mozgalomban résztvevő és börtönbüntetést szenvedett íróinkat ugyanúgy, mint azokat, akik nem kerültek börtönbe — köztük a legnagyobbat, Csokonai Vitéz Mihályt — megkísérelték elszakítani az egykorú Magyarország társadalmi valóságától, a haladástól, a kor politikai törekvéseitől. Mindezeket felül kiszakították őket a magyar irodalom hagyományainak összefüggéséből, s csupán egy európainak feltételezett eszmeáramlat, illetőleg ízlésirány lecsapódását keresték egyéniségükben és műveikben.

A Martinovicsék kivégzését követő időszak irodalmának helyes értelmezése érdekében vessünk egy pillantást a kor viszonyaira, társadalmi és politikai körülményeire.

Kazinczyt, midőn elfogják és fegyveres kísérettel Budára viszik, útközben hallja, hogy az elfogatók hírére „Pest és Buda zúg... a dolgot csak a terrorizmus munkájának tekintik“.²¹ A fogságba vetett forradalmárok korántsem voltak egyedül az országban. Sokkal többen figyelték aggodva sorsukat, mint eddig a köztudatban élt. Vagy Kazinczy feljegyzése nem egyezett volna a valósággal s csak a képzelet műve lett volna az is, amit szintén Kazinczytól tudunk, hogy a mozgalom öt vezetőjének kivégzését követő napon, „a vér helyén rózsá virított, valaki rózsákat ázott le ott csuporokban.“²² Aligha! Már utaltunk arra, hogy Bécs megbízottja „nyomott“-nak mondotta a kivégzés utáni magyarországi hangulatot. A légkör nyomott

²¹ *Fogságom naplója* i. kiadás. 26. old.

²² I. h. 68. old.

volt; ökolbeszorított kezekkel húzódtak meg mindazok, akiknek közük volt a mozgalomhoz, a kivégzettekhez, a bebörtönözöttekhez, s a nyomottság csak fokozódott azáltal, hogy a kivégzések és bebörtönözések után tovább folytatódtak a vizsgálatok, a pörök, szélesben az országban.

A kivégzéseket követő időszak légkörének jellemzésére nézzünk meg közelebbről egy momentumot. Nem sokka! a kivégzések után, egy tűzijáték előkészítése közben, tűzhalállal meghalt Schönbrunnban Sándor Lipót főherceg, a nádor, Martinovicsék gyilkosa. A szokatlan halálnem mendemondákra ad alkalmat. Ferenc császár éppen a mendemondák miatt sürgősen kinevezi Sándor Lipót utódát. Az utód József főherceg, a császárnak Sándor Lipót után következő öccse. Józsefet azonban nem nádornak, hanem helytartónak nevezik ki. A forradalmi mozgalmak Magyarországnak csak helytartó jár most Bécs részéről! Környezetének tanácsára a császár ünnepélyes beiktatást tervez Magyarországon. Bár az előkészületeket a legnagyobb gonddal hajtják végre; szónoklatokat tartatnak a Bécestől Pestig vezető uton több helyen, Pestet és Budát kivilágítják, fáklyás menetet rendeznek, ünneplő verszeteket íratnak, mégis az új helytartónak éreznie kell, hogy Magyarország izzó gyűlölettel viseltetik Bécs iránt. Éreznie kellett, hiszen a gyűlölet még az alaposan előkészített beiktatási parádén is kifejezésre jutott. József nem juthat más következtetésre: „*a forradalom nincs leerve Magyarországon!*“

A beiktatást követő napokban a helytartó levélben számol be tapasztalatairól a császárnak, s javaslatokat tesz további intézkedések tételére.²³ Megírja többek között, hogy Zalamegye olyan delegátuscskát küldött üdvözlésére, akik ellen az udvar már előbb eljárást indított. — A terrort fenn kell tartani és fokozni kell — javasolja — a forradalom minden maradványának eltírására. — Javaslatára szerint Bécs valóban tovább fenntartja és fokozza a terrorisztikus intézkedéseket. A rendőrség emberei ott ülnek a kávéházakban, a vendéglőkben, a hivatalokban és az iskolákban. A rendőrség bekapcsolja munkájába pl. a könyvkereskedőket is, hogy ilymódon betekintést nyerhessenek: mit olvasnak az emberek? mit keresnek a könyvkereskedésekben? Bécs a kivégzések és bebörtönözések után, továbbra is az úókban, a tudósokban és a pedagógusokban látta „legveszedelmesebb“ ellenfeleit. Már Sándor Lipót leszögezte, hogy a pedagógusok a „legveszedelmesebbek“ az uralomra, „rossz elveket csepegtetnek az ifjúságba és rossz példát adnak nekik“. Azt is megállapította, hogy ezeknek a tanároknak — tehát a forradalmároknak — tekintélyük van, viszont a „jó tanároknak (azaz a reakciósoknak, az elmaradottaknak) kevés becsülete van az ifjúság szemében.“²⁴ Az általános hajsza közepette így a pedagógusok ellen tör a legnagyobb lendülettel a reakciós rendőrség.

²³ V. ö. *József nádor iratai*, i. h. 30—32. old.

²⁴ Domanovszky Sándor, *József nádor élete*. I. kötet, Bp. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai) 1944. 166—167. old.

A pedagógusok elleni hajszával egyidőben napirendre kerül a különben is szűk művelődési lehetőségek további szűkítése. A reakció a művelatlenségben, a butaságban virul, a műveltség, a megvilágosodott értelem megöli, mint a kórokozót a napfény. Martinovicsék elfogatásának esztendejében — állapította meg Sándor Lipót — a diákok száma 10%-al emelkedett Magyarországon. És ez az emelkedés — ugyancsak Sándor Lipót megállapítása — a parasztság köréből regrutálódott:

„Véleményem szerint — írja Sándor Lipót az ellenforradalmár hiteles önjellemzésével — a falusiaknak nincs szükségük az írás-olvasásra. Ha valamivel többet tanutnak, már nem akarnak parasztok maradni, hanem tovább akarják tanulmányaikat folytatni... A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a paraszt, ha írni-olvasni tanult, vagy ha megvan a kellő ítélőképessége és esze, ilyen pedig minden faluban található egynéhány, nem foglalkozik annyit a rá tartozó gazdasági ügyekkel, mint inkább újságok és röplapok olvasásával és elrontja szellemét... A pap eddig kötelességének tekintette, hogy a falusiakat vallásos és társadalmi kötelességeikre oktassa. Ezen felül nincs szükség további felvilágosításra és a paraszt a régi egyszerűségében boldogabb lesz, mintha új igények és vágyak ébresztésével nyugtalanítják.”²⁵

Reakcionárius gondolatfűzése során a továbbiakban felveti Sándor Lipót, hogy szigorú cenzura alá kell venni a kis röplapokat, röpiratokat, amelyek a magyar újságokkal egyetemben mindenüvé eljutnak, s ugyancsak az ő megállapítása: — amelyeket a falvakban felolvasnak a parasztságnak!

Az újonnan kinevezett helytartó, József főherceg, Sándor Lipót „elvei” szerint hajtja végre a Ferenc császár féle reakciónak a forradalmi gondolat kiirtására irányuló szándékát. A kivégzések és bebörtönözések után folytatja és hosszú évekre állandósítja a vizsgálatokat, a terrort, alkalmazza a megfélemlítésnek minden eszközét. Néhány példa megvilágítja az első köztársasági mozgalom hőseinek bebörtönöztetése és kivégzése utáni hazai állapotokat, a forradalomtól aggódó Bécs rémuralmát:

Vizsgálatok indultak Zemplén-megyében is. Zemplén 1794-ben egységesen foglalt állást Martinovics és társai bebörtönöztetése ellen. — Eddigi ismereteink szerint úgy tűnik fel, hogy ebben a megyében épített legszélesebb bázisokra a forradalmi gondolat. A reakciós történetírás által elhallgatott, ismeretlenül hangzó nevekre kell hivatkoznunk: Midőn a jakobinusokat elfogták, Sztáray Kristóf másfélórás, hatalmas beszédben szólal fel a forradalmárok mellett. Orczy József főispán kibuktatja tisztjéből az alispánt, mivel kiderül róla, hogy a zempléni jakobinusokat ő jelentette fel. Szirmai Pál lázonyi birtokán rendszeresen maga köré gyűjtötte a parasztságot és előadásokat tartott

²⁵ Domanovszky i. m. 170. old.

nézik a francia forradalom eredményeiről.²⁶ Zemplénen kívül, Zala-megyében volt a legtöbb harcos képviselője a haladásnak. Zalában a megye két vezetője, Spissich János alispán és Mlinarics Lajos másodalispán ellen hozta fel a vizsgálat a „legsúlyosabb vádakat“. Az alispán forradalmi tervek kidolgozásával foglalkozott, a másodalispán pedig — a Horthy-fasizmus történetírójának szavaival — „helyet akart adni a parasztnak a megyei és országgyűlésen, azt hirdette, hogy a házassághoz nem kell pap, és hogy három év múlva nem lesz sem király, sem törvény“.²⁷ Zemplénben és Zalában kulmináltak a vizsgálatok, azonban az egykorú teljes iratanyag híján is vannak adataink az ország más területeiről is. Így Réz József békésmegyei orvost forradalmi beszédeiért halálra ítélik. A halálos ítéletet börtönre változtatják, „de kiszabadulása után, — a Horthy-fasizmus történetíróját idézem — tizenöt év múlva, a változott viszonyok közt ismét visszaesett bűnébe és újra börtönbe került“.²⁸ A rendőrség nyomása mindcünvé kiterjedt, nyomon követte a forradalmi gondolat minden megnyilvánulását. Szepesszombatban egy fa törzsén a következő feliratra figyelnek fel: „*Fel hazafiak! Végezzetek a Tirannus Ferencsel!*“ A „tettet“ elfogják. A Horthy-történetíró nevének említésére sem méltatja a forradalmárt. Önmagát jellemezve, „egy műveletlen suhancot“ emleget.²⁹ Ez volt a jellemzési módja különben a Horthy-fasizmus történetírójának, történetíróinak. A feltörő polgári forradalom, a nemzeti és demokratikus mozgalom bátor harcosairól, a terror idején tanúsított hősi magatartásukról többé-kevésbé minden esetben ilyenféle gyalázatos szavakkal írtak: „E meggondolatlan beszédek legtöbbje azonban éretlenségből és szájhösködésből fakadt.“³⁰

A pedagógusok elleni hajsza során, a vizsgálatok középpontjában a pesti egyetem tanárai állottak. Név szerint: Kreil Antal, Koppi Károly, Barics Béla, Schedius Lajos, Haliczky András. A pesti tudós tanárokon kívül Török Lajos kassai főigazgató, Kazinczy apósa, Tichy István kassai, Szaller György pozsonyi akadémiai tanár és Piller Celesztin a kőszegi piarista gimnázium haladó igazgatója. Legtöbbjük tagja volt a Martinovics-perben elítélt Abafi Ferenc árvamegyei követ forradalmi csoportjának. A csoport tagjai rendszeresen összejöttek Abafi házában, ahol rajtuk kívül bejáratos volt Hajnóczy és Szentmarjai is.³¹ Egyes vezető pedagógusok és tudósok elleni vizsgálaton túl, az általános rendőri megfigyelés kiterjedt az ország legtöbb

²⁶ Domanovszky i. m. 192–194. old.

²⁷ Domanovszky i. m. 37–53. old.

²⁸ Domanovszky i. m. 192–194. old. Valamint: *József nádor iratai* i. h. 128–171., 174., 175., 187., 198., 262., 263. old.

²⁹ Domanovszky i. m. 194. old. Valamint: *József nádor iratai* 96–111. old. A „műveletlen suhanc“ Lányi Sámuel kereskedősegéd volt, akit előbb halálra ítélték, utóbb a halálos ítéletet börtönre változtatták.

³⁰ Domanovszky i. m. 194. old.

³¹ V. ö. Waldapfel József: *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1790–1830*, Bp. 1935. 119–123. old.

iskolájára. Pesten kívül ott voltak a rendőrség emberei Debrecenben, Sárospatakon, Sopronban és minden jelentős iskolavárosban. Különösen gyanúsak voltak Bécs szemében azok az iskolák, ahol önképzőkörök, úgynevezett *magyar társaságok* működtek. A haladásnak ezek a még tanulmányozást igénylő intézményei, Debrecenben, Sárospatakon, Sopronban és másutt joggal szúrtak szemet Bécs megbízottjainak.³²

A forradalmi, a haladó gondolkozás elleni vizsgálatokat, pereket, a haladó tudósok, pedagógusok és a haladó oktatás elleni reakciós tevékenységet ma még teljes részleteiben nem ismerjük. A rendelkezésünkre álló anyagból, s a néhány felidézett példából is világos azonban, hogy a bécsi rendszer minden forradalmi megmozdulást, forradalmi gondolatot, a legesekélyebb haladó jelenséget, szemérmetlen terrorral igyekszik kiszorítani. Az egész országra kiterjesztett és hosszú évekre állandósított vizsgálatok, s perek megfélemlítő hatást tesznek. Vérmező után azonban kivégzésre már nem vetemedik a bécsi abszolutizmus. Megelégzik hosszabb, rövidebb börtönbüntetésekkel, gyakran pusztá állásvesztéssel. A vizsgálatok, a perek, az állásvesztések és bebörtönözések nagy száma, az ország különböző vidékein való széles kiterjedése két dologról tanúskodik. Tanúskodik először Bécsnek a tömegektől, a népmozgalmaktól való félelméről. Tanúskodik másodsor arról, hogyha Martinovicsék-mozgalma, s a forradalmi világnézet nem is hatott át az elmaradt, feudális Magyarországon népforradalom kiváltására elegendő tömegeket, kiterjedése sokkal nagyobb volt, mint azt a multban magyarázták. A reakciós történetírás — érthető okoknál fogva — nem győzte eléggé hangsúlyozni, gyakran visszatérő szavai ezek: „a forradalmi láz csak felszíni szimptóma volt“. S a reakció magyarázatát megfelelő ellenőrzés nélkül mi is hajlandók voltunk tudomásul venni.

Martinovics és társai elfogatásának esztendejében jelentős kiterjedésű forradalmi láncként, kéz a kézben fonódtak össze a feudális Magyarország különböző társadalmi helyzetű és politikai fejlettségű értelmiségének legjobbjai. A forradalom láncszemeit haladó politikusok, írók, tudósok, tanárok és felvilágosult hivatalnokok alkották. A forradalmi mozgalom plebejus-forradalmi élesapatát, hét kiváló forradalmárt kivégeztek a Vérmezőn. A forradalmároknak egy másik csoportját bebörtönözték, s hosszú éveket töltöttek várfogságban. Közülük többen a börtönben haltak meg. A bebörtönözöttek sorában szerepeltek egykorú irodalmunk legjobbjai. Hogyne szerepeltek volna, hiszen alig volt Magyarországon író a tizennyolcadik században, aki ne lett volna harcosa annak a mozgalomnak, amelynek plebejus-forradalmi élesapata az a hét, akít a Vérmezőn kivégeztek. Már szoltunk arról, hogy a reakciós irodalomtörténetírás nem győzte bizonygatni, hogy íróinknak

³² V. ö. Tolnai Gábor: *Az első magyar önképzőkör*, Magyarságtudomány, 1935. — Trencsényi-Waldapfel Imre, Csokonai Vitéz Mihály válogatott művei új kiadásával kapcsolatban írott tanulmányát (Köznevelés, 1951. 7. szám, 307—308. old.).

„csekély köze volt Martinovicsék mozgalmához“. Tisztára igyekeztek mosni a tizennyolcadik századi Magyarország nemzeti, demokratikus mozgalmának mocskotalan, tiszta hazafiait. A reakciós bizonyítgatási kísérlet még azokra is kiterjedt, akik — mint Kazinczy, Baesányi, Szentjóni és Versegly — bebörtönöztettek. Nevetségesnek tartanók a reakciós irodalomtörténetírással vitába szállni, s bizonyítani, hogy tizennyolcadik századi írónknak igenis közük volt az első magyar köztársasági mozgalomhoz, Martinovicsék szövetségéhez. Magyarázni, hogy a feudális reakciós bíróság aligha tévedett, mikor a forradalomtól való félelmében ítéleteit meghozta, s felhozni olyan példákat, mint a Baesányiét, aki mindössze egy évi börtönt kapott és mégis már évekkel elfogatása előtt megfigyelés alatt állott, maga Sándor Lipót is nyilvántartotta, „gonosz, megfigyelésre szoruló alak“-ként enlegetve.³³ Egészen más a kérdéshez való közeledés helyes útja, gyökeresen más szemszögből tűnik ki a problémának igaz képe.

Révai József Köleseyről szóló tanulmányában, bár nem ez a kérdés elemzésének középpontja, útbaigazítást ad az általunk felvetett probléma helyes megközelítésére is: „A francia forradalomnak az európai népeket hívó szavára Magyarországnak is választ kellett adnia. A XVIII. század végén és a XIX. század első éveiben az ország legjobbjainak ez a válasz volt a főproblémája. Hogyan léphet egy évszázadokkal megkésett ország a polgári haladás útjára!“³⁴ Révai magyarázata szerint a haladó gondolatnak három típusa jelentkezik ekkor Magyarországon. *Az egyik típus a Martinovicséké;* az ő feleletük a polgári haladás plebejus-forradalmi útja. *A másik típus a gazdasági dolgokban korának leghaladottabb gondolkodójáé, Berzeviczy Gergelyé,* aki elsőnek ismeri fel, hogy nincs haladás a jobbágyság felszabadítása nélkül. A jobbágyság felszabadításának legfőbb ellenzője a nemesség lévén, a feudalizmus elleni harc kedvéért Berzeviczy szembefordul a nemzeti követelésekkel. *A harmadik típus a Kazinczyé.* Az ő felelete a nyelvújítás és az irodalmi újjászületés létrehozása. A rendkívül elmaradt Magyarországon a Kazinczy útja bizonyult a legjárhatóbbnak, „az irodalmi újjászületés harcaiban — ha irodalmi viták formájában is — valóban tükröződtek a polgári haladás problémái — írja Révai József — és azok az ellentétek, melyeket a polgári haladás követelményei egy mérhetetlenül elmaradt országban kiváltottak.“³⁵

Az első típus, Martinovics és társainak plebejus-forradalmi útja nem vezetett célhoz, a forradalmi mozgalom elbukott az elmaradt Magyarországon. Elbukott, de korántsem azért, mintha egyedül lettek volna, mintha az egykorú Magyarország haladó elemei, a másik két típus képviselői nem állottak

³³ Mályusz Elemér, *Sándor Lipót főherceg nádor iratai, 1790—95.* Bp. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai) 1926.

³⁴ *Irodalmi tanulmányok.* Bp. 1950. 8. old.

³⁵ 1. tanulmányában, 10. old.

volna mellettük. Igenis mellettük álltak. 1794-ben, Martinovicsék megmozdulásakor a másik két haladó típus, a Berzeviczy és a Kazinczyé is ott volt a francia forradalom kérdésére leghaladottabb választ adó plebejus-forradalmi mozgalom mellett. Felsorakoztak az első magyar közársasági mozgalom zászlaja alatt, mert ekkor ők is abban bíztak, hogy járható és eredményeket ígérő a forradalom útja is. Ebben bízott ekkor Berzeviczy is, aki elkerülte ugyan a börtönt, azonban kapcsolatban volt a forradalmárokkal.³⁶ Ugyancsak ebben bízott még ekkor Kazinczy is, irodalmunk legjobbjával együtt, azokkal, akik bebörtönöztettek vele együtt, s azokkal, akik elkerülték a pört, a szabadságvesztést. Íróink legjobbjai közül négyen börtönbe kerültek. A szabadon maradtak egyike, Kármán József két héttel a kivégzések után, fiatalon meghalt. Az egykorú szóbeszéd szerint öngyilkos tett, mivel bizonyosra vette elfogatását. Virág Benedek a terror éveiben jelképes versekkel ünnepli a fogságban szenvedőket. Így fejezi ki véleményét ez a nem forradalmár író a reakció ellen, a forradalmárok mellett. És Csokonai, a legnagyobb, a terror éveinek áldozata lesz. A reakció elüldözi a debreceni kollégiumból, s mint egy újabban előkerült adat bizonyítja, az ellenforradalom nyomása miatt nincs nyugta a sárospataki kollégiumban sem.³⁷ Hogy mit remélt Martinovicsék mozgalmától az a Csokonai, aki gyalog ment Budára, vesztett reményei színterére, a vérmézői kivégzésre, maga írja le egyik levelében 1798-ban:

„Ezelőtt egynehány esztendőkkel kezdtük mutogatni, mely hatóságos a magyar ész s mikre nem termett ő a lovon és kardon kívül is, amidőn önnön magának hagyattatva, minden fejedelmi pártfogás nélküli oly lépéseket kezdett tenni, *a nagy nemzetek nyomában*. De ennek is vége van. Alig serkentünk fel ama lomha álomból, melyben századokon aludtunk, s újra szunyadozunk. Oda van minden igyekezetünk, serénységünk ismét megszakadt. Ime alig jön ki esztendőnként egy-két valamit érő könyv, a tipográfiaiak megint imádság s könyvekre és kalendáriumokra szorultak, teátrumunk a maga bölcsőjében megholt, az olvasás a közönségben megcsökkent, legjobb literátorink vagy meghaltak, vagy szerencsétlenségbe estek, a többiek elhallgattak, nincs aki őket serkentgetné.”³⁸

³⁶ Berzeviczy Gergely Martinovicsék kivégeztetése után visszavonult kakaslovníci birtokára, majd megírja és névtelenül kiadja a Martinovics-pórról szóló munkáját (*Majestátsprozess in Ungarn*, 1800.) erről mint láttuk Kazinczy így írt: „melyben legalább akart és tudva tett hamisság nincs.” A *Majestátsprozess in Ungarn*-ról Mályusz Elemér állapította meg, hogy Berzeviczy munkája. *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*. 1926. 221-222. old.).

³⁷ V. ö. Trencsényi-Waldapfel Imre i. tanulmánya.

³⁸ *Csokonai levele Széchényi Ferenchez*, 1798. január 23. (*Csokonai Vitéz Mihály válogatott művei*, sajtó alá rendezte Vargha Balázs, Bp. 1950. Magyar Klasszikusok c. sorozatban. — II. kötet, 285. old.).

Ez a levélrészlet nemcsak a Martinovics-mozgalomhoz való viszonyát tanúsítja Csokonainak. Dióhéjban pontosan jellemzi irodalmunknak azt a reakciós nyomás alatti szakaszát, amelynek kezdetét Martinovics és társai elfogatásával induló terror jelzi. Zárópontja pedig az az esztendő, amidőn Kazinczy Ferenc kiszabadul a börtönből, hozzákezd a polgári haladás útján irodalmunk megszervezéséhez, és diadalra viszi újjászületését.

A BALKÁNFÉLSZIGETI VLÁCHOK KÉTLEGELŐS
PÁSZTORKODÁSA A KÖZÉPKORBAN

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1951. jan. 22-i ülésén.

Egy XII. századi bizánci költő, *Theodoros Prodromos*,¹ egyik népnyelven írt költeményében a bizánci szerzetesség dúsgazdag, kizsákmányoló vezetőin akart ütni egyet. Elmondja, hogy nemrégiben monostorba vonult. Monostorának — kánonellenes módon — két hegumenosa, apátja van: apa és fia. Míg a hegumenosok fényűzően élnek. őt magát és néhány monachos-társát nyomorban, megaláztatások között tartják és cselédmunkát végeztetnek velük csak azért, mert nem gazdagok, nem előkelő származásúak. Különösen felháborítja monachos-költőnköt az a látvány, amelyet a dözsölő hegumenosok dús lakomája tár éhségtől kopogó szeme elé. Íme — prózai fordításban — a második fogáscsoport költői leírása, amely itt különösen érdekel bennünket:

„Mármost azoknak az ételeknek a feltalálása után, amelyeket említettem,
megérkezett — esodás tünemény! — a többféle húsból összeállított
egyfazék-étel is,
egy kissé gőzölögve és kellemes illatot árasztva.
Ha óhajtod, most meg ismerd meg az egyfazék-étel részleteit is:
káposztát, négy kövér és hófehér torzsát
és kardhal besózott nyakszirtjét, egy ponty középső részét,
szép üveghalat vagy huszat, egy oxianéi hal gerinc melletti húsát,
valami tizennégy tojást és krétai sajtot,
legalább négy friss sajtot és egy kevés *vlách* sajtot
s egy font szent kenetolajat, egy marék borsot,
tizenkét fej fokhagymát és tizenöt szárított szkomberhalat,
meg egy mércényi kanállal édes bort rája,
s azután nagy nekigyürkőzések, s akkor nézd a falásokat!”²

¹ A *Theodoros Prodromos* életére és műveire vonatkozó irodalmat ld. K. KRUMBACHER, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*. München. 1897. 749–760, 804–806; Gy. MORAVCSIK, *Byzantinoturcica* I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. (Magyar-Görög Tanulmányok 20.) Budapest, 1942. 326–329.

² *Poèmes prodromiques en Grec vulgaire* éd. par D. C. HESSELIING et H. PERNOT (Verhandelingen der Koninkl.-Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, Afdeling Letterkunde, Nieuwe Reeks, Deel XI, Nr. 1.) Amsterdam, 1910. 55¹⁷⁴ 56¹⁸⁶.

Költőnk természetesen hamarosan húcsút mondott a szerzetesi életnek, de fényes műveltsége mellett is egész életében a nyomorgó irodalmárok és tanítónesterek szomorú rétegének sorsában osztozott a világ fővárosában. Egy másik versében hosszasan panaszolja, hogy tudománya mellett nyomorognia és éheznie kell. Irigylis kisiparos és kiskereskedő szomszédait: a foltozó vargát, a szabót, a péket és a mézáróst, jómódjuk miatt. Íme például, hogyan kezdi el a napot szomszédja, a cipész:

„Van egy szomszédom: egy foltozóvarga, jobban mondva egy kontársuszter.

Csakhogy az nagy bevásárló s egyúttal ingyenc fickó is.
Mert mihelyt megpillantja a hajnali pirkadást,
tüstént így szól a fiához: „Hadd rotyogjon a forró víz.
s nosza, fiam, itt egy pénzdarab pacalra,
sőt vásárolj egy pénzdarabért *vlách* sajtot is:
aztán add nekem, hadd reggelizzem s aztán hadd talpaljak.“
Miután pedig befalta a sajtot és a pacalt,
vagy négyszer öntik neki csordultig a borosmeszelyt,
ő meg megissza és böfög. Töltenek neki egy másikat.
s azonnal fog egy cipőt és talpalja.“³

E költemény vége felé, köpenyegéhez intézett monológjából azt is megtudjuk, hogy költőnk ruházat dolgában sem áll jobban, mint a táplálkozás terén:

„Köpenyegem, s ismét csak: köpenyegem, te régi és rongyos,
köpenyegem, amikor elővett téged a *vlách* nő, hogy megszöjön,
sok könnyet zsúfolt beléd és nagy sóhajtásokat.
Te vagy az én paplanom is, köpenyeg, s a felöltöm is,
te vagy az ingem is, sőt te vagy a zubbonyom is.“⁴

Theodoros Prodromos e két költenényéből világosan kitűnik az, hogy a *vlách sajt* a XII. század közepén Konstantinápolyban népszerű, közkedvelt eledel volt. A piacon egy stamenon nevű aprópénzdarabért lehetett kapni egy *vlách sajt*ot. S költőnk tudta azt, hogy az olyan mindenre használható köpenyegek, mint amilyen az ő ütött-kopott kappája is volt, *vlách asszonyok szötteskészítményei*. A XII. század közepén tehát a *vlách asszonyok szöttesanyagú köpenyeit* is viselték Bizáncban a szegényebbek. A *vlách sajt* és szöttes a balkánfélszigeti *vláchok* kétlegelős (transhumance) pásztorgazdálkodásának jellegzetes termékei voltak.

Egész sor néprajzi leírásból és tanulmányból ismerjük a multszázadi és a mai balkánfélszigeti románok kétlegelős hegyipásztorkodásának életfor-

³ Id. kiad. 75⁵⁶⁻⁵⁷.

⁴ Id. kiad. 83²⁵⁸⁻²⁶².

máját⁵. Hogy meglegyen az összehasonlítási alapunk a középkori anyag bemutatásához, rövid, tipizáló leírást adok erről a mai életformáról, különösen annak gazdasági oldaláról.

Ezek a kétleleges pásztorkodást folytató románok évszakos nomádok a szónak abban az értelmében, hogy nem laknak ugyanazon a helyen az egész évben. sőt még a télre és a nyárra sincsen meghatározott lakóhelyük. Így minden tavasszal és minden ősszel új kunyhókat kell építeniök. Nem okvetlenül térnek vissza minden évben ugyanarra a vidékre. Azok a csoportok, amelyek évszakos legelők helyét is nagyobb mértékben változtatják, nomádoknak tekinthetők. Az évszakos legelők helyéhez jobban ragaszkodók transhumance pásztoretet élnek. Hogy a nomádok évszakos vándorlásaiban több év alatt mekkora földrajzi változatosság mutatkozik, az attól függ, hogy mekkora kiterjedésű az a terület, ahol nyájaikat nyáron és télen legeltetniök módjukban van. Így vándorlásaik terjedelmét a természeti, földrajzi adottságok mellett történeti viszonyok, háborúk, politikai államhatárok változása stb. is befolyásolják. A vonulások általában májusban és szeptemberben történnek. A mintegy 50–100 rokonsaládból álló pásztorközösség (fălcare) májusban elhagyja a völgyeket és alföldeket, mert ott a nyári szárazságban a legelők kiszáradnak. A pásztorközösségek nyájaikkal együtt felvándorolnak a magas hegyekbe, ahol a havasi legelők a forró nyári évszakban sem száradnak ki, s ott legeltetnek szeptemberig. Szeptemberben levonulnak egy-egy Jolyóvölgybe, alföldre vagy tengermelléki síkságra, ahol a tél nem olyan zord, hogy nyájaik a tél folyamán ne találjanak a legelőkön, még az esetleges hótakaró alatt is, valami ennivalót. A vonulás mintegy két-négy hétig tart. A földrajzi viszonyoknak megfelelően egy darabig valamelyik főútvonalon haladnak, majd rátérnek a hegyi ösvérösvényekre. Ezeken a vonulásokon — *Pouqueville* leírása szerint — a mult század elején a vlách leányok nadrágban jártak. Napi megtett útjuk rövid, mert a nagy juhnyájak állandó legelés közben, lassan haladnak. A málhát (sátorkarók, gyapjú-takarók, élelmiszer [kukorica, só], ruhák és edények) lóháton szállítják. A nyári legelőre érkezve megépítik kunyhóikat (caľivă): karó- és vesszővázat szalmával fonnak be. (A téji kunyhókat néha fából építik meg.) A kunyhó alapja kör alakú vagy négyszögű, közepén tűzhelymélyedéssel. Mindegyik kunyhóban egy-egy család száll meg. A kunyhók mindig egy kisebb-nagyobb

⁵ Itt csak néhány fontos művet említünk: TH. CAPIDAN, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic.* (AcRom. Studii și cercetări 20.) București, 1932; TH. CAPIDAN, *Românii nomazi. Studiu din viața Românilor din sudul Peninsulei Balcanice.* C u j 1926; J. CVIJIĆ, *La Péninsule Balkanique. Géographie humaine.* Paris, 1918; C. HÖEG, *Les Saracatsans, une tribu nomade grecque I. Étude linguistique précédée d'une notice ethnographique.* Paris—Copenhague, 1925; A. KERAMC PULLOS, *Ti elvai oi Kouvoβλαχοι.* Athén, 1945; G. WEIGAND, *Die Aromunen, ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen.* I—II. Leipzig, 1894—1895; G. WEIGAND, *Vlacho-Meglen, eine ethnographisch-philologische Untersuchung.* Leipzig, 1892.

kiterjedésű csoportban tömörülnek. Ez a pásztorszállás (stână). Az egész pásztorközösség, illetőleg pásztorszállás egy férfi (celnic) főnöksége alatt áll. Ez — rendszerint a legnagyobb nyájtulajdonos — felelős az egész pásztorszállásért, bérlí a legelőket, képviseli a közösséget a hatóságok felé. A fontos döntéseket az idős férfikkal tanácskozva hozza meg. Minden családnak van bizonyos számú juha, kecskéje és lova, a tulajdonos család jegyével megjegyezve. Viszont az egész állatállományt közösen őrzik, legeltetik és fejik a pásztorok (cioban, picurar), a közösség fiatalemberei. A szálláshelytől rendszerint 3—4 óra járásnyira vannak a juhok karámjai, a juhok fejőhelye (cutar), a fedett nyíróakol és a sajtkészítő-kunyhó (cășarea, stanea). A reggeli fejés után a nyáj délig legel, 12 és 3 óra között árnyékos helyen (amiridz) pihen, azután újra legel. Az esti fejés után pedig egész éjjel tart a legelés. Nyírás télen csak egy van, amikor a juhok hátsó részét nyírják meg. A főnyírás május-júniusban van. Ebben az egész közösség férfinépe részt vesz. A gyapjút a nők gyűjtik össze zsákokba. A kecskéket a legfiatalabb pásztorok őrzik, s az asszonyok fejik és nyírják.

Az évszakos nomád románok fő gazdagságát a juhok teszik. Ezekből élnek. A tejjgazdaság és a gyapjűfeldolgozás termékeinek eladásából szerzik meg azt a tekintélyes pénzösszeget, amire a legelők bérbevételéhez s a só és kukorica megvásárlásához szükségük van. Manapság az a helyzet, hogy a sajtot és tejet egy-egy kereskedőnek vagy vállalatnak adják el, melynek a cselnikkel szerződése van. A pásztorszálláson egész nyáron egy-egy sajtos (cășarlu, baciú) dolgozik. Ez készíti a sajtot, aludttejet, vaját, joghurtot a kereskedő, illetőleg a vállalat számára. A lóban gazdag családok fiatalemberei *fuvaros*ételeket élnek. Így használják ki a lóállományt, mely egyébként évente csak kétszer, a vonulás heteiben van igénybe véve. Lóállományuk lehetővé teszi azt is, hogy a Balkán-félsziget nagyobb városainak piacaira elvigyék sajt- és gyapjűtermékeiket és maguk árulják azokat.

Az asszonyok és leányok általában a kunyhókban dolgoznak: főznek s a gyermekeket gondozzák. Egyébként a pásztorkodó balkánfélszigeti románok étrendje nagyon igénytelen. Főtáplálékuk a tej, tejtermékek, kukoricakenyér, kukoricamálé és víz. Juhhúst és bort csak ünnepeken és lakodalomban fogyasztanak. Így az asszonyoknak és a leányoknak a főzésnél sokkal több idejét veszi igénybe a gyapjűfeldolgozás s a ruhák készítése. A gyapjű mosásától a különféle ruhadarabok varrásáig mindent maguk csinálnak. Minden szabad idejüket azzal töltik, hogy guzsajjal fonallá fonják a gyapjűt. Augusztus közepe táján, amikor már elég gyapjűfonalat fontak, a kunyhó belsejében felállítják a szövőszéket és elkezdenek szőni. A szőttesek festését is a pásztorszálláson végzik. Erre régente az asszonyok vadfüvekből kivont festékanyagot használtak. A tél javarészét is gyapjűfeldolgozással és ruhakészítéssel töltik. Így azután a férfiak és nők valamennyi gyapjű és kecskeszőr ruhadarabja

a román nők háziiparának terméke. Alsóruhadarabjaik javarésze is ványolt gyapjúszövetből való. A nagy csuklyás, ujjatlan, fekete vagy szürke köpenyeg (tălăgan, capă) a férfiak hideg-meleg ellen egyaránt viselik. Takarónak is ezt használják. Ugyanolyan mindenes ruhadarabjuk ez a mai balkán-félszigeti román férfiaknak, mint Theodoros Prodromosnak volt a maga kappája a XII. században, a maga városi életében. A román nők szőttekanyagait és ruhadarabjaik javarészét eladásra készítik, s a sajt mellett ezek eladása jelenti a családok fő pénzforrását.

A középkori forrásokban számos tanúbizonyságát találjuk annak, hogy a balkán-félszigeti románok ősei, a vláchok már a X—XIII. században ugyanezt az évszakos nomád, kétlegelős pásztorkodó életmódot folytatták. Az első kétségbevonhatatlan adatot erre nézve a bizánci Kekaumenos 1075–1085 táján írt Strategikonjában találjuk.⁶ Kekaumenos nagyon részletesen leírja a X. Konstantinos Dukas kiszípolozó adópolitikája ellen fellázadt thesszaliai görögök, bolgárok és vláchok 1066-i lázadását. 1066 júniusában Hellas-thema stratégosa, Nikulitzas a vlách Berivoj larissai házában tárgyal a felkelésben részt vevő vláchok képviselőivel. Le akarta őket beszélni a felkelés folytatásáról. „S a vláchokhoz is szól: — írja Kekaumenos — „Hol vannak most nyájaitok és asszonyaitok?“ „Bulgaria hegyeiben“ — felelték azok. Mert az a jellegzetes szokásuk, hogy [a bolgárok] nyájai és családjaik április hónaptól szeptemberig a magas hegyekben és az igen hűvös helyeken vannak. „S vajjon hát akkor“ — mondta nekik — „nem fosztják-e ki ezeket az odaválóiak, akik nyilván a császár pártján vannak.“ Meghallván mindezt a vláchok, engedelmessé váltak szavainak...“⁷ Kekaumenos alaposan, közvetlen közelből ismerte ezeket a vláchokat. Munkájának adataiból kihüvelyezhető az, hogy itt olyan évszakos nomád vláchokról van szó, akiknek téli legelői és telepei októbertől márciusig a thesszaliai alföld folyói: a Salamvrias, a Bliuri és a Phersalitjko mellékén, a Larissa, Trikala és Pharsala városoktól bezárt háromszög területén voltak. Hogy nyári legelőik és telepeik pontosan hol voltak, nem derül ki. Csak annyit tudunk megállapítani, hogy valahol a Hellas-themától északra levő Bulgaria-thema magas hegyeiben. Mivel tavaszi vonulásuk egy hónappal előbb kezdődött, mint a mai thesszaliapindosi vláchoké, és mivel 1066-ban az egész Balkán-félsziget bizánci uralom alatt állott, tehát politikai államhatár sem korlátozta vonulásukat, arra kell következtetnünk, hogy tavaszi és őszi vonulásuk ideje és távolsága jóval hosszabb volt a mainál. Jóval a nyári meleg beállta előtt, áprilisban megkezd-

⁶ *Kekaumenosra* és két művére vonatkozólag ld. Gyóni M., A legrégebbi vélemény a román nép eredetéről. Kekaumenos művei, mint a román történet forrásai. Budapest, 1944 = L'oeuvre de Kekaumenos, source de l'histoire roumaine: Revue d'Histoire Comparée n. s. 3 (1945) 96–180.

⁷ Cecaumeni strategicon et incerti scriptoris de officiis regis libellus, edd. B. WASSILIEWSKY—V. JERNSTEDT (Записки историко-филологического факультета

ték tavaszi vonulásukat. Otthagyták a thesszaliai alföldet, az alacsonyabb fekvésű legelőket s felhúzódtak előbb a Hellas-themába tartozó Pindos magas hegyi legelőibe s onnan észak felé vonultak a Bulgaria-themában fekvő Grammos-hegység és a Nerečka-planina havasi legelőire, sőt esetleg eljutottak a Bisztra-hegység és a Šar-dag területére is. A nyarat a legvalószínűbben a Grammos-hegység és a Nerečka-planina havasi legelőinek valamelyikén levő telepeiken töltvén, ott tejtermékeket és gyapjút termelve, ősszel ugyan-ezen az úton visszatértek nyájaikkal a Pindosba s őszi vonulásuk végén, szeptemberben leereszkedtek téli legelőikre és telepeikre, a thesszaliai alföldre. Ezt a vándorutat természetesen minden évben megtették a vlách férfiak is, hiszen ezek közül kerültek ki a pásztorok. 1066 nyarán a férfiak egy része csak a tervezett lázadás miatt maradt a téli telepeken s ment onnan a larissai tanácskozásra.⁸

A másik határozott adatunk a középkori balkánfélszigeti vláchok évszakai nomád életmódjára Anna Komnene 1118—1148 között írt Alexiasában van. A hercegnő leírja, hogy atyját 1091 tavaszán a tenger felől a szeldzsuktörök hajóhad, a szárazföld felől pedig a besenyők tartották körülzárva Konstantinápolyban. „Ezért azonnal követeket küldvén elhívatta Nikephoros Melissenos kaisart, hogy a kimondott szónál gyorsabban teremjen Ainosban. Ugyanis levélben már előzőleg megüzente neki, hogy sorozzon be annyi embert, amennyit csak tud, nem azok közül, akik már teljesítettek volt katonai szolgálatot (ezeket t. i. már előbb szétosztotta mindenfelé a Nyugat városaiba, hogy őrizzék a fontosabb városokat), hanem részben újoncokat szedve össze, ahány csak van a bolgárok közül s ahányan csak a *nomád* életet választották (ezeket a köznyelv *vláchoknak* szokta nevezni), valamint a máshonnan is minden vidékről érkező lovasokat és gyalogosokat is.”⁹ A kutatók nagy része úgy szokott Anna Komnenénak erre a mondatára hivatkozni, mint amelyben a *Βλάχοι* megjelölés már nem népnév, hanem ’évszakai nomád pásztor’ jelentésű foglalkozásnév. Pedig Anna Komnene forrása itt egy oklevél, egy I. Alexios Komnenostól 1091-ben kiadott rendelet volt, amelyben a császár felszólította Nikephoros Melissenos kaisart, hogy végezzen újoncozást a bolgárok és a vláchok között.¹⁰ Ebben a császári oklevélben egészen bizonyosan a *Βούλγαροι* és a *Βλάχοι* népnév szerepelt. Azonban ismerjük írónk pedáns atticizáló törekvését, népnévarchaizáló mániáját. Szenvedélyesen kerüli

Имп. С.-Перебърцкаро Умберцитера XXXVIII.) Petropoli. 1896. 68₃₁—69₅. Vö. GyóNI M., i. m. 76—79. — A *τῶν Βουλγῶων* szavakat a kiadók kirekesztették az egyetlen kéziratban ránk maradt szövegből, mert itt nem a bolgárokról, hanem a vláchokról van szó. Vö. id. kiad. 69. a kritikai apparátus jegyzetét.

⁸ Vö. GyóNI M., i. m. 37—38. RHC. n. s. 3 (1945) 139—140.

⁹ Anne Comnène Alexiade. Règne de l'empereur Alexis I Comnène. Texte établi et traduit par B. LEIB II (livres V—IX). Paris, 1943. 134₂₇—135₅.

¹⁰ Vö. M. GyóNI, Le nom de *Βλάχοι* dans l'Alexiade d'Anne Comnène, Byzantinische Zeitschrift 44 (1951) 241—272.

a vulgáris népneveket. Amikor tehát atyja 1091-i rendeletében azt olvassa, hogy Melissenosnak újoncokat kell szednie *ἐκ τε Βουλγαρῶν καὶ Βλάχων*, ezt a kifejezést úgy stilizálja át, hogy a vláchok népnéve zárójelbe kerüljön s kevésbé „szennyezze be a történelem testét“. Így stílusa is változatosabbá lesz, mert az egyik népnév mellé a másik helyett az azt a népet jellemző nomád életforma jellemzését állítja. Így parenthesisben, mentegetőzésekép megjegyezheti, hogy ezeket a nomád életformában élő embereket a tőle annyira lenézett népnyelv vláchoknak „tudja“ nevezni.

Anna Komnene természetesen nagyon jól ismerte a vláchokat. Éppoly megszokott balkáni jelenség voltak ők Anna Komnene korában a bizánci életben, akár a bolgárok. Fiatalabb kortársa, Theodoros Prodromos költeményeiből éppen most láttuk azt, hogy Konstantinápoly piacain a vlách sajt és a vlách asszonyok háziszóttesei megszokott árucikkek voltak. Íróónk jól tudta, hogy a balkánfélszigeti vláchok főfoglalkozása, jellegzetes életformája a kétlegelős, évszakos nomád pásztorkodás. Éppen ez a néprajzi ismerete adott neki alapot arra, hogy a bolgárok mellett a vláchokat a fenti stíluszépítő fordulattal nevezze meg. Anna Komnenének ez a kissé mesterkéltné mondata tehát azt bizonyítja, hogy az ő ismeretei szerint is, a XII. század első felében, sőt már az elbeszélte esemény idején, a XI. század végén is, a vláchok életformája katexochen pásztori, nyájkísérő, vonulásokban nomadizáló életforma volt. A forrás további elemzéséből világossá válik az is, hogy Nikephoros Melissenosnak akkoriban csak a Balkán-félszigetnek a Marica középső és alsó folyásától nyugatra elterülő részein (vagyis nagyjában a Strymon-, Thessalonike-, a régi Bulgaria-, Dyrrhachion-, Hellas- és Nikopolisthemákban) állt módjában újoncokat szednie. E területek bolgár, vlách és görög lakosságáról volt tehát szó Alexios rendeletében. Jellemző az is, hogy amikor a kaisar az Énos-Marica-völgy környékéről útnak indította ezt a hirtelen toborzott sereget, annak olyan nomád jellege volt, hogy Alexios környezete messziről besenyőknek nézte őket.

Harmadik kétségbevonhatatlan bizonyítékunk a középkori balkánfélszigeti vláchok kétlegelős, alpesi tejgazdaságot és gyapjútermelést folytató életmódjára I. Alexios Komnenosnak egy 1105 januári oklevele s egy közel egykorú patriarchai oklevél, amelyek egy XII. század végi athosi monostori feljegyzésbe beágyazva maradtak ránk.¹¹ Ebből a forrásból kiderül, hogy 1100 táján egy kb. 100 családból (a családokat, háznépeket az oklevél cātunoknak nevezi) álló vlách pásztorközösség költözött be — talán alkalmas téli legelőt és telepet keresve, vagy az állami pásztoradók elől menekülve — a Szent Hegy területére. Asszonyaik és leányaik férfiruhába öltözve, igazi pásztorokként legeltették nyájukat a vlách férfiakkal együtt. Az Athos

¹¹ Az alábbiakra nézve ld. M. Gróni, *Les Vlaques du Mont Athos au début du XIIe siècle: Études Slaves et Roumaines* 1 (1948) 30–42.

területén nyájaik hozamából éltek, s termékeikből anyagi szolgáltatásokkal, meg munkaszolgáltatással (vlách sajttal, tejjel, tejtermékekkel, gyapjúval, juhhússal és kenyérbélesztéssel) adóztak a monostoroknak, vagyis azok paroikos-pásztoraivá lettek. Az a jogi-gazdasági életközösség, amelyre a monostorokkal léptek, mindkét fél számára előnyös volt. A vláchok megszabadultak az állami pásztoradók terhétől, elsősorban az állattized fizetésétől, másfelől a szerzetesek gazdasági előnyökhöz és élelmezési kényelemhez jutottak a pásztor-vláchok paroikosi szolgálmányai révén. Mivel — erkölcsi okokból — ezeket a vlách katunokat nyájaikkal együtt már 1104-ben kiűzték az Athosról, nem derül ki az, vajjon voltak-e távoli, nyári hegyilegelőik is, e pár év alatt, vagy pedig át akartak térni a megtelepedettebb életre.

Időrendben következő bizonyítékunk a középkori balkánfélszigeti vláchok alpesi tej- és gyapjúgazdálkodására éppen Theodoros Prodromos ismertetett költeményeiben van. A tőle említett vlách sajtot említik a raguzai oklevelek is, mint *caseus vlachiscust*. Ez a sajt fajta a középkori Raguzátan, darabonként meghatározott törvényes súlyban, határozott csereértéket képviselt, szinte pénzdarábként szolgált a kereskedelemben. Ez a balkáni vláchok pásztorlásának legfontosabb produktuma, a nyelvükön *br inžã*-nak nevezett juhsajt, amelyet szerb-bolgár-macedón nyelvterületen *vlaška urda*-nak ('vlách túró' ~ 'vlách sajt') neveznek.¹² Ennek a vlách sajtnak a jósága A. Korais szerint¹³ a középkorban s az újkorban is egyaránt közismert, nevezetes tény.

Tudelai Benjámín spanyol zsidó rabbi 1173 táján készült útleírásában¹⁴ úgy ír a le a thessaliali-pindosi Vlachiát, hogy „annak lakói a hegyekben laknak. Maga ez a nemzet a vláchok nevet viseli. Gyorsaság dolgában a kecskéekkel lehet őket összehasonlítani. A hegyekből leszállnak a görögök területére, hogy zsákmányt ragadjanak el. Senkinek sínesen módjában zaklatni őket, s egy király sem tudja őket megfékezni“, stb.

Utolsó bizonyítékul hivatkozom III. Alexios Angelos egy 1199-i oklevelére. Ebben azt a kiváltságot adta az athosi Lavra-monostornak, hogy Puzuchia-planina nevű havasi legelőbirtokán élő paroikos-vláchjai a téli félévre adómentesen járhatnak le legeltetni Moglena-themába, állami birtokban levő legelőterületekre, sőt két mandrát, telephelyet és karámot is kapnak a Kra-

¹² Minderre nézve ld. V. BUGREA, Româniile în civilizația vecinilor. Câteva urme ce nu se pot tăgădui: AnInstIstNat., 3 (1924–1925) 494; vö. még N. IORGA, Histoire des Roumains et de la romanité orientale III. Bucarest, 1937. 105.

¹³ "Ατακτα I, 109; vö. még PH. MAYER, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster. Leipzig, 1894. 40. 3. jegyzet.

¹⁴ Vö. N. IORGA, Istoria Românilor. III. București, 1937. 61–62, 6. jegyzet; TAFEL, De Thessalonica ejusque agro. Berlin, 1839. 473; CAPIDAN, Aromâniile 12: R. ROESLER, Romänische Studien. Leipzig, 1871. 108; G. MURNU, Istoria Românilor din Pind. Valahia mare, 980–1259. București, 1913. 133–139.

vitza-planina nevű állami legelőn.¹⁵ Az ekkori bizánci forrásanyag már azt is világosan mutatja, hogy a bizánci birodalom erősen kifejlett pénzügyigazgatási rendszere hogyan tudta megfogni ezt az ingamozgást végző elemet, milyen adókat rótt az évszakos nomád vlách pásztorokra. Elsősorban a *dekateia* nevű adónem terhelte őket. Ez még nem különleges pásztoradó, hanem állandó vidéki adónem, amelyet a themák állattartó lakossága az igába nem fogható háziállatok (juhok, kecskék, disznók) után általában fizetett. Ez az állatállomány 10%-ának megfelelő terhet jelentett. A saját állatállománnyal rendelkező, kétlegelős pásztorokodást folytató pásztorok még sajátos pásztoradókat is fizettek. Így a legelőadót (*ἐνομόμιον*), ha olyan legelőket használtak, amelyek állami földbirtokon (*τόποι κοινοί*) terültek el. Márpedig általában a havasi legelők (palaninák) és az államkincstár tulajdonába jutó tönkrement, adófizetéseképtelen földbirtokok (*κλάσματα*) ilyeneknek számítottak, míg a császárok el nem adományozták ezeket. Ez a legelőadó eléggé magas volt: 100 juh után 1 arany nomismát (4,48 g aranytartalommal) s 1–1 ló, szamár vagy tehén után 1–1 ezüst miliarisont (a nomisma 1/12 értékrészt) kellett fizetniük a legeltetőknek. Az állami legelők karámjainak (mandra) a használatáért a *μυθροιατικόν*-t, a nyájak vonulása fejében pedig a *πορτοιατικόν* nevű transhumance-adót kellett fizetniük.¹⁶

Bizonyítóanyagunkat a végtelenségig vonulathatnók fel. Szándékosan választottam a forrásokban legszegényebb korszakot, a X–XII. századot. Ennyi is elég annak belátására, hogy a középkori balkánfélszigeti vláchok életformája, pásztorgazdálkodásuk alapja mennyire hasonló a maihoz. Még csak egy középkori példát említek meg annak a bemutatására, hogy a kétlegelős hegyipásztorokodást űző középkori vláchok loállományuk révén másfelől éppúgy *fuvaros*-éteket éltek, mint a mai évszakos nomád románok.

Ioannes Skylitzes a XI. század második felében írt bizánci császárkrónikája a 976. év eseményei közt elmondja annak előzményeit, hogyan lett Samuel boigár cárrá. Kezdi Samuel legidősebb bátyja, David halálának elbeszélésével: „E négy testvér közül pedig David mindjárt meghalt, mivel félúton Kastoria és Prespa között, a Szép Tölgyek nevű helységben megölték valami *fuvaros vláchok*.“ E vláchok *ὀδίται* jelzője megfejtésének a kulesa egy jóval későbbi, XII–XIV. századi szerb analógiában található meg. A szerb oklevelek azokat a vlách jobbágyokat, akiknek foglalkozása a kétlegelős pásztorokodás volt, *kjelatorok*nak nevezték. Feladatuk a szerb királyok,

¹⁵ G. ROUILLARD—P. COLLOMP, Actes de Lavra, t. I. Paris, 1937. No. 47, pp. 124–127. Vö. F. DÖLGER, Zur Textgestaltung der Lavra-Urkunden und zu ihrer geschichtlichen Auswertung: BZ. 39 (1939) 26, 34–35, 44–45, 47, 57–59.

¹⁶ Vö. A. D. XANALATOS, Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Makedoniens im Mittelalter, hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs Theophylaktos von Achrida. Diss. München, 1937. 41–42; G. ROUILLARD, La dime des bergers valaques sous Alexis Comnène: Mélanges . . . Iorga. Paris, 1933. 779–786; M. GYÓSI, Les Vlaques du Mont Athos . . . , i. h. 39–40.

illetőleg a monostorok nyájainak őrzése volt. Ezenkívül pedig bizonyos munkaszolgáltatásokra (fuvarozás, kaszálás, gyapjúfeldolgozás) voltak kötelezve. A *kjelator* elnevezés, mely a latin *calator* 'málhásló-hajtó' s a mai román *călător* 'utazó, vándorló' szavakkal függ össze, valószínűleg a középkori vlách szó egyszerű szerb átvétele, pontos megfejtője Skylitzes *ὀδίτης*-ének s 'fuvaros'-t jelent. Ezt a nevet a balkánfélszigeti vláchok a középkorban a miatt a fontos szerep miatt kapták, amelyet a középkori gazdasági életben mint fuvarosok tölthettek be. Láttuk, hogy málhásló-állományukat évente kétszer csak a vonulás heteiben tudták foglalkoztatni. Ezek a málháslovak a Balkán-félszigeten az egyedül használható szállítóeszközt jelentették. Messze vidéekre kiterjedő terepismeretük is a karavánkereskedelemre predesztinálta a vláchokat. Sőt szállítottak az adriai sótelepekről, visszafelé, a tengerparti városokba boszniai ólmot, valamint gazdálkodásuk saját termékeit (sajtot, gyapjút, szőtteseket, ruhákat, bőröket). Skylitzes *fuvaros* vláchjaiban tehát a vláchság életformájának az említett másik, ma is meglevő *aspectusa* bukkan fel, már a X. század végén. A bolgár David gyilkosai éppen a Kastoria-Prespa közti útszakasz közepe táján haladtak, mely északabbra, Resannál beletorkollik a régi római Via Egnatiába, amely a Dyrrhachion-Thessalonike közötti forgalmat a középkor folyamán is lebonyolította.¹⁷

Már az eddig előadottakból kiviláglik az a kétségtelen tény, hogy az ilyen a természeti viszonyoktól megszabott gazdasági életforma, mint amilyen a kétlegelés, alpesi pásztorkodás s ennek velejárói (a juhsajt- és szőtteskészítés) a történelem folyamán rendkívül szívósan fennmarad. Hamarabb bekövetkezhetik egy nép életében a nyelvsere, semmint hogy életének egy ilyen megcsontosodott formája, az élete gazdasági alapját képező sajátosan konzervatív termelési mód megváltoznék. Kíváncsiságból vessünk most egy pillantást a középkorból az ókor felé. Maradtak-e nyomai az antikvitásból a Balkán-félszigeten űzött kétlegelés pásztorgazdálkodásnak? Carsten Höeg a mai görög nyelven beszélő, évszakos nomád szarakacsánok törzsének eredetét vizsgálva összegyűjtötte néhány emlékét az antik görögség és szomszédai kétlegelés pásztorkodásának.¹⁸ Ennek adom most rövid összefoglalását.

A juh- és kecsketenyésztés már a homerosi korban is fontos ága volt a görögség gazdasági életének. Epirus az egész antikvitás folyamán a pásztorkodás országa volt. Varro *Res Rusticae*-ja II. könyvében hosszan beszél nagy epirusi nyájairól. Plutarchos egy anekdotája szerint Pyrrhos udvarában magasrangú személyiségnek számított egy nagy állatállományú pásztorgazda. A görög terület ókori éghajlati viszonyai a juhnyájakat és pásztoraikat ugyanúgy évszakos nomadizálásra kényszerítették, mint ma. Bizonyossága

¹⁷ Minderre nézve vö. M. Gyóni, Skylitzes et les Vlaques: RHC., n. s. 6 (1947) 155–173.

¹⁸ C. Höeg, i. m. 85–91.

ennek Sophokles Oidipus királyának egyik helye (1133—1139), ahol a hírnök a király előtt így emlékezteti Laios szolgáját (Babits Mihály fordításában):

„... Mert arra még
tudom, emlékszik, hogy Kithairon oldalán
hogyan volt, mikor, két nyájjal ő, és eggyel én,
szomszédban kóborogtunk három éven át
tavasztól ősziig hat-hat hosszú hónapot?
s a tél jöttével én saját tanyám felé,
ő Láios aklába hajtá nyájait.“

Dion Chrysostomos egyik beszédében (or. VII. 13; ed. Arnim I, 192) egy euboiai pásztor így írja le életmódját: „Mert télen a síkságokon szoktunk legeltetni, mivel elég legelőnk és sok eltett zöldségünk volt, nyáron pedig kihajtottuk nyájainkat a hegyekre.“ Természetesen az antik irodalom nomád-típusa a sztyeppék nagyállattartó, szekereken élő szkítája vagy Észak-Afrika numidája volt. Ez az életforma az antik ember szemében exotikum volt s nagyon érdekelte, amint erről Herodotos és Hippokrates klasszikus leírásai tanúskodnak. A balkánfélszigeti és más, az antikok látókörében élő évszakos nomádok megszokott jelenségnek, egyszerű pásztoroknak számítottak. Így ritkán keltették fel az antik szerzők érdeklődését. Arrhianos Anabasisának egy helye (VII. 9, 2) arra enged következtetni, hogy a makedónok túlnyomó többsége is ilyen évszakos nomád pásztor volt. Szerinte Nagy Sándor egy alkalommal ilyen szavakat intézett katonáihoz: „Amikor Philippos uralkodni kezdett rajtatok, bolyongó és szegény életet éltetek, többségetek bőrökbe öltözve néhány juhok legeltetett a hegyekben s a juhok védelmében a rövidebbet húzva harcoltatok az illirekkel, triballokkal és a szomszéd trákokkal. Ő adott nektek a bőrök helyébe chlamysokat hogy ezeket viseljétek, ő vezetett le benneteket a hegyekből a síkságokra“ stb. A trák és illir törzsek egyike-másika is évszakos nomád volt. Gyakran emlegetik az antik szerzők a geták kóbor életmódját. Strabon a bessosokat kunyhólakó és nyomorult életű népségnek nevezi. Ugyancsak Strabon írja le azt, hogyan próbálták a rómaiak földművelő életre szoktatni az uardokat, kiknek „földje göcsörtös, és földművesek nem lakhatnak rajta.“ Általában: a Balkán-félsziget északi, legtávolabbi és legalaposabban romanizálódott fele az, amelynek ókori kétlegelős pásztornépségeiről a legtöbb emlékünknél maradt.

Ami az évszakos nomád élet gazdasági alapját illeti, az ókori sajt-készítésben a juhsajt nagyobb szerepet játszott a tehénsajtnál. Az ókorban a Balkán-félsziget körzetében különösen Kythnos szigete és a többi Kykládok, Kréta, a Chersonesos, Boiotia és Dalmácia (Doklea) voltak nevezetes sajt-készítő helyek.¹⁹ De igen híres volt a dardaniai sajt is. Az „Expositio totius

¹⁹ W. KROLL, Käse: PAULY-WISSOWA, RE., s. v.

mundi“ egyik közléséből tudjuk azt, hogy a római birodalmon belül az i. u. IV. század közepén Dalmácia és Dardania sajtot exportált a többi tartományokba.²⁰

A *Dardani* ~ *Jáqđaroi* nevű Moesia superior-beli illir nép, mely keleten trák elemekkel is keveredett, a Felső-Vardar völgyében, a Fehér Drin mellett, a Morava mindkét oldalán Nišig és a Timok felső folyása mellett élt. Településterületük főbb városai tehát Scupi, Ulpiana, Remesiana és Naissus voltak.²¹ Ez a nép az antik világban nevezetes volt arról, hogy kétlegelős, alpesi pásztorgazdálkodást folytatott, s híres volt ennek terméke, a *caseus Dardanicus* is. A durva dardaniai szóttesek szintén nevezetesek voltak az antikvitásban.²² A Dardaniában állomásozó légiók, az említett nagy városi központok, az élénk átmenő forgalom az Adria és a Duna, a Viminacium és Thessalonike között a császárkorban épült római utakon (pl. a Lissus-Naissus útvonalon) s a dardánok nagymértékű katonai szolgálata a római hadseregben — mind hozzájárultak erős romanizálódásukhoz.²³

A vizsgált kétlegelős, transhumance, évszakos nomád pásztoréletmód majdnem mindig kétnyelvűséggel jár együtt. A balkánfélszigeti románok még ma is kétnyelvűek. A hegyekben egymásközt arumunul, a téli szállások területén — az érintkezés szüksége folytán — a földtulajdonos szomszédnéppel annak nyelvén (görögül, bolgárul, szerbül, albánul) beszélnek. Középkori források alapján ítélve ez a középkorban is így volt, s éppen évszakos nomád életmódjuk folytán feltehető, hogy a balkánfélszigeti vláchság egész története folyamán kétnyelvű lehetett. Ilyen körülmények között könnyebben feltehető egy nyelvcsere végbemenése.

A kutatók javarésze ma már azt vallja, hogy a Balkán-félsziget két katexochen évszakos nomád pásztornépe: az albán és a balkáni román autochthon, néppéválásuk a Balkán-félszigeten folyt le. A dardanok település területe nagyjában megegyezik azzal a területtel, amelyre újabban nyelvészeti okokból a balkánfélszigeti román etnogenezis színterét tenni szokták.²⁴ Ez az a terület, melynek nyugati részén, a Šar-dag vidékén a nyelvészek által általában feltett albán-román együttélés elképzelhető. *Dardania* nevének illir tövét G. Mayer az albán *darđe* 'körte, körtefa' szóval hozta kapcsolatba, míg a mai albán *darđan* szó 'paraszt' < 'körtetermelő' jelentésű.²⁵ Strabon (VII. 316) említi, hogy a dardanok — a területükön levő városi központok-

²⁰ Expos. tot. mundi 52–53; Geogr. Lat. min. p. 118–119, ed. A. RIESE, Heilbronn, 1878; vö. E. STEIN, Geschichte des spätrömischen Reiches. I. Vom römischen zum byzantinischen Staate (284–476). Wien, 1928. 25.

²¹ N. JOKI, Thraker: EBERT, RE. der Vorgeschichte, a. v. 278; RECHE, Thraker, uo. 298.

²² PATSCH, Dardani: PAULY–WISSOWA, RE., s. v.

²³ PATSCH, uo.

²⁴ L. GÁLDI–L. MAKKAJ, Geschichte der Rumänen. Budapest, 1942. (Ostmittel-europäische Bibliothek, No. 36.) 20–25. és 29. l., térkép; G. STADTMÜLLER, Forschungen zur albanesischen Frühgeschichte. Budapest, 1942. (Ostmittleuropäische Bibliothek 31.)

²⁵ BÜRCHNER, Dardania: PAULY–WISSOWA, RE., s. v.

tól eltekintve — földbevájt, trágyával fedett odokban laknak.²⁶ Az albánban és a románban egyaránt ősi eredetű *katun* szó etimológiájának vizsgálatából az derül ki, hogy e szó jelentéskörének egyik része éppen ezt a földbevájt, oduszerű, ú. n. Wohngrube-t jelenti.²⁷ A középkori raguzai és bizánci vlách sajt egyenes folytatása lehet a híres dardán és dokleai sajtnek, a vlách házi-szöttes a dardán szöttesnek, a Balkán-félszigeten szerte legeltető kétlegelős vlách pásztorok pedig — legalább is részben — a romanizált dardánoktól származhatnak. Több kutató közt már Patsch is feltette azt, hogy a dardán nép hozzájárulhatott a balkánfélszigeti románság kialakulásához.

Jó néhány éve foglalkozom a balkánfélszigeti vláchok középkori történetének kutatásával. Mostani igénytelen felolvasásommal arra szerettem volna rávilágítani, hogy a balkánfélszigeti románság élete gazdasági alapjának, termelésük módjának vizsgálata — mely az írott és archeológiai források gyér volta miatt még a kezdet kezdetén áll — lesz majd hivatva hozzájárulni nemcsak közép- és újkori történetük világosabb megértéséhez, hanem esetleg néppéválásuk folyamatának a felderítéséhez is.

²⁶ Vö. PATSCH, i. h.

²⁷ M. GYÓNI, Les Vlaques du Mont Athos . . . , i. h.

N. SEBESTYÉN IRÉN

AZ URÁLI NÉPEK RÉGI LAKÓHELYEINEK KÉRDÉSÉHEZ

Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1951. február 26.-i ülésén.

Az uráli népek őstörténetére vonatkozó kutatásoknak két főproblémája van: 1. az uráli nép és a finnugorság anyagi és szellemi kultúrájának felderítése az ősi műveltségzók alapján és 2. az uráli nép és a finnugorság lakóhelye földrajzi fekvésének és hozzávetőleges határainak megállapítása.

Setälä Emil meghatározása szerint „az őstörténet névtelen nemzedékek munkájának története“ („Esihistoria on . . . nimettömien sukupolvien työn historia“; Suomen Suku I, 23). Mindazok a tudományos kutatások tehát, amelyek őstörténeti kérdésekre vonatkoznak, egyúttal világosságot derítenek egyszerű, dolgozó emberek közösségi munkájára is. Mikor arra törekszünk, hogy megállapítsuk, milyen vidékeken laktak halász-vadász őseink történeti fejlődésük finnugor és még régebbi uráli korszakában, milyen volt az a természet, amelyben éltek, milyen emlős állatokat, madarakat, halakat ismertek, milyen fákból állt az az erdő, amely körülvette őket, egy-egy fénysugár vetődik életkörülményeikre, munkájuk alapfeltételeire, lehetőségeire is.

Az uráli nép, a finnugorság és a szamojédság közös őse együttélésének idejét, amely hosszú évszázadokra, sőt akár ezer évnél is jóval hosszabb időre terjedhetett ki, uráli korszaknak nevezzük. A finnugor korszak a mai és a kihalt finnugor népek közös őse, a finnugorság együttélésének valószínűleg semmivel sem rövidebb ideje. Az uráli nép és a finnugorság együttélésének ezen mindenesetre nagyon hosszú időszaka meghatározza az uráli és a finnugor alapnyelv megítélésének szempontjait: mindkét alapnyelvnek éppen úgy megvolt a maga történeti fejlődése, mint pl. az ugor közösségből kivált magyar-ság nyelvének, és a történeti fejlődés időbelisége mellett éppen úgy érvényesültek az alapnyelvekben a térbeli, dialektikus különbségek, mint pl. a mai hanti- (osztják-)ban vagy a lappban vagy valamelyik szamojéd nyelvben. A két alapnyelvnek éppen olyan egymástól jelentősen eltérő dialektusai lehettek, mint ezeknek a ma élő nyelveknek, és amennyire jogunk van mégis hanti vagy lapp vagy bizonyos szamojéd nyelvről beszélni, éppen olyan jogosan beszélhetünk uráli alapnyelvről és finnugor alapnyelvről. Hasonlóképpen értelmezendő az uráli, illetőleg a finnugor alapnyelvet beszélő nép

egysége is: az uráli nép és a finnugorság éppen olyan különféle ethnikai elemekből tevődhetett össze, mint pl. a mai Magyarország, de ezeket az elemeket egységbe forrasztotta a közös nyelv és a közös kultúra.

Mikor azt igyekszünk meghatározni, hogy hol élt az uráli nép, illetőleg a finnugorság közvetlenül szétválása előtt, tehát az uráli, illetőleg a finnugor korszak végén, akkor az uráli, illetőleg a finnugor nyelveknek a természetre és a természeti jelenségekre vonatkozó közös, vagyis az uráli, illetőleg a finnugor együttélés korából származó szavaiból általánosságban következtethetünk az egykori lakóhelyek éghajlatára és természeti viszonyaira. Emellett a közös, vagyis az uráli, illetőleg a finnugor alapnyelvből kimutatható állat- és növénynevek, az életföldrajzi adatok alapján pontosabban lokalizálhatunk: az uráli, illetőleg a finnugor alapnyelvet beszélő nép lakóhelyét azon a területen kell keresnünk, ahol a közös nevekkel megjelölt állatok és növények együtt és az emberi beavatkozástól függetlenül, azaz spontán előfordultak. Nem minden életföldrajzi adat egyformán értékes ebből a szempontból. Bizonyos állatok és növények földrajzi elterjedése azonban klimatikus és talajviszonyoktól vagy biológiai tényezőktől függ, és éppen ezek közös nevei szolgáltatják a helymeghatározás szempontjából elsősorban értékesíthető adatokat. Természetesen számolnunk kell azzal, hogy az állatok és a növények földrajzi elterjedésének mai határai nem mindig azonosak a több ezer év előtti határokkal.

Az uráli népek régi lakóhelyeinek meghatározásához a bizonyító anyagot tehát elsősorban állat- és növénynév-etimológiák szolgáltatják, olyan szóegyeztetések, amelyek sem hangtani, sem jelentéstani szempontból nem eshetnek kifogás alá, vagy amelyekben az esetleges hangtani szabálytalanságot vagy az egyes nyelvekben végbement esetleges jelentésváltozást kifogástalanul meg lehet magyarázni. Ha az etimológiák nem jók, akkor a belőlük levont következtetések is hibásak, a hibás következtetések pedig a tudományos tévedések egymásba fonódó láncolatára adnak alkalmat. Éppen ezért az összehasonlító nyelvtudomány feladata, hogy sajátos módszereivel kutatásokat végezzen olyan őstörténeti kérdések területén, ahol más tudományágak (történettudomány, régészet, néprajz) kutatási lehetősége megbízható adatok hiányában megszűnik.

Az összehasonlító nyelvtudomány eredményeit őstörténeti kutatások szempontjából Pictet Adolphe francia nyelvész értékesítette először 1852-ben megjelent művében: *Les origines indo-européennes ou les aryas primitifs. Essai de paléontologie linguistique* (2. kiadás: 1877). Műve végén Pictet kifejezést adott annak a reményének, hogy talán lesznek olyan kutatók, akik módszerét más, nem indoeurópai nyelveszalád ősi lakóhelyének és ősi műveltségének felderítésére fogják alkalmazni. Ilyen módon olyan adatok birtokába juthatna a tudomány, amelyek megbecsülhetetlen fontosságúak volnának az egyetemes emberiség múltjának szempontjából.

Pictet nyelvészeti paleontológiai módszerét Ahlqvist August finn nyelvész alkalmazta először finnugor területen De vestfinska språkens kulturord című 1871-ben megjelent úttörő, részben elavult, de még ma is nagyon tanulságos svéd nyelvű munkájában. (Ez a mű 1875-ben németül is megjelent Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen címen).

A finnugorság régi lakóhelyére vonatkozó kutatások szempontjából tudománytörténeti jelentősége van egy másik finn tudós, Donner Otto 1873-ban megjelent, kevésbé méltányolt, sőt jóformán teljesen elfelejtett svédül írt dolgozatának: Om Finnarnes forna boningsplatser i Ryssland. Ebben az értekezésében Donner megvizsgálta a keletitengeri finn nyelvek, a mordvin és a mari (csereemis) közös állat- és növényneveit és az egyeztetések alapján egyrészt azt állapította meg, hogy a mordvin és a mari közelebbi rokonságban vannak a finn nyelvekkel, mint a permi nyelvek, másrészt arra a következtetésre jutott, hogy a finn népek, a mordvinok és a marik őseinek közös lakóhelye a mai Közép-Oroszország területén volt. A finnek ősei tehát nem a Dvina torkolatvidékéről és a Fehér-tenger partjairól vándoroltak mai lakóhelyükre, mint ahogy egyes tudósok feltették. Finnugor területen Donner Otto használt fel először állat- és növényneveket helymeghatározásra. Szóegyeztetései nem mind hibátlanok, de ezekben a finnség távolabbi rokonyelveit is tekintetbe vette s ezzel mintegy rámutatott a lehetőségre, hogy a dolgozatában követett módszertani elv alkalmazásával a finnugorság régi lakóhelyét is meg lehet határozni, ha majd elegendő anyag áll rendelkezésre. Bizonyító anyagában már szerepel az *Apes mellifica* m. *méh*, f. *mehi-läinen* neve (s vele kapcsolatban a m. *méz* 'Honig' f. *mete* 'Met, Honig' szó), az *Erinaceus europæus* m. *sül*, *sün*, f. *siili* neve, valamint a fanevek közül pl. a *Pinus abies* f. *kuusi*, a *Pinus silvestris* f. *petäjä*, a *Quercus* f. *tammi* neve, amelyek későbbi tudósok bizonyító anyagában nagy jelentőséghez jutottak¹. Hangsúlyoznunk kell, hogy Donner módszertani kezdeményezésének sem a maga korában, sem később nem volt hatása.

Annál nagyobb hatása volt finnugor területen egy élelméjű és nagy-készültségű orosz természettudós, Köppen F. őstörténeti munkásságának. Köppen nagy elmélyedéssel és alaposággal dolgozta magát bele korának indoeurópai és finnugor összehasonlító nyelvészeti irodalmába. 1879-ben jelent meg Anderson N. feltűnést keltő könyve, Studien zur Vergleichung der indo-germanischen und finnisch-ugrischen Sprachen, 1883-ban pedig Schrader Otto Sprachvergleichung und Urgeschichte című nagyhatású munkája. Nyilvánvaló, hogy főleg ennek a két műnek köszönhető Köppen őstörténeti munkássága.

¹ A finnugorság régi lakóhelyére vonatkozólag Donnernek az volt a véleménye, hogy az az Urál középső részén vagy Nyugat-Ázsiában keresendő (Suomalaisten ja mordvalaisten yhteinen sivistyskanta ennen heidän eroamistaan toisistaan. Helsinki, 1882; MSFOu. LXXVII, 75).

Köppen 1886-ban megjelent orosz nyelvű művében: Adalékok az indoeurópai és a finnugor törzs ősi hazájának és ősi rokonságának kérdéséhez (Materialy k voproszu o pervonacsalnoj rodine i pervobytnom rodsztve indoevropejszkago i finno-ugorszkago plemeni) szövegyezések, főleg fanév-etimológiák alapján főtételként az indoeurópai-finnugor nyelvrokonságot igyekezett bebizonyítani. Az indoeurópai-finnugor nyelvrokonságból Köppen elgondolása szerint logikusan következik hogy az indoeurópai népek őse és a finnugorság őse, az ú. n. árjo-finn nép együtt élt valaha egy közös hazában; ez a közös haza azonban nem Ázsiában, nem a steppén, hanem az Uráltól nyugatra, Európában keresendő. Minden finnugor nyelvben közös a jegenyefenyő (*Pinus abies*; f. *kuusi*) és az erdei fenyő (*Pinus silvestris*; f. *petäjä*) neve, éppen ezért a finnugorság hazáját Észak-Oroszország sűrű fenyőerdőiben kellene keresni. Meggondolandó, hogy a finnugorság hazájában egyéb fáknak is kellett lenniök: a nyír (*Betula*), a nyárfa (*Populus*), a vörös berkenye (*Sorbus aucuparia*) stb. valóban együtt szokott előfordulni a fenyőkkel és ezeknek a fáknak is van finnugor eredetű nevük. Nagy fontosságot tulajdonított Köppen a tölgyfa (*Quercus*) f. *tammi* nevének; a f. *tammi* permi korig visszavezethető neve az európai haza mellett szól, mivel a tölgy Ázsiában nem fordul elő. Figyelembe veendő, hogy olyan északi területeken is leltek kőkorszakbeli tölgy-
n aradványokat, ahol a tölgy jelenleg nem él meg. Mindent összevéve Köppen a Volga középfolyása vidékére helyezte a finnugorság hazáját, arra a területre ahol Schrader (Sprachvergleichung und Urgeschichte 631—640) az indoeurópai népek közös őseinek a hazáját kereste.

A finnugor őstörténeti kutatások szempontjából egészen rendkívüli hatása volt Köppen német nyelven megírt értekezésének: Ein neuer tiergeographischer Beitrag zur Frage über die Urheimat der Indoeuropäer und Ugrofinnen, mely a Das Ausland c. folyóiratnak 1890. évfolyamában jelent meg Köppen ebben az értekezésében abból a nyelvi tényből indult ki, hogy a finnugor nyelvekben közös neve van a méznek (f. *mete-*, m. *méz* stb.) és ez a szó a finnugorság eredeti szókészletéhez tartozik. Ugyancsak közös neve van a méznek, illetőleg a mézből készült szeszes italnak az indoeurópai nyelvekben, s ez a szó az indoeurópai nyelvekben is az eredeti szókészlethez tartozik, a szó tehát megvolt az árjo-finn nép nyelvében, a mézet tehát ismerte az árjo-finn nép, amely csak olyan területen lakhatott, ahol a mézelő méh spontán, azaz vadon előfordulhatott. Európában a méh elterjedésének északi határa körülbelül összeesik a tölgy elterjedésének északi határával. Ázsiában a méh spontán csak egy keskeny sávon fordul elő; ez a sáv Ázsia déli vidékein át Tibetig és Kínáig húzódik. Mivel semmiképpen sem lehet feltenni, hogy az árjo-finn nép hazája ezeken a déli vidékeken lett volna, Szibéria pedig nem jöhet számításbá, mert a méh ott spontán nem fordul elő, az árjo-finn nép hazáját csak Európában kereshetjük és pedig a Volga-könyök erdős vidékén amely különben is gazdag méz-vidék

Köppen ezen nagyszorú tudományos készültséggel, bámulatos kritikai érzékkel, mintaszerű módszerrel megírt két dolgozatának tudománytörténeti, korszakalkotó jelentőségét nem csökkenti az a tény, hogy a finnugor-indoeurópai nyelvrokonságot sem Köppennek, sem másoknak nem sikerült bebizonyítani s nem csökkenti az a tény sem, hogy a f. *mesi* (*mete-*), m. *méz* stb. praeárja jövevényszó a finnugor alapnyelvben.

Köppen tudományos hatása ma sem szűnt meg. Az uráli népek régi lakóhelyeire vonatkozó kutatásokban ma is nélkülözhetetlen forrásmű Köppen *Geographische Verbreitung der Holzgewächse des europäischen Russlands und des Kaukasus* című 1888-89 ben megjelent kétkötetes nagy műve. Túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy ezen maradandó becsű mű nélkül ma sokkal kevesebbet tudnánk az uráli népek régi lakóhelyeiről, mint amennyit Köppen műve segítségével tudhatunk.

Hosszú szünet után Paa onen Henrik nyúlt hozzá a finnugorság régi lakóhelyének kérdéséhez. Módszertani szempontból rendkívül becses 1904-ben a helsinki-i egyetemen tartott székfoglaló előadása, amely *Beiträge zur Aufhellung der Frage nach der Urheimat der finnisch-ugrischen Völker* címen csak szerzőjének halála után 1923-ban jelent meg nyomtatásban az *Annales Universitatis Fennicae Aboensis* sorozatban (Ser. B. Tom. I. No. 5.).

Paasonen feltevése szerint a finnugorság őshazája északi vidéken terült el. Bizonyítéka ennek a főka f. *hyle*, *hylje*, *hylki* neve a manyszi (vogul) és a hanti nyelv északi dialektusaiból kimutatott megfelelőivel, a rénszarvas lp. *bouco*, *põcu* stb. neve mari, udmurt (votják), komi (zürjén), manyszi és hanti megfelelőivel, valamint a jegenyefenyő (*Pinus abies*) f. *kuusi* neve finnugor és szamojéd megfelelőivel és a cirbolyafenyő (*Pinus cembra*) komi *sus* neve udmurt, obi-ugor és szamojéd megfelelőivel. Ennek a két fanévnek bizonyító értékét fokozza az, hogy a finnugor és a szamojéd nyelvekben közös neve van az élőfának (m. *ja*, f. *puu* stb.), a pichtafenyőnek (cser. *nulyo* stb.) és a nyírfának (f. *koivu* stb.). A finnugorság kétségtelenül ismerte ezeket a fanemeket. Paasonen a főka, a rénszarvas, a jegenyefenyő és a cirbolyafenyő földrajzi elterjedésének határait ismertetve arra az eredményre jutott, hogy a finnugorság szétszakadása előtt az Urál vidékén meglehetősen magas szélességi fokok alatt lakott és hogy: "... die finnisch-ugrischen völker damals, als sie noch in unmittelbarem geographischen zusammenhang mit einander standen und noch keine grössere sprachliche verschiedenheit existierte, in dem gebiet zwischen Europa und Asien sassen ..."

Mivel a finnugor alapnyelv régi indoeurópai jövevényszavai nem adnak felvilágosítást arra, hogy a finnugorság eredetileg Európában vagy Ázsiában, lakott-e, ezt a kérdést néhány olyan lombosfa neve alapján lehetne eldönteni, amelyek n.e.g.lehetően északi vidéken is előfordulnak ugyan, de az Urálon túl, Szibériában ismeretlenek. Ha be lehetne bizonyítani, hogy a tölgy (*Quercus*), a juhar (*Acer p'tanoides*), a szil (*Ulmus*), a kőrisfa (*Fraxinus excelsior*)

a vadalma (*Malus communis* v. *silvestris*), a mogyoró (*Corylus avellana*) idegen eredetű nevet viselnek a finnugor nyelvekben, akkor valószínűnek lehetne tartani, hogy a finnugorság Ázsiából vándorolt Európába. Paasonen két olyan lombosfa-nevet mutatott be, amelyeknek indoeurópai eredetében — szerinte — nem lehet kétekedni. Ez a két lombosfa-név azonban finnugor eredetű szónak bizonyult és így nem lehet bizonyítéka Paasonen feltevésének.

Északkelet-Európába helyezte a finnugorság lakóhelyét Wiklund K. B. (Eherts Reallexikon der Vorgeschichte III. Finno-Ugrier).

Életföldrajzi adatok alapján Setälä Emil arra az eredményre jutott a Suomen Suku című nagy mű 1926-ban megjelent I. kötetében, (és már előbb a Maailmanhistoria II. kötetében), hogy mind az uráli nép, mind pedig a finnugorság lakóhelye az Uráltól nyugatra, Európa északkeleti részében keresendő (Suomensukuisten kansojen esihistoria 128, 144—146, 148). Setälä nagy tekintélyére és hatására való tekintettel szükségesnek tartom finn nyelven közzétett megállapításait fordításban idézni: ... Ennek [az uráli] népnek lakóhelyéről a szókincs nem ad biztos útmutatást: azt a természetet, amely ebben a szókincsben tükröződik, többhelyen is meg lehetne találni. Látjuk, hogy az uráli nép erdős vidéken lakott, ahol nyár és havas tél váltakozott. Időszámításra vonatkozó uráli szó nem sok van ugyan — ilyen csupán a *suvi* ['nyár'] és a *vuosi* ['év'] — de mivel sít és hátulról hozzácérsített szánt használtak közlekedési eszközül, télen bőséges hónak kellett lennie.²

Ami a vizeket illeti, voltak folyók, patakok és tavak (többek között a f. *joki* ['folyó'] szó uráli eredetű); figyelmet érdemel, hogy a tenger neve hiányzik. A rénszarvas előfordulása, valamint az erdei fák nevei: *kuusi* ['Pinus abies'], pichtafenyő, erdei fenyő, cirbolyafenyő, *koivu* ['Betula'], nyárfa ['Populus'], *paju* ['Salix'], *tuomi* ['Prunus padus'], úgyszintén különösen a *maurain* ['Rubus chamaemorus'] neve északi vidékre utalnak.³ Mégis meggondolandó, hogy bizonyos fák nevének hiányából nem szabad nagy dolgokra következtetni: ha a szamojédok egykor délebbre laktak, mint jelenleg, akkor természetesen elfelejtették a délebbi erdei fák nevét. Két fanév, a *c i r b o l y a f e n y ő* és a *p i c h t a f e n y ő* neve, jelenlegi földrajzi ismereteink szerint keletre mutat, legalábbis Európa keleti tájaira — ha ugyan a szamojédban és a keleti finnugor nyelvekben ezek a fanevek ugyanazokra

² Urali eredetűek pl. a következő szók is megfelelőikkel: m. *hó* (*hava-*) 'Schnee', (Paasonen, Beitr. 295, 369. sz.), osztj. *toit* stb. 'Schnee' (Paasonen, i. m. 251, 320. sz.), f. *parku* 'starker Regen, Schneefall, Schneegestöber' (Donner Kai, Anl. lab. 175, 78. sz.), f. *kuura* 'pruina' (Joki: Vir. 1950, 158—161) és pl. a következő téli közlekedési eszközök nevei: f. *suksi* 'Schneeschuh' (Paasonen, i. m. 204, 251. sz.), szamO. *kanò* stb. 'Hundeschlitten' (Paasonen, i. m. 128, 205. sz.), f. *ahkio* 'Schlitten der Lappen' (Toivonen: FUF. XXI, 99), osztj. *lump* stb. 'Schneeschuh (ohne Sohle)' (Toivonen: FUF. XX, 51).

³ Északi vidékre utalnak pl. a következő uráli eredetű bogyónevek is: f. *puola*, *puolukka* 'Preisselbeere' (Donner Kai, Anl. lab., 143, 29. sz.), zürjP. *oz*, votj. *uzi* id. (Paasonen, Beitr. 227, 292. sz.), szamO. *kod*, *kot* stb. 'Sumpfheidelbeere' (Toivonen: FUF. XXVIII, 95).

a fanemekre vonatkoztak, mint jelenleg. Ternézetesen az uráli őshaza kérdése csak a finnugor őshaza kérdésével összefüggően oldható meg: minél nyugatabbra helyezzük ezt, annál nyugatabbra helyeződik az uráli őshaza is. Figyelemre méltó, hogy a szóképzletben nincs semmi, ami arra kényszerítene, hogy az uráli nép lakóhelyét keletebbre keressük Európa legkeletibb részénél az Urálon innen. Ha egyes *-ma* végű folyónevek, mint ahogy feltételezik, szamojéd eredetűek, akkor ez egyúttal bizonyos ték volna arra, hogy a szamojédok régebbi hazája és így bizonyosan az uráli népé is, Kelet-Európában lett volna. — Arról az időről, amikor az uráli nép élt, legokosabb volna nem beszélni, mert a nyelv nem ad semmiféle direkt felvilágosítást. Semmiesetre sem lehet az uráli időszakot későbbre helyezni, mint az időszámításunk előtti negyedik évezredre. A tulajdonképpeni uráli együttélés után az érintkezések még folytatódhattak a szamojédok és a finnugorok között.“

„A finnugorság lakóhelyéről nem lehet tudni semmi mást, csak az it következtetések útján tudhatunk. Sajnos ezen az úton is egyelőre csupán bizonyos — mondhatni — viszonylagos eredményre juthatunk. Az első mód az ilyen következtetések megtételére az, hogy megvizsgáljuk, milyen értékben utal a finnugor szóképzlet bizonyos vagy bizonyosfajta helyre. Azonban ez a szóképzlet olyan, mint az uráli: a természet, amelyre utal, több helyen is megtalálható, erdős vidéken, ahol nyár és tél váltakozik, ahol télen hőséges hó van,⁴ ahol a növényzet és az állatvilág az északi mérsékelt éghajlatra jellemző. Növényföldrajzi szempontból ez a szóképzlet nem ad tulajdonképpen további adatokat ahhoz, amit már az uráli szóképzletből is tudhatunk: figyelmet érdem el, hogy egy olyan északi vidékre utaló név, mint a *muurain* [‘*Rubus chamaemorus*’] neve széles körben megőrződött, valamint az, hogy a *cirbolya fenyő* és a *szibériai fenyő* régi neveit megtaláljuk a keleti finnugor nyelvekben. Állatföldrajzi szempontból figyelmet érdemel a *mehiläinen* [= m. *méh*], mivel ez az állat — az erdők minőségétől függően — Európa nagy részében megtalálható, a jelenlegi Orenburg és Perm között is, de történeti adatok szerint az Urál tulsó oldalára csak 1755-ben vitték át. A többi állatnévből nem sokra lehet következtetni: az olyan, mint a *tohtaja* ‘*Colymbus arcticus*’ északra utal, viszont délre utal a *siili* [= m. *sül, sün*], úgyszintén a disznó *porsas* neve, amely bizonyosan a vaddisznó neve volt.“

A finnugor alapnyelv régi indoeurópai jövevényszavai, az archaeológiai leletek és az egyes finnugor népekre vonatkozó történeti adatok figyelembe-

⁴ Ebből a szempontból a fennebb említett uráli szók mellett figyelmet érdemelnek pl. a következő finnugor korig visszavezethető szavak: f. *kevät* ‘Frühling’, m. *osz* = f. *syksy*, m. *tél* = f. *talvi*, m. *jég* = f. *jää*, továbbá f. *kide* ‘flocculus nivis; Schneeflocklein’ (Toivonen, Affr. 66, 26. sz.), f. *viti* ‘frisch gefallener Schnee’ (Toivonen, i. m. 97, 103. sz.), lpN. *jassa* ‘nives congestae, quae per totum annum non liquefactae manent’ (Toivonen i. m. 59, 9. sz.), votj. *gOr* ‘Reif’ (JOKI: Vir. 1950, 159); vö. még cser.KH. *želto* ‘Schlittschuh’ (Toivonen, i. m. 59–60, 11. sz.).

vételével kimondta Setälä, hogy „amennyiben pontosabb meghatározásra törekszünk, legvalószínűbbnek látszik, hogy a finnugorság lakóhelye a Volga közepfolyása vidékére helyezendő. Ezeket a vidékeket, többek között a Volga-kanyarulat és az Oka közötti területet, valamint a megfelelő vidékeket a Volga északi oldalán, úgyszintén kelet felé a Káma folyó partjait, nagyon kívánatos volna archaeológiai szempontból megvizsgálni a szólan forgó lehetőség szem előtt tartásával. — Ami azt a kérdést illeti, hogy milyen időbe helyezendő a finnugor alapnyelvet beszélő nép élete, először is arra kell gondolnunk, hogy itt nyilvánvalóan évszázadokon, talán ezer éven át tartó időszakról van szó: a kérdés inkább csak az lehet, hogy mikor végződhetett ez az időszak. Ha fel lehet tenni, hogy az indoeurópai korszak úgy Kr. e. 2500-ig tartott — ez az időpont kétségtelenül inkább túlságosan késői, mint túlságosan korai — akkor bizonyosan a finnugor korszak is eltarthatott addig és természetesen az egyes finnugor törzsek közötti érintkezésnek azután sem kellett teljesen megszakadnia“.

A finnugorság lakóhelyének földrajzi fekvésére vonatkozólag Setälä álláspontját fogadta el Zichy István. (MNyK. I. 5.) és Gombocz Zoltán (Természettudományi Közlöny LVII, 369-375).

Zsirai Miklós két alkalommal fejezte ki álláspontját a finnugorság régi lakóhelyére vonatkozólag. Finnugor rokonságunk c. művében (116. l.) életföldrajzi adatok alapján arra az eredményre jutott, hogy a finnugorság lakóhelyét „Északkelet-Európában, közelebből megjelölve alkalmasint a Volga-könyök és az Urál-hegység között elterülő erdős vidéken a Káma és a Bjelaja folyók környékén kell keresnünk.“ A Ligeti Lajos szerkesztésében megjelent A magyarság őstörténete c. műben (26. l.) pedig azt írja, hogy ez a lakóhely „Európa északkeleti szélén, nagyjából a Volga-könyök és az Urál hegység közt elterülő lankás, dombos vidéken, a votjákok és a déli zürjének mai lakóhelyén keresendő“.

Prémes állatok (hód, sün, nyest) finnugor eredetű nevei alapján Kálmán Béla (Obi-ugor állatnevek. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 43. sz. 30. l.) annak a nézetének adott kifejezést, hogy a finnugorság lakóhelyének „északi határa nem lehetett magasabban az északi szélesség 61 fokánál és nem lehetett keletebbre, mint az Urál hegység“.

Az elmúlt években két etimológiai tanulmányban⁵ rendszeresen megvizsgáltam az uráli nyelvek régi halneveit, illetőleg fa- és fűshely neveit s az ismert és az új szóegyeztetésekből olyan tanulságokat is levonhattam, amelyek értékesíthetők voltak az uráli nép és a finnugorság lakóhelyének földrajzi meghatározása szempontjából. Ennek a két dolgozatnak az ered-

⁵ Az uráli nyelvek régi halnevei 1935. Nyelvtudományi Közlemények XLIX. 1—97; Fák és fűshelyek régi nevei az uráli nyelvekben 1943. Finnugor Értekezések 7. sz. és Nyelvtudományi Közlemények LI, 412—434, LII, 3—14, 247—261, 309—344).

ményei ösztönöztek arra, hogy végigvizsgáljam a rendelkezésre álló összes életföldrajzi adatokat és valamennyi adat figyelembevételével próbáljam meghatározni az uráli nép és a finnugorság lakóhelyének területét és hozzávetőleges határait.

* * *

A esűszómászók, lepkek, rovarok neveit általában figyelmen kívül hagyva nézzük meg, hogy milyen állatokat ismert az uráli, illetőleg a finnugor nép.⁶

Az emlős állatok neveit végigtekintve azonnal feltűnik, hogy bizonyos állatoknak, amelyeknek pedig kétségtelenül jelentős szerepe volt mind az uráli, mind a finnugor korszakban, sőt az uráli népek külön életében is, nincs közös neve az uráli nyelvekben. Ennek az lehet a magyarázata, hogy primitív népek ősi szokásaként mind az uráli nép, mind pedig a finnugorság vallásos tiszteletben tartott egyes állatokat, különösen nagyobb ragadozókat⁷ és ezek nevét tilos volt kimondani.⁷ Valószínűleg a tabuval magyarázhatjuk a medve (*Ursus*), a farkas (*Canis lupus*) és a rozsomák (*Meles* vagy *Mustela gulo*) közös nevének hiányát.

Figyelhet érdemel a farkas (*Canis lupus*) egy permi-lapp neve: zürj. I., Ud., V. *kejin*, S., L. *kejin*, P. *ke(i)in*; votj. U., MU., M. *kion*, M., J. *kion*, G. *kijon*, *kijon*; lp. Leem (elavut) *gaidne*, plur. *gainek* (Wichmann: FUF. XII, 131).

Kétes finn-lapp egyezést mutat a medve (*Ursus*) következő neve: f. *kontio*, karj. *kondia*, aun. *kondie -di*, vepszeD. Kett. *koindī* 'Bär';? lpN. Friis *quovčea* 'Ursus arctos' Niels *quow'žá* 'Bär', Gen. Nrt. *kuspč*, T. *kimč*, Itk. Pts. *kūōv'š*^A, T. *kijūb'š*^A 'Bär' stb., stb. (Toivonen, Affr. 119, 160. sz.).

Nem lehet eldönteni, hogy mi volt az eredeti jelentése a következő uráli állatnévnek: lpN. Friis *čaermak*, *čiermak* 'vitulus rangiferinus unum annum natus', L. Wikl. *čērmake-* 'einjähriges Renntier (im Frühling)', lpK. Friis *čierma* 'lupus', (vö. Tornaeus MSFOu. LXVII, 350) *sirma* id.; eserB. *šārmā* 'Luchs', J. *šormo*, G. *šurmanšā*, M. *šurma šā* id. stb.; votj. *šor* 'Marder'; zürj. Wied. *ser* (j;šer) id. (permi -r < *-rm-); — szamJur. *sārmik*, *sārmij*, *sārmink* *sarmik* 'wildes Tier; Wolf', *tirta s.* 'Vogel („fliegendes Tier“)', Knd. mscr

⁶ Az állatok felsorolásában általában Mela A. J.—Kivirikko K. E. Suomen luurankoiset Vertebrata Fennica² Porvoo, 1909. c. művének osztályozását követem. — A halak földrajzi elterjedésére vonatkozó orosz forrásművekre vö. fennebb említett tanulmányomat.

⁷ A tabu, amelynek általában igen nagy jelentősége volt és van a primitív vadász-népek életében, tehát egyes fontos ősi állatnevek elfelejtésére és a nyelvből való kivieszésére ad alkalmat s így szegényebbé teszi a szókincset. A szótilalom azonban más szempontból — amint azt Nirvi R. E. a keletitengeri finn nyelvekre vonatkozólag nagyon érdekesen kifejtette — gazdagítja a nyelvek szókészletét az állatok valódi neve helyett használt körülíró, illetőleg kedveskedő elnevezésekkel. Az ilyenfajta elnevezések között igen régiek is akadhatnak (Nirvi R. E., Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämeren suomalaisissa kielissä, 1944, 343 l. Sanankieltoista (Virittäjä, 1944, 93—105); Die Erscheinung des Tabu als wortgeschichtlicher Factor. Studia Fennica V. 3 Helsinki 1947).

salmik, halmik 'Zobel', Bud. *sārmik* 'Wolf', Reg. *sarmik* 'Tier'; *hore s.* 'Bär (Mann)', *firti s.* 'Vogel', vö. Castr. Jur. *sarma: pīsarma. pisarma, pinsarma* 'Nachtvogel, Eule' (*pi* 'Nacht'); Jen. *same* 'Wolf'; szamO. N. *hurup*, Kar. *surm*, Taz *surem*, Jel., B. *sūrup*, KO., K., Č. *sūrm, surum, surēm, NP. sūram* 'wildes Tier'; *telžer-hurup* stb. 'Vogel'; Pal'as (Zoogr. II, 71) „Caragassis“ *sarma* 'Tetrao bonasia' (Paasonen, Beitr. 219, 281. sz.).

Az *Erinaceus europaeus finnugor* neve a m. *sül, sün* (a régi nyelvben *szöl, szül* is), a f. *siili* szóban és azonos jelentésű megfelelőikben őrződött meg: mdE. *sejel, šajel, šäil, šijel*, mdM. *sejal, sijal*, cserB. *šula* (Paasonen, s-laute 54, 64. sz.) A *sün* elsősorban európai állat, a 61°-tól délre egész Európában el van terjedve s a Kaukázusban és Szibériában is előfordul (Mela—Kivirikko 13).

Uráli eredetű a közönséges menyét, a *Mustela vulgaris v. gale v. nivalis* votj. J. M., S., G. *jurmeg*, MU., U. *šurmek* 'Wiesel' neve, amelynek az osztják. szamojédokban van megfelelője: B. *úärmäk* 'Sibirischer Feuermarder; *Mustela Sibirica*' (Wichmann: F. F. XIV, 85—86).

Vagy a közönséges menyét vagy a hermelin uráli neve maradt meg a következő egyeztetésben: osztj. Pallas „Surgutensis“ *kur* 'Mustela gale': — szamO. N., Jel., B., Taz, Kar. *kur (kor)* 'Hermelin', NP. *kurru, úarga kur* 'Feuermarder; *Mustela Sibirica*', vö. *kureňav, kurešpaŋ* 'Hermeline fangen' (Harmatta, MNy. XLV, 162).

Igen nagy fontossága van a vidranyest vagy nyérc, a *Mustela v. Viverra v. Vison lutreola* (Sumpfotter, Nerz, Nörz) nevének, amelynek uráli voltát Toivonen mutatta ki (FUF. XXI, 98): f. *hääkkä* (vö. Kiparsky: Virittäjä 1949, 66), aum. *hěähku*, lúd *hěähkäine* 'Sumpfotter', vepsze Lönnr. *hähk* 'Mustela lutreola', Setälä *h'ähk* 'норка', Kett. *hähk* 'Sumpfotter', cser. Wichm. KH. *šäškä*, U., C. *šüt-šäškä* 'Otter' (*šüt = víz*), J. *šäškä*, M. *šäškä*, B. *šäškä* 'Nörz, Sumpfotter'; — szam O. N. *töt*, K., NP., Kar. *töt*, Jel., B., Taz *töte*, Čl., FO. *töüt*; K. *t'ä* 'Otter', Donner - Joki *tš'ä'ŋ, tš'ä* 'Fischotter'. Vö. még Pallas (Zoogr. I, 77) „Coibalis“ *taedt*, „Arinzis“ *thitau* 'Viverra lutra' (vidra). — A vidranyest vagy nyérc jellegzetes európai állat. Elterjedésének keleti határa az Urál, Szibériában egyáltalán nem fordul elő (Mela—Kivirikko 20. Vö. még Murray, The Geographical Distribution of Mammals 115), s amikor a szamojédok elvesztették szemük elől, nevét könnyen ráruházhatták a színben és életmódban hasonló vidrára. Ennek az eddig figyelembe nem vett életföldrajzi adatnak nagyjelentőségű helymeghatározó értéke van: ez az egyeztetés egyik bizonyítéka annak, hogy az uráli nép és a finnugorság lakóhelye az Uráltól nyugatra, tehát Európában terült el.

A vidranyest egy másik, de csak a finnugor korig visszavezethető neve a f. lúd *tšihk* 'норка', *tšihk* id., aum. *čihku* 'myyrä?' (vakondt) szóban, valamint lapp és komi megfelelőiben maradt meg: lp. „dial.“ *čacke* 'Mustela erminea';

Hermelin', S. *tjaske* 'Mustela; Hermelin', Wikl. *řšásskē, řšáškēe* (-š- < -s-) stb. id., Lag. *řšáškīē, řšřškīē* id., Hal. *čásskie* id.; zürj. Wichm. Ud. *řšús* 'Nörz, Sumpfotter' (Toivonen, Affr. 132, 198. sz.). A lappban névátvitel történt, mert a vidranyest nemcsak Szibériában, hanem Skandináviában sem fordul elő (Mela- -Kivirikko 20).

Uráli eredetű a vidranyest egy mordvin neve: *patša* 'Flussotter; лопка', *ved-p*, id. (*ved* = *viz*), mDM *ved-patša* id. A moksa-mordvin *patša* szó önálló használatban 'xopek' (= Iltis; görény) jelentésben fordul elő. A szó osztják-szamojéd megfelelőinek 'hód; Biber' jelentése van: K. *putco*, NP. *putču*, KO., Č. *pučo*, N. *pož*, Jel., B. *puče, puč*, Taz. *puč*, Kar. *put* (Paasonen, Beitr. 118, 190.sz.). Figyelmet érdemel a következő kamasz-szamojéd adat: Donner- -Joki *puřšoyū* 'Mustela sibirica'. -- Hogy mi volt a szó eredeti jelentése, nem lehet eldönteni, a mordvin és a kamasz-szam. adat szerint valószínűleg valamilyen *Mustela*, s így nem lehetetlen, hogy a szó eredeti jelentését a mordvin őrizte meg.

Bizonyosan jól ismerte mind az uráli, mind a finnugor nép a nyusztot, a *Mustela martes*, amely főleg a zordon fenyőerdőket kedveli s majdnem egész Európában, Közép-Ázsiában és Dél-Szibériában honos, de nem fordul elő Közép- és Észak-Szibériában (Brehm—Méhely, Emlősök I. 620; Mela- -Kivirikko 21). A *Mustela martes* uráli neve őrződött meg valószínűleg a cser. *luj, lēi* 'Marder' és az azonosjelentésű vog. Pallas (Zoogr. I, 86) *loisa* szóban. A déli-szamojéd megfelelőikben névátvitel történt: Motor *lei, lui* 'Fuchs', Taigi *lui* id., Pallas (Zoogr. I. 46) „Caragassis“ *locka, lui* 'Canis vulpes', (Zoogr. I, 51) „Tataris monticolis“ *lui* 'Canis lagopus'; — samO. N., Čl. *loga*, KO., B., Taz. Kar. *lokā, K. lokka* 'Fuchs', Pallas (Zoogr. I, 51) „Ostiacis ad Narym“ *nju-loga* (= *Vulpes alba*) 'Canis lagopus' (Paasonen, Beitr. 280, 348. sz. Vö. még Donner K. osztják-szam. adatait Anl. lab. 4.). A szamojéd adatokban a *-ga, -ka, -kka* végzet ismert kicsinyítő képző. Képzőnek fogható fel a vog. *-sa* végzet is.

A *Mustela martes* magyar *nyuszt* neve finnugor eredetű. A szóvégi *-t* elhomályosult képző (R.: *nuz, nuz*). A szó ismert finnugor megfelelői: vog. Munk.—Szil. *ňoxs* 'nyuszt; Marder', Kann. *ňóks, űnuxs* stb. 'Zobel', osztj. Karj.—Toiv. *ňöğšs*, plur. *ňöğššt* 'соболь; Zobel', Koš, Fil. *ňöğšs*, C. *ňöğšs*, Sog., Č. *ňöğšs*, Kr. *ňöğšs* stb. id., vö. osztj. É. Beke *ňogos, űđoxos, űoxs* 'nyuszt; Marder'; zürj. Wied. *ňiz, űiza* 'Zobel; *Mustela zibellina*', Wichm.—Uotila V., Peč. *ňiž, I. űž* 'Marder (V.), Zobel (Peč., I.); votj. Wied: *ňiž, űaž* 'Zobel; *Mustela zibellina*'; f. észt Wied. *nugis* stb. 'Baummarder; *Mustela martes*' (Toivonen, MSFOu. LXVII, 378—379). Tulajdonképpen nem lehet eldönteni, hogy a szó eredeti jelentése '*Mustela martes*' vagy '*Mustela zibellina*' volt. Utóbbi csak mai szemléletünk szerint jellegzetes szibériai állat. Régen Európa északi vidékein is előfordult, s csak a folytonos üldözés szorította ki Európá-

ból, majd Nyugat-Szibériából is Északkelet-Ázsia legsötétebb erdőibe, főleg cirbolyafenyveseibe (Brehm—Méhe'y, Emlősök I. 631). Murray szerint (128. l.) a coboly Észak-Európában is honos.

A *Mustela foina* ott él, ahol a *Mustela martes*. Finnugor korig visszavezethető neve a magyar *nyest* '*Mustela foina*' szóban (a *-t* elhomályosult képző, vö. *nyuszt*) és az azonosjelentésű f. *näätä* szóban maradt meg. A lp. *nätte*, *nätte* stb., amellyel Lindström (Suomi 1852) és Budenz (MUSz. 416) egyeztettek a magyar és a finn szót, jövevényszó a fimből.

Bár nyelvi adatokkal nem tudjuk igazolni, mind az uráli nép, mind a finnugorság ismerte a vidrát (*Lutra lutra* v. *Viverra* v. *Mustela lutra* v. *Lutra vulgaris*; Otter, Fischotter). Ez a vízi állat majdnem egész Európában honos, továbbá Szibériában és Közép-Ázsiában is előfordul. (Brehm—Méhely, i. m. I, 676: *Mela*—Kivirikko 23). A vidra elterjedésének északi határvonala összeesik az erdővonallal. A vidra f. *saarva*, *saarvas*, *sarva*. (*Mela*—Kivirikko 23) *sakarva*, vepsze *zagarv*, *sagarm* nevének csak a lappban van biztos megfelelője: *čævres*, gen. *čævrra* id. (Setälä: FUF. II, 265).

A borz, a *Meles meles* v. *Meles taxus* uráli nevét Wichmann mutatta ki (FUF. XIV, 86): eser KH., JU. *nerγa*, (l. *nergē*. B. *nerge*. 'Dachs; Meles taxus'; -- szamo. Sirelius (mscr.) Ostr. *narak'*, Tim. Ob. *nark'* id. Ide tartozik még Pallas (Zoogr. I, 70) „*Samojedis monticolis*“ *norgo* id. (Pallas i. h. „*Tungusis*“ *nurgo* bizonyosan jövevényszó a szamojédból). A borz Skandinávia északi részét kivéve egész Európában el van terjedve, Szibériában a Lena folyóig található (Brehm—Méhely i. m. I, 590; *Mela*—Kivirikko 24). Elterjedésének északi határa Finnországban — *Mela*—Kivirikko (II) szerint -- 66°10'.

A borz, a *Meles meles* vagy valamilyen *Mustela* uráli neve maradt meg a következő egyeztetésben: osztj. Pápai Munk. VJ. *kōč* 'орсыкя (borz)'. Karj. FD. *zuūt*, V. *kōt*, Vj. *kōts'*, VK. *kof*, Likr., Mj. *kof*, Trj. *kof* 'Dachs'. — szamo. N. *kāš*, K. *kās* 'Sibirischer Fenermarder; *Mustela sibirica*' (Toivonen, Affr. 176. 324. sz.). A jelentés eltérése miatt nincs okunk Toivonen egyeztetésének helyességében kételkedni. Ilyenféle jelentésetérést állatneveknél más biztos etimológiában is találunk. Pallas (Zoogr. I, 90) „*Ostiacis*“ *kas* '*Mustela putorius*' valószínűleg jövevényszó az osztják-szamojédból vagy pedig osztják-szan ojed adat.

A kutyának, a *Canis familiaris*nak a finnugor korszakig visszavezethető nevét ismerjük: f. *peni* 'valp, unge, racka' (fiatal kutya, kutyakölyök), lpN. Friis *baena* 'Canis', L. Wikl *paena* 'Hund' (vö. UL. 198), K. Gen. *pien*, *piennecy*, *piannery'* id.; mDE. *fiine*, M. *fiinē* id.; eser. *pi*, *pi*, *pi* i. d, zürj. I. *pon*, votj. Wichm. G. *punī*, MU. *puni*, *punu*, U. *pīnī* id.;? m. *fene* 'ferus, trux, truculentus' (Budenz. MUSz. 512—513; Domer K., Anl. lab. 187. 90. sz.). Azok a 'canis' jelentésű szamojéd szók, amelyekkel Setälä (Stufenw. 23. Verw. 46) egyeztette a f. *peni* szót és megfelelőit, aligha tartoznak ide (vö.

Paasonen, Beitr. 96—97. 292 és Donner K. i. h.). Ezen szóegyeztetés alapján feltehető, hogy a kutya már legalább is a finn-ugor korszakban házi állat volt s mint ilyen hűséges segítőtársa a finnugor alapnyelvet beszélő népek a vadászatokon a vadállatok és a madarak elejtésében és a nagyobb vadak hazaszállításában. A déli lappok egyes vidékeken bizonyosan megőrzött régi szokásként még ma is — éppen úgy, mint valamikor a finnek ősei — a leölt fókát vagy rénszarvast feldarabolva s az állat lenyúzott bőrébe kötözve kutyákkal vontatják haza s az ilyen állatbőröket nagyobb terhek szállítására is felhasználják (vö. Wiklund: Folkliv 1938, 19—20).

Mivel a róka, *Canis vulpes* v. *Vulpes vulpes* v. *Vulpes vulgaris*, egész Európában és Ázsiában honos, feltehető, hogy — bár közös uráli eredetű nevét nem ismerjük — nemcsak a finnugorság ismerte, hanem az uráli nép is. A róka finnugor neve a magyar *ravasz* 'schlau, listig, hinterlistig, arglistig', régi nyelvi 'Fuchs' szóban és megfelelőiben maradt meg: mdE. Paas. *ri'väs* 'Fuchs', cser. Wichm. KH. *ra'paž*, U. *râ'paž*. M. *râ'paž* id.; zürj. Wied. *rutš*, *rutš*, *ruš* 'Fuchs, falscher, heuchlerischer Mensch', Wichm. I., Ud., Peč. V., S. L., Le., P. *rutš* 'Fuchs'; votj. Munk. S., M. *žiči*, G. *žiči*, K. *duče*, *žučiči*, *žučiči* d., Wichm. G. *džičiči*, *džičiči*, M. *džičiči* id. (Toivonen, Affr. 165, 297. sz.).

Nem világos, hogy milyen viszonyban van a magyar *ravasz* szóval és megfelelőivel a *Canis vulpes* magyar *róka* neve. Ez a szó valószínűleg egy **rov*-tőből való *-ka* kicsinyítőképzős alak és így összetartozhatik a következő szavakkal: f. *repo*, gen. *revon*, lpN. Friis *ri'ppo*, *rievan*, *rievan* 'Vulpes', Niels. *rieván* ~ *rieván* 'Canis vulpes; fox', Wikl. L. *rè'pihe-*, nom. *rè'pi* 'Fuchs', Lag. Arj. *rè'è'p.é*, *rè'è'p.ij* 'Fuchs' stb., Könk. *ri'è'van*, Uts. *ri'è'van*^N stb.; Nes. *ri'è'pp^A* - *källe's* (= Fuchs - Ehemann) 'Kosenamen des Fuchses' (vö. Niels P. *ri'è'ppö-galles* 'a name used to designate the fox (only in folk tales)' stb. A *Canis vulpes*nek ez a neve — éppen úgy mint a *ravasz* és megfelelői — praeárja jövevénytűző a finnugor alapnyelvben egy **reup-* alapelakból (vö. Wichmann: FUF. VII, 50; Kalima: Virittäjä 1932, 109).

A *Phoca vitulina* f. *hyle*, *hylje*, *hylki*, észt *hülge*, liv Kett. *ilgaz*, *ulgaz*, plur. *ilgõp* 'Seehund' nevét Paasonen egyeztette fennebb tárgyalt dolgozatában (II.l.) — nem teljes meggyőződéssel — a fóka északi-manyysi Ahlqv. *sāgil* és északi-hanti Ahlqv. *sāgil* nevével. Figyelembe kell vennünk Karjalainen-Toivonen hanti szótárának adatait: Kaz. *šāga s'* 'Seehund (nicht vom Sehen bekannt)', O. *sāgil* ('einem Seehund ähnlich, kurzhaarig'). Figyelmet érdemel Pa'as (Zoogr. I, 114) adata „Vogulis et Ostiacis“ *tschāgil* id. — Az egyeztetés helyességében nincs okunk kételkedni. A szókezdő hangok (f. *h-*, vog. *s-*, osztj. *š-*, *tsch-*) eredeti kakuminális affrikáta, *č-hang folytatói. (A manyysi-hanti adatok szókezdő hangjaira vö. Paasonen, Beitr. 174., 200., 217. sz. egyeztetéseit.) Karj.—Toiv. osztj.O. *sāgil* adatában viszont a szókezdő *š-*eredeti jésített affrikátára utal. Ami a szóközépi hangokat illeti, már Paaso-

nen megállapította, hogy az eredeti fgr. *-lk- mássalhangzó-kapcsolatna az obi-ugor nyelvekben ebben az esetben is metathezissel *-gl- felel meg.

A mókus, a *Sciurus vulgaris* egész Európában és Szibériában megélészákon egészen a fenyőhatárig (Mela—Kivirikko 36). Uráli eredetű neve a f. *orava* 'Eichhorn' szóban és megfelelőiben őrződött meg: pl. *oarre*, n.d. *uro*, *ur*, cser. *ur*, zürj. *ur* id.; — szam. Pallas (Zoogr. I, 187) „ejus [samoj.] stirpis monticolis sajanensibus“ *orop* 'Sciurus striatus' (Setälä. Verw. 47). A szamojéd adatban levő szóvégi -p ősi, a f.-va képzőnek megfelelő képzőnek fogható fel (vö. Lehtisalo, MSFOu. LXXII, 243—244).

A mókusnak egy másik uráli eredetű nevét őrzi a m. *evet*, régi nyelvi *evét* 'Eichhörnchen, Sciurus vulgaris' szó azonos jelentésű osztják- szamojéd megfelelőivel: O. *tabék*, B. *täpäk*, Taz *täpän*, Kar. *täpej*. A szókezdő *s- vagy s- a magyarban szabályosan elveszett (Törv. nen: FUF. XXII, 161).

Az óvilági csíkos mókus, *Sciurus striatus* v. *Tamias asiaticus*, amelynek elterjedési területe a Fehér-tengertől és a Dvina folyótól az Amur mellékkéig terjed, Európának csak legkeletibb részében fordul elő (Brehm—Méhely i. m. II, 429). Biztos finnugor eredetű nevét nem ismerjük. A *Sciurus striatus* vogÉ. Ahlqv. *kosar*, Munk.—Szil. *krosér* nevének csupán hanti megfelelője van kimutatva: KARJ. FD. *kõ'v'ár*, Kr. *ku'ar*, V. *kõ'tarkè* stb. 'бурындукъ' (Paasonen: FUF. II, 125; Toivonen, Affr. 145, 234. sz.). Paasonen (FUF. VI, 125) lehetségesnek tartja, hogy az obi-ugor szó az altáji *okur* 'Sciurus striatus' hangátvetéses átvétele.

A *Mus musculus* finnugor korig visszavezethető neve őrződött meg a magyar *egér*, f. *hiiri* szóban és ismert megfelelőikben: vog. Kann. (mscr.) T.J. *teŋkar*, TČ. *teŋca'r*, AK., FK., DV. *täŋkar* stb. 'Maus'; osztj. Karj. *tëŋcar*, Vj. *iqŋkar* stb.; zürj. *šyr*, *šir* 'Maus, Ratte', Wichm. *šir*; votj. Wichm. G. *šir*, J. *šir* 'Maus'; n.d. Paas. E. *tšejer*, *tšeter*, M. *šejär* id. (Paasonen: FUF. XII, 306; Lehtisalo: FUF. XXI, 37.). A lapp adatok — N. *snjiras*, L. *šnërra* — nem tartoznak ide: -rr- < *-ðð-, vö. Lagerkrantz, Lapp. Wortschatz. SzamJur. Knd. Castr. (nscr.) *janŋal*, *janŋar* 'Maus' jövevényszó a hanti vaszjugani nyelvjárásából (vö. Paasonen Beitr. 257—258). Schott, Lindström, Europaeus és Budenz ezt a finnugor szócsaládot kapcsolatba hozták a mandzsu *singeri* 'patkány', tunguz *šinerokan*, *hiŋerokan* 'egér, patkány' szavakkal (MEtSz.). A finnugor a'apnyelvben a szónak nem lehetett 'patkány' jelentése, mivel a *Mus rattus* csak a középkorban, a *Mus decumatus* pedig csak a XVIII. sz.-ban került át Ázsiából Európába (Brehm—Méhely i. m. II, 484, 487).

A hód, a *Castor fiber* finnugor neve maradt meg a f. *majava*, *maja* 'Castor fiber' szóban és megfelelőiben: lp. Lag. Uts. *mārtti* T, Nes. *mā'djje*, K, Neid.

* Narvi R. E. Sanankieltoja... e. művében — amint Kettunen bírálatában (Virittäjä 1944, 191) olvashatjuk — nem fogadja el Paasonen egyeztetését, hanem a f. *hylje* stb. szót a f. *hyltätü* igével hozza kapcsolatba.

madjĵĵ id., Gen. K. *māĵĵeg*, N. *māĵĵĵĵ*, *māĵĵ* id.; md. Wied. E. *māĵav*, Rav. Mar. *mĵjal* id.; votj. Munk. Jel., Glaz. *mĵj*, Szar. *mĵĵi*, Wichm. G. *mĵĵi*, *mĵĵĵi*: zürj. Wichm.—Uot. V. I. *moĵ* id. (Wichmann, JSFOu. XXX., 6. 9; Ravila: FUF. XX, 98; Lakó FE. II, 8). — Alig van állat, amely nagy területekről olyan gyorsan pusztult volna ki, mint a hód. Elterjedési öve ma is három földrészen, Európán, Ázsián és Amerikán vonul át az é. sz. 33° és 68° között, de kétségtelen, hogy régen még szélesebb körben volt elterjedve (Brehm—Méhely i. m. II, 451). Ezért aztán a neve is könnyen elfelejtődhetett olyan területeken, ahonnan kipusztult. Érdekes felvilágosítást nyújt erre nézve Karjalainen—Toivonen hanti szótára, amelyben a hódnak egy obi-ugor nevére nyolc nyelvjárásból a következő adatokat találjuk: C. *māz* 'ein Tier des Wa des, das niemand gesehen hat', Kam. *maž* 'добрѣ; Бибѣр', V. *māz* 'Biber (kommt nicht mehr vor)', Vj. *māz*, plur. *māzĵĵĵ*, VK. *māz*, Vart. *māz*, *māz*. Likr. *māz*, Mj. *māz*, *māz* id., Trj. *māz* 'Biber (seit langem nicht mehr vorgekommen)'. — Ennek a szónak egyes hanti nyelvjárásokban és a manysziban 'vak nd, patkány, vándoregér' stb. megfelelői vannak: osztjÉ. Ahlqv. *monz*, *moz*, *moĵk* 'Maulwurf', I. Patk. *maž* 'hód, patkány, Lemming, Myodes Obensis', Paas. K. *māz-tenkär* 'Maulwurf, Ratte', J. *māz* 'Biber'. A hódnak ez az obi-ugor neve (eredeti szóközépi *-ĵ- vagy *-ĵk- val) etimológiai'ag nem tartozik össze a finn *majava* szóval és megfelelőivel. — Régi hód-nevek elfelejtődését egyes nyelvekben, pl. a hantiban elősegítette az is, hogy a hód neve valószínűleg szótilalom alá esett. Érdekes felvilágosítást nyújt erre vonatkozólag is Karjalainen—Toivonen hanti szótára, ahol a hód nizjami nyelvjárársbeli *ĵin uĵĵi* (= vízi állat) neve mellett a következő megjegyzést találjuk: „beim biberfang dürften in alter zeit die gegenstände meht mit ihren richtigen namen genannt werden.“

A magyar *hód* 'Castor fiber, Lutra; Bibertier' szónak az obi-ugor nyelvekben van megfelelője: vog. Ahlqv. *quontel* 'Biber', *zundyl* 'Maulwurf', Munk. *zuntil* 'vakondok'; *zuntél*, *zuntél* 'hód', *khontél* id. Az északi-hanti Ahlqv. *zundyl* 'Maulwurf' bizonyára jövevényyszó az északi-manysziból. Az obi-ugor adatokban az -l, -l' képző. A szó megvan a törökségben is: kir., oszm., csag. *kunduz* 'Biber, (kir.) Fischotter'; bar., sor *kundus* '(bar.) Biber; (sor) die (grüne) Eidechse', kaz. *kondoz* 'Biber, Otter', mis. Paas. *kandys* 'Biber'; tel., alt., leb., sor, szag., kojb., kacs. *kundus* 'Biber', csuv. Munk. *žondor* 'hódprém' stb. A török alakok z (~ r) eleme képző (Németh: NyK. XLVII, 78). A magyar *hód* vogul megfelelőivel vagy ősi török jövevényyszó az ugarság nyelvében vagy pedig még sokkal régiebb korból származik és emléke annak az érintkezésnek, amely az uráli nép és a törökség őse között történt.

A *Lepus europaeus* jellegzetes közép- és dél-európai állat, de legészakibb változata Kelet-Európa északi részében is előfordul. (Brehm—Méhely, Emlősök II, 625; Mela—Kivirikko 52—53). A *Lepus* uráli neve őrződött meg a magyar *nyúl* szóban és azonos jelentésű ismert megfelelőiben: zürj.

úimal, md. *numolo*, *numâl*, lpS. *úommêl* stb.; — szamJur. *úawa*, T. *úomu*, Jen; *úaba*, O. *úoma*, *úewa*, *úuo*, *úo* (Paasonen, Beitr. 15, 14. sz.).

Több szóegyeztetés tanúsága szerint az uráli népek régi lakóhelyeinek egyik legjellegzetesebb állata volt a rénszarvas, (Cervus tarandus és a jávorszarvas, Cervus a'ces.

A rénszarvas egyik ősi neve őrződött meg a következő ismert egyeztetésben: lpN. Friis *boaco* 'Tarandus domitus', Niels. *buātsu* 'zahmes Renntier', *buātsu* 'Renntier'. L. Wikl. *pōcuĵ* 'Renntier' stb., stb.; cser. Wichm. KH. *pū'tsō*, U., C. *pū'fšō*, C. *pī'fšō*, *βū'fšō*, M. *pu'tso* 'Renntier', Paas. B. *pū'fšō*, Gen. P. *pūčō* id.; zürj. Wied. *pež* 'junges, ungehörntes Renntier', Wichm. I. *pež-ku* 'Renntierkalbhaut'; votj. Wichm. U., G., M., J., MU. *pužeĵ*, Munk. S. *pužeĵ*, 'Renntier'; vog. Ah'qv. *pāsi*, *pasig*, Munk—Szil. E. *pāsi* 'Hirschkalb. Rennkalb'; osztj. Karj. Kr. *pē.tšō* 'Renntier im ersten Jahre', V., Vj. *pētšōz* 'Renntierkalb', Kaz. *pēžĵ*, Ni. *pēžō* 'Renntierkalb im ersten Jahre' (Toivonen, Affr. 82, 70. sz.). A finn *poro* 'Renntier', amelyet Setälä kétkedve egyeztetett a fenti szócsaláddal, nem tartozik ide. Ellenben aligha választható el ettől a finnugor szócsaládtól a következő kamasz-szamojéd adat: Donner—JOKI *puñzu* 'zweijährige Renntierkuh'. A szóközépi -ñz- ebben a szamojéd szóban eredeti jésített *-ńč- mássalhangzó-kapcsolatra vezethető vissza (vö. Paasonen, Beitr. 174) míg a finnugor adatok szóközépi hangjai nemjésített *-č- vagy -ńč- folytatói (vö. Toivonen., i. m. 208—216, 218—220). A rénszarvas lp. *boaco* nevében és megfelelőiben tehát valószínűleg a Cervus tarandus uráli neve őrződött meg.

A rénszarvas (vagy jávorszarvas) két másik uráli korig visszavezethető nevét kell látnunk a következő egyeztetésekben: md. *sardō*, *sarda* 'Elentier, (nyelvjárásilag) 'Renntier', cser. *sordâ*, *sarčê* id.; vogÉ. Ah'qv. *surti* 'Renntierkalb, ein halbes bis ein Jahr alt', Munk. — Tócs. *surti* 'Renntier'; osztj. Paas. J. *surti*: *s-wāiēγ* 'Elentier im 3. Jahre', *s-wāĵĵ* 'Renntier im 3. Jahre', stb. stb. Vö. még Karj. — Toiv. V. *s'irtĵ* 'ein Jahr altes, im zweiten Jahr stehendes zahmes Renntier'. Vj. *surtĵ* 'im dritten Jahr stehendes Wild' enntier (mit 3 zackiger Geweihspitze); dreijähriges zahmes Renntier', Likr. *surtĵ* 'ein Jahr altes Tier' (Pferd, Bär, Hund u. a.), Trj. *surtĵ* 'im zweiten Jahr stehendes zahmes Renntier, ein Jahr alt (Fohlen, zahmes Renntier)'; Kaz. *surtĵ* 'ein Jahr altes Kalb der Kuh, Fohlen des Pferdes, Kalb des Elentiers, des zahmen Renntiers; einen Winter alt (Pferd, Kuh, Elentier, Bär)'; — szamJur. *siraei* 'jähriges Renntierkalb', Schlöz. *searda* 'vitulus', O. Pallas (Zoogr I, 107) „ost. ad Kaas fl. 'šjaera (Paasonen, Beitr. 93, 159. sz.; 214, 275. sz.). Paasonen (i. m. 93) felvet. a kérdést: „Steht das Wort etwa in irgend einem Verhältnis zu Jenissei-ost. *seür*, *seäl*, *säl* 'Renntier'; soj. *sar* 'Ochse'; tung. *car* 'Stier'; burj. *zāri* 'Renntierochse'; mong. *cari* 'das wilde Renntier'...?“

Lp. D. Halász *tievona*, *tixonoi*, plur. *tievoni* 'Elentierkuh': f. *tevanai*; Lönnr. *teva* (alapjelentés valószínűleg) 'peura-eläin (naaras tai vasikka):

jávorszarvas (tehén vagy borjú)'; szamJur. *ty, te, tō*; T. *tā*; Jen. *tia*; K. *tho* Renntier' (Setälä, JSFOu. XLIII, 58). A magyar *tehén* szó, amelyet Setälä a fenti szókkal egyeztetett, aligha tartozik ide.

Uráli eredetű a rénszarvas északi-vogul *sāli, sali* neve is, amelynek jurák-szamojéd megfelelőjét Lehtisalo (FUF. XXIX, 119) mutatta ki: *šī* 'Schlittenrenntier'.

Uráli eredetű a következő szócsalád is, amely 'rénökör' ~ 'ökör' ~ 'hím-állat' megfelelést mutat: szamJur. *hōra* 'Renntierochs', *hōrie* 'Renntier-männchen', Reg. *hōrie, hōri* 'Renntier (Mann)', *hore sarmik* 'Bär (Mann)', *habartaŋ hore* 'E'entier—Stier'; Schlöz. *choro juna* 'chanterius' (*juna* 'equus') T. *kuru* 'nicht verschnittenes Renntier'; Jen. B. *kura*, Ch. *kura* id. (mscr. „порозь“) O. Jel., B., Taz, Kar. *kor*, K. *kor-syr*, N. *kor-hyr* 'Stier, Hengst. mscr. „порозь“ (*syr, hyr* 'Kuh')' stb.; K. *kura* 'Ochs', *kura-fūjūŋ* 'Auerhahn' (*fūjūŋ* 'Auerhuhn', vö. *šūimū-fūjūŋ* 'Auerhenne', *šūimū* 'Stute'); — osztj. Karj.—Toiv. FD. *χo'r* 'männliches wildes od. zahmes Renntier', C. *χo'r*, Kr. *χōr* 'männliches Wildrenntier', V. *ḱa'r* '(unverschnittener) Ochs, Renntierochs; Hengst', Vj. *ḱa'r* 'Ochs; wilder Renntierochs; Hengst', Trj. *ḱār* id. Ni. *χor'* 'Männchen (Renntier, Hund)', Kaz. *χo'r* 'Männliches Renntier; männlich (Pferd, „Kuh“, Hund, Schaf, Schwein)', O. *χa'r* 'männliches Renntier; männlich (jedes beliebige Tier)'; vogK., KL. *khōr* 'Männchen; Stier, Rennstier; männliches Elentier; Hengst', É. *χār* 'Rennstier', *χār-pī* 'Hengstfüllen', T. *khār* 'Hengst', vö. Ahlqv. *zar* 'Männchen; Renntierochs', *zar-lu* 'Hengst' (*lu = lö*), *qēr, qīr* 'Männchen, Renntierochs, Hengst'; zürj. *kyr, kyr-pon* 'männlicher Hund', f. *koira* 'Canis familiaris, max. mas', *koiras* 'mas, masculus brutorum et avium; Männchen bei Tieren'; *koiras-kettu* 'der männliche Fuchs', *koiras-hanhi* 'Gänserich', *koiras-teeri* 'Birkhahn', *koiras ja naaras* 'mas et femina animalium' (Paasonen, Beitr. 52—53, 95. sz.). Ide tartozik még m. *here* 'Drohne, Brutbiene; Hode' (Wichmann: FUF. XI, 205; Toivonen: FUF. XXII, 142).

Talán a fiatal jávorszarvas uráli neve őrződött meg a hanti Karj. — Toiv. V. *úōχ* 'Elentier; der grosse Bär (Sternbild)', Vj. *úōχ* 'Elentier; ein Sternbild', Trj. *úōχ* 'Elentier' szóban, amellyel Paasonen (Beitr. 56, 301) két-kéde egyeztette a következő kamasz-szamojéd szót: K. *ū-kī* 'junge Ziege'.

Figyelmet érdemel a következő egyeztetés, amelyben a rénszarvas-farok uráli neve őrződött meg: vogÉ. Munk.—Szil. *maúšik* 'Schweif'; osztj. Paas. *mēs'ay* 'Stutzschwanz, der (kurze) Schwanz des Renntiers, des Elens, des Bären, des Hasen', Karj. Vj. *mās'az* 'Schwanz (des Hasen, des Renntiers, des Elentiers)' stb.; — szamO. Kar. *melä* 'Renntier-schwanz', Taz *mälä*, B. *mälä* 'Schwanz' (Toivonen, Affr. 181, 336. sz.).

A finnugor korig tudjuk visszavezetni a következő három rénszarvas-nevet:

IpN. *aldlo*, L. *áltu* 'Rennkuh, die für gewöhnlich jedes Jahr kalbt', K. *álta* 'alte Renntierkuh', oszt. K. *uq̄ta*, J. *wq̄l'î* É. *vyti*, *vuta* 'Renntier', (vö. még Karj.—Toiv. FD. *uap̄*; Salým, AD. *uq̄p̄* 'wildes od. zahmes Renntier', Kr. *uq̄t̄* 'Wi'drenntier', V. *uq̄l'î* 'zahmes Renntier', Vj. *uq̄l'î* 'Wildrenntier; zahmes Renntier (zahme Renntiere gibt es hier nicht); VK. *uq̄l'î*, Vart. *uq̄l'î*, Likr. *uq̄ðî*, Mj. *uq̄f'î* 'Wildrenntier; zahmes Renntier', Trj. "uq̄ñî Ni. *uq̄t̄*, Kaz. *uq̄ñ* id.); mdM. *aldā*, E. *elde* 'Stute'; cser. *βülö* id.; votj. *val* 'Pferd', zürj. *völ* id. (Paas nen. s-laute 135, Beitr. 137.).

A másik finnugor eredetű rénszarvasnév f. *vaadin*, gen. *vaatimen* 'dreijährige Renntierskuh' és megfelelői: Ip. „dial“ *vāṣa*, gen. *vācama* 'vitulus rangiferinus 2 annos natus, qui matrem sequitur', „dial“ *vāṣam*, gen. *vācama* 'rheno femina', N. Quigst. *vāca* 'Hunren, 2 aarig eller ældre, som følger moderne' (réntehén, kétéves vagy idősebb, amely az anyját követi), S. *watja*, *watjew* 'rangifer femina', L. *vāṣau*, *vāca* 'dreijährige od. ältere Rennkuh' stb.; n dÉ. *vaš'o*, M. *vaš'ā* 'das Füllen, Fohlen' (Toiv. n n, Affr. 93—94, 96. sz.).

'Réntehén' ~ nőstényválat' je'entésmegfelelést mutat a harmadik egyeztetés: vogÉ. Ahlqv. *nati* 'Weibchen von Renntier'; osztj. Karj. FD. *nāpt̄*, Knd. *nu'pt̄*, V. *nə'wtēχ*, Vj. *nə'wtēf̄*, Trj. *nāp'f̄āχ* 'das weibliche Renntier'; f. Lömmr. *naattu* 'tyk, hynda' (Hündin), *natu* 'tyk, hynda, hona; sköka' (Hündin, Weibchen; Hure) *natukoira* 'tyk, hynda' (Hündin) *natukissa* 'katta' (Katze, Weibchen). A szóközépi f. -tt-, vog -t- < *-pt- (Toivonen: FUF. XVIII, 179).

Mai szemléletünk szerint mind a rénszarvas, mind pedig a jávorszarvas jellegzetes északi állat. Paasonen, Setälä és utánuk mások is a rénszarvas lapp *boaco* stb. nevéből és megfelelőiből azt a természetesnek látszó következtetést vonták le, hogy a finnugorság lakóhelye északi vidéken terült el. Bár e lakóhely északi fekvésére vonatkozó megállapítás kétségtelenül helyes, sem a rénszarvas, sem a jávorszarvas ősi neveinek helymeghatározó értékét nem kell túlbecsülnünk: az ősidőkben a rénszarvas egész Európában, sőt még Palesztinában is előfordult, a jávorszarvas pedig Európa nagy részében honos volt. Hogy ezt a két állatot az emberi művelődés mikor szorította fel jelenlegi északi hazájába, nem lehet megállapítani. Kétségtelen azonban, hogy a bizonyos fokig könnyen az emberhez csatlakozó rénszarvasnak nagy szerepe lehetett mind az uráli nép, mind pedig a finnugorság életében. Ez nem jelenti egyúttal azt, hogy akár az uráli, akár a finnugor korszakban rénszarvas tenyésztésről lehetne beszélni (vö. Wiklund: Folkiv 1938, 12—15, 371—404).

* * *

Gazdag és változatos madárvilága volt a szóegyeztetések tanúsága szerint az uráli népek régi lakóhelyeinek.

Valamilyen verébfajta vagy más kismadár finnugor neve őrződött meg a következő egyeztetésben: IpN. *cicce* 'Passer. avicula', Niels. *tsiḋisi* 'Vög-

lein, Sperling', L. *ciuce-* 'kleiner Vogel', LAG. *tsō, ts, kɛ* 'Fink', Itk. Ko. *tsépzáz* 'Meise' stb.; zürj. Wichm. S. Ud., P. *džidž* 'Vögelchen, Vöglein' (I.), Uferschwalbe (Ud.), Turmschwalbe' (P.), WIED. *džydž* I. *džydž* 'Sperling, Uferschwalbe'; osztj. Karj. FD. *šèntš*, Ni. *šes*, Kaz. *šes* 'ein Singvogel' (Toivonen, Affr. 115, 149. sz.).

A barázdabillegető, a *Motacilla* is ismert madara lehetett a finnugor-ságnak és — bár uráli nevét nem ismerjük — az uráli népek is.

A f. *västäräkki, vestrikka, vestrikki* 'Bachstelze' szónak a következő jelentésben is pontos megfelelőit ismerjük: lpN. *baestar, baestaragas, vaestaragge* stb., Äimä *pešnirik* stb.; mdE. *uškeréj, M. uskäre'j, vaskäre'j*; vog. Ahlqv. *värsež* (T. Munk.—Trócs. *určiz* 'cinke'); osztj. Karj. Sog. *varšak* stb. id. (Toivonen, Affr. 198, 379. sz.).

A barázdabillegetőnek egy másik régi neve a mariból és az *udmurtból* van kimutatva: cserM *ššibižik, ššibižik* 'Bachstelze'; votj. U. G. *ššé, ššeg, J., M., S. ššé, ššeg* id. (Wichmann: FUF. VI, 36). Ez a madárnév hangutánzó is lehet.

Az uráli népek régi lakóhelyeinek jellegzetes madarai közé tartoztak a *Corvus*-félék. A *Corvus cornix* uráli neve a m. *varjú*, f. *varis, vares*, aun. *varoj* szóban és azonos jelentésű finnugor, illetőleg szamojéd megfelelőikben maradt meg: lpN. *vuoraš*, gen. *vuorrača* stb., L. *vuoračissa-*, K. *vīrčē* stb.; mdE. *varak'a, varšej, varšej* stb., M. *varšá, varak'a*; vog. *uri: u. úekβe*; osztj. *varšaj*, 'úr ű stb.; — szamJur. *varja, varje*; O. *kuere* stb.; K. *bāri*; Koib. *bāre* (Paasonen Beitr. 52, 93. sz.: Donner K., Anl. lab. 130, 12. sz.).

A *Corvus corax* uráli nevét kell látnunk a f. *kaarne* stb. 'Rabe' szóban és megfelelőiben: lpK. *kārnas* stb.; md. *krandāš* stb.; cser. *kurnoš* stb., votj. *kīrnīš* stb., zürj. *kyrnyš* stb.; — szamJur. *haraja, harna, harja, žarja, harjaes*; Mot. *chargoj* id. (Setälä, Verw. 47).

A *Corvus corax* magyar *holló* nevének obi-ugor és szamojéd megfelelői vannak: vog. *čulax* stb.; osztj. *čulāž* stb. id.; — szamT. *kula*; Jen. Ch. *kuru-ke*, B. *kuru-ke*; O. *kule, kulli* stb.; K. *khūli* id. (Paasonen, Beitr. 39, 66. sz.).

A *Garrulus*-félék, a magtörök, amelyek az északeurópai és szibériai nagy erdőségeket kedvelik, nem hiányoztak az uráli népek régi lakóhelyeinek erdőiből. A *Garrulus infaustus* f. *kuusanka, kuukso* stb. neve uráli eredetű: lpN. *quovsak*, S. *kuöksek* 'Pica silvatica', cser. *kupšüle-kaik* 'Corvus glandarius' (*kaik* 'madár') stb., zürj. *kukša* 'Eichenhäher; Garrulus?'; — szamO. *kāsera* 'Nusshäher', Pallas (Zoogr. I, 397) „Motoro-Samojedis“ *kašvae*, „Caragassis“, *gacschira* 'Corvus caryocatactes', „Ostiacis ad Narym“ *chāsan* id. (Setälä Verw. 47). Ide tartozik még Donner—Joki karasz-szam. adata: *kāžera* 'Nusshäher'.

A *Hirundo rustica* finnugor neve őriződött meg a m. *jeske*, (N. *jeske, fšske*), f. *pääsky, pääskynen* stb. szóban és megfelelőikben: lpN. *beskuš, -kuča* 'Hirundo', Ko. *peč'šk-lod'le* stb. 'Hausschwalbe; Mauerschwalbe'; mdE.

pežgun stb., M. *pežgun* stb. 'Mauerschwalbe, Schwa'be'; zürj. Ud. *pišči* 'Schwalbe'; votj. *poškī*, *poški* stb. id. (Toivonen, Affr. 195—196, 372. sz.).

A tarka harkály, a *Picus major* f. *hähnä*, *hähinä* nevének finnugor megfelelői vannak: lpN. *čaitne* 'Picus tridactylus', *čainne*, *čaihne* id., L. *čai^one* 'Specht', K. *čāšne*, *čāšn* id.; cser. *šiste* stb. 'Specht, Buntspecht'; votj. *šiž* 'Specht, Buntspecht, Picus major'; zürjP. *šiž* id. (Paasonen, s-laute 111, 161. sz.).

A ragadozó madarakat is ismerte a finnugorság (és bizonyára az uráli nép is) a következő etimológiák tanúsága szerint:

f. *kotka* 'Adler'; lpN. *goaskem* 'Aquila', L. *kōškēm* 'Flussadler', I. *kōš^oš^oim* 'Adler' stb.; mdE., M. *kuškan* id.; cserB. *ku-tškōž* 'Adler', C. *ku-tškōž* 'ein grosse Raubvogel' stb.; zürjI. *kuš* 'Adler', V. *kuš* 'ein Raubvogel' stb.; votjM. *kuš* 'ein Vogel, vom Aussehen des Königadlers, aber kleiner', J. *ššunī-kitš* 'Adler' stb. (Toivonen, Affr. 124—125, 176. sz.).

A magyar *sas* 'Adler, Aar' szónak a lappban van biztos megfelelője: lpK. Friis *cisku* 'Falco lithofalco; Astur nisus', *cicka* 'Accipiter'. Kétséges a zürj. *žuž*, P. *žuz* 'eine Falkenart, Falco lanarius', Wichm- *šič* 'Uhu' ide tartozása (Toivonen, i. m. 197, 374. sz.).

A héja f. *sääksi*, *sääski* 'Falco milvus; Weihe' neve is finnugor eredetű, lpN. *čiešča* gen. *čievča*, *čikča*, gen. *čivča* 'Falco haliaëtus' L. *čekča* 'Fischaar' stb.; zürj. *tsiktši* 'Möwe; Larus'; vog. *səβs*, *sīβs* stb. 'Möwe'; osztj. *sīyas* *sīy^oas* stb. 'Fischadler' (Toivonen, i. m. 168, 306. sz.; MSFOu. LXVII, 377).

Uráli eredetű a bagoly finn-karjalai *tuukkaja*, *tukka* stb., lúd *tukka* 'Bubo bubo' neve, amelynek a komiban van pontos megfelelője: P. *tupka* 'pöllö' (bagoly), V., S. *tup-jur* id. (Wichmann: Virittäjä 1927, 44—45). A név megvan a jurák-szamojédban is: Sj. *tuβkan^{ttš}* 'tikka' (harkály). (Lehtisalo: Virittäjä 1945, 421.). A szóközépi hangok *-pk- folytatói.

A bagoly f. vót *lakko*, karjalai *luukkaja* nevének csak lapp megfelelőjét ismerjük: N. Friis *loadko* 'Noctuae species', Leem *egge-luodko* 'Astur palumbarius' L. Wikl. *jeggē lor^oku* 'egy mocsári madár' (Wichmann: Virittäjä 1927, 44—45).

Az uráli népek régi lakóhelyein előfordult a császármadár vagy császár-fajd, a Tetrao v. Bonasa Bonasia (Haselhuhn). Ez a jellegzetes északi madár, amely Skandináviától Kamcsatkáig és Japánig ismeretes, a nagy erdőségeket kedveli (Mela—Kivirikko 240). Egyik ősi neve a f. *pyy* 'Tetrao bonasia', f. észt *pū*, *pūvi* 'Rebhuhn; Perdix' és a m. *foḡoly* (N. *foḡu-madár*, *foḡor-madár*) 'Perdix' szóban, valamint Tetrao bonasia jelentésű ismert finnugor és szamojéd megfelelőikben maradt meg: lpN. *baggoi* L. *pakkūj* stb.; mdE. *povo*, *pov*, M. *pov-úe*: osztj. Vj. *pengh*, *pōjk*, V. *pūnk*; — szamK. *pi-že* Setälä: FUF. II, 279; Paasonen, Beitr. 29, 47. sz.).

A Tetrao bonasia másik régi neve a permi és az obi-ugor nyelvekből van kimutatva: zürj. *šöla*, votj. *šala* 'Tetrao bonasia'; osztjK. *šutái* J. *šardüi*

Pápai—Munk. *süglej*, vog. Ahlqv. *šula* id. Figyelmet érdemel, hogy a szó a törökségben: az oszmánliban, a baskirban, a kirgizben és az altájiban is megvan (Paasonen, *s-laute*, 101, 138. sz.).

Szintén jellegzetes észak európai és szibériai madár a fenyőerdőkben, főleg vizek közelében tartózkodó fajd, a Tetrao urogallus (Auerhahn, -huhn), amely Közép-Európa hegyvidékein is előfordul. Uráli eredetű neve a lp. *čukča*, gen. *čuvča* szóban és megfelelőiben őrződött meg: zürj. *tsuktši*; cser. *sü-zê* stb. Troick. *subuzo* (j: *suβuzo*), mdE. *suvožej*, *suvožeij*, M. *suwazi*, *suži*. — szamJur. *seansea*, *šenša*, *seandē*, O. *sèj*, *haij*, *sèje*, *seaja*, K. *seje* (Setälä Verw. 48).

A finnugor korig vezethető vissza a Tetrao urogallus következő két neve: f. *mettos*, észt *mõtus* 'Auerhahn; Tetrao urogallus'; lpT. *piecse* stb. id.: vog. Ahlqv. *manšin* 'Tetrao urogallus; Männchen', Munk.—Szil. *mansim sopër* 'Auerhuhn', *mansin* 'fajd'; osztj. Karj. Koš. *māntšim* 'Auerhuhn', Ahlqv. *manšij* 'Tetrao urogallus' (Toivonen, Affr. 109, 137. sz.):

f. *koppelo* 'Auerhenne'; lpN. *goappel* 'Tetrao urogallus femina', S. *käppel* 'Gallina silvestris', K. *kuo, hpel*, *kio, hpel* 'Auerhenne'; cser. C. *kəβäl, t. ä*, J. *k ≈ β ≈ zo* 'Auerhenne'; vog. Ahlqv. *qolem* 'Tetrao urogallus' stb. (Toivonen: FUF. XX, 67).

A f. *metso* stb. 'Auerhahn' szónak csak a mariban van biztos megfelelője: KH. *mə-z*, P. *mužo* stb. 'Haselhuhn' (Toivonen, Affr. 149, 248. sz.).

A Tetrao urogallus magyar nevének, a *fajd* (R. *fajt*) szónak manysi és komi megfelelőit ismerjük: vog. *pol't* id.; zürj. *baidög*, *baidyk*, *badek*, P. *badeg*, *baduk* 'Rebhuhn'. A szó a hantiban is megvan, mint komiból való jövevény-szó (Paasonen, Beitr. 46).

Közép-Európa hegyvidékein is megél ugyan, de elsősorban jellegzetes észak európai és szibériai madár a nyírfajd, a Tetrao tetrix (Birkhuhn). Finnugor eredetű a Tetrao tetrix észt *kudres* neve mari és hanti megfelelőivel: cser KH. *kədar* 'Birkhuhn, Auerhuhn', B. *küð: ≈ r*, *küðər* 'Birkhuhn'; osztj. Kaz. *kötarı*, *ko'trı*, O. *kodar* 'Birkhuhn' (Toivonen: FUF. XVIII, 188). — Ugyanezen madár f. *tetri*, *teeri*, *teer*, *tieri* stb. nevének a permí nyelvekben van megfelelője: zürj. *tar*; votj. *tur* id. (Wichmann: Virittäjä, 1928, 99—100), míg a nyírfajd vog. Ah'qv. *jetri* 'Tetrao tetrix', Munk. *jäter*, *jätri* 'fajd' nevének a hantiban van megfelelője: I. *jätarıäi*, Surg. *jeterki*, *jeterji* id. (Wichmann: i. m. 101). Wichmann lehetségesnek tartja, hogy a Tetrao tetrixnek ezen három neve hangutánzó eredetű és összetartozik egymással.

Az erdei madarak mellett nagy bőségben és változatosságban éltek az uráli népek régi lakóhelyeinek területén különféle vízi- és mocsári madarak.

Urali eredetű a daru, a Grus grus f. *kurki* 'Kranich' neve. Azonos jelentésű megfelelői: lp. *guorgga* stb.; md. *kargo*, *karga*; — szamJur. *haŕo*, *haŕu*; O. *kara*, *karra*; K. *kuro*, Pallas (Zoogr. II, 106) „Karagassis“ *korü* (Paasonen, Beitr. 66, 114. sz.). Paasonen lehetségesnek tartja, hogy a szamo-

jéd szó hangutánzó eredetű és mint ilyen nem függ össze a finnugor adatokkal.

A Grus grus m. *daru* nevének obi-ugor és permi megfelelőit ismerjük: osztj. *tōra, tīrəz*; vog. *tāriγ* stb.; zürj.-votj. *turi* id. (Szinyei, NyHas. 144).

Az Európa és Ázsia legészakibb tájain fészkelő hattyú, a Cygnus cygnus f. *joutsen, joeksin* stb. 'Schwan' nevének következő megfelelőit ismerjük: lpK. *nułč* stb.; mdM. *lokšči, E. lokšim, lokšij*; cser. Ufa *jüktšö, P. jüksö* B. *jükšə* stb.; votj. *juš*; zürj. *juš, jušk*, KP. *jys* id. (Paasonen, Beitr. 181). Bár ebben a szócsaládban csupán a hattyú finnugor neve maradt meg, mégis nem lehet kétséges, hogy ezt a madarat az uráli nép is ismerte.

Az Anser domesticus magyar lúd 'Gans' neve finnugor eredetű. Ismert megfelelői közül az osztj. *lönt, tūnt* stb., valamint a vog. *lund* stb. jelentése 'vadliba'. A cser. *lučo* stb. egyes nyelvjárásokban 'Gans', bizonyos nyelvjárásokban (Bud., Troick., Gen., Paas.) pedig 'Ente' jelentésben fordul elő. A finn *lintu* szónak és a lapp megfelelőknek — lpK. *lonte, lont* stb., S. *loddē* stb., N. *loddi* stb. — jelentése érdekes jelentésváltozással 'madár; Vogel'. Ez a jelentésváltozás igen régi lehet. Valószínűnek tarthatjuk — éppen erre a jelentésváltozásra való tekintettel — hogy a finnugor szó eredeti jelentése talán nem is vadliba. Anser ferus v. silvestris volt, hanem Anser fabalis Lath. (Saat-, Acker-, Hagelgans). A vadliba Nyugat-Európában északi vidékeken is fészkel, de nem fészkel sem Kelet-Európa északi tájain, sem pedig Közép- és Kelet-Szibériában. Ezzel szemben jellegzetes északi erdei és vízimadár a vadlibának egy rokona, az Anser fabalis Lath., amelynek egyik népnyelvi finn neve *metsähänki* (erdei liba). Az Anser fabalis ugyanazokon a tájakon fészkel, ahol a Cygnus. Ez a vándormadár, amely erdei tavak mocsaras, ingoványos partjain él, mérhetetlen tömegekben költözik ősszel délibb vidékekre és tér vissza tavasszal északi hazájába. Feltehetjük, hogy az Anser fabalis jellegzetes madara volt az uráli népek régi lakóhelyeinek. Nem lehetetlen tehát, hogy a m. *lúd* szóban és megfelelőiben éppen az Anser fabalis finnugor neve őrződött meg.

Az uráli népek régi lakóhelyeinek vízi madarai között megtaláljuk az Anas-féléket is.

Az Anas clypeata-nak (Löffelente) két régi nevét ismerjük. Egyik a f. *lakla* 'wilde Gans, Löffelgans, eine Entenart(?)' szóban és hanti megfelelőjében: K. *ložal, J. lok'äl* (1. sz. birt. sz. raggal *loklām*) 'Löffelente, Schildente, Anas clypeata(?)' szóban maradt meg (Paasonen, s-laute 32), a másik pedig az Anas clypeata komi *zuk* és az azonos jelentésű manyszi *toz* nevében (Setälä: FUF. II, 255).

A vadkacsa, az Anas boschas finnugor eredetű neve őrződött meg a lpS. *sjotso* 'Avis; Anas', D Lag. *ššōtsə* 'Wildente' szóban, valamint mordvin, permi és obi-ugor megfelelőiben: mdE. Wied. *šenš* 'Ente', Paas. *šenže* id., zürj. Wied. *ššöž* 'Ente', Wichm. Ud. *ššēž, S. ššēž* 'Wildente', votj. Munk.

čož, čož 'Ente', Wichm. G., S. *tšęž*, J. *tšöž* 'Widente'; vog. Kann. P., AL. *šęš* KK. *sęz*, So. *sāz* 'Anas boschas'; osztj. Karj. FD. *tščš*, Trj. *tšätš* stb. id. (Toivonen, Affr. 115—116, 151. sz.).

A vadkacsa f. *sorsa*, *suorsa* 'Anas; Ente', észt *sōrsk*, gen. *sōrsa* stb. id., *sōšk*, *sōrtsas* 'wilde Ente', *sōza* 'Märzente' nevének csak alappban van megfelelője: lpN. *švorššo*, *duorše* 'Anas boschas', L. *tur^ušu-* id. (Toivonen, i. m. 191, 364. sz.). Nem tartozik ide a m. *sárca*, *sárca*, *sárca* 'Fulicula; Wasserhuhn. stb.'. vö. Pais: MNy. VIII, 304—308; Zsirai: NyK. XLVII, 151).

A vadkacsa vagy más Anas-féle régi neve őrződött meg a következő egyeztetésben: zürj. *gorda* 'Anas boschas; Anas crecca'; votjG. *gurdo* (*tšęž*) 'eine graue, grosse Ente'; vog. *kürtü*, *kertü*, *kirtü* stb. 'Anas acuta'; osztj. Kaz. *kārčān* 'целезень'. Valószínűleg ebbe a szócsaládba tartozik lpN. *gurtte* 'Colymbus septentrionalis', S. *kurte* 'Colymbus arcticus', L. *kur^ete-* 'Taucher; Eudytes septentrionalis', D. *gürttie* 'Meertaucher (Vogel)' (Wichmann: FUF. XI, 211, XVI, 189; Toivonen: FUF. XVIII, 188—189).

Valószínűleg az Anas crecca vagy az Anas querquedula uráli nevét kell látnunk a f. *piri*, *pirk* stb. szóban, amely a *sorsa*, *suorsa* szóval való összetételek első tagjaként fordul elő 'Anas crecca' jelentésben, úgyszintén e finn madárnév megfelelőiben: vog. Ahlqv. *periva* 'Anas crecca', *pirva* 'Anas querquedula', Munk.—Szil. *pirvā* 'felelő ruca. Anas cricca; makkréce'; osztjÉ. Ahlqv. *piri* 'Anas querquedula', *pira* 'Anas crecca', Munk.—Pápai *pülkz* 'Anas querquedula', Karj. FD., Kond. *pírṇṇ*, Likr. *pürṇṇ*, Mj. *pürṇi*, Trj. *pürṇṇ*, Ni. *püre*, Kaz. *pürṇ* 'чурокъ'; Anas crecca' ~ V. *pülṇi*, *pülṇi*, Vj. *pülk* i VK. *pülṇi*, Vart. *pülṇi* id. (A vog.-osztj. alakok egy **pürṇṇ* alapalakra mennek vissza); — szamO. N. *pur*, KO., K., FO., Č. *puřa*, NP. *puria* 'Entenart; Anas clangula', K. *phürü* 'Entenart; Mergus merganser' (Toivonen: FUF. XVII, 282—283). Vö. még szamK. Dommer—Joki *p'urru* 'Quakente'. *p'urru-kaste* id.

Valamilyen Anas-féle régi finnugor neve maradt meg a magyar *vöcsök* 'Haubentaucher' szóban és megfelelőiben: osztj. Karj. FD. *uāsṇ*, V., Vj. *uās'əx* stb. 'Ente'; vog. Munk. É. *vās*, Kann. FL., So. *βāz* id.; zürj. Wichm. Ud. *vež* 'Anas penelope', L. *vež* 'eine Entenart'; f. észt *vāiz*, *vāiz* 'Sammetente; Oidemia fusca?' Talán ebbe a szócsaládba tartozik lp. Gen. T. *vāž-loⁱnte* 'ein Seevogel' és cser. Bud. *voč*: *šar-voč* 'Anas acuta', Wichm. B. *βofš*: *šar-βofš* 'grosse Ente, die statt eines Schwanzes ganz dünne Federn hat' (Toivonen Affr. 166—167, 301. sz.)

Az uráli korszakig vezethető vissza valamilyen Anas-féle vagy más vízi-madár következő neve: cser. P. *košo* 'Quakente; Fuligula, гоголь', osztj. Karj. Sog. *χèntē* 'чурокъ; Ente', Kam. *χèntē*: 'eine чурокъ-art'; — szamK. *konzu* 'Möwe' (Toivonen, Affr. 176, 325. sz.). Aligha tartozik ide a m. *kacsa* 'Ente' szó (vö. Zsirai: NyK. XLVII, 150).

Az Európa, Ázsia és Amerika északi tájain fészkelő Fuligula-féléket is ismerte az uráli nép és a finnugorság. Valószínűleg a Fuligula v. Glaucion clangula, vagy pedig az Anas v. Fuligula fuligula uráli neve maradt meg a f. *sotka* 'Fuligula clangula' szóban és megfelelőiben: lpN. *čoał* ? 'Fuligula clangula'; mdE. *šulgo*, M. *šulga*, *šulga* 'irgend ein Wasservogel, der gut taucht; Fuligula clangula, resp. Colymbus arcticus'; cser. Troick. *šoj*: *ola-šoj* 'нырокъ (утка)', Bud. *šue* 'Anas', K. *šue* 'Mergus merganser', B. *šòè*: *alašòè* 'Tauchente(?)'; votj. *šulŋ* 'Taucher'; zürj. *šul*: *šul-tšéž* 'Taucher (Wichm.); Schellente; Glaucion clangula; (Wied.)' vog. Ahlqv. *sěl*, *sal*, *syl* 'Fuligula clangula', Munk. KL. *səl* 'Anas cricca'; osztj. K. *sòj*, J. *sàj* 'Fuligula clangula', vö. még Karj. — Toiv. szótárának adatait: FD. *soi* 'ein Wasservogel (weiss an den Wangen, nistet in Baumlöchern), Quakente', Koš. *sàj* 'eine Entenart', C., Kr. *soj* 'Quakente', V. *sàj* id., Vj. *saj* 'ein Wasservogel, Quakente', VK., Vart. *saŋ* stb. id.; — szam. Pallas (Zoogr. II, 287) „Ostiacis ad Ket fl.” *sai* 'Mergus merganser' A szam. szó jövevényszó is lehet az osztjából. (Paasonen, Beitr. 213, 273. sz.).

Jellegzetes északi vízimadarak a Mergus-félék is. A Mergus serrator lpN. *goalsse* nevének komi megfelelőjét ismerjük: I. Ud., S., L. *kosšs* 'Mergus' (Setälä: FUF. VI, 242—244.). A Mergus finn *koskelo* neve, amelyet (Setälä népetimológiás alakulatnak tartott és ebbe a szócsaládba sorolt, nem tartozhatik ide (vö. Nirvi: Virittäjä 1941, 333—338.).

A Mergus albellusnak egy obi-ugor neve van kimutatva: vog. Ahlqv. *šimsar* 'Mergus albellus', Munk. FL. *šinsēr*, FL. v. S *šimsēr* 'fehér búvárkacsa; weisse Tauchente'; osztjl. Castr. *šemšar* 'Eistaucher; Mergus albellus Pall.' É. Ahlqv. *šimsar* id., Karj. *šëmšär*, *šemzär* stb. 'Mergus'. Zürj. Ud. *šemšer* 'eine Art Tauchente' valószínűleg jövevényszó vagy az északi-hantiból vagy az északi-manyasziból (Wichmann: FUF. XIV, 100—101).

A sirály, a Larus uráli neve őrződött meg a következő egyeztetésben: f. aun *kaja*, *kajo*, f. *kajava*, észt *kajak* stb. 'Larus'; lpN. *gaja*, *gagjeg*, I. *kajjuk*, K. *kājeg* stb. id.; zürjP. Rogov. *gala* id., Wichm. *gala*: *tšeri-g.* id. (*tšeri* 'hal'); vog. Munk. É. *žájěž*, KL. *khajěž*, K. *khájěž*, P. *khâjiz* 'Möwe'; — szam. Jur. *ho* id. (Wichmann: Virittäjä 1926, 36; Uotila: Virittäjä 1930, 173).

A Colymbus-féléket is ismerte a finnugorság és bizonyára az uráli nép is. Jellegzetes északi vízimadár a Colymbus arcticus vagy Gavia arctica, amelynek a finnugor neve a f. *tohtava*, *tohtaja* 'Colymbus arcticus; Fuligula glacialis' szóban és megfelelőiben maradt meg: lpN. *dovta*, gen. *doktag* 'Colymbus arcticus', *appe-dovta* 'Fuligula glacialis', K. *tovt*, gen. *toztesy*, Not. *toztiy* 'Tauchervogel'; cser. Troick. *tokta*, *tukto*: *tokta-ludo*, *tukto-ludo* 'Colymbus; rarapa', Wichm. J. *toktā*: *toktā-lošo* 'Colymbus'; zürj. Ud. *toktj* 'Colymbus; rarapa'; vog. Ahlqv. *tazyt*, *tigit*, *tyzt* 'die grösseren Arten von Colymbus und Podiceps',

⁹ Ezt a két víz alá bukó madarat a feljegyzők könnyen összeeszerélik annál is inkább mert a szakirodalomban is több néven szerepelnek.

Kann. *taxt*, *text* stb. 'Colymbus arcticus'; osztj. Karj. *təxtəŋ*, *təxtəŋ* id. (Setälä: FUF. II, 279—280; Wichmann: FUF. XIV, 111).

Az uráli népek régi lakóhelyeinek madarai között nincs egy sem, amely Európán kívül ne fordulna elő Ázsiában, legalább is annak egy részében. Bizonyos szempontból helymeghatározó értéke van a jellegzetes északi erdei madarak (*Perisoreus infaustus*, *Tetrao v. Bonasa bonasia*, *Tetrao urogallus*, *Tetrao tetrix*) és a jellegzetes északi vízimadarak (*Fuligula*-, *Mergus*-félék, *Colymbus arcticus*) előfordulásának. Az utóbbiak vándormadarak ugyan, de igazi hazájuk Észak-Európa és Szibéria, ott raknak fészket, ott költenek. Ezen madaraknak régi nevei azt bizonyítják, hogy az uráli népek régi lakóhelyei északi vidéken terültek el.

Egyes erdei madarak mellett a vízi madaraknak igen jelentős szerepük lehetett az uráli nép és a finnugorság táplálkozásában. Valószínű, hogy a vízimadaraknak a tojásait is összegyűjtötték és felhasználták. Erre utal a vízimadarak tojására szolgáló faodukban levő, részben mesterségesen készített fészkek finn *uuttu* neve, amelynek a lappban és a hantiban van megfelelője. Egyes vízimadaraknak (*Fuligula Clangula*, *Mergus merganser* stb.) ilyen módon való tojása ősi szokás megőrzése lehet ezeknél a népeknél (Setälä, Suomen Suku I, 134; Sirelius, Suomen kansanomainen kulttuuri I, 224—225; T. Itk nen: Virittäjä 1934, 216—221; Nirvi: Virittäjä 1941, 334—338).

Szintén ősi szokás lehetett a madarak bőrének nyári ruházatkodásra való felhasználása, amely a XVIII. sz. elején még megvolt a hantiknál. Novickij kézírata alapján Müller J. B. 1720-ból arról tudósít, hogy a hantik nyáron hattyúk, vadludak, kacsa és ragadozó madarak bőrből készült, víz és szél-ellen védő ruhákat viselnek (Hämäläinen: JSFOu. XLIX, 24.). Donner Kai értesítése szerint (Siperia 31) egyes vidékeken a szamojédok még 1912-ben is viseltek madárbőrből készült ruhákat.

Az uráli nép és a finnugorság a medve és egyéb emlősállatok mellett valószínűleg vallásos tiszteletben részesített egyes madarakat is. Müller a medve-kultusz mellett a hantik madárkultuszáról is tudósít (Hämäläinen i. m. 18). Hämäläinen felhívja a figyelmet a hantik hattyúkultuszára (i. m. 44). Figyelmet érdemel, hogy a hantik tetoválásánál is szerepe van a madárképeknek (Hämäläinen i. m. 24; Kannisto, MSFOu. LXVII, 167—173; Karjalainen, Religion der Jugra-Völker 81—82). Strahlenberg tudósítása szerint a manyszik bálványai között egy fából való bagoly is volt hozzászegzett valódi bagolylábkával (Hämäläinen, i. m. 43). Munkácsi a manyszik szent állatai között felsorolja a következő madarakat: sas, bagoly, hattyú, lúd, kacska, búvármadár, halászmadár (Vö. ZICHY, MNyK. I, 5:30).

Valószínűleg megőrzött ősi szokásként a szamojédok, a lappok és az obi-ugor népek időszámításában a madaraknak is szerep jutott: samJur. *jabtu-jiry* 'Gänsemonat'; vog. Ahlqv. *olli-joŋqep* 'Enten-Monat, da die Enten

fortfliegen'; osztj. Patk. *tunt-vāsa-menda-tiliš* 'lúd-réce-elmenésének hava; Gänse-Enten-Fortgang-Monat', Páp.—Munk. *lont-vasēx-iki, länt-vesēx-ike* 'lúd-réce-költöző hónap'; osztj. Ahlqv. *kalt-uzti-tiliš* 'Monat des Entenfanges'. Patk. *kalt-ozta-tiliš* 'récehaló hava; Enten-Netzen-Monat, d. h. Monat des Entenfanges'; lp. (T. I. Itkonen: Virittäjä 1945, 233) N. *úuktša-, úuwtša-mānnu* 'joutsenkuu; hattyúhónap (március)', S. *úuwtš-m.* id.; — szamO. *kuere-ireäd* 'Krähenmonat', lp. (T. I. Itkonen i. m. 233—234) Uts. *kūrānāš-mānnu* 'kaarne-eli korppikuu' (hollóhónap; április); Enont. *vuorātšās-mānnu*. Kolt. *vuorātšās-m.* 'variskuu' (varjúhónap; április); osztj. Patk. *varjāi-tiliš* 'varjúhó; Krähenmonat', Karj.—Toiv. FD. *uřřai tiliš* id. (március); — szamJur. *limbe-jirj*, O. *limbi-ireäd* 'Adlermonat'; osztj. Ahlqv. *kurik-tiliš*, Patk. *kuruk-tiliš* 'sashónap; Adlermonat'.¹⁰

* * *

Ha nem állanának rendelkezésünkre nagy bőségben 'folyóvíz', 'tó', 'mocsár, ingovány stb.' fogalmak jelölésére szolgáló, valamint vízi közlekedésre¹¹ vonatkozó uráli és finnugor eredetű szavak, a vizek partjain élő állatok és vízi madarak régi neveiből akkor is arra a következtetésre kellene jutnunk, hogy az uráli népek régi lakóhelyei bővelkedtek folyó- és álló-édesvizekben. „Die finnisch-ungarischen s-laute“ c. művében a 177. sz. (133—134. l.) egyeztetés keretében Paasonen kimutatta, hogy a finnugor nyelvekben van két szó, amelyből arra lehet következtetni, hogy a finnugorság nagy folyók partjain lakott. Egyik a f. *suvento* 'stagnum aquae in fluviiis, locus inter cataractas ubi aqua quiescit' (Renv.), 'das stille Wasser zwischen Wasserfällen od. strömenden Stellen, Vorwasser, Widerströmung (den lugna uppätgående sidan i ett strömdrag, bakström)' (Lönnr.), a másik pedig f. *pudas*, gen. *putaan* 'Arm eines Flusses' lapp és obi-ugor megfelelőikkel. A f. *pudas* szónak Lehtisalo jurák-szamojéd megfelelőjét is kimutatta (Virittäjä, 1930, 135—136). Feltehető tehát, hogy az uráli nép szállásai is nagy folyók partjain voltak.

Hogy az uráli népek régi lakóhelyeinek területét tengerekbe ömlő folyók illetőleg ilyen folyók vízrendszeréhez tartozó mellékvizek szelték át, annak közvetlen bizonyítékai az uráli nyelvekből igen nagy számmal kimutatható régi halnevek.

Figyelembe veendő, hogy a 'piscis' fogalom jelölésére szolgáló m. *hal*, f. *kala* szóban, valamint ismert finnugor és szamojéd megfelelőikben a 'piscis'

¹⁰ Az idetartozó hónapnevek összeállításában nem törekedtem teljességre.

¹¹ A vizeken való közlekedés jelentőségére utalnak pl. a következő kulturszavak megfelelőikkel: szamJ. *madara* 'átmenni, átkelni folyón' (Toivonen, Affr. 116. sz.); szamO. *peņdžag* 'mit dem Strom, strom abwärts fahren' (Toivonen i. m. 142. sz.); f. *sou-ta* 'rudern' (Paasonen, Beitr. 100. sz.); szamJur. *hūly-dm* 'schiffen, schwimmen, stromabwärts fahren' (Paasonen i. m. 108. sz.); cser. *βon.džem* 'über ein Wasser gehen od. waten' (Toivonen i. m. 155. sz.); cser. *pōš, poš, puš* 'Kahn, Nachen, Boot' (Toivonen i. m. 71. sz.); f. *soima* 'ein ziemlich grosser Boot, Schute' (Paasonen, s-laute 34. sz.); f. *észť saps* 'Steuerruder' (Paasonen i. m. 109. sz.).

uráli neve őrződött meg (Paasonen, Beitr. 38, 64. sz.; Setälä, Verw. 49; Lehtisalo: FUF. XXI. 14).

Az uráli nép lakóhelyeinek édes vizeiben előforduló halnemek közül kétségtől legnagyobbat jelentősége volt a lazacféléknek (Salmonidae), a szorosabb értelemben vett lazacoknak és a fehér lazacoknak, a coregonusoknak. Az uráli nép és a finnugorság jól ismerte a nemes lazac, a *Salmo salar* v. *nobilis* különféle változatait, amint ezt a következő egyeztetések bizonyítják:

f. Lönnr. *kiunki* 'han'ax (uppgående om hösten); k. on koukkunokkainen kala ja vähempi kojamo (tejes nemes-lazac, amely ősszel jelenik meg a folyóban; a k. horgasorrú hal, kisebb, mint a *kojamo*), *kiunki* 'en art bred lax' (egy széles lazacfajta)', Suppl. 'lax, som först om hösten visar sig, då den är hvitglänsande och läckrast' (lazac, amely csak ősszel jelenik meg a folyóban, amikor is csillogó fehér és a legízletesebb). A *-nki* végzet ritka képző. A finn halnév megfelelői: lp. ITRK. Nj. *kēi* 'Coregonus lavaretus (klein)'; osztj. Pallas (Zoogr. III, 401) „Ostiacis Beresovae“ *kégchull* 'Salmo nasutus' (*chull* = hal); — szam Pallas *chy-challe* 'Salmo nasutus' (*challe* = hal). A szóközépi f. \emptyset . osztj. *-γ-* szam. \emptyset eredeti szóközépi *-*γ-* szabályos folytatói. (N. Sebestyén, Halnevek 6. sz.) A névátvitelt a lapp, a hanti és a szamojéd megfelelőkben könnyen megmagyarázhatjuk azzal, hogy az e névvel megjelölt halaknak legszembeötlőbb tulajdonsága a jellegzetesen előreálló, hosszú hegyes orr. A finn népnyelvben a tejes lazacot ívás idején horgas orráról *koukkulohi* 'horgas (tkp. horog-) lazac' névvel is jelölik. Az ilyen lazacnak a németben is *Hakenlachs* a neve.

f. LÖNNR. *juominki*, *juuminki* 'laxhane, som ej får hake i nedra käken och håller sig röd i köttet hela sommaren' (tejes nemes-lazac, amelyek alsó állkapcsa nem lesz kampós és amelynek a húsa egész nyáron vörös marad; — a szóvégi *-nki* ugyanaz a képző, amely az előbbi lazacnévben is megvan); — szam. Jur. Schrenk *juumgalé* 'Salmo omul Pall.; wörtlich Meerfisch' (*juum* 'tenger', *galé* = hal). Az uráli halnév eredeti jelentése tehát 'tengeri hal' volt. (N. Sebestyén i. m. 5. sz.) Ez a név a nemes lazacnak az életmódjára vonatkozott. A nemes lazac és bizonyos lazacfélék számára a tenger és az édesvíz egyaránt életfeltétel. A tengerből nyerik azt a bőséges táplálékot, amely létfenntartásukhoz szükséges, viszont fajfenntartásukat az édesvíz teszi lehetővé. Ezek a lazacfélék ívás idején sokszor óriási rajokban minden évben megjelennek azokban a tengerrel összefüggő folyóvizekben, amelyekben születtek. Érthető tehát, hogy az uráli nép a legbecesebb halat, amelynek a folyóvizekben való megjelenése az évnek egyik legfontosabb eseménye volt és amely az édesvizekben semmiféle táplálékot nem vesz magához, 'tengeri-hal' néven jelölte meg.

Hogy e két halnév eredeti *Salmo salar* jelentése nem maradt meg a hanti, illetőleg a szamojéd megfelelőkben, annak az a természetes magyarázata,

hogy a nemes lazac kizárólag európai hal; hazája az Északi-, a Keleti- és a Jeges-tenger, ívás idején megjelenik minden olyan hideg-, tisztavízű folyóban, mely az említett tengerekkel összefüggésben áll, elterjedése azonban az Urálnál eléri keleti határát, az Ob-medence vizeiből már hiányzik (Mela—Kivirikko 465; Brehm, Fische 327; Sabaneev, Ryby Rossii³ 138). Érthető tehát, hogy az Urálon túl lakó uráli népek a nemes lazac régi neveit vagy elfelejtették, vagy pedig más. az Ob folyamrendszerére elsősorban jellemző lazacféle halak (coregonusok és bizonyos pisztrángfélék) jelölésére alkalmazták. A névátvitel ellenkező irányára egyetlen példánk sincs: a nemes lazac annyira becses és jellegzetes hal, hogy a különben is nagyon konzervatív finn nyelvben nem számolhatunk névátvitellel.

A nemes lazacnak Szibéria vizeiből való teljes hiánya valószínűleg összefüggésbe hozható egy sajátos természeti jelenséggel, az Ob és egyéb szibériai folyók vizének ú. n. elhalásával, amely annak a következménye, hogy ezen folyók alsófolyásának nincs esése. Ezt a jelenséget Patkanov (Irt. Ostj. I. 17 jegyz.) a következőképpen írja le:

„Im November beginnt der „Brand“ загорь oder das „Absterben“ заморь der sibirischen Gewässer. Das Wasser wird ziemlich trübe, nimmt einen unangenehmen Geschmack an, und gibt nach längerem Stehn einen rothen, wol theilweise aus Eisenoxyd bestehenden Niederschlag. Der Gebrauch dieses verdorbenen Wassers ist so wol Thieren und Fischen, als auch Menschen sehr schädlich, weshalb man im Winter nur aus geschmolzenem Eise gewonnen oder Quellenwasser trinkt. Zu Anfang April nehmen Flüsse und Seen ihren normalen Zustand wieder an.“ (Vö. még Ahlqvist, Über die Sprachen der Nord—Ostjaken 144.). Az ilyen esésnélküli folyók vize természetesen tavasszal és nyáron sem olyan sebes, tiszta és hideg, hogy abban a nemes lazac megélhetne.

Nem uráli ősrökonság bizonyítéka, hanem a lappok nyelvcsere előtti, szamojéd nyelvének szókinéséből maradt meg a következő lapp lazacnév: lpN. *duov've* 'salmon with roe', Itk. *tuõvvi* 'naaraslohi' (ikrás lazac): sam. „Laak“ Klapr. *tyi* 'Taimen (Truita salmonata)'. K. *těji* 'Taimen: Salmo fluviatilis' (Toivonen, Commentationes Instituti Fenno-Ugrici „Suomen Suku“ XVI, 176) Vö. még sam.Jur. REG. *tui* хариуць; Äsche, bunt gefleckter Salm' és Pallas (Zoogr. III, 365) „Samojedis“ *tuju*. A nemes lazacnak ezt a lapp nevét igen fontos indirekt bizonyítéknak tekinthetjük arra nézve, hogy a szamojédok ősei ismerték a nemes lazacot, tehát hajdanában európai területen laktak.

A finnugor korig tudjuk visszavezetni a nemes lazac egy norvég-lapp nevét: Friis *šoarran* 'Salmo, qui ova enisus in mare meavit, continuo autem revertit', Quigst. Kr. *šoarran* 'lazac, melynek a bőre ezüstfényű, melynek sem teje, sem ikrája nincs, egészen sovány és fogyasztásra nem alkalmas', Niels. *šoarân* 'a vuorro (salmon which has spent the winter in the river) which

goes down to the sea in spring and comes fat up the river again in autumn (Aug.—Sept.).' A szóvégi *-n* elhomályosult képző. Ezt a lapp lazacnevet Wichmann (FUF. XI. 278) és a magam korábbi felfogásával (i. m. 3. sz.) ellentétben azzal a permi szóval egyeztetem, amely a permi nyelvekben a 'piscis' fogalom jelölésére szolgál és amely kiszorította ezekből a nyelvekből a piscis uráli, m. *hal*, f. *kala* stb. szónak megfelelő nevét: zürjP. Pallas (Zoogr. III. 336) „Permecis” *tščéri* 'Esox lucius', Wied. *tšeri* 'Fisch', L. *šerik* id. P. *tšeriok* 'Fischehen', Gen. P. *ééri* 'Fisch', *éérki* dem., Wichm. — Uot. I. *tšeri* V., S., Peč., U., P. *tšéri*, V., S. *tšeri*, L. Le. *tšerig* 'Fisch'; votj. Wied. *tšoryg* *šoryg* 'Fisch'. Munk. S. *čorig* 'hal; Fisch', K. *čorég*, *šorég* id., Wichm. U. G. *tšorig*, MU., J., M., S. *tšorig* id. A zürjL. és a udmurt alakokban mutatkozó szóvégi *-g*, valamint a zürj. *-k*, *-ki*, permi *-ok* kicsinyítő képző. A 'piscis' ezen permi nevének obi-ugor megfelelőit Paasonen mutatta ki (s-laute 52. 57. sz.): vog. Pallas (Zoogr. III. 409) *sarrož* 'Salmo vimba', Ahlqv. *sorež*, *soríž* 'Coregonus vimba', Munk. — Szil. *sārēž* 'lazac; Lachs',¹² *soržän žul* 'pisztráinghal; Forelle', Munk. É. KL. *sorēž*. AL. *sirēž* FK. *sörkh*, T. *sorēkh* 'Coregonus vimba'; osztj. Pallas (Zoogr. III. 409) *sorroch*, „ad Surgut” *sirroch* 'Salmo vimba', É. Ahlqv. *soríž* 'Coregonus vimba, welche die Russen mit dem ostjakischen Namen сырокъ nennen', Pápay—Beke *sārēž* 'lazac; Lachs'¹², *sārži pūket* 'Schwarm der Forellenfische', Pápai—Munk. KO. *sarak*, *sorok* 'сырокъ' 'Coregonus vimba', Paas. K. *sqržž* J. *sqržžk* id., Karj. FD. *sāržž*, Trj. *sāržžk* stb. id. — A permi adatok között külön figyelmet érdemel Pallas adata, amely szerint a piscis permi nevének speciális halmév-jelentése is volt: Esox lucius (csuka) Ez az értelmezés valószínűleg tévedésen alapszik. Esox a régi íróknál sokszor 'lazac' jelentésben használatos: f. Ganander *njeriä* 'sen skin laks; esox carens squamis' (pikkely nélküli lazac); lpN. Friis *goaigem* 'Esox mas; hanlax' (tejes lazac). Ganander szerint a f. *laimen* halmév egyik jelentése 'parvus esox trutta' (parvus Salmo trutta halyett). Egy 'csuka' > 'hal' jelentésváltozás nem valószínű finnugor nyelvterületen, annál elképzelhetőbb egy 'Salmo' > 'piscis' jelentésváltozás. Érdekes, hogy hasonló jelentésváltozásra az indoeurópai nyelvek köréből is van példa: tochar B. *laks* 'Fisch' ~ közger.n. ófn. *lahs*, litv. *lazišzà*, ó-porosz *asasso*, *lósosī* (*lochū*) mellett, vö. Schrader, Reallexikon, Lachs.

A némes lazac finnugor körig visszavezethető nevei közül figyelmet érdemel még a következő: zürj. Wichm. Ud., V. *tšimi* 'cemra; loh; grosser Lachs (Salmo salar)', Wied. *tšimi*, *tšimi tšeri* 'ein Lachs, der im See überwintert hat' stb.; lpN. Friis *čuoineča* 'Salmo salar sterilis', Nieis. *čuoineča* 'fat salmon without roe or milt (going up into river in autumn)', Lag. Uts.

¹² Pápay József értelmezése (vö. Osztják Népköltési Gyűjtemény 249) kétségtelenül tévedés s így módosítandó: 'lazac-féle hal'. Ugyanez vonatkozik Munkácsi—Szilasi északi-vogul adatára.

šũeo·n'čā Nes. *šũeo·nčǵ* 'sehr fetter, weiblicher Lachs ohne Rogen'. A szóvégi -ča stb. képző (N. Sebestyén, i. m. 42. sz.).

A nemes lazacnak ezek a régi nevei azt bizonyítják, amit a vidranyest régi nevei is bizonyítanak: mind az uráli mind pedig a finnugor alapnyelvet beszélő nép az Uráltól nyugatra európai területen lakott.

Ismerte az uráli nép és a finnugorság a lazacpisztráng a *Salmo trutta* v. *eriox* v. *taimen* változatait is:¹³

f. lúd *páll* 'eräs lohilaji' (egy lazacfaj), vepsze *pall'* 'lohensukuinen kala' (lazacféle hal), *pall'*, *pallav, kala* 'puha, vöröshúsú, kisfejú, kevés-szálkájú hal'; — szam. Pallas (Zoogr. III. 409) *paja, pái* 'Salmo vimba', Jur. Reg. *paiha* id., Castr. *paja, paiha* 'Salmo peljet'; Jen. B. *jaeha* id.?, T. *ja'uka* 'Muk-sun'. Ez az uráli halmév, amelynek eredeti jelentése 'Salmo trutta v. eriox v. taimen' volt, ugyanezen jelentésben megvan bizonyos török nyelvjárásokban is: Radl. alt., tel., leb., sor *päl* 'Salmo taimen', szag., koib. *pel* id., kaz. *bal* id., jak. *bil* id. Mindezek az alakok egy őstörök **bäl* alakra mennek vissza. Mivel a halmév a törökségben igen nagy területen ismert, sőt még a kazáni nyelvjárásban is megvan, nem gondolhatunk alap-szamojédből való átvételre, hanem ez a halmév is egyike azoknak a megfelelőeknek, amelyek az ősi urá-altáji kapcsolat emlékét őrizték meg. (Paasonen, Beitr. 285—286 jegyz.; N. Sebestyén i. m. 1. sz.)

A finnugor korig vezethető vissza a *Salmo trutta* következő neve: f. Lönnr. Suppl. *olkava* 'ett slags laxfiske (i Isocken)' (a lazac egy fajtája); vog É. Ahlqv. *äljn* 'Salmo fluviatilis', МУНК. É. *älén*, KL. *oälñ*, AL. *älén* 'compó; ('yprinus tinca (or. *len*)'); osztj. Karj. Ni. *átu*; 'taimen; Grauforelle'. Kaz. *a mu* 'ein dem Hecht ähnlicher Fisch (F.eisch rot, Haut wie bei der Quappe); Taimen?' stb. (N. Sebestyén i. m. 41. sz.).

Az uráli nép és a finnugorság életében egyaránt igen nagy szerepe volt a fehér lazacoknak, a coregonusoknak. Bizonyosan jól ismerték a *Coregonus leucycthyst* (ennek szibériai változata a *Coregonus nelma*), amelynek halászata a hal jóízű húsa és hihetetlen tömegekben való megjelenése miatt Kelet-Európa északi részében ma is rendkívül fontos, és bizonyosan jól ismerték a coregonusok legnemesebb képviselőjét, a *Coregonus lavaretus*.

Valamilyen *Coregonus* uráli neve őrződött meg a következő egyeztetésben: lp. Itk. Ko. *šeraš* 'pienin siikalaji kapakalana' (legkisebb Coreg. lavaretus-fajta szárítva); f. *sirri, sirrinen* 'kis hal'; zürj. Wied. *tšir-t eri* 'eine Lachsart; Salmo nasus', Wichm. Ud. *tšir* 'Coregonus nelma', I. *tšir-tšeri* 'eine Lachsart', V. *tšir-tšeri*, L. *tšir-tšerig* 'ein Fisch. der Plötze ähnlich' (*tšeri, tšerig* 'hal'); — szam. Pallas (Zoogr. III. 403) „Kamaschinzis et Coibalis“ *sirre-golla* 'Salmo,

¹³ A lazacpisztráng alakja és színe a hal kora, az évszak, a víz és egyéb természeti tényezőktől függően hihetetlen mértékben változik. Ezeket a változatokat a régebbi írók külön fajoknak tartották és külön névvel jelölték, vö. Mela—Kivirikko 466.

oxyrhinchus (= albus piscis)', „Taiginzis“ *kirgalae*, Castr. K. *siri kola* 'Schnepel; Salmo lavaretus (= weisser Fisch)'. Az uráli Coregonus-név eredeti jelentése 'fehér-hal' volt. (A jelentésre vö. Pallas (Zoogr. III, 403) „Tataris ad Jeniseam“ *akbalyk* (albus piscis) 'Salmo oxyrhinchus', német *Weisslachs* 'Salmo leucichthys', (Falk—Torp, EtWb. 441) ang. *whiting* (tkp. der weisse Fisch) 'Lachsforell', (Brehm, Fische 352) észak-amerikai *white-fisk* 'különféle Coregonusok' (N. Sebestyén, i. m. 3. sz.).

Szintén valamilyen Coregonus uráli nevét őrzi a következő egyeztetés: lp. Itk. KO. *kuora* 'kis Coregonus lavaretus', f. *kuore* 'Osmerus v. Salmo eperlanus'; — szamO. *kór, kuor, kōr, kur* 'Muksun'; K. *kuru* 'Salmo lenoc'. Pallas (Zoogr. III, 362) „Camaschinzis“ *korrò*, „Coibalis“ *churrù* 'Salmo coregonoides' (Setälä, Verw. 50; T. I. Itkonen, MSFOu. LVIII, 30). A hal-név megvan bizonyos török nyelvjárásokban, mint szamojéd eredetű jövevény-szó (N. Sebestyén, i. m. 2. sz.).

Uráli eredetű a Coregonus lavaretus f. *muro, murokala* neve is (Ganander 'kis Coregonus lavaretus', Renv. 'Salmo lavaretus; Schnepel', Lönnr. id.), amelynek a lappban és a szamojédban van megfelelője: lpL. Wikl. *mur^aka-* 'Fischbrut'; szam. Pallas (Zoogr. III, 362) „Taiginzis“ *miara* 'Salmo coregonoides'. (N. Sebestyén, i. m. 11. sz.).

A Coregonus leucichthys (Coregonus nelma) uráli nevét kell látnunk ezen hal zürj. *udž, uš* nevében és ismert megfelelőiben: lp. Itk. Kld *väitsé'k* 'kleiner Lachs'; vog. Kam. *oš, uš, us* stb. 'Coregonus nelma'; osztj. É. Ahlqv. *vund, vuš, unš, uns, uš* 'Coregonus nelma', Pápay—Beke *oš, voš, oš* 'hal; Fisch'; *oš-xul* 'lazac-hal; Lachs-fisch'¹⁴, Karj. FD. *ñutš, Ni. uš, O. uš, us* 'Coregonus nelma'; stb. stb.; — szamO. *wanže, wuenž, muenž* id. stb. T. *jintu* Jen. *jiddu, adde* id. (Paasonen, Beitr. 127, 203; Toivonen, Affr. 119, 159. sz.).

A pisztrángok és bizonyos Coregonusok, így pl. a Coregonus lavaretus előfordulásának és régi neveinek is van helymeghatározó értéke: ezek a vándorhalak ívás idején Kelet-Európában és Szibériában csak a Fehér- és a Jeges-tengerrel összefüggő folyóvizekben jelenhetnek meg és így kétségtelenül bizonyítják, hogy az uráli népek régi lakóhelyei északi vidéken és pedig a nemes lazac előfordulása: a és régi neveire való tekintettel Északkelet-Európában terültek el. A Coregonus leucichthys (nelma) nemcsak az északi folyókban található meg, hanem a Káspi-tó vándorhalaként a Volga egész vízrendszerében. A Volga vízrendszeréhez tartozó északi folyók közül Varpachovszkij

¹⁴ Kétségtelenül téves Reguly—Pápay északi-hanti szövegeinek Pápaytól származó fordításában (és Beke ezen alapuló szójegyzékében) az *oš, voš, oš* adatok 'hal; Fisch' értelmezése, valamint az *oš-xul* adat 'lazac-hal; Lachs-fisch' értelmezése, úgyszintén Pápay szövegeinek fordításában (NyK. XXXVII, 99, XXXVIII, 117, 121) az *uš* és *unš* változatoknak 'lazac' értelmezése: kétségtelen, — hogy legalább is részben — a hangjelölés is téves (jésített *š, űš* nem jésített *s, -us* helyett). A nem jésített *-s* és *us* hangokkal való adatok helyes értelmezése — az összes többi források értelmezésével egybehangzóan — 'Coregonus nelma'. Azokra a helyekre, ahol a jésített hangokkal való hangjelölés helytálló, vö. Steinitz magyarázatát (Ostj. Volksd. II, 95)

megállapítása szerint igazán nagy hőségben csak a Kámában fordul elő, míg a Volga felsőfolyásának vidékén csak csekély mennyiségben van kimutatva.

A hálnév-egyeztetések tanúsága szerint az uráli népek régi lakóhelyeinek vizeiben nagy számmal éltek pontyfélék, Cyprinusok (a Cypr. tinca m. *tat-hal* neve uráli eredetű), keszeghalak, Leuciscusok (a m. *keszeg*, valamint a népnyelvi *őnhal* finnugor eredetű szók) és sügérek, Perca-félék. Jellegzetes hala volt e régi lakóhelyeknek a csuka, *Esox lucius* és a menyhal, *Lota vulgaris* (a m. *menyhal* finnugor eredetű szó). Ezen halfélék előfordulásának nincs helymeghatározó értéke.

A helymeghatározás szempontjából nagy jelentősége van a vándorló *Acipenser*-félék előfordulásának. A kecsge, az *Acipenser ruthenus* v. *pygmaeus* uráli neve maradt meg a következő egyeztetésben: osztj. Karj. FD. *kārz*, *kārzūt* 'Sterlett (fetter)', Koš., Č., Kr. *kārz* 'Sterlett', V. *kōrī* 'kleiner Sterlett', Vj., Vk., Vart. *kōrī* 'Sterlett' stb.; vog. Ahlqv. *karai*, *karī* 'Sterlett', Munk. — Szil. *kārāj* 'tokhal; Stör'; Kann. TJ. *karke-i*, AK. *k āor.γīi*, So. *kā.rāi* 'Acipenser ruthenus'; votj. Pallas (Zoogr. III, 103) *karei* 'Acipenser pygmaeus'; — szam. Jur. *hīrj* 'Sterlād', Pallas (Zoogr. III, 103) „Samojedis” *chyrrī* 'Acipenser pygmaeus' (N. Sebestyén, i. m. 18. sz.).

A tokhal, az *Acipenser sturio* osztj. *soz*, *suz* nevének samojed megfelelőt Paasonen mutatta ki: Pallas (Zoogr. III, 92) „Coibalis” *sigge*: *siggewalla* id. (Beitr. 222, 291. sz.).

Az *Acipenser sturio* finnugor korig visszavezethető neve a f. *sampi* a 'Acipenser sturio' szóban és megfelelőiben maradt ránk: cser. *šamba* 'menyhal; Quappe; налимь'; vogÉ. Ahlqv. *supī*, *sopī* 'Stör; Acipenser sturio', Munk. — Szil. *supī*, KL. *šupīñ khul*, T. *šupu* id., Kann. *šō.pīi* stb. id. (Toivonen: Virittäjä 1918, 80)

Az *Acipenser*-félék nincsenek kimutatva Kelet-Európa északi folyóiban, csak ritkán és kivételesen fordulnak elő bennük, tekintet nélkül arra, hogy Szibériában az Ob és a Jeniszei vízrendszerében nagy számban élnek (Sabaneev 844, 851). A Kelet-Európában található *Acipenser*-félék a Fekete-tenger és a Káspi-tó vándorhalai; az utóbbiból kerülnek fel ívás idején a Volgába és a Volga mellékvizeibe (Mela—Kivirikko 480). A tokhal, az *Acipenser sturio* meglehetősen magasra emelkedik a Volga vízrendszerében és sokkal több van belőle a Kámában, mint a Volga felsőfolyásának vidékén (Sabaneev 845). A kecsge, az *Acipenser ruthenus* v. *pygmaeus* a Volgában és a Volga összes mellékvizeiben megtalálható, megvan a Kámában és a Káma mellékfolyóiban (Sabaneev 851; Mela—Kivirikko 490).

Kétségtelen, hogy a lazacfélék rendkívüli jelentőségüket a finnugor korszakban is megtartották. Az uráli eredetű lazacnevek megmaradtak, sőt a lazacnevek száma jelentékenyen gyarapodott. Megmaradtak az uráli korszakból ismert többi halmemek nevei is, s ezeknek a száma is megnövekedett. Fellépett azonban egy új hal: a harsa, a *Silurus glanis*. Ez a fontos hal, amely

Észak-Európa vizeiből és Nyugat-Szibériából teljesen hiányzik s Közép Európában is csak a történeti időben terjedt el, az Aral-tó, a Fekete- és különösen a Káspi-tenger folyóinak jellegzetes hala. A Volga vízrendszerében különösen sok van belőle, de a Káma északi mellékvizeiben alig található (Sabaneev 794—795).

A *Silurus glanis* finnugor neve őrződött meg a f. *säkiä, säkä* 'Silurus glanis; Wels' szóban és ismert megfelelőiben: mdE. *sije, sijä*, M. *sijä* 'Wels; — dial. Quabbe; *Gadus lota*'; cser. *ši-gol, ši-i-gol* 'Wels' (*gol = ial*); vog Kann. *sij*, *šaj* stb. 'Lota vulgaris'; osztj. Karj. *сэж* 'Aalraupe, Quappe', Paaз. K. *сэж* id. (Paasonen, *s-laute* 54, 65. sz.; Toivonen, MSFOu. LXVII, 378).

A nagy bőségben megmaradt régi halnevekből azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a halászat talán még a vadászatnál is fontosabb foglalkozása volt az uráli népnek és a finnugorságnak. Mind az uráli, mind a finnugor korszak sajátos haláskultúrájának egyik legjellemzőbb vonása lehetett a téli halászat, amely jelentőségét a mai uráli népek külön életében is megtartotta (vö. N. Sebestyén i. m. 1—3).

A halak, különösen a lazac -félék rendkívül fontos szerepet töltek be az uráli nép és a finnugorság táplálkozásában. Zsírszükségletüket is elsősorban bizonyára a lazacfélék elégítették ki. Vannak az uráli nyelvekben olyan, az egyes nyelvek külön életében keletkezett *Salmo salar*-nevek, amelyek igen jellemzők ebből a szempontból, mert a nemes lazacot mint zsír, illetőleg mint zsíros-halat jelölik meg: f. *kuuja*, mely a f. *kuu*, m. *háj* szóval függ össze; zürj *vyi-tšeri* (*vyi* 'olaj, vaj, zsiradék', *tšeri* 'hal'); szam. Jur. Schrenk *jur-kale* (*jur* 'tengeri állatok és halak zsírja', *kale = hal*); vö. N. Sebestyén i. m. 79. sz.

Az uráli nép és a finnugorság ruházkozásában, főleg nyári ruházkozásában igen nagy jelentősége lehetett a madárbőrök mellett a halbőröknek. Érdekes tudósítások szerint a hantik helyenként még a XVIII. sz.-ban, sőt a XIX. sz. elején is halbőrből készült ruhákat viseltek. Egy holland követ, Ewert Ysbrandt Ides, aki a XVIII. sz. elején Moszkvából Kínába utazott és útközben jól megfigyelte a hantik életmódját, a következőket írja: „Ihre Kleidung besteht aus fischfellen und wird vornehmlich von stör — und weltschäuten bereitet, so dass sie sonst kein leinen oder wollen zeug am leibe tragen... Ihre schuhe sind auch von fischfell und die strümpffe angenäht, doch seynd sie nicht dichte, deshalb sie allzeit nasse füsse haben müssen. Wenn sie auff dem wasser seyn, können sie überaus grosse kälte an solehen schlechten kleidung ausstehen, dann wann es nicht ein gar harter Winter ist, haben sie nicht mehr als die oben gemeldete einfache kleider an, wann es aber ein harter winter ist, so werden sie gezwungen noch einen anderen rock von dergleichen schfellen darüber anzuziehen...” (Hämäläinen: JSFOu. XLIX₄, 12). Erman Adolph részletes tudósítása szerint a hantik ruházata helyenként

még a XIX. sz. elején is főleg halbórból készült: „Auch lernten wir hier, dass die Ostjaken namentlich durch Einreibung mit den Roogen des Naluim, die Haut desselben zum Kleidungsstoff tauglich machen, denn das Fett, welches sich lagenweise zwischen den Eiern der Fische befindet und dessen Menge stets des Winters zunimmt, macht die geriebene Haut äusserst wasserdicht. und nur von dieser Stelle des Fischkörpers kann es durch rein mechanische Absonderung, ohne Kochung oder Schmelzung erhalten und verwendet werden“ (Hämäläinen i. m. 14). Pallas, Georgi és mások is beszámolnak ilyen vízhatlan halbór-ruhákról. Novickij szerint a hantik nyáron halbórból, főleg *Lota vulgaris* bőréből varrt ruhákat viselnek, a tokhal és a kecsge bőréből főleg harisnyákat és magasszárú lábbelit készítenek. Egy másik forrás szerint halbór-ruhákat főleg azok a hantik viselnek, akik a folyók közvetlen közelében laknak és akiknek a halászat a főfoglalkozásuk, míg a tundrák belsejében élők rénszarvas-bőrökbe öltöznek. Müller J. B. szerint a hantik csuka- és menyhal-bőrökből készítik ruháikat. Ilyen halbór-ruhákat viselnek a lappok és a szamojédok is, úgyszintén a tunguzok az eszkimók, a kamesadálók, egyes indián törzsek stb. (Hämäläinen, i. m. 13—15, 23). Donner Kai tudósítása szerint (Siperia 31) a legészakibb és a legfélreesebb vidékeken, pl. a Taz folyó mellékén élő osztják-szamojédok még 1912-ben is használtak halbórból készült vízhatlan és nagyon tartósnak mondott alsóruhákat. Néhány évszázaddal ezelőtt a halbórból készült ruhák viselete általános szokás volt a szamojédoknál.

A halak, különösen pedig a lazacfélék ívása az évnek olyan nagyfontosságú eseménye volt, hogy minden valószínűség szerint az uráli nép és a finnugorság időszámítása is részben ehhez igazodott (vö. N. Sebestyén i. m. 77—78 l.).

* * *

A tudományos irodalomban Köppen óta valóságos közhely, hogy a finnugorság lakóhelye erdős vidéken terült el. Ugyanezt állapította meg Setälä az uráli nép lakóhelyére vonatkozólag. És valóban a rendelkezésünkre álló életföldrajzi adatok alapján arra az eredményre kell jutnunk, hogy az uráli népek régi lakóhelyeinek területét folyó- és állóvizekben (tavakban, mocsarakban, ingoványokban, árterületekben) bővelkedő nagy zárt erdőségek, mindezekelőtt hatalmas fenyvesek borították.

Azok a vadállatok, amelyeket az uráli nép és a finnugorság ismert, általában a sűrű, nagykiterjedésű erdőségeket kedvelik, részben — pl. a medve, a farkas, a jávorszarvas — a mocsaras erdőségeket. A vidra legszívesebben olyan édesvizek, folyók és tavak környékén tartózkodik, amelyeknek partjain nagy erdőségek terülnek el. Az erdei madarak népes csoportjából ki kell emelnünk a *Garrulus v. Perisoreus infaustus*-t, amely állandó tartózkodásra elsősorban a cirbolyafenyveseket kedveli, és újabb időben észlelt nagyobb-

arányú vándorlásai is a jó és a rossz cirbolyamogyoró-terméssel függnek össze. A császármadár (*Tetrao bonasia*) és a fajd (*Tetrao urogallus*) a nagy zordon erdőségekben érzik jól magukat.

Annak a feltevésnek, hogy az uráli népek régi lakóhelyeinek területét hatalmas erdőségek borították, közvetlen bizonyítékai az uráli nyelvekben megmaradt régi fa- és fás hely-nevek.

A fanevekkel kapcsolatban hangsúlyoznom kell, hogy az 'élőfa; arbor' fogalom jelölésére szolgáló m. *fa*, f. *puu* stb. szó uráli eredetű (Paasonen, Beitr. 94, 160. sz.; Setälä, Verw. 41; MEtSz.; Donner Kai, Anl. lab. 152. 42. sz.). Hangsúlyoznom kell továbbá, hogy az uráli és a finnugor alapnyelvben a faneveknek kettős jelentésük volt: 1. 'valamilyen speciális fanem', 2. 'ilyen fából álló erdő'. Más szóval ez azt is jelenti, hogy az uráli nyelvekben — és egyúttal az uráli és a finnugor alapnyelvben — egy fanév (akár tőalokról, akár kicsinyítőképzős származékról van szó) külön helynévképző hozzájárulása nélkül gyűjtőfogalom (fás hely, erdő) kifejezésére is szolgált. Ez az uráli sajátság legvilágosabban a régi magyarban tükröződik, ahol számos fanévnek (pl. *éger*, *fenyő*, *magyal*, *nyár*, *nyír*, *száldob*, *száldok*, *szil*, *tölgy*) megvolt ez a kettős jelentése. De faneveknek ilyen kettős jelentésére más finnugor nyelvekből és a szamojedságból is idézhetünk példákat.

Az uráli nyelvek régi fanevei és a fák Köppen (Geogr. Verbreitung d. Holzgewäche...) által meghatározott határai alapján pontosan meg tudjuk állapítani, hogy milyen túlelű és lombos fák éltek meg és alkottak erdőket az uráli nép és a finnugorság régi lakóhelyén.

A jegenyefenyő, a *Picea excelsa* v. *Pinus abies* uráli neve őrződött meg a f. *kuusi* 'Pinus abies; Fichte' szóban és ismert megfelelőiben: lpN. *guossa* 'Abies excelsa', Lag. Tán. *k̄ȳ's̄s̄* 'Tanne', Wfs. *aȳo's̄'s̄* 'Fichte' mdE. Wied. *kuz* 'Fichte, Gräne, Rottanne; Abies excelsa'; eser. Ramst., Wichm., Paas. *kož* 'Tanne, Fichte'. Beke *koz*, *kož* 'Tanne'; votj. Munk. *k̄iz*, *k̄ez* 'vörösfenyő Pinus picea; Rottanne', Wichm. G. *k̄iz* 'Fichte; Abies excelsa': zürj. Wichm.—Uot. V., S., Peč., L., L e., U. *k̄ōz*, I *k̄ōz*, *k̄ōz* P. *k̄ez* 'Fichte'; vog. Ahlqv. *gou'*, *χout*, *qāit*, Tanne', Munk.—Szil. *z̄āut* 'jegenyefenyő; Rottanne', Kl., *kh̄āut* 'lúcfenyő; Weisstanne', Munk.—Trócs. Kl. *kh̄āit-p̄ȳ*. 'vörösfenyő'; osztj. Karj.—Toiv. FD. *χ̄ūt*, Fil. C., Sog. *χ̄ūt* 'Fichte', Kr. *χ̄ut* 'Fichte, Tanne, Edeltanne', V. *k̄ōl'* 'Fichte' stb.; — szamJur. *h̄ādy* 'Tanne'. T. *ku'a*; Jen. *kari*, *kadi*; O. *k̄āde*, *kut*, *kuō* stb.; K. *ko'd*, *ko'n* id. stb. (Setälä: FUF. XII. Anz. 53; Paasonen: FUF. XII, 301, Beitr. 228, 293. sz.).

Az erdei fenyőnek, a *Pinus silvestris*nek finnugor eredetű nevét ismerjük: f. *petäjä* 'Pinus silvestris'; lpN. *baecce* id. stb.; mdE. *pit̄s̄g*, *pit̄še*, M. *pit̄š̄* id.; eser. Ramst. *p̄ān^džā* 'Horst, Hain, ein dichter Hügel mit jungen Fichten', Wichm. *p̄n^dz̄n*, *p̄n^dz̄n* stb. 'Kiefer'; zürj. Wichm. *požem*, *požum* stb. id., votj. Wichm. *pužim*, *pužim* Munk. *pužim*, *pužim*, Kaz. *pužem*: 'fenyő; Pinus silvestris; Fichte, Tanne, Kiefer'. Munk. *pužmo*, *pužimo* 'fenyves.

fenyőerdő; Fichtenwald, Tannenwald' (Toivonen, Affr. 111—112, 141. sz.).

A pichtafenyő, az *Abies pichta* v. *sibirica* uráli nevét őrzi a következő egyeztetés: cser. BEKE *nolyo*, *nu-lyo* stb. 'Edeltanne, Weisstanne' stb.; votj. Wied. *nil-pu* 'sibirische Tanne; *Abies pichta*', Munk. *nil-pu*, *nil-pě* 'pichtafenyő, lúç- vagy szurokfenyő; Weisstanne, Silbertanne, Pechtanne'; zürj. Wichm. *ńĩ*, *ńiv*. *ńil*, *ńiv-pu* 'Abies pichta' stb.; vog. Kann. *ńõlẽ*, *ńul*, *ńuli* stb. id.; osztj. Karj. *ńĩłłzẽ*, *ńĩłłđńĩłłĩ*, *ńĩłłłĩ* stb. id.; — szamJur. Reg.—Bud. *ńalk* 'Edeltanne; ПИХТА'; O. *ńulq*, *ńolq*, *ńulge*, *ńulqó*; Kam. *nelqa* id. (Paasonen, Beitr. 64—65, 110. sz.). Vö. még szamK. Donn. — Joki *nãlgo p'ã* 'finsterer, dichter Wald'. — Wichmann mutatta ki (FUF. XVI, 201—202), hogy a pichtafenyőnek ezzel az uráli nevével összetartozik a votj. *ńules* (tő: *ńulesk-*) szó, amely az udmurtban egyetlen kifejezője az 'erdő (általában); Wald (im allgemeinen)' fogalomnak, úgyszintén a vog. *ńulã*; 'lúçfenyves; Weisstannenwald' szó. Mind a két szó származékszó, a képzők azonban etimológiailag nem tartoznak össze: votj. -s < *-sk; vog. -s < *-fš, *-fšl. A moksa-mordvinban Reguly és Ahlqvist feljegyzései szerint van egy sajátosságos 'erdő' jelentésű szó: -nal, amely önállóan nem használatos, hanem fanevekkel társulva valóságos helynévképző szerepet tölt be: Reg.—Bud. *kal'-nal* fűzes; salicetum' (*kal'* 'fűzfa'), *kel'-nal* 'nyírfaerdő' (*kelu* 'nyírfa'), *pãšks-nal* 'mogyorós(erdő)' (*pãštã* 'mogyoró') *pãšks* 'mogyoróbokor' vö. még *kev-nal* 'köves hely' (*kev* = *kõ*), Ahlqv. *akšis-nal* 'Weidenwald' (*akšis* 'Weide'), *kelu-nal* 'Birkenwald' (*kelu* 'Birke'), *kuz-nal* 'Fichtenwald' (*kuz* 'Fichte'), *maras-nal* 'Ulmenwald' (*maras* 'Ulme'), *pãšã-nal* 'Lindenwald' (*pãšã* 'Linde'), *poyu-nal* 'Espenwald' (*poyu* 'Espe'), *sãli-nal* 'Ulmenwald' (*sãli* 'Ulme'), *tuma-nal*, *tumi-nal* 'Eichwald' (*tuma* 'Eiche'). Ez a moksa-mordvin -nal nézetem szerint szintén beletartozik a pichtafenyő uráli nevének a családjába azon az alapon, hogy a moksa-mordvinban a szó végén az eredeti *ly- mássalhangzó-kapcsolatból a *-y- elveszett és hogy a szó eredeti jelentése 1. 'pichtafenyő', 2. 'pichtafenyő-erdő' volt (N. Sebestyén i. m. 14. sz.).¹⁵

A cirbolyafenyő, a *Pinus cembra* uráli neve a következő egyeztetésben maradt meg: zürj. Wied. *sus*, *sus*, *suž*, *suž-pu* 'sibirische Ceder; *Pinus cembra*', stb.; vog. Ahlqv. *tẽt*, *tĩt* id.; osztj. Karj. FD. *tẽγãł*, Trj. *lĩĩłł*, V. *lĩĩłł* Vj. *ĩĩĩłł* 'Ceder' stb.; votj. Wichm. U. *sĩsĩ-pu* 'Wachholder; Heidekrant', MU. *susĩ-pu*, M. *susĩ-pu*, G. *susĩ-pu* id. (A *Juniperus* ~ '*Pinus cembra*' jelentésmegfelelésre más adatunk is van); — szam. Jur. *tydy*, *tede* 'Ceder, Zirbelkiefer'; O. *tedek*, *tãdãk*, *tãdik*, *tetẽ* stb.; K. Donner—Joki *tĩđõĩ*; Taigi *tideĩ* id. (Paasonen, Beitr. 240, 303. sz.; N. Sebestyén i. m. 18. sz.).

¹⁵ Hasonló jelentésváltozással magyarázza Räsänen (Virittájá 1947. 168—169) a cser.: -er kollektívképzőt, amely fanevekkel kapcsolatban 'erdő' jelentésben fordul elő' (pl. *ku-er* 'koivisto; nyíres') s funkciója csak később vált tágabb körűvé (*kũ-er* 'kivistõ köves hely'). Räsänen szerint ez a képző, amely az összetételekben elvesztette szókezdõ *p- hangját, a md. *vir* 'metsä; erdõ' ~ f. *vieri*, lK. *viere* 'larju; erdõs hegyhát' (vö. Toivonen; FUF. XX, 141) szóval azonosítható.

A vörösfenyőnek, a *Pinus larix*-nak egy ismert régi neve csak az obi-ugor nyelvekből és a komiból van kimutatva: osztj. Karj. *nârjk, nâr'k, nâr'k'* stb. 'Lärche'; vog. Munk. — Szil. *úž* 'vörösfenyő, Rottanne'; zürj. Wichm. *úia, úia-pu, úeja-pu, nia-pu* id. (Paasonen: FUF III. 112—113).

Valószínűnek tarthatjuk, hogy a *Larix* uráli neve maradt meg a következő egyeztetésben: szam. Jur. *hāru, haru* 'Lärchenbaum', T. *karu* 'Lärchenbaum (trockner)'; Jen. Ch. *kami, B. kammu* id., vö. Klapr. Atl. Mang. *kāmu, Tur. chammi* id.; — vog. T. Munk. — Szil. *khōrep* 'vörösfenyves; Lärchenbaumwald'. *khworép* 'cirbolyaerdő; Zirbelwald'. A szóvégi *-p* ősi demin.-kollektív képző; A szam.-manyszi szóval valószínűleg összefügg a *Picea excelsa* Köppennél (II, 541) található finn neve: *karahka*. Suhonen (Suomalaiset kasvimimet 262) a *Picea excelsa* ezen nevének következő alakváltozatait ismeri: *kara, karanko-kuusi, karhakka*, vö. Renv. *karas, karahka* 'halbvertrockneter junger Baum', Lönnr. *kara, karahka, karakka, karas* 'ung grän; nödväxt l. halftorkadt barrträäd'. A finn fanév 'Picea excelsa' jelentése névátvitellel magyarázható: a finnek mai lakóhelyén a *Larix* nem fordul elő. A 'száraz fenyő, száraz fa' jelentés is érthető: a *Larix* csak nyáron zöldel, télen kopaszak az ágai s az is figyelemreméltó, hogy a tavgyban a *karu* szónak jelentése 'trockener Lärchenbaum'. Ha az egyeztetés helyes, akkor azt is fel kell tennünk, hogy az eredeti **-rm-* (? ~ *-rβ-*) kapcsolatból nemcsak a manysziban és a szamojéd adatok egy részében hanem a finnben is elveszett az *m*, illetőleg a *v*. (N. Sebestyén. i. m. 15. sz.). Különben is sajátságos, de kétségtelen tény az, amit a legbiztosabb és a legismertebb fanév-egyeztetések alapján Itkonen Erkki állapított meg (FUF. XXIX., 306) hogy éppen fanév-etimológiákban igen gyakran a szabályostól eltérő hangmegfelelést tapasztalhatunk nemcsak a vokalizmusban hanem a konsonantizmusban is (vö. még Joki: Virittäjä 1950, 160—161).

A borókafenyő a *Juniperus communis* finnugor nevét kell látnunk a f. *kataja, katava* 'Wachholder' szóban és azonos jelentésű megfelelőiben: lpN. *gāskas* stb. L. *kaškase-* stb.; zürj. Wichm. I. *kašš-pōmōl*. Ud. *kašš-pomel*; vog. KANN. P. *kašepiūβ*. AL. *kēšepiβ*. K. *kōšepiūβ* (Toivonen. Affr. 134, 202. sz.).

A többi régi *Pinus-Abies* név közül figyelmet érdemel a magyar *fenyő* 'Pinus Abies; Tanne, Fichte', amelynek a régi magyarban 'fenyőerdő; pinetum' jelentése is volt. A régi nyelvben (Oklsz. 1338/1459) feltűnik a *fenyőbokor*, 'Wachholderstrauch' összetétel, amelyben a *fenyő* szónak 'Juniperus' jelentésr van. A magyar szónak a mariban és a komiban van megfelelője: cser. (Troick.) Szilasi *piū* 'magnak hagyott fenyő; zum Pflanze gelassene Fichte; cochа сѣмшникъ'; zürj. Wied. *pomel: tuša-pomel* 'Wachholder; Juniperus' (*tuša* 'körnig kernig, Korn-, Kern-), P. *ponul* id. Wichm. I. *pomol: kašš-p.*, Ud. *pomel: kašš-p.* 'Wachholder' (*-n-, -m- < *ŋ*) (Szinyei. NyHas. 7, 145; MEtSz.; N. Sebestyén i. m. 1. sz.).

Bár az erdei fenyőnek és a borókafenyőnek nincs uráli korból származó neve, e fanemek földrajzi elterjedésére való tekintettel kimondhatjuk, hogy a jegenyefenyő, a pichtafenyő, a cirbolya- és a vörösfenyő (*Larix*) mellett ez a két fanem is jellegzetes túlevelű fája volt nem csupán a finnugorság, hanem az uráli nép lakóhelyének is.¹⁶

A jegenyefenyő és az erdei fenyő kelet-európai elterjedésének északi határvonala nem terjed ki ugyan a Jeges-tenger partvidékére, de eléri a Pecsora, a Mezeny és a Dvina torkolatát, úgyhogy ezeknek a folyóknak egész vízrendszere, a Pecsorába torkolló Usza északi mellékvizeinek kivételével, beleesik a fenyőövbe. A jegenyefenyő déli határa nagyjából összeesik a fekete televény északi határával, és ez az összeesés azt jelenti, hogy a jegenyefenyő déli határa összefüggésben van a talajviszonyokkal (Köppen, II, 524—541). Az erdei fenyő déli határvonala lényegében összeesik a jegenyefenyő déli határával, szórványai azonban jóval délebbre terjednek, mint a jegenyefenyő szórványai. A borókafenyő „déli határa az Alatyr—Szura—Volgakönyöke s az onnét keletre húzódó vonal“ (Zsirai, Fgr. rok. 115). Ezeknek a túlevelű fáknek régi nevei az összes többi fanevekkel együtt arra utalnak, hogy az uráli népeknek az Uráltól nyugatra eső régi lakóhelyei sem északon, sem délen nem terjedtek túl a jegenye- és az erdei fenyő-erdőségek zárt övezetén.

A pichtafenyő elterjedési területe — éppen úgy, mint a *Larix* — Szibériából öbolszerűen nyúlik be a keleteurópai szárazföldre. Északi határa Szibériából kiindulva a 62½° alatt lépi át az Urált és a 63½° alatt éri el a Dvinát. Itt a határvonal hirtelen délre fordul és nyugati határt alkot. Ez a nyugati határ a Vaga felső folyásáig párhuzamosan halad azzal a vízválasztóval, amely az Onyega folyó medencéjét elválasztja a Vaga medencéjétől. Azután átlépi a Szuchona folyót és követi a Vetlyuga folyót. A Kersenez alsó folyásánál kezdődik a déli határ, amely egyenesen kelet felé halad a Volga balpartja mentén a Vjatka és a Káma összefolyásáig. (A Volga jobb partján nincs pichtafenyő.) A határvonal azután átlépi a Kámát, majd a Bjelaját, érinti az Ufát s eléri, majd átlépi az Urál hegységet. Helynevek tanúsága szerint a pichtafenyő délnyugati és déli határa régen valamivel lejjebb terjedt a

¹⁶ A tiszafa, a *Taxus baccata*, amelyet két egyeztetés alapján idézett dolgozatomban (24—25, 105) a finnugorság lakóhelyének fái közé soroztam — mint már arra Moór Elemér felhívta a figyelmet (MNy. XLIII, 287) s amint arra magam is rájöttem — nem fordulhatott elő a finnugorság lakóhelyén. Egyik magyar neve, az elavult *iwafa* régi jövevényszó a magyarban (a finn réginyelvi *jucopuu* s az észti *juga-pu*, *juha-pu* régi germán jövevényszavak, vö. Wiklund, Eberts Realexikon d. V. III, 370 és Moór E. i. m.). Valószínűnek tartom, hogy a *Taxus baccata* másik magyar neve, a kiveszöben levő *ternyő*, valamint az észti *türni* stb. sem tartoznak bele az eredeti szókincsbe vagy pedig — mint Moór E. (i. h.) megjegyezte, — nem 'Taxus baccata' volt ezen fanév eredeti jelentése. Ebben az utóbbi esetben valószínű, hogy a fanév eredeti jelentését nem a magyar szó örizte meg, hanem az észti adat: *türna: türna -pensas* 'Ligustrum vulgare.'

jelenleginél. A pichtafenyő északi és déli határa két isothermális vonallal van összefüggésben. Hogy a nyugati határ milyen tényezőktől függ, nem lehet megállapítani, de semmiféle paleontológiai vagy egyéb bizonyíték nincs arra nézve, hogy a nyugati határ valaha is nyugatabbra vonult, mint jelenleg (Köppen, i. m. II, 559—562, 565, 571). A pichtafenyő uráli nevéből, valamint abból a jelentésváltozásból, amely a votj. *úules* szóban és a mdM.-nal végzetben végbement, arra kell következtetnünk, hogy az uráli népek régi lakóhelyeinek egyik legjellegzetesebb túlevelű fája éppen a pichtafenyő volt. A mordvinok, a finnek és a magyarok ősei a pichtafenyőt később elvesztették szemük elől. A mordvinban a *nal* szó elszigetelődve szinte valóságos képzővé vált, a finnek a pichtafenyőnek a nevét is elfelejtették. A magyarok ősei nemcsak a pichtafenyő nevét felejtették el, hanem a tulajdonképpeni fenyő-övből kikerülve a régi lakóhelyek többi fenyőfajtáinak régi neveit is. A szórványokban fellépő túlevelű fákat azonban nem tévesztették szem elől s ezért maradhatott meg a magyarban a *fenyő* szó, amelynek eredeti jelentése 'alacsony fiatal fenyő' lehetett. Ebből a jelentésből könnyen kifejlődhetett a másodlagos 'borókafehér, törpefehér' jelentés.

A *Larix* elterjedésének (Köppen i. m. II, 489—509) nincs különösebb helymeghatározó értéke. Ez a fanem az uráli népek régi lakóhelyeinek egész területén előfordult.

A cirbolyafenyő Északkelet-Európának csak egy nagyon korlátozott területén alkot többnyire más túlevelű fákkal és a nyírfával keveredve zárt erdőségeket. Tulajdonképpen hazája Szibéria. Az Obnál kb. a 69°-ig hatol fel. A cirbolyafenyő északi határvonala az Urált átlépve a 65° alatt szeli át a lecsorát s követi a kis Kosva folyó folyását. Ezzel az északi határvonal nyugati határvonallá válik, eléri az Izsmát, követi annak folyását déli irányban, eléri a Vicsegda forrásvidékét, követi a Vicsegda felső folyását az északi Kelytma torkolatáig. Azután e folyó mentén haladva, majd a Vicsegda és a Káma vízválasztójára felemelkedve átlépi a Kámát, majd a Kossza folyót és az Invát kb. az 59° magasságában. A határvonal azután délkeleti irányt vesz s az 56½°-nál eléri az Urált. A cirbolyafenyő európai elterjedésének centruma a Pecsora felső folyásának vidéke és a Kolva-vidék. Szórványosan, szigetekben a határvonaltól nyugatra és délre is fellelhető. Köppen szerint ezek a szórványos lelőhelyek valaha összefüggtek a cirbolyafenyő összefüggő elterjedésének mai területével. Bizonyosra vehető, hogy a jégkorszakban a cirbolyafenyő jóval mélyebben benyomult Kelet-Európa területére, mint jelenleg és hogy az éghajlat felmelegedése, valamint a glacialis és postglacialis korszak mocsarainak kiszáradása következtében szorult vissza ez a hűvös éghajlatot és sok nedvességet kívánó fanem mai szűk elterjedési területére. A cirbolyafenyvesek pusztulásában nem volt lényegtelen tényező az ember kíméletlen pusztítása sem. A cirbolyamogyoró éppen olyan kedvelt csemegéje lehetett az uráli népnek és a finnugorságnak, mint még Köppen idejében is

az Urál legészakibb tájain a rénszarvasaikkal nomadizáló manysziknak volt. A cirbolyamogyoró kíméletlen gyűjtése pedig minden időben a fák és az erdő-állomány pusztulását okozta. Ebben a pusztulásban jelentős szerepe van és volt az állatoknak is. A medve felmászik a fa törzsére, letördeli az ágait, hogy a földön fogyaszthassa el a fa izes termését. A mókusok és a magtörő madarak olyan hatalmas rajokban lepik meg a cirbolyafenyveseket, hogy nyomukban mindenütt pusztulás marad. A cirbolyafenyő, amelyben egy igen kezdetleges fejlődési fokon álló Pinust kell látnunk, különben is kihalóban levő fanem (Köppen, i. m. II, 430—445). Hogy a cirbolyafenyő összefüggő tenyészetének öve kiterjedt-e az uráli népek régi lakóhelyeinek egész területére, nem tudjuk megállapítani. Bizonyosra vehetjük azonban, hogy az uráli népek régi lakóhelyei magukba foglalták legalább is a cirbolyafenyő mai zárt és szórványos elterjedésének területét az Urálon innen.

Érdekes eredményekre vezet a lombos fák régi neveinek vizsgálata. E nevek alapján megállapíthatjuk, hogy az uráli nép lakóhelyén előfordultak mindazok az északi vidékekre jellemző lombos fák, amelyek a fenyőkkel együtt lelhetők fel. Jellegzetes lombos fája volt ennek a lakóhelynek a *Betula*. A régi *Betula*-nevek közül uráli eredetű a *f. koivu* ismert megfelelőivel (Paasonen, Beitr. 283, 357. sz.) és a *m. nyír* (Zsirai, MNy. XXIII, 316), amelynek eredeti jelentése 'vesszősfa, vesszőságú fa' volt.

Voltak az uráli nép lakóhelyén fűzek, *Salix*-félék. A *f. paju* szóban és lapp-permi-szamojéd megfelelőiben egy uráli *Salix*-név őrződött meg. (Paasonen, Beitr. 281, 351. sz.; Wichmann: FUF. XV, 205; N. Sebestyén i. m. 47. sz.).

Megélt az uráli nép lakóhelyén a *zelnicefa*, a *Prunus padus* és a vörös berkenye, a *Sorbus aucuparia*. A *Prunus padus f. tuomi* nevének a magyar kivételével minden finnugor nyelvben van megfelelője (Setälä, Verw. 42). Donner Kai (MSFOu. LXVII, 73) ennek a fanévnek azonos jelentésű szamojéd megfelelőit is kimutatta: O. *fšem*, *teu*, K. *leñ*, *leñ*, tehát ez a fanév is uráli örökség. — A *Sorbus aucuparia f. pihlaja* neve ismert megfelelőivel (ezek közé tartozik névátvitellel a *m. fagyal* '*Ligustrum vulgare*' fanév is) csak a finnugor korig vezethető vissza (Toivonen, Affr. 201—202, 387. sz.), de kétségtelen, hogy ezt a fanemet az uráli nép is ismerte.

A nyárfá, a *Populus* egyik uráli neve a mdE. *poj*, M. *poju* szóban és e fanév ismert permi, hanti és szamojéd megfelelőiben őrződött meg (Paasonen, Beitr. 98 jegyz.; 281, 350. sz.). — A másik uráli *Populus*-név a cser. *oško* 'Pappel' (cserB. 'Esche; *Fraxinus excelsior*') kamasz-szamojéd megfelelőjét Toivonen mutatta ki (FUF. XV, 68): *izo* 'Pappel'. Vö. még Donner—Joki *āzoj p'ā*, *āzoj' p'ā* id. — A Karjalainen—Toivonen szótárában található hanti *Populus*-név: VK. *āspai*, Vj. *āspāi*, Trj. *āsp'āi* 'Pappel' valószínűleg olyan elhomályosult összetételnek fogható fel, amelyben az összetétel elő-

és utótagja azonos jelentésű szó. Az első tag: *űs* stb. azonosítható a cser. *oško*, szamK. *izo* fanévvel (osztj. *-s*, szamK. *-z-*, cser. *-š-* < **-šk-*), míg a második tag azonos az osztj. *pai* stb., md. *poj*, *poju* stb., stb. 'Pappel' szóval. — Uráli eredetűnek tarthatjuk a *Populus* m. *nyár* nevét is, amelyről Zsirai mutatta ki (MNy. XXIII, 315—316), hogy 'mocsár' jelentésű finnugor szókkal tartozik össze. Toivonen (FUF. XV, 68) a magyar fanévet az azonos jelentésű jurák-szamojéd *űurka*, *űurkü* szóval vetette egybe (a *-ka*, *-kü* végzet demin. képző). A két egyeztetés között nincs ellentét; a jurák fanév valószínűleg szintén 'mocsár' jelentésű osztják-szamojéd szókkal tartozik össze, ezek pedig úgy tekinthetők, mint a szóban levő finnugor szócsalád pontos megfelelői. (N. Sebestyén i. m. 59. sz.).

Mindezek a lombosfák a finnugorság lakóhelyeinek is jellegzetes fái voltak, amint ezt e fanemek uráli eredetű neveinek megmaradása és finnugor korig visszavezethető régi nevei bizonyítják.

A finnugorság lakóhelyén ismeretes volt az *Ulmus montana* (Északkelet-Európában csak erről a változatról lehet szó); finnugor neve a magyar *szil* szóban és ismert megfelelőiben maradt meg (Paasonen, *s-laute* 55—56, 67. sz.). A szilfa jellegzetes európai fa. Elterjedésének északi határa Északkelet-Európában megközelíti a 61°-ot. Megtalálható a Kolvánál, a Viseránál a Kelytma déli oldalán és a Káma mellett. A keleti határ követi az Urált kb. az 51°-ig. Az Urálon túl csak Irbitnél és még két helyen találták meg (Köppen i. m. II, 43).

Nagy szerepe volt a finnugorság életében — bár közös finnugor korig visszavezethető nevét nem ismerjük — a hársfának, a Tiliának. A hársfa elterjedésének északi határa Északkelet-Európában a 60° és a 61° között vonul, tehát nagyjában összeesik a szil elterjedésének északi határával. Feltűnő, hogy a régi Tilia-nevek: m. *hárs*, m. *száldob*, *száldok*, f. *lehmus*, f. *ninipuu*, votj. *sujem* eredeti jelentése 'hánicsfa; Bastbaum' volt (vö. N. Sebestyén i. m. 74—79. sz.). Ebből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a Tilia hánicsa nélkülözhetetlen nyersanyag volt a finnugorság primitív házi-iparában. Mivel az *Acipenser*-félék előfordulása miatt az uráli nép lakóhelyének ki kellett terjednie a Káma felsőfolyásának vidékére, ahol a 61°-ig az *Ulmus* s majdnem ugyanilyen magasságig a Tilia is megtalálható, gondolhatunk arra, hogy ez a két fanem az uráli nép lakóhelyének egy részén is előfordulhatott. Megerősítik ezt a feltevésünket Rainio A. J. kutatásainak eredményei, amelyek szerint a Tilia tenyészési öve a jégkorszak utáni időszakban Európa északi részében jóval magasabb szélességi fokokig terjedt ki, mint jelenleg (vö. Donner Kai, Siperia 36). A szamojéd nyelvekben nincsenek *Ulmus*-nevek és nincsenek Tilia-nevek. Nem is lehetnek, mert az *Ulmus* jellegzetes európai fanem, a Tilia pedig nem él meg a szamojédok mai lakóhelyén. A kamasz-szamojédban van azonban két érdekes szó, amelyek közül az egyik: Donner—Joki *šo* (*š-* < **-š-*) 'Birkenrinde' összetartozik a

manyszi *sula, sul* 'Baumrinde, Lindenbast' jelentésű szóval és megfelelőivel (vö. Paasonen, *s-laute* 14) és így a fent említett votj. *sujem* Tilia-névvel (N. Sebestyén i. m. 77. sz.). A másik szó C. *pho* 'Lindenbast', Donner—Joki *p'q* 'Lindenbast; Weidenzweig'. Ez a szó bizonyára ösстетartozik a következő permi szókkal: votj. Wied. *bun* 'Bast, Lindenbast', Munk. *bun* 'áztatott és tépett hársfaháncs; eingeweichter und zerfaster Lindenbast'; zürj. Wied. *bon* 'Bast, Lindenbast', P. *ban* 'Birkenrinde (zu Schuhen)', Wichm.—Uot. *bon* 'eingeweichter und zerfaster Lindenbast' (V., Peč., I. 'Wisch aus Lindenbast' is.) Ez a két szó arra mutat, hogy a Tilia háncsát az uráli nép is ismerte és valószínűleg fel is használta.

A szilfa és a hársfa elterjedésének északi határával körülbelül összeesik a mézgas éger, az *Alnus glutinosa* északi határa, amely a Dvina vidékén 60° magasságban vonul, a Kámát pedig 59½° alatt éri el. A Kámától keletre nem fordul elő s Perm körül kevés van belőle. Délebbre eléri az Urált s néhol talán az Urál ázsiai lejtőire is átterjed: a Tobolyba torkolló Ui folyó egyik mellékvizének, a Taguszaknak partján állítólag találtak égerfát (Köppen i. m. II, 198). Ennek a jellegzetes európai és jellegzetes hidrophil fának több régi neve van a finnugor nyelvekben. Az *Alnus* magyar nevével, az *egir* ~ *egür* ~ *egër* ~ *éger* szóval, amelynek a régi nyelvben 'silva, silva pa'udosa' jelentése is volt, teljesen azonos a zürjI. *jegir* szó, amelynek jelentése 'Sumpf, Sumpfwald'. Az *éger* fanév komi megfelelőjével együtt egy 'mocsár' jelentésű finnugor szócsaládhoz tartozik, eredeti jelentése tehát: 'mocsárfa' (N. Sebestyén, Melich-mellékkönyv 351—352 és i. m. 72. sz.).

A lombosfákkal kapcsolatban a legnehezebb probléma a régi *Quercus*-nevek problémája. Feleletet kell adnunk elsősorban arra a kérdésre, hogy előfordult-e a tölgyfa a finnugorság lakóhelyén. Ezt a kérdést azért kell felvetnünk, mert a *Quercus* finn *tummi* neve közfelfogás szerint csak legfeljebb a finn-permi korig vezethető vissza, s ez azt jelenti Setälä magyarázata szerint, hogy a finnugorság nyugatra vándorló csoportjai legfeljebb finn-permi hazájukban ismerték meg a tölgyfát. Fel kell vetnünk ezt a kérdést azért is, mert a f. *tummi* szónak és megfelelőinek a vörösfenyő (*Larix*) jelentésű szemT. *tuimua*, O. *töu, tüu* stb., stb. szóval való egyeztetése (vö. Paasonen, Beitr. 223; N. Sebestyén i. m. 27. sz.) nem tartható fenn, nemcsak azért, mert a szókezdő *t-* többféle eredetű lehet a szamojédban, nem is a jelentés eltérése miatt (ezt kielégítően meg lehetne magyarázni), hanem amiatt, mert a többi életföldrajzi adattal nem hozható összhangba az a feltevés, hogy a tölgy megélt és szálfává nőtt az uráli nép lakóhelyének délibb vidékein. A régi magyar *Quercus*-nevek közül a *muzsdalynak* kimutattam ugyan a lapp megfelelőjét (i. m. 31. sz.), de ez a fanév nem annyira ősrökonság, mint a lappok őseivel való ugorkori érintkezés bizonyítékául fogható fel (vö. Toivonen, Commentationes Instituti Fennougrici „Suomen Suku“ XVI,

186), a *cser* (i. m. 29. sz.), a *tölgy* (i. m. 28. sz.) és a *magyal* (i. m. 30. sz.) neveknek viszont a finnugor együttélés korszakára és így a finnugorság lakóhelyére nézve csak akkor van igazán bizonyító értékük, ha más úton is igazolni tudjuk azt a feltevést, hogy a finnugorság lakóhelyén, legalább is a délibb vidékeken, tölgyesek voltak. És erre megvan a bizonyítékunk, amely indirekt bizonyíték ugyan, de teljesen meggyőző. A finnugorság ismerte a méhet és a mézet; a méh spontán előfordulása pedig Európában szorosan összefügg a tölgy elterjedésével: a tölgyvonaltól északra a méh spontán nem fordul elő. Köppen pontosan meghatározta a tölgy elterjedésének, vagyis faformájú előfordulásának északi határvonalát Kelet-Európában. Bennünket az érdekel, hogy a tölgyvonal a Finn-öböl északkeleti csücskétől a Szuchona forrásvidékéig az é. sz. 60°-ról leszáll 58°-ra, azután követi a Vjatkába ömlő ('sepca folyót egészen a forrásáig (55° alá), azután még tovább sülyed az Ufa felsőfolyásáig, ahol az északi határvonal majdnem függőlegesen délnek fordul és keleti határrá válik. Ez a keleti határ követi az Ufa folyót, majd keletre hajolva eléri az Urál hegységet, majd az Urál folyót, ahol irányt változtat, nyugatra, majd délnyugatra nyomul s így a keleti határ déli határrá válik. A tölgy tehát jellegzetes európai fafajta, ázsiai területen nincs tölgyfa (Köppen i. m. 92, 107). Köppen részletesen kifejtette és bebizonyította, hogy régen a tölgyvonal északabbra vonult, mint jelenleg¹⁷ és hogy olyan, a mai tölgyhatártól északra eső vidékeken, ahol ma csak elnyomorodott tölgyeket és tölgycserjéseket lehet találni, a kőkorszakban hatalmas szálfává nőtt a tölgy (i. m. II, 97—100). Észak-Európa (és általában Észak-Eurasia) éghajlata a jégkorszak után jóval enyhébb volt, mint később és már ezért is feltehető, hogy a tölgyvonal jóval északabbra vonult, mint jelenleg (vö. Donner Kai, Siperia 36.). Kényszerítő okaink vannak feltenni, hogy nem a mai tölgyhatártól délre eső vidékek, hanem éppen ezek a mai tölgyhatártól északra eső őstölgyesek a megfelelő szakaszon a finnugorság lakóhelyéhez tartoztak és hogy a tölgy a finnugorság lakóhelyének egy nem is egészen jelentéktelen részén nemcsak nagyon fontos, hanem egyenesen jellegzetes fafajta volt. A tölgyfának bizonyosan igen nagy jelentősége volt a finnugorság életében: kemény, értékes, vízálló fáját sokféle célra lehetett felhasználni, fiatal héja a legrégebb időktől kezdve a legfontosabb cserzőanyagot szolgáltatotta (N. Sebestyén i. m. 30. sz.). Feltehető tehát az is, hogy a tölgyneveket a finnugorság olyan vidékeken is ismerhette, ahol a tölgy mint élőfa nem fordult elő. Ezt a feltevést támogatják Karjalainen — Toivonen hanti szótárának adatai, amelyek szerint a hantik a tölgyfa nevét (*f'ùp'üz* stb.) orosz jövevényszóként elég nagy területen ismerik, holott tölgyet, mint élőfát, sohasem láttak.

¹⁷ Külön figyelmet érdemelnek azok a mai tölgyvonalától északra eső helynevek, amelyek az orosz *dub* 'tölgy' szó származékai, valamint azok a helynevek, amelyek az orosz *dubráva*, *dubróva* szóból származnak. A *dubráva*, *dubróva* szó mai 'sűrű erdő' jelentégre eredetibb 'tölgyerdő' jelentésből fejlődött.

Feltűnő és érdekes jelenség, hogy a régi magyarban a Quercus-nevek közül a *cser* és a *tölgy* szónak 'bokor, cserje; virgultum' jelentése is van. Ugyanez a sajtószerű 'Quercus' ~ 'virgultum' jelentésmegfelelés mutatkozik a *tölgy* és a *muzsdaly* etimológiájában, más szóval a *-gy* képzővel ellátott *tölgy* (R. *tül* < **tíl*) szónak 'cserje, cserjés; lomboserdő' (votj. Wied. *tel* 'Wald, Laubwald, Gebüsch', Munk. *tül* 'erdő; Wald', Wichm. *tel* 'Waldchen, Wald' zürj. P. Wied. *tel* 'dichtes, junges Gehölz'), a *muzsdaly* szónak pedig 'cserje' (lpN. *micsta* 'frutex' stb.) jelentésű pontos hangtani megfelelői vannak. A magyarban megmaradt régi Quercus-nevekből — ide számítva a *magyalt* is — levonhatjuk azt a fontos következtetést, hogy a finnugorságnak az a csoportja, amelyből a későbbi ugarság származott, a tölgy elterjedésének északkeleti határvidékén olyan területeken helyezkedett el, ahol sarjtölgyesek és tölgy-cserjések voltak. — A magyarság későbbi vándorlásai alatt sem tévesztette szeme elől a tölgyet. Ha ez nem lett volna így, a magyarság elfelejtette volna a régi tölgyneveket. Éppen ezért a magyarban megmaradt régi Quercus-nevek már magukban véve megdöntik az ugor közösségből kivált magyarság ú. n. nyugatsibériai lakóhelyének elméletét, amely Wiklund óta (Eberts Reallexikon der Vorgeschichte III. 377) gyökeret vert a tudományos közvéleményben. Ha a magyarság egyideig az Urálon túl élt volna ázsiai területen, ma nem volnának a magyarban régi Quercus-nevek. A magyar nyelv a maga külön életében is termelt Quercus-neveket, ilyenek pl. *makkfa*, *makkosfa*, *makk*, *csalítfa*, *mocsárfa* és az elavult *székfa*.¹⁸

Feltehető, hogy a finnugorság lakóhelyének délibb vidékein, különösen a délibb vidékek nyugati szakaszán, nem csupán tölgy-cserjések és fiatal sarjtölgyesek voltak, hanem hatalmas szálfából álló tölgyerdők is. Figyelmet érdemel, hogy a tölgy f. *tammi* nevének és ismert megfelelőinek egyik nyelvben sincs 'virgultum' jelentése (vö. N. Sebestyén i. m. 27. sz.), s így arra gondolhatnánk, hogy ez a Quercus-név a szálfává növvő tölgy megjelölésére szolgált s mint ilyen akár a finnugor korszakból is származhatik. Ennek a feltevésnek — legalább is elvben — nincs semmi akadálya. Talán felvethetjük a kérdést: vajjon nem élhetett-e a finnugor alapnyelvben több Quercus-név egymás mellett éppen úgy, mint a régi magyarban és a magyar népnyelvben? Vajjon csak az időbeliség szempontjából kell-e néznünk a Quercus-neveket és nem volna-e indokolt az a feltevés, hogy a régi Quercus-nevekben jelentésbeli, valamint területi, dialektikus különbségek is tükröződhetnek? Vajjon nem ilyen dialektikus különbségeket tükröznek-e más fajok, mint pl. a *Populus*, a *Betula*, a *Tilia*, az *Alnus* stb. régi nevei is?

A fáknak, különösen a lombos fáknak — mint az alábbi adatok is mutatják — bizonyára megőrzött ősi szokásként jelentős szerepe volt az uráli népek időszámításában: szamJur. *wueba-jiry* 'Laubfallmonat', O. *t'abegedil-ireüd* 'der Monat, wo das Laub abfiel'; August', osztj. Ahlqv. *libet-t'liš* Laub-

¹⁸ A *szék* ~ *szik* szóra nézve vö. Mészöly: Nép és Nyelv IV, 25–36.

monat', Patk. *l̄ipet-t̄il̄iš* id. Castr. *un̄z-ele-t̄il̄iš* 'Fichtensplint-monat', *sumet-ele-t̄il̄iš* 'Birkensplint-monat', *v̄elek-jūχ-t̄il̄iš* 'Monat der verödeten Bäume', Patk. *̄nur-jūgop-t̄il̄iš* 'a kopasz fák hava; Monat der kahlen Bäume', Pápai—Munk. *̄nereχ-jūχ-l̄übut-ike* 'a nedves falevél hónapja', vog. Ahlqv. *t̄ür-il-jōnqep* 'Tannen-Splint-Monat', *q̄ēl-il-jōnqep* 'Birken-Splint-Monat', *lopta-jōnqep* 'Laub-Monat'. A f. *maaliskuu* (március) jelentése valószínűleg 'Baumsaft-Monat' (Itkonen Erkki: FUF. XXIV, 271—280), a f. népnyelvi *tuohikuu* jelentése pedig 'nyírfahéj-hónap' (Itkonen Erkki: Virittäjä 1936, 252—256.)¹⁹

* * *

Nézzük meg most már, hogy melyek azok az életföldrajzi adatok, amelyek alapján pontosabban meghatározhatjuk az uráli népek régi lakóhelyeinek határait. Ez természetesen nem jelenti egy összefüggő terület elhatárolását, hanem csak annak a megjelölését, hogy bizonyos folyóvizek mentén körülbelül meddig terjeszkedett az uráli nép, illetőleg a finnugorság az uráli, illetőleg a finnugor együttélés korszakának végén.

A vidranyest (*Mustela v. Viverra v. Vison lutreola* vagy *Putorius lutreola*) és a nemes lazac (*Salmo salar v. nobilis*) régi nevei alapján már kimondhattuk, hogy az uráli népek régi lakóhelyei, az a terület, amelyen az uráli, illetőleg a finnugor alapnyelvet beszélő nép lakott, keleten nem terjedhetett tovább az Urálnál. A jellegzetes európai lombosfák, a szil (*Ulmus montana*), az éger (*Alnus glutinosa*) és a tölgy (*Quercus*) előfordulása és régi nevei teljes mértékben megerősítik ezt a feltevést a finnugor korszakra vonatkozólag (ezeknek a fánemeknek nincsenek uráli eredetű nevei).

Meddig terjedt az uráli nép lakóhelye és z a k o n ? Hogy erre a kérdésre feleletet adhassunk, figyelembe kell hogy vegyünk néhány olyan emlőállat földrajzi elterjedésének északi határát, amelynek uráli eredetű neve van: vidranyest (*Mustela v. Vison lutreola*) 66°, borz (*Meles taxus*) 66°10', rénszarvas (*Rangifer tarandus*) 70°. A jellegzetes északi erdei és vízi madarak fészkelésének északi határa általában 70°, de vannak köztük olyanok is, amelyek Mela és Kivirikko Finnországra vonatkozó adatai szerint csak az é. sz. 66°—67°-ig költenek. Tekintettel kell lennünk jellegzetes északi lombosfák északkelet-európai elterjedésének északi határára is: nyír (*Betula*) kb. 67°, berkenye (*Sorbus aucuparia*) 67°, zelnicefa (*Prunus padus*) 66°, rezgő nyárfa (*Populus tremula*) kb. 66°. Ezeknek a lombosfáknak északi határa nagyjából összeesik a *Larix sibirica*, a vörösfenyő ugyanezen területen megvonható északi határvonalával, amely a 67° körül húzódik. Semmi okunk sincs feltenni, hogy az uráli nép lakóhelyének területe északon tovább terjedt volna ezen fák északkelet-európai elterjedésének mai északi határánál s így igen valószínű, hogy az uráli nép lakóhelyének legészakibb vidékéül a Pecsora felső- és középfolyásának partvidékeit, valamint az Izma partjait tekinthetjük.

¹⁹ Az idetartozó hónapnevek összeállításában nem törekedtem teljességre.

Semmi életföldrajzi adat nincs arra, hogy az uráli nép szállásai a Jeges-tenger partjaira is kiterjedtek. Igaz ugyan, hogy a régi madárnevek tanúsága szerint az uráli nép jól ismert olyan madarakat is, amelyeknek a tundra és a tengerpart az igazi hazájuk. Ilyenek pl. a *Fuligula clangula* (f. *sotka*) és a *Colymbus arcticus* vagy *Gavia arctica*. Ez utóbbi, bár csak finnugor korig visszavezethető nevét ismerjük (f. *tohtaja*), bizonyára jellegzetes madara volt az uráli nép lakóhelyének is. Ezek a madarak azonban más vízimadarakkal együtt az északi tengerekbe ömlő folyóvizek mentén meglehetősen mélyen benyomulnak a szárazföld belsejébe és költenek is ezen folyók és mellékvizeik partvidékén, sőt tavak partvidékein is. A Pecsora-vidék különösen gazdag ilyen vízimadarakban. Ugyanazokban az északi tengerekkel összefüggő folyóvizekben, amelyeknek partvidékein a tengerparti vízi madarak megjelentek és költöttek, ugyanazokban a folyókban és mellékvizeikben ívás idején a nemes lazac (*Salmo salar* v. *nobilis*), a lazacpisztráng (*Salmo trutta* v. *eriox* v. *taimen*) és a *Coregonus lavaretus* is megjelent és felnyomulhatott a fóka is, amelynek azonban csak finnugor eredetű nevét ismerjük. Ez a magyarázata annak, hogy miért ismerhette ezeket a halakat, madarakat, valamint a fókát a finnugorság is.

Az uráli népnek azonban tudomása lehetett a tengerről. Az uráli nép bizonyosan tudta, hogy a létfenntartásában annyira fontos lazacfélék a tengerből érkeznek a folyókba és mint jó halászok a folyó torkolatáig is eléje mehettek a hatalmas rajokban érkező lazac-féléknek a maguk javára fordítva azt a tapasztalatot, hogy ezek a halak csak lassan és fokozatosan szoknak hozzá az édesvizekhez, éppen ezért a folyótorkolatokban hosszabb ideig tartózkodnak, úgyhogy sok ügyességet és leleményességet kívánó fogásuk ilyenkor aránylag a legkönnyebb. Nagyon érdekes ebből a szempontból Lehtisalonak (Virittäjä 1934, 386) egy adata, mely szerint a jurák-szamojédnak két nyelvjárásában a *ǰm* szónak kettős jelentése van: 1. 'tenger'. 2. 'nagy folyó (Pecsora)'. A tengernek ez az uráli neve nézetem szerint a f. *juominki*, *juuminki* nemes lazac-névben is megőrződött. (l. fentebb 377. l.)²⁰

Fel kell vetnünk azt a kérdést is, hogy hol kereshetjük az uráli nép lakóhelyének nyugati határát. Nagyon valószínűnek tarthatjuk, hogy az uráli

²⁰ Ezeket a következtetéseimet Donner Kai Siperia című művének bizonyos adatai is támogatni látszanak. A geológiai kutatások arra mutatnak, hogy Északkelet-Európában a jégkorszak utáni felmelegedést követően a mai tundrák helyét egészen a tengerpartig hatalmas erdőségek borították. Ezeknek az erdőségeknek az eltűnése, a tundravidék és a mai fahatárok kialakulása az éghajlat később bekövetkezett cszszababbodásának a következménye s ez a folyamat körülbelül időszámításunk előtt 400–500 évvel fejeződött be. Semmi nyoma sincs azonban annak, hogy a mai tundravidékeken a jégkorszakot követő felmelegedés idején állandó lakosság élt volna. A Pecsora partvidékéről azonban archeológiai leletek kerültek elő. A Pecsora-partvidék különben már a legrégebbi időkben a cserekereskedelemnek egyik fontos központja volt, ahova még ezelőtt 300 évvel is érkeztek tunguzok a Narymtól keletre eső területekről (i. m. 35, 37, 47 l.).

nép lakóhelye nyugaton kiterjedt legalább is a Vicsegda felső- és középfolyásának vidékére. Hogy kiterjedt-e a Vicsegda egész vízrendszerének vidékére, esetleg a Szuchona alsó folyásának partvidékeire, valamint a Jug és a Luza vidékére, nem tudjuk megmondani. Az életföldrajzi adatok megengedik ezt a feltevést, de nincs olyan adatunk, amely eldöntené a kérdést. Azt bizonyosra vehetjük, hogy az uráli nép lakóhelyének területe nem terjedt túl a pichtafenyő (*Abies sibirica*) elterjedésének nyugati határvonalán (l. fennebb 388. l.), de azt már semmiesetre sem mondhatjuk, hogy az uráli nép lakóhelyének nyugati határa összeesett a pichtafenyő elterjedésének nyugati határvonalával. Csak annyit mondhatunk, hogy az uráli nép lakóhelyének nyugati határa a pichtafenyő nyugati határán belül keresendő.

Az uráli nép lakóhelyének déli határát elsősorban az határozza meg, hogy az uráli nép ismerte a Káspi-tóból felvándorló Acipensereket, a tokhalat és a kecsagét. Az uráli nép ismerte a hársfa háncsát s így valószínűleg egyes vidékeken a hársfát is, de sem a hárs, sem a szil²¹ nem lehetett jellegzetes fája az uráli nép lakóhelyének, s így arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy az uráli nép szállásai délen körülbelül a 60°-ig, esetleg kissé mélyebbre terjedhettek. Az uráli nép lakóhelye tehát délen kiterjedt az Acipenserekben bővelkedő Káma folyó felsőfolyásának és e folyószakasz mellékvízeinek vidékére.

Az uráli nép régi lakóhelyéről szólva nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy az uráli alapnyelv szókészletében vannak szavak, amelyek nem tartoznak bele az eredeti szókincsbe, hanem idegen népekkel való érintkezésnek emlékei. Németh Gyula „Az uráli és a török nyelvek ősi kapcsolata (NyK. XLVII, 68—84) című dolgozatában kb. 30 uráli-őstörök szóegyezt mutat be, részben olyanokat, — amelyek bizonyos alaktani elemek egyezésével együtt — a két alapnyelv rokonságszerű kapcsolatára hívják fel a figyelmet. Ezek az egyezések nem foglalhatók rendszerbe és éppen ezért még nem lehetnek bizonyítékai az urál-altáji nyelvrokonságnak. Azonban a szóegyezések már magukban véve bizonyítják, hogy az uráli nép és a törökség őse békés érintkezésben élt egymással. Meg kell jegyeznünk, hogy egyes egyeztetésekben a szamojéd adatok hiánya nem jelenti azt, hogy ezek a szavak nem tartoztak bele az uráli alapnyelv szókészletébe, hanem csak azt, hogy ezekre a szavakra a szamojéd nyelvekből — legalább is ez idő szerint — nincsenek adataink. Az uráli nyelvek régi halnevei c. dolgozatomban és fennebb (380. l.) rámutattam a f. lúd *pátt* uráli eredetű lazaopisztráng-névnek és megfelelőinek török kapcsolataira. A császárfajd komi *sölu* nevének és megfelelőinek török kapcsolataira Paasonen utalt (s-laute 101, 138. sz.)

²¹ A két fa nem elterjedésének északi határa körülbelül összeesik és a postglaciális időkhöz legalább is a hárs északi határa magasabbra terjedt, mint jelenleg.

Négy uráli eredetű halmnév mandzsu-tunguz megfelelőit újabban Diószegi Vilmos mutatta ki (MNy. XLIII, 35—38). Legújabban Räsänen M. közölte a *Virittäjä* 1947. évfolyamában (162—178) nagyon érdekes, ha nem is mindig meggyőző szövegyeztetéseket fogalmi körök szerint csoportosítva. Ezek között több életföldrajzi adat is található. A szövegyeztetések alapján Räsänen bizonyos hangtani megfeleléseket is megállapít. Egyelőre mégis csak annyi látszik behozottattnak, hogy az uráli nép kapcsolatban volt a törökség őseivel. Ez az érintkezés az uráli korszaknál régebbi időkből, a praeurali korban történhetett. — Bizonyosnak látszik, hogy a finnugorságnak a törökség őseivel semmiféle kapcsolata nem volt.

Az uráli alapnyelvben van továbbá néhány szó, amelyek szintén nem tartoznak bele az eredeti szókinésbe. Ezek nem az uráli-indoeurópai ősrökség bizonyítékai, hanem ősi jövevényszók az indoeurópai alapnyelvből. Ezeket a szavakat általában úgy emlegetik, mint a finnugor alapnyelv indoeurópai jövevényszavait, holott már Paasonen (FUF. VII, 13—31) felhívta rá a figyelmet, hogy ezek a szavak, amelyek a szamojéd nyelvekből is kimutathatók, voltaképpen az uráli alapnyelv szókinéséhez tartoznak. Paasonen szerint egyáltalán nem valószínű, hogy ezek a szavak a finnugorok és a szamojédok elszakadása után a finnugor alapnyelvből kerültek volna át a szamojéd alapnyelvbe. Ilyenek pl. finnugor és szamojéd megfelelőikkel m. *víz*, f. *vesi* (*vete-*) 'Wasser'; m. *név*, f. *nimi* (*nime-*) 'Name'; m. *vezet* 'führen, leiten' (vö. *vezér* 'Führer'), f. *vetä-* 'ziehen'; m. *mos*, f. észt *mõsk-* 'waschen', f. *myy-*, *myö-* 'verkaufen'. Ezek a szavak a víz kivételével mind k u l t ú r - s z a v a k n a k foghatók fel és már csak ezért sem lehetnek ősrökség bizonyítékai.

Ezzel kapcsolatban meg kell említenünk, hogy a finnugor alapnyelvből kétségtelenül kimutathatók olyan indoeurópai jellegű jövevényszavak, amelyeknek nincsenek szamojéd megfelelőik, pl. m. *rak*, f. *rakenta-*; m. *árva*, f. *orpo*; m. *visz*, f. *vie*; m. *repe-d-*, *repe-szt-*, f. *repi*; f. *-deksan* 'tíz' stb. (Paasonen, i. m. 22—31; Setälä: JSFOu. XLIII, 51—53, Suomen Suku I, 142—143; Kalima: *Virittäjä* 1927, 105—107). Ezek talán kétféleképpen értelmezhetők: vagy úgy, hogy ezek a szók az uráli alapnyelv jövevényszavai, a szamojéd megfelelőik azonban elvesztek, esetleg még nincsenek kimutatva. Vagy — legalább is részben — értelmezhetők úgy is, hogy ezek a szók a finnugor alapnyelvnek olyan praeúrja jövevényszavai, amelyek semmiféle árja jellegzeteséget nem mutatnak. Ha pedig a *víz-*, *név-*féle szavak, amelyek a szamojéd nyelvekből is kimutathatók, az uráli alapnyelv indoeurópai alapnyelvből való jövevényszavai, akkor fel kell tennünk, hogy az uráli és az indoeurópai nép lakóhelye határos volt. Ha az érintkezést feltételezhetjük, akkor az uráli alapnyelv indoeurópai jövevényszavai azt a feltevést is megengedik, hogy az indoeurópai nyelvközösség még fennállt az uráli nyelvközösség korszakában.

Ha meg akarjuk nagyjából határozni a finnugorság lakóhelyének északi irányban való kiterjedését, mindenekelőtt azt kell tekintetbe vennünk, hogy a finnugorság életében is igen nagy jelentősége volt az északi tengerek vándorhalainak, a nemes lazacnak, lazacpisztrágnak és bizonyos coregonusoknak; a finnugorság is ismerte a jellegzetes északi vízimadarakat és ismerte a fókát. A finnugorság lakóhelyének tehát ki kellett terjednie olyan folyók vidékeire, amelyeknek vizében ezek a halak ívás idején megjelenhettek, a fóka felnyomulhatott és amelyeknek partjain északi vízimadarak költöttek. Összevetve az idetartozó adatokat a lombos fák régi, de nem uráli eredetű neveivel, valamint a fás hely-nevekkkel, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy — bár az uralkodó fa nem továbbra is a fenyő maradt — a lombos- és a vegyes-erdők területi kiterjedése és jelentősége a finnugor korszakban kétségtelenül nagyobb volt, mint az uráli korszakban. Figyelembe kell vennünk továbbá azt is, hogy a lazacfélék mellett megtartották jelentőségüket a Káspi-tó vándorhalai, az Acipenser-félék, a tokhal és a kecsge, amelyek — mint már említettem — igen nagy bőségben található meg a Kámában és a Káma mellékfolyóiban, míg a Volga felsőfolyásának vidékén csak csekély mennyiségben vannak kimutatva. Ugyanez a megállapítás vonatkozik a *Coregonus leucichthys*re v. nelmára. És végül figyelembe kell vennünk, hogy a finnugor korszakban fellépett egy nagyon fontos új hal, a *Silurus glanis*, a harsa, amely különösen nagy bőségben található meg a Volga vízrendszerében, de éppen a Káma felsőfolyásának szakaszán alig fordul elő. Így a *Silurus glanis* előfordulása a Káma középfolyásának vidékére és a Vjatkára irányítja figyelmünket. Mindezek alapján arra a következtetésre jutunk, hogy a finnugorság lakóhelye részben összeesett az uráli nép lakóhelyével: kiterjedt a Káma felsőfolyásának vidékére és a Vicsegda-vidékre, legalább is a Vicsegda alsó- és középfolyásának vidékére beleértve a Sziszolát is, de bizonyos lombosfák (szil, hárs, éger) fellépésére és általában a lombosfák jelentőségének megnövekedésére, valamint a harsa megjelenésére való tekintettel ki kellett terjednie a Vjatka felső- és középfolyásának, úgyszintén a Káma középfolyásának vidékére. Valószínű, hogy a finnugorság északon viszont elszakadt a Pecsora—Izma-vidéktől, mert ezen a vidéken csak a jellegzetes északi lombosfák élnek meg és teljesen hiányzik a szil, a hárs és az éger, amelyek a postglacialis időben sem lehettek ezen a területen jellegzetes faemek.

A finnugorság lakóhelyének nyugati határáról egyébként csak annyit mondhatunk, amennyit az uráli nép lakóhelyének nyugati határáról is mondtunk: a nyugati határ feltétlenül a pichtafenyő elterjedésének nyugati határvonalán belül keresendő. Az életföldrajzi adatok ebben az esetben is megengedik azt a feltevést, hogy a finnugorság régi lakóhelye esetleg kiterjedt a Jug és a Luza partjaira, valamint a Szuchona alsófolyásának vidékére, de nem döntik el a kérdést.

Kétségtelen, hogy a finnugorság lakóhelye délnyugaton nem terjedt ki a kőrisfa, a *Fraxinus excelsior* területére. A kőrisfának nincs finnugor korig visszavezethető régi neve a finnugor nyelvekben, nem is lehet, mert a kőrisfa amely csak különösen kedvező viszonyok között tenyészik és a korai őszi fagyokat nem viseli el, nem fordulhatott elő azon a területen, ahova a finnugorság lakóhelyét az összes életföldrajzi adatok alapján helyezni kell. A kőrisfa b o k o r f o r m á j ú előfordulásának északi határa Svédországban 61°, Finnország keleti részében kb. 62°, a Kosztroma forrásvidékén már nem éri el az 59°-ot. Itt az északi határ északkeleti határrá válik, követi a Kosztroma folyót a Volgába való torkollásáig, majd átlépi a Volgát, a Volga jobbpartján vonul körülbelül a Szura torkolatáig, mint keleti határ a Szura mentén halad majdnem függőleges irányban Penzáig, azután követi a Choper folyót, míg aztán ennek a folyónak a torkolatánál eléri a Dont. A téli hideg és a talajviszonyok miatt nem valószínű, hogy a keleti határ valaha is keletebbre vonult a jelenleginél.

Egyébként a kőrisfa elterjedése körülbelül összeesik a vadalma, *Malus communis* v. *silvestris* elterjedésével, de az utóbbinak keleti határa nem terjed annyira keletre, mint a kőrisfáé (Köppen, I. 578—586, 404—417).

A kőrisfa finn-permi korig visszavezethető nevét kell látnunk a következő egyeztetésben: f. *sara*, *sara-puu* 'Fraxinus Excelsior; Esche. — *Corylus avellana*; Hasel'; md. (vö. Paas.: JSFOu. XV₂ 48). M. *sírak*, Reg. *sireks*, E. *sír'le*. *sír'f*, *sír'^Rkä*, *sír'z* 'Esche' (egy nyelvjárásban: 'Ulme, Rüster'); cser. Troick. *šerba* 'Esche', Ramst. *šö'rpä* id.; votj. Wied. *sir-pu* 'Ulme', Munk. *sir-pu*, 'kleinblättrigē Ulme, rote Rüster; *Ulmus effusa*'; zürj. Wied. *sir*, *sir-pu* 'Ulmus effusa', Wichm. — Uot. *sir*: *ś.-pu* L., L., P. 'Ulme (*Ulmus effusa*, Wichmann megjegyzése szerint: „Der Beleg aus I zweifelhaft; mögl. ist die Ulme jedoch als Handelsware und zwar in Form von Krummhölzern bekannt”. Paasonen (i. h.) a mordvin szót csuvas jövevényszónak magyarázta. A mordvin és a csuvas fanév ('Erle') jelentése mégis annyira eltérő, hogy a mordvin szónak a finn-mari-permi fanevekkel való egyeztetése igen valószínűnek látszik (vö. Setälä: FUF. II. 267 és N. Sebestyén, Fanevek 83. sz. az *Ulmus*-nevek közt a mordvin adat figyelembevételével).

Nem lehet véletlen, hogy a kőrisfával növényföldrajzilag összefüggő vadalmának szintén permi korig visszavezethető régi neve van: f. *omena* 'Apfel', *omena-puu* 'Apfel-baum, karj. *o.nena*, vót *ōuna*, észt *ōun*, gen. *ōuna*, *ōuna-pu*, liv Sjögr. *umār*, *umārs* 'Apfel', *u.-pu* 'Apfelbaum'; md. Paas. *umar* 'Apfel, Frucht'; votj. K. *umo* 'Apfel', *omo-pu* 'Apfelbaum', Munk. *umo-pu* id. — Az udmurt szók nem tartozhatnak össze a csuv. *ulma*, *olma* 'Apfel' szóval. A csuvas szó is megvan a permi nyelvekben: votjMU. *ummo*, K. *ulmo*; zürj. *ulmō*, *ulmōs* (Uotila, MSFOu. LXVII. 400—401).

A kőrisfa és a vadalma finn-permi korig visszavezethető neve alapján kimondhatjuk, hogy ezt a két fanemet, amelynek elterjedési területe körül-

belül azonos, csak finn-permi hazájukban ismerték meg a finnugorság nyugatra vándorló csoportjai.

Mielőtt rátérnék annak meghatározására, hogy hol kereshetjük a finnugorság lakóhelyének déli határvidékeit, egy kitérést kell tennem.

Anderson és Donner Ottó után Setälä is azon a véleményen volt, hogy a finnugorság nyugatra vándorló csoportjainak finn-permi és finn-volgai lakóhelye délebbre terült el, mint a finnugorság lakóhelye. Setälä (Suomen Suku I, 151) megállapítása szerint „a finn-permi nép lakóhelyének meghatározásánál különösen fontosannak figyelembevételre, hogy a *pähkinä* [’mogyoró’], *jälava* [’szil’] és a *niini-puu* [’hársfa’] nevek finn-permi szók; nem lehetetlen, hogy a *tammi* [’tölgy’] is ebbe a csoportba tartozik. A finn-permi nép lakóhelye tehát bizonyosan ezen fák északi határának déli oldalán volt. Ez a feltevés arra kényszerít, hogy ezt a lakóhelyet aránylag délre helyezzük; figyelembe veendő ugyanis, hogy ezeknek a fáknek a határa a Finn-öböl keleti csücskétől kezdve észrevehetően délre nyomul.“ A finn-volgai nép lakóhelyének földrajzi fekvésére vonatkozólag Setälä (i. m. I, 154) a következőket állapította meg: „először is figyelembe veendő, hogy a *tammi* [’tölgy’], a *vaahtera* [’juhar’] és a *pähkinä* [’mogyoró’] biztos finn-volgai nevek, a finn-volgai nép lakóhelye tehát bizonyosan ezen fák határának déli oldalára helyezendő; ez [a finn-volgai nép lakóhelye] tehát nem lehet északabbra, hanem inkább délebbre, mint a finn-permi lakóhelye.“ Setälä egyúttal nyomatékosan kiemelte, hogy a finn-permi nép lakóhelyének legalább is a keleti, meg az északi része, a finn-volgai nép lakóhelyének pedig legalább is egy szegélye kiterjedt a pichtafenyő területére.

Setälä megállapításaival szemben figyelembe kell vennünk a következőket. Abból a nyelvi tényből, hogy a fókának finnugor eredetű neve van és ez a név a finnben megmaradt, Paasonen a finnugorság lakóhelyéről szóló fennebb (355. l.) idézett székfoglaló előadásában fontos következtetéseket vont le: „Hieraus können wir schliessen, dass sich die wohnsitze des finnisch-ugrischen urvolks so weit nach norden erstreckten, dass ihm der Seehund des Eismeeres — denn gewiss kann nur dieser in betracht kommen — nicht unbekannt war, und zugleich, dass die nördlichste vorhut des westfinnischen volkszweiges auf dem wege nach westen unter einer so hohen breite zeitweise haltmachte, dass sich die kunde von diesem der nördlichen fauna eigentümlichen tier und zugleich dessen ursprüngliche benennung durch sie erhalten konnte, bis die finnen auch weiter südlich den seehund im Onegasee, Ladoga und Finnischen meerbusen antrafen“ (11. l.).

Paasonennek ehhez a megállapításához hozzáfűzhetjük a következőket. A finnben nem csupán a Jeges-tenger fókájának finnugor neve maradt meg, hanem megmaradtak az északi tengerek vándorló lazacféle halainak egyes régi nevei is: *kiunki*, *juominki*, a nemes lazac bizonyos fajcáinak nevei, f. lúd *päll'* 'Salmo trutta v. eriox', f. muro, *murokala* 'Coregonus lavaretus'.

Figyelemreméltó adat a nemes lazac egy fajtájának lpN. *čoarran*, *šoarran* neve. Ezek a régi nemeslazac-nevek azért maradhattak meg a finnben és a lappban, mert a finnek és a lappok ősei nem szakadtak el vándorlásuk közben a Jeges-, illetőleg a Fehér-tenger vízrendszeréhez tartozó folyók vidékétől, míg azután ezeket a halakat a Finn-öbölben újra meg nem találták. Különös jelentősége van ebből a szempontból az 'ikrás lazac' jelentésű lp. *duovve* stb. halnévnek, mely a lappok nyelvcsere előtti szamojéd nyelvnek szókinéséből őrződött meg (l. fennebb 378. l.). Az a tény, hogy a keletitengeri finn nyelvekben a nemes lazac *lohi* neve balti jövevényszó, nem igazolja Wiklundnak (Eberts Reallexikon der Vorgeschichte III, 370) azt a feltevését, hogy a finnek ősei a nemes lazacot balti közvetítéssel ismerték meg. Balti jövevényszók régi testrészneveket is kiszorítottak a finnből: *leuka* 'áll', *kaula* 'nyak', *hammas* 'fog', *napa* 'köldök' balti jövevényszók (Kalima: Virittäjä 1928, 103—104). Megőrizte továbbá a finnség a tokhal régi, finnugor eredetű *sampi* nevét és a harsa *säkiä* nevét: nem szakadhatott el vándorlása közben azoktól a folyóktól sem, amelyekben a tokhal és a harsa előfordult, tehát nem szakadhatott el a Volga vízrendszerétől sem, míg aztán ezeket a halakat is meg nem találta a Keleti-tenger vízrendszeréhez tartozó folyókban. Ezen adatok alapján fel kell tennünk, hogy a finnek ősei vándorlásuk közben az é. sz. 60° körüli sávban nyomultak nyugat felé. Ilyen módon finn-permi, majd pedig finn-volgai hazájukban is érintkezésben maradhattak a tölgy, a vele növényföldrajzilag összefüggő mogyoró, továbbá a hárs és a szil elterjedésének északi területeivel. Nincs tehát kényszerítő okunk arra, hogy a finn-permi és a finn-volgai lakóhelyét ezen fanemek északi határvonájától délre eső területekre helyezzük. A szil, az *Ulmus montana* északi határa Vologdatól nyugatra a 60°—62° körül vonul. A hárs, a *Tilia* éppen nem utal délibb vidékre. Északi határának főbb pontjai keletről nyugatra haladva: a Viseránál és a Kolvánál kb. 60½°, a Vaga torkolatvidékén 63°, az Onyegatónál 62°, Finnországban 63° felett. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a tölgy és a hárs elterjedésének északi határvonala hajdanában jóval magasabban vonult, mint jelenleg. Ezeknek a fáknek finn-volgai, illetőleg finn-permi korig visszavezethető nevei nem okvetlenül azt bizonyítják, hogy a finnek őseinek finn-permi és finn-volgai hazája délebbre volt, mint a finnugorság lakóhelye, hanem azt, hogy nyugatabbra volt és hogy északon nem terjedt olyan magasra, mint a finnugorság lakóhelye. Megengedik továbbá azt a feltevést, hogy a finn-permi és a finn-volgai haza délebbre volt, mint a finnek őseinek a finnugorság együttélése idején elfoglalt lakóhelye.

A finnugorság nyugatra vándorló csoportjai finn-permi és finn-volgai lakóhelyükön érintkezésben maradhattak és maradtak a pichtafenyő területével is. Emellett tanúskodik a pichtafenyő moksa-mordvin nevében és az udmurt *úules* szóban végbement fennebb tárgyalt jelentésváltozás is, amely azt bizonyítja, hogy a pichtafenyő az udmurtok és a mordvinok őseinek

egykori lakóhelyén nagyon fontos fánem volt. Ezek a nyugatra vándorló csoportok már finn-permi hazájukban megtalálták a kőrisfát és a vele növény-földrajzilag összefüggő vadalmafát. A finn-volgai hazában megtalálták aztán a juharfát, az Acer platanoidest (f. *vahtera*, *vaahtera*), amelynek északi határáról alább lesz szó a finnugorság lakóhelyének déli határával kapcsolatban.

Bizonyos, hogy a finnugorság lakóhelye délen sem terjedt túl a tűlevelű erdőségek zárt övezetén, beleértve az *Abies pichta* és a *Larix sibirica* övezetét is. A rénszarvas elterjedésének mai déli határa — mint már fennebb kiemelttem — nem azonosítható a finnugorság lakóhelyének déli határával, mert nem tudjuk, hogy a művelődés mikor szorította fel a rénszarvast jelenlegi elterjedésének déli határára.

Nem véletlen dolog azonban, hogy a juharnak, az *Acer platanoides*nek, ennek a fagyra érzékeny fánemnek nincsenek régi nevei a finnugor nyelvekben. A juhar északi elterjedésének Köppen III. sz. térképén feltüntetett határvonala csak szórványos, bokorformájú előfordulásának legészakibb pontjait jelzi, tehát nem ad képet a juhar összefüggő és faformájú előfordulásának északi határáról. Köppen szerint a juhar bokorformájú előfordulásának legészakibb pontja az Onyega-tónál $61\frac{1}{2}^{\circ}$. Innen kezdve súlyed az északi határ: a Szuchona alsófolyásánál 60° , a Vjatka vidékén már csak egyes az 58° -tól délre eső helyeken (Jaranszk, Urzsum, Jelabuga, Szarapul, Glazovtól délre) lehet meglelni. Keletebbre az 56° -tól délre eső helyeken is ritka fánem. Az Uráltól keletre, tehát ázsiai területen nem fordul elő. Köppen megállapítása szerint a juhar összefüggő elterjedésének (és egyúttal faformájú előfordulásának) északi határa 2—3 sz. fokkal délebbre vonul. Északon kisebb-nagyobb területek vannak, amelyekről a juhar teljesen vagy majdnem teljesen hiányzik (i. m. I, 86). A juhar régi neveinek teljes hiányából az elmondottak alapján tehát jogosan levonhatjuk azt a következtetést, hogy a juhar akkor sem lehetett jellegzetes fája a finnugorság lakóhelyének, ha faformájú előfordulásának északi határa hajdan esetleg magasabban vonult, mint jelenleg. Kimondhatjuk tehát, hogy a finnugorság lakóhelye a finnugor együttélés korszakának végén nem terjedt ki a juhar elterjedési területére s így a finnugorság lakóhelyének déli határa nagyjából összeeshetett a kocsányos tölgy, a *Quercus pedunculata* északkelet-európai elterjedésének mai északi határával, úgyhogy délen a Csepca, délkeleten pedig a Csuszovája lehetett az a nagyobb folyó, amelynek partvidékén a finnugor együttélés korszakának végén finnugor törzsek éltek.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a 'malac' jelentésű f. *porsas* szó 'malac' és 'disznó' jelentésű megfelelőivel együtt a finnugor alapnyelv praeárja jövevényszavai közé tartozik. A *porsas* szónak a következő megfelelőit ismerjük: md. *purtsos* stb. 'Ferkel', votj. *parys*, *parš* 'Schwein', zürj. *porys*, *porš* id., vog. *pōrys*, *pūris*, *pyras*, *pureš* stb. id. A szó megvan a hantiban is: *purəš*, *parəš*, *pōrəš* stb. id. Karjalainen szerint (OVok. 151)

a hanti szó jövevényszó a komiból. A hantik disznót nem tartanak. — A szó 'disznó' jelentésben megvan a jurák-szamojédban is: Klapr. Puszt. *paras, pars*, Obd. *porys*, Castr. *pares, pores* s valószínűleg jövevényszó a komiból. — A f. *porsas* és megfelelői egy **poršos* alapalakra mennek vissza (vö. Setälä, JSFOu. XVII, 31.; Paasonen: FUF. VIII, 76.; Kalima: Virittäjä 1932, 104—106). A szó eredeti jelentése Setälä szerint 'vaddisznó, *Sus scrofa*' lehetett és ez a feltevés nem is indokolatlan, mert a vaddisznóból eredt a házi disznónak az az 54 fajtája, amely Észak-Európában és Észak-Ázsiában honos (Mela—Kivirikko 56). Feltűnő azonban, hogy a *porsas* egyik megfelelőjének sincs vaddisznó jelentése. Bár általánosan elfogadott nézet, hogy az indek, az irániak és a szkythák egyáltalán nem ismerték a disznótartást, amely mindenütt eléggé fejlett földművelést tételezett fel (vö. Schrader, Reallexikon, Schwein § 2, 3), mégis el kell ismernünk, hogy Jacobssohn (Arier und Ugrofinnen 137) jogosan veti fel a lehetőséget, hogy ez a szó a finnugor alapnyelvbe talán olyan törzs nyelvéből került át, amely Herodotos tudósításával ellentétben ismerte a disznótartást. Ha ez feltételezhető volna, akkor a f. *porsas* szóban és megfelelőiben a praeárják kulturális hatásának egyik fontos emlékét láthatnók. Nem kell elfelejteni, hogy — mint Toivonen (MSFOu. LVIII, 229—240) kimutatta — a finnugorság már ismerte a földművelést, s így a disznótartásnak megvolt az alapfeltétele.

Toivonen nyolc földművelésre vonatkozó kulturszót mutatott ki a finnugor alapnyelvből. Ezek közül négy az alapnyelv eredeti szókinésébe tartozó szó: m. *kenyér* 'Brot; Laib' votj. *kenjir, kenjir* 'Graupen, Grütze' megfelelőjével; — zürj. *pyž, piž* 'Mehl'; votj. *piž* stb. id. azonos jelentésű manysi megfelelőjével; — f. *rokka* 'pisum sativum, inde cibus fluidus ex pisis, granis, carne etc. concoctus, hinc cibus in genere' 'Brei, Grütze' jelentésű permi és 'Mehl; Brei' jelentésű hanti megfelelőivel; — cser. *šādan; gā, šidq; n* stb. 'Weizen' azonos jelentésű komi és 'Gerste, Getreide, Graupen, Mehl' jelentésű hanti megfelelőivel. — A másik négy kulturszó jövevényszó a finnugor alapnyelvben. Ezek közül az egyik, a f. *jyvā* 'Samenkorn, Getreide, Roggen' mordvin és permi megfelelőivel együtt általános vélemény szerint az indoeurópai alapnyelvből való jövevényszó (Setälä, Suomen Suku I, 143; Toivonen, i. m. 2 29—230: Uotila, Kons 72,252) A szó 'liszt' jelentésű jurák-, tavgy- és jensiszi-szamojéd megfelelőit Lehtisalo (MSFOu. LII, 156) mutatta ki. Vajjon nem lehet-e azonban ez a szó is olyan praeárja jövevényszó a finnugor alapnyelvben, amely semmiféle árja sajátságot nem mutat és vajjon nem lehet-e arra gondolni, hogy ez a földművelési kulturszó valamelyik finnugor nyelv közvetítésével került át az északi szamojéd nyelvekbe?²² Annak

²² Vö. Toivonen i. m. 230: „Sind also das fingr. und das sam. wort aus dem indogermanischen entlehnt (wäre die umgekehrte richtung der entlehnung ganz undenkbar?), so muss das sam. wort dur h vermittlung einer oder einiger fingr. sprachen aufgenommen sein, aber auch dabei schon in recht früher zeit.“

ugyanis semmi nyoma sincs, hogy az uráli nép ismerte volna a földművelés kezdeteit. A másik idegeneredetű földművelési műszó, a f. *oja(s)* 'Deichsel des (Haken) pfluges' szó egy feltételezett praeárja **oias-* < ieur. **oies* alakból volna megmagyarázható (a szó csak a szanszkritből mutatható ki). A másik két szó — f. *siikanen* 'arista hordei, inde palea' mordvin, mari és komi megfelelőjével, továbbá a md. *tarvas* 'Sichel' — ősárja jövevényszó a finnugor alapnyelvben, tehát későbbi korból való. A négy utóbbi kulturszó alapján valószínűnek látszik, hogy a finnugorság földművelésének fejlődésére is hatással lehetett a praeárják és az ősárják kulturális befolyása.

A praeárja törzsek déli vagy délnyugati, esetleg déli és délnyugati szomszédai lehettek a finnugorságnak. Erre mutat a 'tenger' későbbi korból származó árja eredetű finnugor neve is, amely csak meleg tengerre vonatkozhatott: zürj: *sar* 'Meer', *saridž*, P. *saridž* 'warme Gegend, wohin die Zugvögel ziehen', (P., U.) 'Meeresufer, Küste', NyP. *sariž* id.; votj. Kaz. *zarež*, Mal. *zariž*, (Glaz. *zariž*, *zariž* 'Meer'; vogÉ. *sāris*, K. *soārés*, Ahlqv. *sāryš*, *šaris* id.; osztjK *sārəḳ*, I. *sōret*, *sōrot*, J. *šārəs*, PÁP. *čaras*, É. *sāres*, *sāras*, *sōres* id. (Paasonen *s-laute* 88, 116. sz.) Vö. még Karj.—Toiv. FD., Kr. *sārət* 'Meer', Koš. *sārətš*, Sog. *šōrəš*, V. *tārəs* id. stb. A finn népköltészeti *sarajas* szó (vö. Suomen Suku I, 144, 146) népetimológiás alakulat és így nem tartozik ide (Haavio, Virittäjä 1947, 20—29).

A praeárjáknak déli-délnyugati szomszédságára utal a finnugor alapnyelv két fontos praeárja jövevényszava is. Egyik a mézelő méh (*Apes mellifica*) m. *méh*, f. *mehi-läinen* neve ismert finnugor megfelelőikkel: mdM. *meš*, E. *mickš*, *müks*; cser. *mük^{xš}* stb.; votj. *muš*, *müš*; zürj P. *moš* id. Ezek a szók-Setälä szerint (Suomen Suku I, 143) — a f. *mehi-* alapszóra való tekintettel — egy **mekši* alapalakra vezethetők vissza.

A másik praeárja jövevényszó a m. *méz*, f. *mesi* (*mete-*) 'Met, Honig' és ismert megfelelőik: lpN. *mīetta*, *mieda* 'aqua mulsa', Niels. Kr. *miehtā*, akk. *miedā* 'honey', K. Gen. *mīt'*, *mieht* 'mesi, hunaja; Honig'; md. Paas. E *mied*, *mäd*, M. *mied* 'Honig'; cser. Wichm. *mü*, *müj* id.; votj. *mu*, *mü* id., zürj. *ma* id.; osztj. Karj.—Toiv. Vj. *mōt'* 'Honig der Biene'. A szó alapjelentése 'méz' és 'mézből készült szeszesital' lehetett.

A finnugorság — mint láttuk — sokat tanult a praeárjáktól, s nincs okunk kételkedni abban, hogy a praeárjáktól tanulta meg az erdei méhészkedés legősibb formáit, elsősorban a méh vadászatot (vö. Linnus, Eesti vanem mesindus I. Metsamesindus. Deutsches Referat. Tartu 1940, 22. l.), valamint a méz felhasználását. Mint a finnugor népek primitív méhészkedésének kiváló ismerője, Hämäläinen Albert más vonatkozásban kifejtette (JSFOu. XLVII, 36, 38) a méz már magában véve is rendkívül fontos kiegészítője egy húsevő halász-vadász nép egyhangú táplálkozásának, de nagy jelentősége van a méznek azért is, mert a mézből egyszerűen víz hozzáadásával, minden

erjesztő anyag nélkül, szeszes italt lehet készíteni. Ezzel az itallal aztán erjedésbe lehet hozni gabonafélékből készült italokat is (vö. Hämäläinen i. m. 38).

Ennek a méhészkedő praeárja népnek, amelynek a nyelvéből a *méh* és a *mész* neve átkerült a finnugor alapnyelvbe, olyan helyen kellett laknia, ahol megvoltak a természeti adottságok a primitív erdei méhészkedés kifejlődéséhez. A tölgyhatártól déire mindenütt megél ugyan a méh, de Hämäläinen megállapítása szerint (JSFOu. XXVII₁, 6 és XLVII₁, 17, 34, 35) virágzó erdei méhészkedés csak olyan területen fejlődhet ki, ahol bizonyos kedvező feltételek egy helyen megtalálhatók. Ilyen a Volga középfolyásának és a Káma alsófolyásának vidéke, a régi híres „Honigland“, hozzávéve a Volga-könyöktől nyugatra eső területeket, ahol a hatalmas erdőségek kiirtása előtt rendkívül kedvező körülmények összetalálkozása segítette elő a messzeföldön híres, virágzó erdei méhészet kifejlődését. A tél ezen a területen hideg ugyan, de száraz és nem túlságosan hosszú. A vadméh-rajok jó tanyát találtak a rengeteg fenyő és tölgyerdők vastagtörzsű fáinak odúiban. Nem hiányoztak a nagykiterjedésű hárserdők sem. A hársfák illatos virágaiból nyáron gyűjthettek mézet a vadméhek. Nem hiányoztak az erdőkből a mézet adó virágok, és nem hiányoztak a korán virágzó fűzök, amelyeknek igen nagy szerepük van a vadméhek tavaszi táplálkozásában és így az erdei méhészet kifejlődésében.

Ezeken a híres méh- és mézvidékeken a finnugor együttélés idején nem a finnugorság lakott, hanem minden valószínűség szerint az a méhészkedő praeárja nép, amelynek a nyelvéből a *méh* és a *mész* neve átkerült a finnugor alapnyelvbe és amely megtanította a finnugorságot a méhészkedés kezdeteire. Természetesen nem csupán egy, hanem több törzsre is gondolhatunk.

Éppen ezért a Káma alsófolyásának vidéke és a Volga-kanyarulat vidéke, ahova Köppen az árjo-finn őshazát helyezte, ahol Setälä a finnugorság régi lakóhelyét kereste, nem tartozhatott a finnugorság lakóhelyéhez a finnugor együttélés idején, de nem tartozhatott oda a Volga-kanyarulat és az Oka közé eső terület sem és nem tartozhatott oda az ennek megfelelő Volgától északra eső terület sem, még pedig azért, mert ez a terület részben már belesik a kőrisfa elterjedési területébe és részben kívül esik a finnugorság lakóhelye nagyon jellegzetes tülevelű fájának, a pichtafenyőnek elterjedési területén.

Ezeken a híres méz-vidékeken a virágzó erdei méhészet hordozói később finnugor népek voltak. Nyilvánvalóan tőlük tanulták el az erdei méhészkedést azok a török-tatár népek, amelyek még később vándoroltak erre a területre (vö. Linnus, i. m. 53).

De amikor bizonyos finnugor törzsek birtokukba vették ezt a területet, a finnugor nyelvegység már felbomlott.

SZEMLE

AURÉLIEN SAUVAGEOT: *Esquisse de la Langue Hongroise.*

Páris. Klincksieck, 1951. 337 l.

Sauvageotnak ez a munkája a magyar nyelvtudomány részéről a legnagyobb figyelemre tarthat számot. A könyv a „Les langues et leurs structures“ című sorozat III. tagjaként jelent meg. A sorozat első tagja is *Sauvageot* műve: *Esquisse de la langue finnoise*, 1949. (Ism. NyK. LII, 270—2).

A magyar nyelv rendszeréről szóló jelen munkája hasonló elveket és beosztást követ, mint az *Esquisse de la langue finnoise*. A könyv izgalmas, érdekes olvasmány nemcsak a külföldiek, hanem a magyarok számára is. Egy magas nyelvészeti iskolát járt francia nyelvtudós ír könyvet a magyar nyelvről. Ez magában is érdekes tény. Nagyon örvendetes azonban, hogy nem a magyar nyelvtudomány eredményeinek népszerű összesítése ez a könyv, — noha a magyar nyelvtudomány eredményeinek ismeretében készült — hanem eredeti mű: egy magyarul jól tudó, a magyar nyelvet alaposan ismerő külföldi tudós friss, sok tekintetben újszemléletű fejtegetései. Frissességét, új szempontjait éppen az adja meg, hogy nem köti a magyar leíró nyelvtanok hagyománya, meglát, meghall a magyar nyelvben olyan jelenségeket, amelyeket mi éppen azért nem veszünk észre, mert bennük élünk, mert a magyar nyelv anyanyelvünk.

Hangsúlyozzuk, hogy a könyv nem nyelvtan. Ebből nem tanulhat meg senki magyarul. Nem ad paradigmákat, nyelvtani szabályokat, de nem is ez a célja, hanem bemutatni „en quoi consiste réellement un système linguistique et quel est son fonctionnement“¹ (7).

Előszavában a szerző (7—8) vázolja a módszerét, majd rövid táblázatot ad a magyar betűk hangértékéről, hogy a francia olvasó el tudja olvasni a magyar példanyagot (9—10). Ezután egészen rövid bevezetés következik (11), amelyben leírja, hogy a magyar nyelv az azt beszélők száma és az európai műveltségben játszott szerepe miatt a legfontosabb nem-indoeurópai jellegű nyelv Európában. A magyar nyelv sokban eltér rendszerében nemcsak az indoeurópai nyelvektől, hanem a finntől is. A legősibb elemek mellett sok átvétel és belső fejlődés teszi a magyar nyelvet érdekes, sajátos nyelvvé az európai nyelvek mozaikjában.

Az első fejezetben (les sons) ismerteti a magyar hangrendszert, a hosszúság szerepét, a hangrendet, a szókezdetet és szóvégződés szabályszerűségeit, a szótagolást, a hangsúly szerepét, a mássalhangzók hasonulását, az írás és kiejtés viszonyát (13—31).

A második fejezet (les mots) a következő kérdéseket tárgyalja: szófajok, szó-tartomány, az agglutinációs jelenségek, a ragok, névszóragozás, többesszámképzés, birtokos személyragok, az „esetek“, igeragozás, igemódok, igeidők, személyragok, igenevek és a névmási rendszer (33—92).

¹ Milyen is valójában egy nyelvrendszer, és hogyan működik.

A harmadik fejezet (les groupes de mots) a szókapcsolatokkal, szintagmákkal foglalkozik: jelzők, egyéb adnominális szintagmák, predikativ szintagmák, névszói állítmányú mondat, igei-névszói állítmányú mondat, tárgy, határozók, az egyeztetés szabályai (93—155).

A negyedik fejezet tárgya a mondat (les phrases): az egyszerű mondat, összetett mondat, mellérendelés, alárendelés, a vonatkozó névmások és rámutatószók használata (157—193).

A tágabb értelemben vett jelentéstani fejezet (les expressions) a legbővebb: rokonértelmű szók, a mennyiség meghatározása, a névelők használata, a birtokosragok szerepe, a határozóragok használata, az igemódok, igeidők és az aspektusok szerepe, fokozás, kiemelés, szórend (195—298).

Rövid, de nagyon érdekes fejezet a szókincsről (le lexique) szóló is. Ebben a szavak hosszúságáról, az azonos hangzású szavakról, összetételről és képzésről, a szavak kifejező erejéről, a kifejezési lehetőségek gazdagságáról és szegénységéről valamint a tudós szókincsről, illetőleg a nyelv szóátvevő képességéről van szó (299—327).

A művet összefoglalás (image d'ensemble 329—32) és rövid könyvészet zárja le.

Egy ismertetés keretén belül nem térhetek ki minden finomságra, érdekes és értékes megfigyelésre, pedig ilyen minden fejezeten belül akad, egyik sem szokványos nyelvtani fejtegetés. Néhány kiragadott példán mutatom be, mennyire mélyre hatolt a szerző a magyar nyelv ismeretében.

Nekünk, magyaroknak alig tűnik fel, milyen nehéz egy külföldinek a szóhatár megvonása. Mi csak azt vesszük észre, mennyi gondot okoz a helyesírásban az egybeírás-különírás kérdése. Az idegennek viszont feltűnik, hogy a jelzőt és jelzett szót egy hangsúllyal ejtjük, mintha egy szó volna, tehát csak a jelző első szótagja kap hangsúlyt. A jelzőt viszont nem ragozzuk, és így valóban nyelvileg semmi különbség sincs pl. *a meleg idő* és *a melegítő* közt. Ragozásban és hangsúlyban egyforma a *meleg időt, melegítőt; meleg időben, melegítőben*. Az idegennek tehát a szóhatár megállapítása nem egyszerű kérdés (94).

Jó megfigyelés az is, hogy a mondat tagolásában és a mondatrészek szerepének fölismerésében milyen fontos szerepe van a hangsúlynak. Korántsem kielégítő tehát a magyar leíró nyelvtanoknak az a leegyszerűsített szabálya, hogy a szórend dönti el, vajjon jelzős vagy állítmányi szerkezettel állunk-e szemben: *a meleg víz — a víz meleg*. Az utóbbi mondatot pl. így is kifejezhetjük: *meleg a víz*. Vannak viszont olyan esetek is, ahol teljesen a hangsúly dönti el, milyen a szerkezet. A jelzős szerkezetet ugyanis úgy mondjuk ki, olyan hangsúllyal, mintha egy szó volna. Az alany és a névszói állítmány között viszont kis, esuklásszerű beszédszünet áll be, ami nekünk alig tűnik föl: „En outre, le groupe sujet et le groupe prédicat, car l'un et l'autre peuvent être constitués de plusieurs termes, sont séparés l'un de l'autre par une sorte de syncope ou si l'on préfère de légère arrêt dans le débit du discours.“ (108). Így tehát beszéd közben valóban csakis a hangsúly, a hanglejtés, és ez a kis szünet dönti el, hogy pl. *az esővíz* és *az eső víz* vagy *az emelőgép* és *az emelő gép* jelző és jelzett szó-e, vagy pedig alany-állítmányi viszonyban vannak-e egymással. Ez a szünet és a két külön hangsúly határozza meg a következő mondat értelmét: *Tulajdonképpen csak neveket gyűjtött, olyanformán, mint más belyeget*. Ebben a mondatban az alany és a tárgy közt van meg az előbb említett szintaktikai értékű szünet, ami tudtára adja a hallgatónak, hogy nem jelzői szerkezetről van szó (100—1).

A szakértő külföldi érdekes megfigyelése a magyar kijelentő mondat hanglejtéséről: „La phrase affirmative n'est marquée d'aucun caractère particulier. Elle est articulée selon une modulation descendante qui se termine souvent sur

une note très basse, si basse que les dernières syllabes du dernier mot deviennent peu distinctes ou même, quand il s'agit de voix graves, se perdent dans une sorte de sonorité caverneuse² (159).

Szemléletes, jó leírás a mondathanglejtés tárgyalásában pl. a „*Kinek fáj az, itt vagytok, vagy másutt vagytok*“ mondat elemzése: „La première proposition, une interrogative dans laquelle la modulation interrogative culmine sur la 1re syllabe de l'interrogatif *kinek* „à qui?“ est terminée par *az* „cela“, mot sur lequel la voix ne descend pas tout à fait. Une pause intervient et le débit reprend, le mot *itt* portant l'accent principal de phrase. Cette coupure suivie d'une remontée de la voix coïncidant avec l'attaque de l'accent constitue en réalité une ligature entre les deux propositions. Nous sommes en présence d'un assemblage qui n'est ni moins clair ni moins efficace dans son genre que le procédé par coordination ou par subordination“³ (176).

A hangsúly és hanglejtés szerepe nagyon kidomborodik az egész könyv folyamán, pl. a hangsúlyos *hoggy* 'hogyan' (181) és a mondat jelentésárnyalatának tárgyalásában (168–9).

Nagyon jó és finom megfigyelései vannak a szerzőnek a névelők használatának megvilágítására is (218–9).

Érdekes határeseteket tárgyal a közönséges birtokosjelző esetében, ahol ez valóban felfogható dativusnak is, mint a következő mondatokban: . . . *nem választott Júliának leveleire* vagy *A fiatal embernek vér tolt az agyába* (228–9).

Jó az összefoglalás a birtokos személyragok használatáról, mert nemcsak a közismert eseteket sorolja fel, mint a birtokosjelző, valamint az „avoir“ kifejezésében (amikor nem lehet nominális mondat: *Van pénzem*), azután a „dépendance personnelle“ esetében: *nem történik semmi bajod*, vagy a főnévi igenév birtokos ragozása: *nem sikerült megtudnom*, időhatározó: *egy éve, két hónapja*. Felhívja a figyelmet olyan esetekre is, amelyeket leíró nyelvtanaink nem igen szoktak tárgyalni, mint pl. ha a számnév alanyi, tárgyi vagy határozói szerepben van: *mindkettejüket, hármunknak* stb., vagy a megkövült formákban, mint: *vége, utoljára, sokáig, folytán* (224–36). Az utóbbi ugyan már nyelvtörténeti tény, mert a mai ember aligha érzi, hogy ezek birtokos alakok.

Helyes megfigyelései vannak a külső és belső helyhatározóragok használatában is, hogy pl. mikor mondjuk azt, hogy *udvaron*, mikor *udvarban*, mikor *udvarról* és mikor *udvarból* (236–7).

Igaza van abban is, hogy a névutók száma nehezen határozható meg, hiszen nap-nap után keletkeznek újabbak: *sámára, fejében, képest* stb. (247).

Érdekes fejezet a „surdétermination“, a kiemelés kérdése, vagyis ainnak a jelentésárnyalati vonatkozásai, hogy a határozórag mellett még igekötővel s kifejezzük az irányt: *ránézett a képre, hozzáfog a munkához, nekilát a munkának, bemegy a házba*. Nem mindegy, hogy melyiket mondjuk például a következő három változat közül: *a kocsiba ült, beült a kocsiba, beleült a kocsiba*.

² A kijelentő mondatnak nincs sajátos jellege. Lejtő hangsúlya van, mely sokszor igen mély hangon végződik, olyan mélyen, hogy az utolsó szó végső szótagjai alig különböztethetők meg, vagy ha mély hangokról van szó, üreges zöreijben vesznek el.

³ Az első kérdőmondat, amelybe a kérdőhangsúly a kérdőszó első szótagján kulminál: „*kinek*“, és „*az*“-nál fejeződik be, anélkül, hogy a hang teljesen leereszkednék. Kis szünet következik, és új mondat kezdődik, amelynek főhangsúlyát az „*itt*“ szó hordozza. Ez a kis szünet, melyet a hanglejtés felemelkedése és hangnyomaték követ, a két mondat szorosabbra fűzésére szolgál. Az összekapcsolásnak olyan alakját találjuk itt, amely a maga módján sem nem kevésbé világos, sem nem kevésbé hatásos, mint az alá- vagy mellérendelés.

Tudtuk eddig is, hogy a magyar nyelv rendszerénél fogva tömörebb, vagyis kevesebb szóval fejezi ki a gondolatot, mint pl. a deklinációt nem használó francia nyelv, mégsem érdektelen Sauvageot erre vonatkozó statisztikája. Így megtudjuk, hogy egy lap magyar regényrészlet (a magyar szöveg 222 szó) francia fordítása 327 szóból áll, pedig a szerző a magyar összetett szavakat külön számolta, és a francia szövegben nem vette külön szóvá a *l', n', qu'* elemeket. Arra a tényre, hogy a francia jóval több szóval fejezi ki a magyar szöveget, több érdekes példát idézhetünk ebből a könyvből is: *nem élvezem* 'je n'y ai pas de plaisir' (121), *fejberúgta* 'elle lança un coup de pied à la tête . . . (138), *rettentőeket nevettek* 'ils firent de terribles éclats de rire' (205) *aggódol* 'tu as de l'appréhension' (71) stb. Ugyanakkor viszont megállapítható, hogy a francia szavak rövidebbek, mint a magyarok, mert ugyanebben a szövegben a magyar szavak egyharmada, a franciában pedig a fele egyszótagú. Saját magyar-francia szótárának alapján is végzett *Sauvageot* számításokat, és arra az eredményre jutott, hogy az egész magyar szókincsben kb. 1100 egyszótagos szó van, viszont a finnben csak 80! (299–301).

Folytathatnám a finom és helyes megfigyelések sorozatát, a jó csoportosításokat, statisztikai fejtegetéseket, de úgy hiszem, az eddigiek is adtak belőlük izellőt, megmutatták a tudós hozzáértést, a magyar nyelv legmélyebb rejtekeibe való behatolást.

Az alábbiakban néhány kisebb félreértést, vagy legalábbis vitatható részletet foglalok össze. A *mégggy* szó jelentésmegadása nem egészen pontos: a *merise* ugyanis madárcseresznyét jelent (17) a *méggyet* a 'griotte' szóval kellene fordítani. A *hoz, hozz* 'il tire' ill. 'tire' szóval van fordítva (18). Itt nyilván a *húzz, húzz* magyar szavakat akarta a szerző idézni. Túlzás, hogy: „dès que l'on a affaire à un forme de plus d'une syllabe, c'est que l'on se trouve en présence d'un mot décliné, conjugué, composé ou tout au moins d'un mot dérivé d'un thème primaire“ (33). Hiszen a magyar nyelvben a tőszavak igen jelentékeny része két, sőt többtagú, és ilyen volt az egész magyar nyelvtörténet folyamán: *gazdag, kefe, tehén* stb. Azt meg csak a nyelvészek tudják és érzik, hogy a *lélek, torok, ének* szavak képzettek, és így semmiképpen sem fogadható el az a megállapítás, hogy „la langue ne connaît pas de racine *én-* ou *lél-* et cependant le sujet parlant a le sentiment qu'il a affaire à des mots dérivés, tellement est ancrée dans la conscience linguistique la notion que la racine d'un mot doit être constituée par un monosyllabe“ (36). Az is túlzó állítás, hogy a ragnak, képzőnek nincs vokalizmusa (37), mert az az alapszótól függ. Kétségtelen, hogy a *-kor* rag kivételével a magánhangzóilleszkedés két- vagy háromalakú ragot eredményez, de ezeket nyelvtudás szerint három csoportba lehet osztani: pl. alsó nyelvtudású: *-nak, -nek*, középső nyelvtudású: *-szor, -szér, -ször, -ból, -böl* és felső nyelvtudású: *-ul, -ül*. Ez a három csoport egymással nem keveredhetik. Ezenkívül vannak semleges magánhangzójú ragok és képzők, amelyek változatlanok, mint a *-ni, -ként* stb.

Az *izgatottak* csak annyit jelenthet, hogy 'ils sont excitéés, elles sont excitées', de azt nem, hogy 'ils, elles ont excitéé', mert ennek magyar megfelelője *izgattak* (106). A *beszökök* ige csak ikesen használható, a *beszök* alak nem köznyelvi (143).

A kérdő hanglejtés tárgyalása helytelen forrásokon vagy megfigyelésen alapul, mert nem a kérdezett szó első szótagja éri el a legnagyobb hangmagasságot, hanem az utolsó előtti szótag, tekintet nélkül arra, hogy egy szó első szótagja-e vagy sem (165).

Az *ë* fonémjellegére sok jó példa volna. A *möntök ~ möntök* jó, idekapcsolhatta volna még a *mentök* 'je sauve' alakot is. Helytelen viszont a *hëgy* 'pointe' ~ *hegy* 'montagne' szembeállítás (199), mert a 'montagne' jelentésű szó is *hëgy*-nek hangzik

é-ző ember nyelvében. Ehelyett a következő párokat hozhatta volna: *ménetel* 'marcher au pas' ~ *ménetel* 'menés' *tétték* 'des faits' ~ *tétték* 'ils ont fait', *né vesd még!* 'ne le méprise pas!' ~ *nevesd még!* 'ris de lui!' *lépék* 'je fais un pas', ~ *lépek* 'des rates, des gaufres' *éleg* 'assez' ~ *éleg* 'il brûle complètement' stb.

A 229. és 230. lapon közölt példamondatok a könyvben szereplő szórenddel is érthetők, de csak beszédbbe ágyazva vagy különleges helyzetben fordulnak így elő. A szokásosabb szórend: *Van pénzem, nem lesz pénzem* stb.

Kitakarod igealak nem használatos, hanem csak *kitakarodik* (295). A *hírheszt* szó nem tartozik a mai szókincsbe (305). Az „exemplaire spécimen“ magyarul nem *mutató példány*, hanem *mutatványpéldány* (320).

A szerző magyar példaanyagon, mondatokon, szövegrészekben mutatja be a magyar nyelv rendszeréről, gondolat kifejező eszközeiről szóló mondanivalóját. Példáit nagyrészt a XX. század nagy íróinak műveiből veszi. Az idézett szerzők között első helyen áll Móricz Zsigmond és Illyés Gyula. Kisebbszámban szerepel azután Ady, Babits, Déry Tibor, Kosztolányi, Nagy Lajos, Sásdi Sándor, Szabó Dezső, Szabó Pál, Zilahy Lajos. Amint látjuk, a haladó szellemű írók szerepelnek nagyobb számban, noha a polgári irodalom képviselőit is megtalálhatjuk. Idéz ezenkívül a felszabadulás utáni irodalmi folyóiratokból, elsősorban a Csillagból. Egykét idézetet találunk Petőfitől is. A szerző azonban hangsúlyozza, hogy a *mai* magyar irodalmi nyelvhasználatot veszi alapul, és nem akarja történeti szempontokkal keverni leíró tárgyú könyvét: „Nous sommes néanmoins restés fidèles à la méthode exclusivement synchronique, la seule qui permette d'analyser les faits de langage tels qu'ils se présentent à nous dans l'usage vivante“ (7). Sauvageot azonban az összehasonlító nyelvtudomány művelője, jól ismeri a magyar történeti nyelvtant. és így akaratlanul is becsúsznak művébe történeti szempontok is. Így pl. mikor a *-d* képzőt tárgyalja, akkor már történeti síkra tér át, hiszen a *-d* képző már régóta nem produktív képző (39). Hasonlóképpen helyesen, de történeti szempontból tárgyalja a tárgyas ragozás és a birtokos ragozás összefüggését (50). Történeti magyarázat a *fél* névutó magyarázata is, tehát, hogy az 'oldal' jelentésű *fél* szó *-é* lativusraggal ellátott alakja (137). Ezek a kis nyelvtörténeti kiruccanások azonban korántsem vonnak le a munka értékéből, sőt csak növelik elevenségét, szemléletességét.

A könyv külső kiállítása izléses. Levegős, áttekinthető nyomású, betűi szépek. Külön ki kell emelnünk a gondos nyomást. Hozzá vagyunk szokva, hogy a külföldön megjelenő magyar szövegek tele vannak sajtóhibával, úgy, hogy néha a felismerhetetlenségig eltorzulnak. Ennek a könyvnek igen gazdag magyarnyelvű példaanyaga van, mégis gondos átnézés után is csak 25 sajtóhibára akadtam. Ez arra mutat, hogy a külföldi nyomda lelkiismeretesen dolgozott, és a korrigálás munkája is jó volt. Az alábbiakban felsorolom a sajtóhibákat: *mégyek, mégyék* h. (48), *-va -vá* h. (63), *foglálkozás* (95), *asztal* (126), *beszélmi* (146), *ellenőrnő* (153), *vágtatunk vágtattunk* h. (173), *próbabába* (185), *unokait* (188), *fidyelmzetetön* (202), *csattagott* (208), *közeltől* (215), *Peter* (216), *kerepléset* (226), *Laszlo* (232), *felszkadt* (239), *repülőgép* (249), *vetette* (253), *főügyész* (276), *madar*, *Erszébet* (308), *feketélet* (311), *apoló* (314), *kompetens* (326). Már a felsorolásból is látszik, hogy főként vesszőhibákról van szó, amelyek a legtöbb esetben nem okoznak értelmi zavart.

Befejezésül ismét hangsúlyozni akarom, hogy Sauvageot könyve komoly nyeresége a magyar nyelvről szóló tudományos irodalomnak. Kívánatos, hogy a jövőben minden komoly nyelvtaníró kezébe vegye. Új eredményei, helyes megfigyelései pedig bizonyára néhány év alatt közkinccsé fognak válni.

Kálmán Bóla

SÁROSI GYULA: *Ponyvára került Arany Trombita*.

Az örök igazság parancsolatjára mondvacsinálta —. Bevezetéssel és jegyzetekkel
közzéteszi Bisztray Gyula.

Budapest, 1951. Akadémia Kiadó, 196 1.

Sárosi Gyulának, a „szabadságharc hivatalos költőjének“ új értékelése felé a centenáriumi évében történt meg az első lépés. Sárosi valóban megérdemli, hogy művéről lefűjják a feledés porát. Egyike azoknak a költőknek, akik az „Almanach-líra“ érzelmes, édeskés, negédes légköréből, a nyugateurópai verselés utánzásától forradalmi utat tettek meg az egész nemzethez szóló politikai költészetig és az irodalmi demokratizmus kifejezési formájáig, a népies, magyaros verselésig. Fölveti Sárosi főműve, az *Arany Trombita*, az olyan politikai program-költészetnek kérdését, melyet egy meghatározott történelmi helyzetben, propaganda céljából, politikai sugallatra alkot a költő. Végül pedig azért is megérdemli Sárosi Gyula, hogy emlékeit föllevenítsük, mert az ő költészete bizonyosága annak, hogy a vérbegázolt forradalom bukása után is maradtak töretlen hűségű magyar költők, akik kitartottak 48—49-es elveik mellett, volt költészetünknek egy olyan Petőfit követő egyenes vonala, mely nem tört meg, legfeljebb elnémították, képviselőit halálba kergették, mint magát Sárosi Gyulát is. Az *Arany Trombita* új s egyben első kritikai kiadása tehát időszerű munka, mely nemcsak jóváteszi a főlzabadosulás előtti irodalomtudomány egy mulasztását, hanem alkalmas arra is, hogy fölvesse a tudatos pártosság, az irodalom pártyszerűségének kérdését és Sárosi példájával is növelje bennünk azt a büszke nemzeti öntudatot, hogy irodalmunk története a magyar nép függetlenségi törekvéseinek, forradalmi szabadságvágyának soha meg nem szakadt hagyományait őrzi.

A kiadvány négy részre tagolódik. Bisztray Gyula „Bevezetés“-e több min-bevezetés, valóságos kis monográfia, mely ismerteti Sárosi Gyula életét és munkásságát, az *Arany Trombita* történetét (kiadások, kéziratok, a Sárosi-irodalom stb.), foglalkozik politikai vonatkozásaival, Sárosi kapcsolatával a 48-as forradalom vezető politikusaihoz és irodalmi vezéralakjaihoz, méltatja az *Arany Trombita* népies-ségét, értékeli tartalmát, stílusát, verselését, nyelvét s végül eligazít a jelen kiadás szempontjait illetően. Ezt követi az *Arany Trombita* 1849-es debreceni kiadásának sajtóhibáktól megtisztított, mai akadémiai helyesírásunkhoz igazított, de a költő egyéni ejtismódját híven megőrző közlése. Szorosan a szövegközléshez tartoznak a „Jegyzetek“, melyek a „leheletek“ sorait követve adnak tárgyi utalásokat, lexikális magyarázatokat. A „Függelék“ közli Sárosi debreceni hirdetését az *Arany Trombita* bemutató előadásáról, az *Arany Trombita* szövegváltozatait, mind a szerzőtől magától, mind pedig a kiadóktól származókat, végül azokat a szöveggybevetéseket, melyek Sárosi népies kifejezéseit Dugonics munkáiból, illetve az *Antimondolat*ból eredeztetik. A kiadványt Sárosi műveinek és a róla szóló irodalomnak bibliográfiája zárja le. A „Bevezetés“-hez fölhasznált irodalmat a kötet kiadója és gondozója lapalji jegyzetekben közli a megfelelő helyen. A kiadvány szerkezetének e vázlatos ismertetéséből is kitűnik, hogy az *Arany Trombita* új kiadása gondos, körültekintő filológiai munka eredménye, mely tagolásával (a szorosan vett filológiai részek különválasztásával s ez elvnek a jegyzetekben való érvényesítésével is) egyben mintájául szolgálhat annak, hogyan szerkeszthető olyan tudományos igényű kritikai kiadás, amely arra is alkalmas, hogy a nem-filológus olvasó számára is vonzó lehessen.

Bisztray „Bevezetése“ elején rámutat azokra a politikai okokra, melyek megakadályozták Sárosi főművének újabb kiadásait, közkinccsé válását a főlzabadosulás

előtt. Már ezekben a bevezető sorokban leszögezi, hogy Sárosi működésének tüzetesebb vizsgálatát „az eddigi Sárosi-irodalom revíziójának szükségessége is“ indokolja s megbélyegzi „az elmúlt korok irodalomtörténetének opportunizmusá“-t (6 l.). Ezt a föladatát olyan komolyan veszi, hogy — mint már említettük — „Bevezetésében“ külön fejezetrészt szentel a Sárosi-irodalom kritikai értékelésének. Valóban megérdemli ez a kérdés a legnagyobb figyelmet. Megújuló irodalomtudományunk egyik legfontosabb problémája a fölszabadulás előtti irodalomtörténetírás eredményeinek helyes értékelése. Ez a föladat nagy ideológiai biztonságot, a marxista-leninista irodalomtudomány beható ismeretét tételezi fel: csakis ennek birtokában oldható meg a kérdés úgy, hogy ne szenvedjen csorbát az ideológiai tisztaság igénye, de ne vessük félre a tudománytörténeti hagyomány használható értékeit se, azaz ne vulgarizáljunk.

Bisztray leszögezi, hogy Toldy Ferenc, Gyulai Pál mereven elutasítja Sárosi költészetét, Beöthy Zsolt, kinek nyomán járt a legtöbb kutató, részint Kisfaludy Károly, Vörösmarty és Bajza epigonjainak vonalára állítja, részint Petőfi előfutárai közé sorolja. „Így aztán irodalomtörténetünk mindmáig elmulasztotta megállapítani, hogy Sárosi *Arany Trombitája* a szabadságharc költészetének egyetlen nagyobb szabású alkotása és Petőfi költeményei mellett legbecsesebb emléke“ (26—27 l.).

A legnépszerűbb magyar irodalomtörténeti kézikönyvben, a Beöthy Zsolt szerkesztésében 1896-ban megjelent két kötetes „*A magyar irodalom története*“ című, úgynevezett „Nagy-Beöthy“-ben ezt olvashatjuk Sárosiról: „A mi másfél évig tartott forradalmunk, diésőséges szabadságharcunk sem hagyott ránk nevezetesebb költői műveket, kivéve a *Petőfi* szenvedélytől lobogó dithirambjait, *Sárosi Gyula* harsogó *Arany Trombitáját* . . .“ — írja Vadnai Károly. Megállapítja, hogy az *Arany Trombita* híjával van a művészi alkotások egyik alapkellékének, a kompozíciónak, voltaképen csak verses krónika, „de ez a mű mégis, részleteiben, mint a forradalmi lázas hév, a hazafiúi harag, a tősgyökeres népnyelv, a találó képek és bravúr-rímek terméke, s mint az idő indulatának éles tüköre, jelentékeny értékkel bír“ (i. m. 625—626 l.). Vadnai mégegyszer visszatér rá s azt írja, hogy az *Arany Trombita* a szabadságharc „leghosszabb, leglázasabb verses krónikája“, melyből „lángnyelvek és acélhangok áradtak“ (uo. 638 l.). Meg kell állapítanunk, hogy ebben a népszerű, de sokáig egyetemi tankönyvül is használatos, tehát a tudós- és tanárképzés alapjául szolgáló műben például korántsem mulasztják el annak megállapítását, hogy az *Arany Trombita* „a szabadságharc költészetének egyetlen nagyobb szabású alkotása“ jóllehet ezt a művet Beöthy Zsolt szerkesztette.

Bisztray a mű burkolt jellemzésével kapcsolatban „opportunistamust“ emleget. Nem igen leltünk olyan irodalomtörténeti munkára, mely elhallgatta volna az *Arany Trombita*, elkobzását, Sárosi üldöztetését. Aho lvalóban burkoltan emlegetik, ott is elég egyértelmű a burkolt beszéd. Azt azonban valóban hiába keresi Bisztray régi irodalomtörténezeinken, hogy az *Arany Trombitát* a szabadságharc költészetének „Petőfi költeményei mellett legbecsesebb emléke“-nek tartsák. Becses emlékeknek tartják, Sárosit Petőfi mellett emlegetik. (Riedl Frigyes, ki az „*arany trombitást*“ posthumus „*Petőfi Sándor*“-ában inkább élénk és tüzes verselőnek, semmint költőnek nevezi, még ő is elismeri, hogy olykor egy-egy sora „nem volna méltatlan Petőfihez“). De helyeselnének-e, ha kielégítenék Bisztray igényét? Minek kéne akkor neveznünk Vörösmarty, Arany, Vajda, vagy Madách, Gyulai szabadságharcunk emlékeit őrző költeményeit? Hogy vélekednénk egy olyan irodalomfölfogásról, mely Vörösmarty, Arany, Vajda fölé akarná helyezni Sárosit, akár csak egyetlen művével is?

Nagyobb körültekintés az elmarasztalásban, mértéktartás a multtal szemben támasztott követelmények terén, ez a járható út. Így könnyen abba a látszatba keveredhetik a mult bírása, hogy szemet húnny közismert tények felett s túlzott igényeivel — mondjuk ki: helytelen igényeivel — a mi irodalomfelfogásunkat keveri nem kívánatos látszatba.

Sokkal közelebb került volna az igazsághoz Bisztray a fölszabadulás előtti irodalomtörténetírás értékelése terén, ha két eléggé nem méltatott jelenségre terelte volna figyelmünket. Az egyik a népiesség kérdése. Petőfi népiessége s az őt előző-követő költők népiessége, kik közé Sárosi is tartozik, a kor demokratikus politikai törekvéseit tükrözi, plebejus jellegű népiesség. A szabadságharc bukása után a népiesség, mint irodalmi irány tovább él, de elveszti politikai tartalmát, hangot vált, megszűnik plebejus jellege, mint Révai József megállapította, nem kis mértékben Arany János népiességének szerepváltása okán (*Irodalmi tanulmányok*, 218 l.). Vajjon a konkrét politikai okok mellett, nem játszott-e a népiesség e szerepváltása és hangváltása is közre abban, hogy a „népies nemzeti“ irodalom hivatalos propagátorai nem tudtak mit kezdeni Sárosi *Arany Trombitájával*?

A másik jelenség, amire föl kellett volna figyelnie Bisztraynak, részben ezzel függ össze. Lényeges különbség mutatkozik Sárosi lebecsülése, mellőzése, elhallgatása terén a századforduló és a Horthy-fasizmus irodalomtörténetírásában, ez utóbbi rovására. Ennek egyik oka az, hogy amíg a polgári demokratizmus 48-as törekvései legalább jelszavakban éltek, helye lehetett irodalmunk történetében is Sárosinak. A Horthy-fasizmus forradalmaktól megriadt, fékevesztett terrorja idején természetes, hogy Sárosi alakja még jobban elhalványult. A másik ok az, hogy irodalomtörténetírásunk ebben a korszakban került igazában a nyugati, polgári irodalomtudomány pórázára. Szerb Antal, Farkas Gyula irodalomtörténetei éppen csak felsorolásokban emlegetik Sárosit (nem költői jelentőségeért, hanem hogy eggyel több névvel tölthessék föl a Jungdeutschland mintájára konstruált „Fiatal Magyarország“ képletét). Ha érdemben említik, akkor nem az *Arany Trombita* költőjét idézik, hanem mint a művi úton előállított „magyar biedermeier“ érzelmes gitárpengetőjét. (Itt is szembetűnő a kétféle fölfogás közti különbség. Endrődi Sándor „*Századunk magyar irodalma képekben*“ című művében Sárosit, mint Bajza „hű másolója“-t mutatja be, majd ezt írja: „Mozgása nem egyéb, mint erőtlen ingadozás, mindaddig, míg később meg nem találja magát. Ekkor aztán egy egészen más ember beszél belőle. Megtagadja minden összeköttetését a multtal. Az *Aranytrombita*-val előidézett országos, nagy hatást semmi esetre sem köszönheti Bajzának“ 101 l.). A burzsoá kozmopolitizmust, a széles dolgozó tömegektől elzárkózó polgári fölfogást tükröző irodalomtudománytól Sárosi izzó hazaszeretete, a forradalom céljait szolgáló plebejus népiessége egyként távol állt. Nemesak Sárosit igyekeztek mellőzni s meghamisítani, Petőfi is Arany mögé szorult, Petőfi is „biedermeier“ költővé szelődött.

Bisztray a „népszabadság költője“-t akarja bemutatni, szembeszállva Sárosi meghamisított, lebecsült ábrázolásával. „Az *Arany Trombitát* csakis akkor lehet megérteni, ha politikai vonatkozásainak legalább annyi figyelmet szentelünk, mint esztétikai sajátosságainak“ — írja (28 l.). Ezt a helyes igényt beható kutatásokkal váltotta valóra. Lépésről-lépésre követi Sárosi politikai radikalizálódását s különösen jelentős Kossuth-hoz való viszonyának tisztázása, — erről a kapcsolatról eddig csak kellően nem igazolt utalásokat olvashattunk. E viszony alapos föltárása nemesak az irodalomtörténet számára értékes, de érdeklél bír a történettudomány terén is. Ha világosan látjuk Kossuth sugalmazó szerepét az *Arany Trombita* megírásában, akkor nemesak Kossuth politikai magatartását ismerjük meg még alapo-

sabban egy konkrét történeti helyzetben, hanem Kossuth személyi politikájára, Kossuth propaganda-módszerére is élesebb fény derül. Meg kell állapítanunk, hogy Bisztray e téren lézagnótló munkát végzett s kellőképp felderítette Sárosi egyre élesebb radikalizálódása és bizonyos kérdésekben tanúsított mérsékelt álláspontja között az ezt magyarázó okokat.

Ami mégis szemetszúr ebben a gazdag anyagú fejezetrészben, az Bisztray terminológiája. Kezdetben, Sárosi forradalmiságát jellemezve, helyesen állapítja meg, hogy Sárosi „a polgári radikalizmus egyik harcos képviselője volt“, hogy a „népfelség elvét vallja“ (31 l.). De mit szólnunk az ilyen megfogalmazáshoz? „Különös nyomatékkal esnek latba azok a szavai, melyekben a forradalmak nemzetközi szolidaritásának szükségét hangsúlyozza egy szabad Európa és szabad világ megteremtése céljából“ (31 l.). Vagy: „A társadalmi rendet illetőleg helyteleníti a feudális társadalom osztálytagozódását“ (31 l.). Vagy: „Osztályharcos magatartása kitűnik azon szakaszokban is stb.“ (34. l.). Megjegyzem, mindannak, amit Bisztray így fogalmaz meg, tárgyi alapja van. Mégis: szabad-e így fogalmaznunk? Ezek a terminusok a proletariátus szervezett, a marxizmus ideológiáján alapuló forradalmi mozgalmának szakkifejezései. Alkalmazásuk akaratlan is oda vezet, hogy Sárosinak olyan értelmű és fokú forradalmiságot tulajdonít az olvasó, amilyenről az ő korában, az ő ideológiai színvonalán nem lehetett szó. Ez a terminológia nemcsak az olvasót tévesztheti meg, de magát az író is elragadja nem egy helyütt. Hogy csak a legkirívóbb példát említsen, Bisztray azt írja — a tőke szerepével kapcsolatban —: „Sárosi költeményében mindössze két kisebb részlet vonatkozik a feudális abszolutizmus és a kezdődő kapitalizmus szövetségére... A kamarilla-jelenetben az osztrák bank- és ipari érdekeltségek legfőbb képviselőinek említése jelképesen vetíti a küzdelem rajzára a kapitalizmus árnyékát... Sárosi reális szemléletét és bátor szókimondását dicséri, hogy egy politikai eseménysorozat rajzában a tőkés érdekeltségek fontos szerepét is kiemeli“ (38 l.). Megvallom, magában a szövegben nyomát sem leltem ennek a nagyfokú tudatosságnak. A kamarilla jelenetben így fest a kapitalizmus árnyékának jelképes vetítése, az osztrák bank- és ipari érdekeltségek legfőbb képviselőinek említése: „Vagy pedig zsidótól, ráctól kölesön vettünk“ — mondatja Sárosi Zsófiával s csillag alatt, odajegyzi a zsidóhoz, rához: „Rotschild és Szina“. Ebbe a patriarchális, „házi zsidós“ megfogalmazásba erőszakolja bele a terminológia helytelen használatával Bisztray a feudális abszolutizmus és a kezdődő kapitalizmus szövetségének tudatos fölismerését.

Azért tartom szükségesnek e kérdés kiélezését, mert ideológiai és módszertani szempontból egyaránt fontos jelenséggel van dolgunk. A marxista-leninista irodalomtörténetírás azzal, hogy az alap és a felépítmény kölcsönhatását, a társadalmi fejlődés irodalmi tükrözését vizsgálja, nem erőszakolja rá letűnt korokra a maga tudatosságát. Másrészt: az irodalomtörténetírás feladata nemcsak az, hogy magyarázza a tárgyalt kor irodalmi jelenségeit, hanem meg is jeleníti azokat. Ez a megjelenítés végzetes csorbát szenved, ha tovatűnt évszázadok íróiból tudatos osztályharcosokat, a politikai gazdaságtan szakértőit faragunk. Szolgáljon itt például az a mód, ahogy a marxizmus-leninizmus legnagyobbjai írnak történelmi kérdésekről s ahogy az ő nagy magyar tanítványaik, Rákosi Mátyás, Révai József nyúlnak a magyar történelmi mult, a magyar irodalomtörténet jelenségeihez. Révai Petőfiről magáról szólva sohasem említi Petőfi „osztályharcos magatartását“ (holott Petőfi közelebb volt e fogalom mai értelméhez, mint Sárosi!); a munkásmozgalom terminológiájával rendszerint olyankor él, amikor a haladó hagyományt példaként állítja elének, mikor mai harcainkról szól.

A „Bevezetés“ egyik leggazdagabb része az, melyben Bisztray az *Arany Trombita* népiességével, formai problémáival foglalkozik. Különös elismerést érdemel az az áldozatos filológiai apró-munka, amivel kimutatta, hogy Sárosi népiességének kifejezés-kincse milyen tudatosan támaszkodik Dugonicsra és az *Antimondolat* szerzőire. Ma, amikor a Sztálin-i nyilatkozatok iránymutatását követve az össznépi, nemzeti nyelv kialakulásának kérdése irodalomtörténetírásunk problémájává is vált, ma amikor nyelv és irodalom kapcsolata élő vitakérdése irodalomtudományunknak, különös fontossága van az olyan irodalomtörténeti tanulmányoknak, melyek ehhez is adatokat szolgáltatnak. Végezetül pedig: ma, amikor élő irodalmunkat tudatosan arra irányítjuk, hogy íróink tanulmányozzák a mult haladó íróinak nyelvhasználatát, kifejezési formáit s gazdagítsák ezzel is a sematizálódás veszélyébe került irodalmi dikciót, Sárosi példájának fölmutatása élő irodalmunk fejlődésére is kihathat.

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban két problémát kell fölvetnünk. Bisztray azt írja, hogy „Sárosinak a nagyszerű tárgyhoz, a népi hőskölteményhez közérthető nyelvre, népi előadásra volt szüksége. Ezt a nyelvkészletet, stílusanyagot költőnk kismemesi helyzetéből nem hozhatta magával (mint Petőfi és Arany), hanem tudatosan kellett megszereznie“ (56 l.). Önkéntelenül is fölvetődik a kérdés: nem az osztálykategóriák túlértékelésével van-e itt dolgunk? Sárosi Borossebesen, egy Arad-megyei kis faluban született s egy uradalmi gazdatiszt fia volt. Gyerekkorát Füzesgyarmaton, Szarvason, Mezőberényben töltötte. Vajjon e falvak (Ady még Debrecent, Zilahot, Nagykárolyt is falunak nevezi) nemessége, kismemessége nyelvében olyan távol élt volna a parasztságtól, hogy olyan fokú kasztosodásról beszélhetnénk, mely Sárosit, osztályhelyzeténél fogva elzárta a népnyelvtől? Hiszen füzesgyarmati gyerekségéről, vakációzásairól maga Bisztray azt írja: „Itt ismerte meg a magyar népet friss energiáival és súlyos problémáival, ahogy verseiben ábrázolta . . .“ (7 l.). Csak a nép friss energiáit és problémáit ismerte volna meg, nyelvét nem? A nép nyelvétől való elidegenedés csak a mai értelmű nagyvárosi élet kialakulása korában következett be s még ma sincs áthághatatlan határ város és falu nyelve között, hiszen városaink és a falu között szakadatlan migráció folyik, mely folyamatosan fölfrissíti a városok nyelvét tájnyelvi ízekkel. Sajtóink és irodalmunk nyelve pedig alapszövegében népnyelvi jellegű ma is. Elég Orczyra, Gvadányira, vagy akár Vörösmartyra gondolnunk, hogy elveszük Bisztray feltevését.

Az irodalmi népiesség nem függ össze az írók ilyen vagy olyan származásával, az irodalmi népiesség politikai okokra visszavezethető stílusirány. (Horváth János hívta föl a figyelmemet arra, hogy Kazinczy, akinél kevés magyar író tudott íze-sebben-fűszerebben magyarul, hogyan igyekezett ezektől az ízektől megfosztani irodalmi munkáinak nyelvét, hogyan vetette el a tollára toluló ízes magyar népnyelvi kifejezést egy-egy szép idegenszerűség kedvéért s hogyan feledkezett meg tudatos stílustörekvéseiről olykor leveleiben.)

„Az *Arany Trombitával* kapcsolatosan tehát nem természetes vagy ösztönös népiességről van szó, hanem tudatos, eszközjellegű népiességről, melyet a költő egy fontos feladat érdekében vállalt“ — írja Bisztray (57 l.). Az a kérdésünk, helyesebben ebben a korban sajátosan, de írókról szólván, általánosságban, ilyen határt vonni természetes, ösztönös népiesség és tudatos, eszközjellegű népiesség között? Petőfi, vagy Arany népiessége hova sorolandó? Nem tudatosan, nem programszerűen vállalták-e ők, meghatározott politikai célból a népiességet? Azt hiszem, itt ismét a származás kérdése tévesztette meg Bisztrayt. Ha elolvassuk Petőfi vagy Arany korai költeményeit, azokban ugyan hiába keressük a természetes, ösztönös népiességet, hol Berzsenyi klasszicizálásának, hol Vörösmarty romantikus patosának,

hol az Almanach-líra édességének hangjait visszhangozzák. Ami azt a kérdést illeti, hogy Sárosi milyen filológus gonddal „cédulázta ki“ Dugonics Etelkáját vagy közmondás-gyűjteményét, itt elég utalnunk Lehr Albert és mások Arany-kutatásaira. Ha csak azt vesszük számba, amit Arany és Mátyási József, vagy Arany és Csokonai megdőbbentő konkordanciái terén feltártak, az is elégséges ahhoz, hogy a költői stílustörekvések tudatosságát minden esetben igazolva lássuk. Petőfi példája sem mutat mást. Petőfinek nem volt Lehr Albert-je, de ha Földessy Gyula folytatja megkezdett stílus-vizsgálatait (Csokonai nyelvének és stílusának hatása legnagyobb költőinkre, Magyar Nyelvőr, 75. évf. 4. szám), sőt ha összeszedjük amit már eddig feltártak Petőfi nyelvének kutatói, nála sem lelünk mást, népiessége terén sem. Inkább arról kellene elgondolkoznunk, hogy a költők e forrástanulmányozó hajlamában nincs-e szerepe a „nyelvromlás“ korról-korra visszatérő rémének: saját koruk nyelvét, még a népnyelvet is, romló, pusztuló, elkorcsosuló nyelvnek tartják s a népit és az ősit egybefogja tudatuk.

Mindezzel természetesen nem akarjuk Petőfi és Arany népiességének rangjára emelni Sárosi Gyula népiességét. A különbség nemcsak Petőfi és Arany nagyobb tehetségén múlik, hanem azon is, hogy Petőfi és Arany egy volt azzal a néppel, melynek nyelvét irodalmunk nyelvvé tette, a nemesi környezetben növekedett Sárosi pedig, politikai fejlődése során vállalta ezt a közösséget, — és etéren sem jutott a politikai fejlődés olyan fokára, mely Petőfi, vagy akár a 48—49-es Arany fejlődését megközelítette volna. Mi csak arra kívántunk rámutatni, hogy az ösztönös és tudatos népiesség olyan megkülönböztetése, mint amilyenre Bisztray gondolt, nem helyes. Sárosi, kisnemesi származása ellenére, hibátlanul és ízesen tudott magyarul, Petőfi és Arany, jóllehet a népből vétettek, tudatosan és rendszeresen fejlesztették nyelvkincsünket, tudatosan vállalták az irodalmi népiességet, mint stílusirányt, eszközként arra, hogy a nép politikai fölemelkedését munkálják.

Bisztray egészében kitűnő Sárosi-kiadásával kapcsolatban igyekeztem néhány elvi kérdést fölvetni. Így persze számos részletkérdés háttérbe szorult. Ezekre remélhetőleg hamarosan szintén sor kerülhet, Sárosi költeményeinek tervbevett kiadás után.

Bóka László

A M. T. A. NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK
FELOLVASÓ- ÉS VITAÜLÉSEI 1951-BEN

Január 22. Gyóni Mátyás lev. tag: A balkáni vláchok kételegelő pásztorkodása a középkorban.

Február 26. Némethné, Sebestyén Irén vendég: Az uráli népek régi lakóhelyeinek kérdéséhez.

Április 16. Tolnai Gábor lev. tag: Az első magyar köztársasági mozgalom néhány kérdése. (Székfoglaló.)

Május 21. Harmatta János vendég: Az arya név eredete.

Június 18. P. D. Krajevskij vendég: Gorkij, a szocializmus, a béke a népek barátsága nagy ügyének harcosa.

Június 29. A Nyelv- és Irodalomtudományi, valamint a Társadalmi Történeti Tudományok Osztálya együttes ülése. — Fogarasi Béla r. tag: A történelmi materializmus továbbfejlesztése I. V. Sztálin nyelvtudományi munkáiban. Pais Dezső r. tag: Mit tettünk és mit tegyünk a magyar nyelvtudomány ügyében a Sztálin teremtette fordulat után. — Lukács György r. tag: Irodalom és művészet mint felépítmény.

Szeptember 17. Szabolcsi Bence lev. tag: Zeneszerző, társadalom és zenei köznyelv a polgári korszak küszöbén.

Október 24. Turóczi-Trostler József r. tag: Petőfi világhírének történetéből.

December 10—14. A Magyar Tudományos Akadémia Naggyűlése.

December 10. Zsirai Miklós r. tag: A magyar nyelvtudomány helyzete és feladatai I. V. Sztálin útmutatása alapján. — Kodály Zoltán r. tag: Magyar táncok 1729-ből. (Zenei bemutatóval.) — Waldapfel József lev. tag: Irodalomtörténetírásunk helyzete és feladatai (Lenin és Sztálin tanításának világánál).

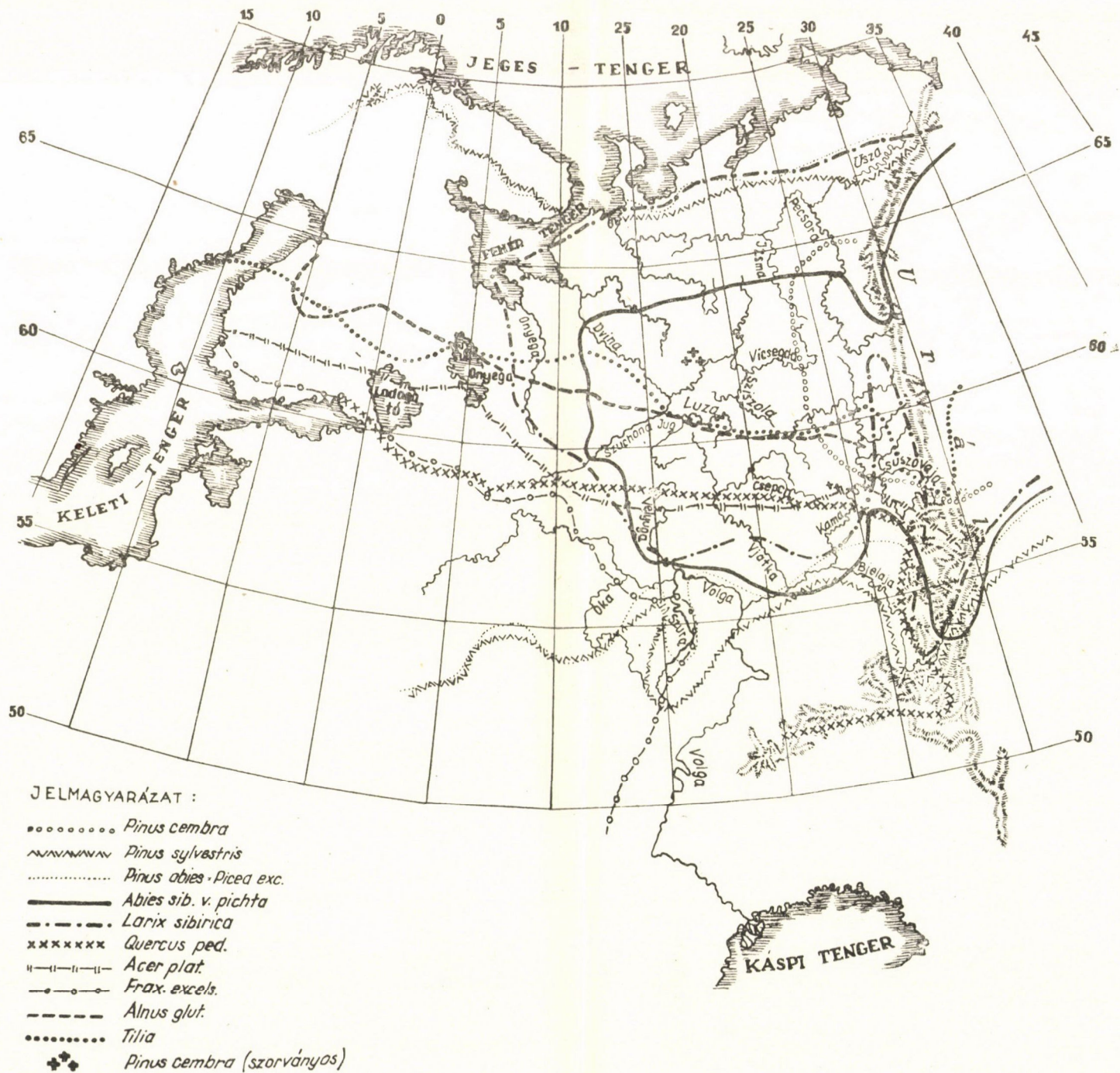
December 11. Németh Gyula r. tag: A kevert nyelvrendszer kérdéséhez. — Bárczi Géza r. tag: A magyar szókinés kutatásának problémájához. (Török jövevényszavaink legrégebbi rétege.) — Klaniczay Tibor: Eredmények és feladatok a régi magyar irodalom kutatásában. — Lukács György r. tag: Heinrich Heine.

December 12. Anket a magyar nyelvűvelés kérdéseiről. — Lőrincze Lajos. A nyelvűvelés elvi kérdései. — Barta János: Eredmények és feladatok a felvilágosodás és a reformkor magyar irodalmának kutatásában.

December 13. Kniczsa István r. tag: A dunántúli szlávok nyelve a honfoglalás korában. — Waldapfel József lev. tag: Madách Imre. — Moravcsik Gyula r. tag: A klaszika-filológiai kutatás helyzete és feladatai. — Trencsényi-Waldapfel Imre r. tag: Bellerophon (a népköltészet és irodalom viszonyához). (Székfoglaló.)

December 14. Király István: Mikszáth Kálmán. — Bóka László: Eredmények és feladatok az utolsó század irodalmának kutatásában.

AZ URÁLI NÉPEK RÉGI LAKÓHELYEINEK KÉRDÉSÉHEZ

A FÁK ELTERJEDÉSÉNEK HATÁRAI KÖPPEN TÉRKÉPEI ALAPJÁN.

A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLY
GONDOZÁSÁBAN
AZ AKADÉMIAI KIADÓ KIADÁSÁBAN
A KÖZELMULTBAN MEGJELENT MŰVEK

	Ára:
Bárczi Géza: A tihanyi alapítólevél mint nyelvi emlék	38.—
Lőrincze—Benkő: Nyelvjárási Bibliográfia	34.—
Arany János összes művei I., II., VI. (Szerk.: Voinovich G.)	45.—, 40.—, 35.—
Fokos-Fuchs Dávid: Volksdichtung der Komi (Syrjänen)	120.—
Horváth János: Rendszeres magyar verstan	32.—

ELŐKÉSZÜLETBEN

Borzsák István: A klasszika-filológiai irodalom bibliográfiája.
Kniezsa István: Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig.
Petőfi Sándor összes művei IV. (Szerk.: Varjas B)

